

Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság

**Hungarológiai
Értesítő**

1985. VII. évfolyam 3–4. szám

Hungarológiai Értesítő
1985. VII. évfolyam 3—4. szám

Hungarológiai Értesítő

**A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóirata
1985. VII. évfolyam 3—4. szám**

Felelős szerkesztő: Jankovics József

Hungarológiai Értesítő
A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóirata
1985. VII. évfolyam 3–4. szám

Szerkesztőbizottság

Ilia Mihály
Kósa László
Szépe György

Felelős szerkesztő: Jankovics József

A szerkesztésben részt vesznek:

Csapody Miklós
Molnár Ildikó
Nyerges Judit

Szerkesztőség: Budapest, Országház u. 30. I. em. 41. 1014

Telefon: 759-011, 126-os mellék

Postacím: Budapest, Pf. 34. 1250

Az ismertetésre szánt kiadványokat szerkesztőségünk címén
Jankovics József nevére kérjük megküldeni.

Tartalom

Könyvismertetések	
Magyar irodalomtörténet, 1983	7
Magyar zenetörténet, 1983	209
Magyar néprajz, 1983	217
A hungarológia hírei	
A Társaság szervezeti élete	
II. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus	277
A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság közgyűlése	298
Tudományos ülések, konferenciák	
Tóth Árpád születésének centenáriumán rendezett tudományos ülészak	306
„Török világ Magyarországon”. Tudományos ülészak a hódoltság művelődéstörténetéről	309
„Venezia, Italia e Ungheria tra decadentismo e avanguardia”. VI. olasz–magyar kapcsolattörténeti konferencia	310
Néprajzi szeminárium az Alsó-Garam mente kutatásáról	311
Magyar–szlovák néprajzi konferencia	312
Tudományos tanácskozás Pável Ágoston életművéről és a szlovén–magyar irodalmi kapcsolatokról	314
A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság vezetőségének és tagjainak névsora és címe	317
Névmutató	373

Magyar irodalomtörténet, 1983

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tom. XIX.

Szerkesztette: Csukás István. Szeged, 1983. 135 l. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae)

A József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara két Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke közös sorozatának XIX. kötetében az 1848 utáni irodalmunk történetére vonatkozó tanulmányok olvashatók; ezen belül is külön egységet képez öt közlemény, amelyekkel a szerzők a száz éve született szegedi költőre, Juhász Gyulára emlékeznek.

Csukás István Irodalmunk nemzetiségszemlélete a szabadságharc után (1848–1867) című 3 éves tanulmánya két kisebb korszakra különíti a jelzett téma szempontjából a kiegyezést megelőző két évtized irodalomtörténetét: a bukás után a fájdalom kimondása, a nemzetiségeknek a szabadságharc idején tanúsított magatartásának felemlgetése, s a kibékülés szükségességének hangsúlyozása után, a korszak végére eljutnak egyesek ezen kibékülés lehetőségeinek bemutatásáig is.

Krajko András Schöpflin Aladár Ady-képének változásai címmel azt a háromfokozatú fejlődést mutatja be, amely Schöpflin Adyhoz való viszonyában mutatkozik meg az ellenérzésektől a mellette való kiállásig; mindezt úgy láttatja a szerző, hogy képet kapunk a kor irodalmi közéletének Ady-fogadtatásáról, megítéléséről, s arról, hogy más nagy egyéniségek (pl. Kosztolányi) véleménye mennyiben befolyásolta Schöpflint a sajátja kialakításában.

Kiss Lajos Babits és Illyés költészetének néhány rokon vonása címmel Illyés ketős tájékozódásából (népi elkötelezettség, nyugatos rokonszenv) indul ki, s mutat rá a két költőegéniség munkásságának néhány közös témájára.

A Juhász Gyula emléke előtt tisztelgő blokk *Vörös László* írásával (*Juhász Gyula bibliai témájú verseiről*) kezdődik. Az életművet olyan alapállásból olvasta végig a szerző, hogy Juhász Gyula vallásos és bibliai tárgyú verseinek nincsen mély hitbeli alapjuk; a költő a jobbra profán mondanivaló kifejezésére alkalmazza a bibliai (és vallásos) témát. Külön tér ki arra a kérdésre, hogy Renan korszakos Jézus-életrajza mennyiben befolyásolta a szegedi poétát Jézus-szemléletének kialakításában.

Baranyai Zsolt a költő szépprózájáról ír: e próza élményi háttérét Juhász gátlássságában, szerelmi vágyainak beteljesületlenségében, félreállítottság-érzetében látja; ám ezek az élmények prózai megfogalmazást hosszabb töprengés, önmagában való feldolgozás után kaptak. Így e művek quasi „objektív számadás”-nak tekinthetők.

Zsoldos Sándor Somlyó Zoltán és Juhász kapcsolatának történetét írta meg a feltehető 1903-as megismerkedéstől, az együtt töltött váradi év (1908) utáni szegedi együttlétig (1909. májustól).

A kötetet két forrásközlés zárja: *Ilia Mihály* Juhásznak Elefánt Olgához írt 4 levelét adja közre kritikai jegyzetekkel; majd egy eddig csak említésből ismert Juhász Gyula-tanulmányt, amelyet Juhász 1905-ben írt, s mondott el a Négyesy-seminárium-ban a költő Zrínyi Miklósról; e kis tanulmány bírálata Hajnal Márton: Karnarutic és a Zrínyiász című cikkének, melyben Zrínyit Hajnal Karnarutic-epigonnak állítja be.

M. I.

Ágh István: Egy álom következményei.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 418 l.

Verseskötetei és *A madár visszajár* című szociográfiai kötetek után Ágh István kötetbe gyűjtötte meditációit, életrajzi ihletésű történeteit, emlékeit, naplótöredékeit, valamint kortársairól szóló kritikáit, vallomásait, portréit. Lírai én-regényként olvasható a kötet mintegy fele, a második felében konkrét irodalmi művekhez fűzött reflexióit kísérhetjük figyelemmel; Kassák Lajost, Sinka Istvánt, Zelk Zoltánt, Takáts Gyulát, Jékely Zoltánt, Karinthy Gábort, Kormos Istvánt, Juhász Ferencet, Somlyó Györgyöt, Tornai Józsefet, Csoóri Sándort, Orbán Ottót, Ladányi Mihályt, Parancs Jánost, Kalász Lászlót, Buda Ferencet, Bella Istvánt, Kiss Annát, Utassy Józsefet, Döbrentei Kornélt, Bertók Lászlót, Csukás Istvánt, Tóth Bálintot, Pilinszky Jánost idézi meg egy-egy versük, versciklusuk, vagy kötetük elemzésével. A hozzá közel álló alkotókról, a költészetről azonos módon gondolkodó pályatársakról szóló szuggesztív hangú írásokat irodalomtörténeti, kritikai értékűvé emeli az a fölényes mesterségbeli ismeretanyag, s a modern magyar költészetért érzett elkötelezett felelősség, amely az egész kötetet áthatja.

R. T. O.

Alföldy Jenő: Élménybeszámoló. Költők a hetvenes években.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 433 l.

Az *Élménybeszámoló* félszáz kritikája valójában csak töredéke a szerző évtizedes bírálói munkájának. Sokat írt Alföldy nemzedéktársairól és a náluk fiatalabbakról is. Ezekből a kötetben csak néhány jellemző darab kapott helyet. Pedig a kritikusi oeuvre éppen e nemzedék műveinek értelmezésével is formálódott. Igaz, egy interjúban azt mondta Alföldy: „Nem annyira a születő új világrajövetelét segitettem, hanem régi mulasztásokat, egy lezárult korszak mulasztásait pótolgattam. Viszont nem tehettem úgy, mintha a korosztályom költői fontosabbak volnának nekem az öregeknél.” S az öregeken itt nemcsak a nagyok, az élő klasszikusok értendőek, hanem a korábban valamilyen okból háttérbe szorult, kellően később sem méltányolt alkotók. Olyan költők mellett áll ki Alföldy, mint Csanádi Imre, Csorba Győző, Rába György, Székely Magda, Sipos Gyula. Óriási szerepe volt abban is, hogy Kálnoky László kiteljesedő, nagy költészetét végre befogadta irodalmi köztudatunk.

Kirajzolódik a könyvből egy évtized líratörténete, de a kritikus egyénisége, igénye, szellemi arculata is rendkívül karakteres. Az „értékes irodalom népszerűsítését, közértelmezését” tartja szem előtt Alföldi Jenő, s ezzel szorosan összefügg kritikáinak stílusa, a szándék, hogy mindenkor „jó magyarsággal” szólaljon meg. „Művészetté emelni a befogadás élményét ...” – vallja Alföldy, s a nyelvi megformáltság feltétele ennek. Alföldy az „érzékenységet”, a beleélő készséget tartja az értelmezés legfontosabb mozzanatának, de a tárgy minél sokoldalúbb megvilágításához, a mélyfúráshoz szükséges szakmai fölkészültséget sem nélkülözik írásai.

Az *Élménybeszámoló* egyik alapkérdése a magyar lírai hagyományhoz való viszony. A hagyománytisztelet és korszerűség nem ellentétek Alföldy felfogásában, inkább kiegészítik egymást. Szemléletében döntő szerepe van a korszerűség fogalmának, de különbséget tesz korszerűség és öncélú eredetieskedés között. Ahhoz a lírához vonzódik, mely egyszerre magyar és európai, konvenciókat fölruház, de tradíciókhoz is ragaszkodik. Csanádi Imre költészetében az archaikum modern fölhasználását kedveli, Kiss Anna verseinek jelentőségét abban látja, hogy a folklór öröksége – az egyéniség szűrőjén átengedve – „új dimenzióba” kerül. Sokan keresik a folytatás lehetőségeit, s végül – mint Petri György – „a folytathatlanság következtetésére” jutnak.

A hatvanas évek végétől korváltásnak, korszakváltásnak lehetünk tanúi. Módo-sult az író szerepfelfogása, dialektikusabb, gondolkodóbb lett az irodalom, megjelent a paradoxitás, a polifónia, a pátosz helyét az irónia, a groteszk foglalta el. (Kálnoky, Páskándi, Oravecz verseivel szemlélteti Alföldy a vátesz-szereptől való elfordulást.) Alföldy Jenő kritikáiban azonban a magyar líra évszázadaiból jól ismert, küldetéses, a közösség nevében szóló költő típusára is számos a példa. A kései Illyés-líra „a »korszerűtlenség« vádjától kétségtelenül fenyegetett népmentő lángoszlopot” lopta be „ciznizmusra hajló korunkba”. Csoóri – Alföldy találó kifejezésével: a „szocialista citoyen” – pedig visszahelyezi a politizáló, protestáló, az élet fontos dolgairól, közösségről, szerelemről beszélő lírai személyiséget a hétköznapiakba.” A kritikus szerint a szociális érzéktől elválaszthatatlan esztétikumra, az őszintén, felelősen politizáló költészetre változatlanul nagy szükség van. Ratkó József verseivel kapcsolatban kérdezi: „Elképzelhető-e társadalmilag hasznosabb, fontosabb költői szó békés korszakunkban, mint a bajokat fölfedő, orvoslásukért kiáltó?” Ladányi Mihály, Utassy József vagy Csordás Gábor költészetében is – többek között – ezt a bátor politizálást méltányolja. Érzékeltetve persze a „petőfies”, a vétőző, a küldetéses szerepvállalás mellett egy másik, szerényebb felfogás jelenlétét. Még a Kilencek között is ott a két pólus: elég, ha Utassy és Péntek Imre nevét említjük.

Olasz Sándor

Ambrus Zoltán: Színház.

Válogatta és a szöveget gondozta: Fallenbüchl Zoltán. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 544 l.

Ambrus Zoltán azok közé az írók közé tartozik, akiket minduntalan felfedeznek, és akiket érdemes is újra meg újra felfedezni. Megjelent ugyan néhány novelláskötete

az elmúlt évtizedben, életművének javát mégsem tartja számon a köztudat a magyar irodalom standard értékei között. Azt az otthontalanságot, idegenségérzetet, melyet az egész életmű – kivált a legfontosabb darabok – sugároznak, úgy látszik, egyelőre még nem tudta „megcáfolni” az utókor. Ambrus otthontalanság-érzetének és -tudatának fő oka az lehetett, hogy generációk közé született, Mikszáth után, Ady előtt. S egyike lévén a túlélő „ködlovagoknak”, meghatározó irodalmi szerepe Trianon után már nem lehetett. Egy régesrég eltűnt világ tartózkodó modorú, kulturált hírmondója volt ekkor. Talán, ha a *Midas* idejében megjelenik, ha magánélete kedvezőbben alakul, ha ízlése nem annyira kényes (vagy környezetéé nem oly parlagi), ha dramaturguskodás, színházi direktorkodás, vagy a színi bírálatok tömege helyett drámaírásra (is) fordítja erejét, invencióját és tapasztalatait ... – akkor most nem decens irodalmár íróként emlékeznének rá. Mindazonáltal sokat tehetne egy méltóbb és méltányosabb Ambrus-kép kialakításáért a könyvkiadás is. Újabb kötetekre gondolva jelezhetjük: szisztematikus válogatások kellenének novelláiból, meséiből, kisebb dolgozataiból. S erősebb hangsúly olyan remekművein, mint a *Tóparti gyilkosság*.

Ambrust, a színházi embert, a kulisszák világa iránt olthatatlan rajongással égő virtuális drámaírót ez a mostani válogatás hitelesen mutatja be (ha egy bibliográfiai függelék hiányolunk is). Vagy száz színi írása olvasható itt, részben hírlapokból kimentve (Pesti Napló, A Hét, Magyar Hírlap, Pesti Hírlap, Magyar Nemzet stb.), részben gyűjteményes kötetekből válogatva, olykor egyiket a másikkal, másiból kiegészítve. Az első dolgozat 1879-ből való, tizennyolc éves volt ekkor (ez egyébként az első nyomtatásban megjelent Ambrus-mű), s az utolsót két évvel halála előtt, 1930-ban publikálta. Mind az irodalom és a színi ízlés, mind a színház- és a drámatörténet fontos dokumentumai Ambrus bírálatai és elvi cikkei. Egyszerre dokumentálják a kort, korokat és egy finom ízlésű, européer szellem meg egy autonóm művész szemléletmódját. Olykor divergálva is egymással. Tiszteli Herczeget, de irozínál Shaw-n, „megvédi” Racine-t (a pesti publikumtól), de erős óvásokat jelent Ibsen *Nórájával* kapcsolatban, Hauptmann *Hanneléjét* nagyra értékeli, a *Cyranoról* nincs egy jó szava. Aki a művészi egyéniség századfordulós kultuszát, s ezen belül „a színésznő” mitizált alakját kívánja tanulmányozni és megérteni, az feltétlenül olvassa el Ambrus Sarah Bernhardról szóló írását. 1881-ből való ez a remek, nagy mélységekbe futó impresszionista rajz, ugyanabból az évből, amikorról Justh Zsigmond Sarah-ábrázolata. Az egyik a színházrajongó polgár, a másik a szalonba is bejutó arisztokrata áhítatával íródott.

Alexa Károly

András László: A Madách-rejtély.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 343 l.

A Hungarológiai Értesítő koncepciózus hagyománya az, hogy csak ismerteti az irodalomtörténeti, nyelvészeti és néprajzi kiadványokat, bírálatuktól tartózkodik. Jelen esetben megtévesztenénk a tájékozódni óhajtó olvasót, ha csupán azt rögzítenénk, hogy András László könyve a több mint egy évszázados Madách-kutatás legújabb fejleménye, még inkább, ha hozzátennénk: újabb kísérlet az ún. „Madách-rejtély” megol-

dására. E sorok írója az ironizálás mindennemű szándéka nélkül állítja, hogy ez a könyv *csak címe alapján* kerülhet be a Madách-repertóriumokba.

A szerző témája: az ún. „Madách-rejtély”. Azt érti ez alatt, hogy a Tragédiának nincs végleges értelmezése, hogy titkát nem volt képes megfejteni a születésétől eltelt több évtized. Ez az állítás igaz (ha nem is ilyen kizárólagos módon). Hiszen mi más magyarázná, hogy évről évre íródnak új értelmezések itthon és külföldön, hogy egy-egy követik nemcsak az eszmetörténeti, poétikai és filológiai dolgozatok, hanem a monográfiák is, hogy a Tragédia szüntelenül izgatja minden olvasóját és újraolvasóját, hogy minden színházi bemutató (esetleg filmpremier) után eltérő vélekedések sora lát napvilágot. András László kiindulópontnak szánt — érületi — állásfoglalását már fenn-tartásokkal fogadhatjuk: „az egész magyar irodalom egyik legnagyobb, legtragikusabb rejtélyének *Az ember tragédiája* befejezését tartom.” Ezt a megfogalmazást csak akkor fogadhatnánk el — esetleg —, ha nem tudnánk, hogy számos, hasonlóan ellentmondásos műalkotás született a magyar irodalom története során, különösen a XIX. század kö-zépső évtizedeiben (*Csongor és Tünde*, Arany nagykőrösi lírájának főbb darabjai stb.).

Ilyen „esetben” két megoldás kínálkozik: Az egyik a mű ellentmondásosságának tisztázása és interpretálása, a másik az ellentmondás feloldásának megkísérlése. A Ma-dách-szakirodalom számtalan kísérletet tett mindkettőre. A jelen könyv az utóbbira vállalkozik. Előtte azonban nem tisztázza műfaját. Nem dönti el, hogy a filológia érvei-nek segítségével, a szakirodalom megrostálásával, vagy — esetleg — egy minden eddigi-nél „szövegközelibb” elemzéssel kísérli meg mondandója igazolását. Hogy — tovább-menne — a szakszerű argumentáló modort vagy az apologetikát és a pamfletet választ-ja. Ezek a döntések azért maradtak el, mert a szerző csak a vélekedésig jutott, nem a szakszerűen igazolható álláspontig. Fölfogásának alapelve: Madách műve nem vallásos alkotás. Szó érheti önmagában is ezt a véleményt; az azonban biztos, hogy ha csak ezt tartjuk bizonyítandónak, akkor a Tragédia megértésének külső köreit is legfeljebb csak érinthetjük. Mindazonáltal ebből még születhetik egy cikk-méretű Madách-interpretá-ció. (Ahogy íródott is nem egy.) A szerző azonban tovább megy, és erről az indulati alapról mérlegei és veti el a teljes Madách-szakirodalmat, Arany Jánostól Lukács Györgyig. Módszer helyett nála csak modorról beszélhetünk. Jellemzője: rögzíti ál-lásfoglalását egy részletkérdésben, ehhez kikeresi a neki ellentmondó véleményt a szak-irodalomból, s az ellentmondást nem egyedi tényként, hanem a teljes szakirodalom bü-neként kárhoztatja. Ráadásul említhető, hogy az „ellentmondások” igen gyakran csak virtuálisok, figyelmetlen olvasásból fakadhatnak. Ebből következik a módszer másik eleme: szövegrészek csonkítása, elhagyása. Idézni azért nem idézünk egyetlen példát sem, mert egy-két kiragadott lapszus nem bizonyíthatja a könyv teljes szakmai érvény-telenségét. Csak állítjuk: nincs olyan kérdése *Az ember tragédiájának*, a mű és az élet, az életrajz és a teljes Madách-életmű viszonyrendszerének, ahol ne találunk tájékozat-lanságra valló tévedéseket, nyilvánvaló félremagyarázásokat és tudatos ferdtítéseket.

A végeredmény? A valóban könyvtár méretű Madách-szakirodalom minden élő és holt szerzője — nem tehetvén mást — el kell viselje András László bánásmódját. Ám valószínű az is, hogy mindazokat, akik „ideálisnak” tartanának egy vallástalan Madách-portrét és egy Isten nélküli Tragédiát, el kell borzassa az írónak az a karikatúrája, és az a minden lélegző esetlegességétől, szenvedő ihletettségétől megfosztott alkotás, amely ennek a könyvnek a lapjairól néz felé.

Alexa Károly

Apró Ferenc: Babits Szegeden.

Szeged, 1983. 226 l. (A Somogyi-könyvtár kiadványai 28.)

„Nem bocsátanám útjára ezt a könyvecskét, ha nem tudnék elegendő újat mondani Babits szegedi éveiről...” – írja a bevezetésnek szánt, és már önmagában dokumentatív első fejezet végén a monográfus. Egy ismertető első mondata így feltétlenül az kell legyen: a feladat megoldása pontosan sikerült, a kutató tudott nem kevés újat és még több izgalmasat mondani. Pedig a „felmutatás” kitűnő kiadványsorba illeszkedik, gondolunk Péter László korábban itt megjelent köteteire (Ady-, Bartók-, Kodály Szegeden).

Apró Ferenc a kismonográfia megírásának idejében még nem ismerhette egészében *Belia György Babits Mihály tanulóévei* című könyvét (1983), de felismerte, hogy kutatómunkája ott kezdődik, ahol Beliaé abbamaradt, tehát a „bajai év” után. A „tanulóévek” Babits számára lezárultak Baján, a ciszterek zárt világából, a házinéni anyáskodó gondjaiból Szegeden mondhatni „az élet sűrűjébe” került. Igazi problémák, önálló döntésre készítő vonzások és választások közé, egyben végtére igazi barátok körébe talán. A hétköznapi kapcsolatok kora következett, hasonlóképpen a köznapi gondoké.

Szeged a „pályaképben” valóban az életet és a művet egyaránt meghatározó állomás, mindez már a korábbi „kapcsolattörténeti írásokból” (Apró hűséggel megidézi mindegyiket, némelyikkel vitába száll) egyértelműen kiderült. Babits „szegedi irodalma” a kötet végén látható bibliográfiában teljesnek tűnik, az „újat mondás” ezek ismeretéből, korrekcióiból és kiegészítéseiből következik. Elsőnek a helyi sajtó anyaga perdöntő: a felmutatásban, ugyanígy a helybeliek megbízható emlékezete és írásai azok, amelyek nóvumot jegyeznek a „szegedi Babits” köré. Apró a korábbi és a mai lehetőségekkel kitűnően él és gazdálkodik: a könyv végén található „szegedi kronológia” a tanári kinevezés napjától (1906. szeptember 21.) *Juhász Gyula* Babitsot búcsúztató cikkének megjelenéséig (Szeged és vidéke, 1908. július 24.) követi nyomon a tanár-költő szegedi napjait. Sőt, egy kicsivel tovább is, amikor az egykorú dokumentáció alapján élénkbe tárja az áthelyezés körülményeit.

A „szegedi portrék” alapja egy, az édesanyjának 1906. október 26-án keltezett (a témához illően eléggé korai), „*lefestem kollegáimat*” kezdetű Babits-levél. Izgalmas társaság, érdekes közélet, mozgalmas világ keringett a „porvárosban” az ekkori Babits körül. De Apró nemcsak a „miniportrékkal” ajándékoz meg Babits szegedi napjait bemutatva, nemcsak az időrenddel és a bibliográfiával gazdagodunk, de pl. a Babits-archívumból közli *Kún József* (1873–1912) 17 levelelét. És sajnos csak egyetlen Kún-nak írt Babits-levelet a feltehetően gazdag levelezésből, lappangónak tudva a többiekét. De ha már annyi Szegedre küldött Babits-dedikáció előkerült, ez a könyv megindít talán egy remélt folyamatot.

Ami a kismonográfia olvasójában hiányérzetet kelt mégis, az annyi, hogy a „szegedi költő” alig mutatkozik. Pedig a város „érlelő idők” és „ihlető élmények” színhelye lett, mint ez a *Szeged a Babits-életműben* című fejezet lapjain olvasható. Gazdagabb motivációval Apró csupán *A Halál automobilon, a Messze... messze...*, a *Mozgófénykép*, az *Új leoninusok* keletkezéstörténetével foglalkozik, evvel is csupán annyi-

ban, amennyi pontosan dokumentálható. Minden továbbiért *Rába György* kiváló monográfiáihoz utal. Nem kevés haszonnal forgatható, kitűnő monográfia ez, és nemcsak Babits okán.

Bodri Ferenc

Arany János centenáriumi emlékülés. Nagykőrös, 1982. október 15–16.

(Előadások) Szerkesztette: Csáky Edit–Novák László. Nagykőrös, 1983. 96 l. (Az Arany János Múzeum közleményei 3.)

Keves olyan magyar város van, ahol klasszikus költő oly sok évet töltött volna el, mint Arany Nagykőrösön. S ez a város, amely az önkényuralom alatt egyik nevezetes központjává tudott válni a magyar művelődésnek, szinte megszakítás nélkül ápolja leg-rangosabb vendégprofesszorának emlékét. (Örök bánata a nemes civitátusnak, hogy Arany oly rosszul érezte magát inter muros.) Nagykőrösön zajlott le az Arany János halálának százados évfordulója alkalmából rendezett emlékülés, melynek házigazdái az Arany János Múzeum és Társaság, valamint a Magyar Irodalomtörténeti Társaság voltak. S dicséretesen rövid idővel elhangzásuk után az előadások értekezéssé formált szövegét már olvashatták is az érdeklődők. Kilenc előadás hangzott el, s ebből nyolcat tartalmaz ez a kötet. (A hiányzó – e sorok írójának munkája Arany és a legújabb magyar líra kapcsolatáról – elkéste a nyomdába adási határidőt.) A tanulmányok együttesen a hagyományos Arany-kutatás – ha beszélhetünk ilyenről – gyakorlatához látszanak kapcsolódni. Mind a műelemzésekből, mind a másfajta vizsgálatokból a kikezdetlen nemzeti klasszikus képe rajzolódik ki, s ennek a feltétlen elismerésnek nem ürügye, csak alkalmá volt ez az évforduló. (Ahogy a föltűnően nagy számú tudósi-szépírói megszólalásoknak is 1982 végén. L. *Hungarológiai Értesítő*, 1984. VI. évf. 1–2. sz. 38–41.)

Ha a legeredetibb gondolatokat közlő tanulmányokat kellene kiemelnünk, akkor *Sötér István*, *Kiczenko Judit* és *Csűrös Miklós* munkájának érdemeit hangsúlyoznánk. Sötér sok-sok Arany-dolgozata után is tud újat mondani a pálya egészéről. Most az epika és a líra, a tragikum és humor, a népiség és a történelem dimenziói között „kéréső” Arany művészi ambícióit vázolja fel, ifjabb pályatársai számára megszívlelendően harmonikus értekezés-formában. A sajnálatosan keveset publikáló Kiczenko Judit rövid tanulmánya széles olvasottsággal és érzékeny elemzőkészséggel tárja föl témáját. Arany lírai önjellemzéseit veszi sorra – az „egy népi sarjadék”-tól Senki Pálig –, s a „tékozló fiú” mitológiai alakzatában leli meg a legmélyebbet, a legszemélyesebbet, az összegező önarcképet. Így tudja rokonítani Aranyt a tőle – látszólag – oly különböző Pilinszky Jánossal, Pilinszky legjellemzőbb költői szerepével. Csűrös Miklós a motívumvizsgálat módszerével mond meglepően újat, de az 1880-as évek légkörében visszhangzót a *Toldi szerelméről*. A véletlen és a szükségszerűség egybeesésének jellemző példája, hogy tanulmányának végkövetkeztetései szinte pontról pontra azonosak Szentkuthy Miklós értekezésének eszméivel. Az a lapszám (*Új Írás*, 1982. 10. sz.), ahol a jeles író dolgozata megjelent, éppen aznap került a hírlapárusokhoz, amikor Csűrös előadása elhangzott...

Alexa Károly

Arany László: A magyar emigráció mozgalmái.

Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 106 l. (Gondolkodó magyarok)

Arany László nagyszabású tanulmánya Kossuth emlékiratainak ismertetéseként indult és vált a magyar emigrációtörténetet átfogó szenvedélyes hangú esszévé. A mű keletkezésének idejét és ezzel pontos szerepét az emigrációs mozgalmak értékelésében a szakirodalomban hagyományozódott tévedések után Szigethy Gábor tisztázza a füzet utószavában. (Sajnálatos, hogy éppen a kronológia pontosításába itt is sajtóhiba csúszott, két ízben 1800-at olvashattunk 1880 helyett.)

Arany László úgy csoportosította, értelmezte Kossuth szövegeit, hogy belőlük világosan következett számára a magyar emigrációs mozgalmak megalapozatlan ábrándkergetése. Az már Arany – és nemcsak az ő – tragédiája, hogy a kiegyezés után remélt felvirágoztatást nem értette meg.

A tanulmány újbóli közreadásának alapja az 1960-as Németh G. Béla szerkesztette Válogatott művekben megjelent szövegközlés.

Németh S. Katalin

Árpád-kori legendák és intelmek.

A válogatás, a bevezető tanulmány, a jegyzetek és a szöveggondozás Érszegi Géza munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 230 l.

Szerencsés gondolat volt magyar szentjeink Árpád-kori legendáinak szövegét egy kötetben kiadni, hiszen a legendák magyar fordításának ilyen teljességű gyűjteménye még sohasem jelent meg együtt. Érszegi Géza válogatásába belekerült a magyarországi szentekről magyar környezetben, a XIV. század elejéig készült összes életrajz. Külhoni eredetük miatt maradt ki Eiréné=Piroska bizánci életrajza, valamint Szent Erzsébet legendaszövegei. A legendák közé logikusan illeszkedik viszont az István király *Intelmei*.

A legendák hozzátétőlegesen keletkezésük időrendjében követik egymást, az egyes szentek alakja köré csoportosítva. A Szent László-legendája esetében pedig az eltérő szövegváltozatokat kéthasábos szedéssel, egymás mellett olvashatjuk. A kötet számára készült, új fordításban kapjuk Szent András (közismertebben Zoerard) és Benedek, Szent Imre, Szent Gellért és Boldog Ilona legendáit. Érszegi Géza, Csóka J. Gáspár, Szabó Flóris a középkori íráskor stílushű tolmácsolására törekedtek; olyan korszerű magyar szövegre, amely az egykori latinul fogalmazó szerzők eredeti stilisztikai szándékait, retorikai jellegzetességeit híven érzékelteti. Kurcz Ágnes már korábban (a Szent István- és a Szent László-életrajzokban) megjelent fordításai – Szent István három legendája, az *Intelmek* és a Szent László-legendája – szintén ennek a kívánalomnak felelnek meg. A kötet legnagyobb terjedelmű szövege, a Szent Margit-legendája feltehetően XV. századi, Ráskai Lea kézírásával ránk hagyományozott magyar fordítása, kódexirodalmunk becses darabja.

Középkori magyar szövegek modern nyelvre való átírását mindig lehet vitatni; a sajtó alá rendező a hangzás archaizmusának megőrzése helyett elsősorban a mai átlag-

olvasó számára minél érthetőbb, élvezhetőbb olvasmányt igyekezett átíratásával létrehozni. A *Nyelvemléktár* alapján közölt szöveg hiányzó részeit a Pray György-féle kiadásból pótolta.

A bevezető tanulmányban Érszegi Géza elsősorban a középkori egyházi latin próza poétikájába vezet be. A kötet végén bőséges jegyzetanyag magyarázza meg a legendák kialakulásának történeti hátterét és a legfontosabb liturgikus és egyházszervezeti szak kifejezéseket. Ugyancsak a jegyzetek igazítanak el a közölt műveket sűrűn behájló bibliai és egyéb utalások szövevényében.

A szép kiállítású kötetet a *Képes Krónika* néhány szép miniatúrájának színes reprodukciója és az Árpád-házi szentek leszármazási táblája egészíti ki.

Orlovsky Géza

Asztalos István: Író a Hadakútján.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 153 l. (Tények és tanúk)

Asztalos István (1909–1960), a kialakulatlan életművel is már-már klasszikusként emlegetett erdélyi magyar író, jobbára lírai – főképp a második világháború előtt keletkezett – novelláival írta be a nevét a magyar irodalomtörténetbe. Regényei közül is azok az értékesebbek (*Elmondja János, Újesztendő*), melyekben a természetes mesélőkedv, a póztalan egyszerűség dominál. Kevésbé ismert műve, az 1946-ban lejegyzett *Író a Hadakútján* egyszerre dokumentum és lírai helyzetkép, naplószerű önéletrajz és tragikus – nemegyszer tragikomikus – látkép arról a korról, amely az íróval megkóstoltatta a katonáskodás kenyerét. Igaz, az egészségügyi altiszt távol az első vonaltól, csupán a hátszágban szolgált, de az élményszerzést tekintve ez is bőven elég volt a rémségek megismeréséhez.

Asztalos a különös vonulást s kavargást írja meg: Désről nem Kolozsvár felé vette útját, hanem valahogy eljutott Egerig, s onnan – Cseres Tiborral együtt – Budapestre menekült. Szabó Pál, kinek „Isten után a legtöbbet köszönhetett”, szerzett hamis papírokat, hogy evvel is mentsék a menthetőt. De minden igazolvány egyszer – főképp a hamis – érvényét veszti, s újból a bújócska következik, majd a szovjet katonai hatóságok őrizetében rostokolnak. Élmény élmény hátán – s ezernyi arc: civilé, katonáé, ismert és ismeretlen emberé, akik mindnyájan hősök (a szerencsésebbje túlélő is!), egy nem maguk alakította dráma szereplői. A politikai rendőrség vizsgálódásai is csak arra jók, hogy a fogoly író tisztázhassa magában valójában ki ő, s nem kevésbé, hogy kinek a pártján áll.

Asztalos, miként sikerültebb kisprózáiban, az élményt művészi erővel követíti; noha háborús naplója szaggatottabb és szerkezetileg lazább is, mint némely remekműve, kiérezni belőle a gúnyolódástól és karikírozástól sem visszariadó tiszta ember fölényét. Több önálló fejezetből álló riportjának néha olyan fejezetcímeket ad, mely hangulatilag már előlegezi az élményt, illetve bevezet a történetbe (*A nagy futások kezdetén, Bújódsi Budapesten*). Bevallottan jókedvből ír, s ahogy emlékezik, még egyszer átéli a sosemvoltnak tetsző különleges helyzeteket. Az övéi – néhány rejtőzködő író és művész (Veres Péter, Tamási Áron, Szabó Pál, Cseres Tibor, Nagy Imre, a csíkszö-

gödi festő) – arra ösztönzik, hogy a szenvedést is méltósággal kell viselni, mert nem mindegy – ez Cserestől való –, hogy az ember Budapesten hal-e meg, vagy Németországban. S Asztalos tudja a kötelességét. Ennek a büszke, a sanyarúságot nem egyszer humorral enyhítő látásmódnak köszönhető az a galériányi remek apró tollrajz is, mely az általa megvetetteket (rendőrfőtanácsos, csendőrezredes, gabonakereskedő stb.) többnyire szálnalmas alakoknak jellemzi. Egyik korabeli bírálója írta a háborús riportról: „Hangja nemes és előkelő, mert Asztalos István tiszteletben tartja a magyar próza nagy moralista hagyományait, s írása emberi értéke szerint is komoly alkotás: csakugyan a magatartás példázódik benne”.

Szakolczay Lajos

Aufklärung und Nationen im Osten Europas.

Herausgeber: László Sziklay, Béla Köpeczi. Corvina Könyvkiadó, Budapest, 1983. 5061.

A német nyelvű kötet tanulmányai a nemzeti érzés kialakulásának kérdéskörével foglalkoznak Közép- és Kelet-Európában a 18. század utolsó és a 19. század első évtizedeiben, azaz a felvilágosodás és a romantika találkozásának idején. Az egyes országok művelődési viszonyainak, irodalmi életének egy-egy lényeges problémáját kiválasztva vizsgálják a különböző közép- és kelet-európai nemzetek fejlődése közötti kölcsönhatásokat és tipológiai egyezéseket, esetenként a felvilágosodás és romantika korának periodizációs kérdéseit. A kérdéskör tanulmányozásának fontosságára Köpeczi Béla hívja fel a figyelmet bevezetőjében: míg a francia enciklopédisták számára a polgári nemzet léte természetes adottság volt, addig a soknemzetiségű Közép- és Kelet-Európában az elsősorban művelődési programok keretein belül (nemzeti nyelv) körvonalazódó nemzeti érzés szinte megszületése pillanatában a különböző etnikumok közötti ellentétek kialakulásához vezetett, s háttérbe szorította a nyugat-európai felvilágosodásra jellemző kozmopolitizmust. Franciaországban a nacionalizmus lényegében a felvilágosodás eszmerendszerének kialakulása után, a győztes forradalom önvédelmi háborúi nyomán keletkezett, Kelet-Európában viszont párhuzamosan alakult ki a felvilágosodás eszméinek elterjedésével és sajátos változatot, illetve változatokat létrehozva szorosan összefonódott azokkal.

Az egybegyűjtött tanulmányokat három nagy fejezetbe osztotta a szerkesztő Sziklay László. Az elsőben (Der Gedankenkreis der Aufklärung) olyan gondolatmenetek kaptak helyet, amelyek a felvilágosodás és a nemzeti érzés jelentkezését átfogóan tárgyalják egész Közép- és Kelet-Európában. Mindjárt az élen a kötet szerkesztőjének tanulmánya áll, középpontjában azzal a kérdéssel, hogy milyen megszorításokkal lehet egységes közép- és kelet-európai felvilágosodásról beszélni. Sziklay rámutat az itt élő nemzetek korabeli fejlődésének közös vonásaira (nyelvújítás, felvilágosodás és romantika összekapcsolódása, népiesség jelentkezése stb.), de felhívja a figyelmet arra, hogy a fejlődés sokat emlegetett fáziseltolódása nem csupán Nyugat- és Kelet-Európa között, hanem Kelet-Európán belül is érzékelhető. Ugyancsak a kelet-európai nemzeti újjászületési mozgalmak azonos és eltérő vonásaival foglalkozik *Niederhauser*

Emil is. Megállapítja, hogy az átalakulás nem ugyanabban az időben, de lényegében azonos módon játszódott le mindenütt, majd kísérletet tesz a fejlődés közös modelljének felrajzolására. *Bojtár Endre* a közép- és kelet-európai népek politikai helyzetét és nyelvállapotát vizsgálja, azután a klasszicizmus, a szentimentalizmus és a romantika megléte vagy hiánya, illetve jelentkezésének időpontja alapján három csoportba sorolja őket. Rámutat az egyén és a társadalom, egyéni és nemzeti szabadság Kelet-Európában mindenütt megfigyelhető konfliktusára, és részletesebben beszél a nyelvújítás, a klasszicizmus és a szentimentalizmus különböző megnyilvánulási formáiról. Az utolsó átfogó jellegű tanulmány szerzője, *Paul Cornea* (Bukarest) kettős célt tűzött maga elé: vizsgálja egyrészt a felvilágosodás eszméinek útját Kelet- és Közép-Európában, másrészt ezen eszmék befogadását az egyes országok szélesebb néptömegeinek körében, s erőteljesen felhívja a figyelmet az utóbbi szempont elhanyagolt voltára.

A kötet középső részének (*Die Nationen im Aufklärungsprozess*) tanulmányaiban a felvilágosodás jelentkezésének speciális problémáiról olvashatunk az egyes közép- és kelet-európai országok esetében. *Zdzisław Libera* (Varsó) arról beszél, hogy hogyan jelentkeztek a felvilágosodás eszméi, s hogyan kapcsolódtak össze a nemzeti újjászületési mozgalommal a 18. századi lengyel irodalomban. *Jan Tibenský* (Pozsony) tanulmánya az első szlovák regényről szól. *Dragiša Živković* (Újvidék) arról a visszhangról beszél, amelyet E. Young híres műve, a *The Complaint or Night-Thoughts* keltett a 19. század első felének szerb irodalmában, elsősorban Sterija költészetében. *Nadežda Andreewa-Popowa* (Szófia) a bolgár nemzeti újjászületés és az európai felvilágosodás kapcsolatáról értekezik, míg *Ujfalusi-Németh Jenő* arról a sajátos recepcióról fejt ki a véleményét, amelyre Alexander Pope *Essay on Man* című munkája talált Bessenyei Györgynél. A kötet középső részének utolsó tanulmánya *G. N. Mojsejewa* (Leningrád) munkája, amely az orosz–lengyel irodalmi, társadalmi és tudományos kapcsolatok alakulását tárja föl a 17. század végétől kezdve a 18. század közepéig.

A tanulmánygyűjtemény utolsó fejezete (*Wege zur Romantik*) már a romantika közép- és kelet-európai jelentkezéséről szól. Az itt közölt írások közül *Fried Istváné* tárgyalja átfogóan az egész kérdéskört, kiindulva a romantika meghatározásával kapcsolatos általános problémákból, s eljutva az egyes közép- és kelet-európai nemzeti romantikák sajátos, a nyugat-európaiktól eltérő vonásainak feltárásáig. A következő három írás egy-egy részletkérdéssel foglalkozik: *Richard Pražák* (Brno) a cseh és a szlovák neológia törekvéseit hasonlítja össze a megfelelő magyar és román mozgalmakkal, *Kajtár Mária* Berzsenyi és Hölderlin költészetében keres tipológiai hasonlóságokat, míg *H. Lukács Borbála* a koraromantika jelentkezését veti össze a magyar és az orosz irodalomban.

A kötetet névmutató, illetve névmagyarázatok teszik teljessé.

Szajbély Mihály

Bábel tornyán.

Válogatás az Echinoux munkatársainak írásaiból. Szerkesztette: Beke Mihály András és Bréda Ferenc. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 230 l.

Az Echinoux c. kolozsvári diákfolyóirat a Babeş–Bolyai Egyetemi Diákszövetség lapjaként indult 1968 decemberében, nevét (ami magyarul napéjegyenlőséget jelent) az egyetem román irodalmi köréről kapta. Annak ellenére, hogy rendszertelenül megjelenő és néha hiányos évfolyamokat záró, 24 oldalas számaiban csak 3 magyar (és 1 német) oldal található, a lap a Gaál Gábor Kör állandó fórumaként a hetvenes évek elejétől, illetve az 1974–78 közti időben mind nagyobb szerepet játszott az új költő-, esszé-író- és filozófusnemzedék színrelépésében. Magyar anyagát kezdetben a főszerkesztő helyettesei (sorrendben Rostás Zoltán, Tamás Gáspár Miklós, Németi Rudolf, Németi Nagy Erzsébet) és felelős szerkesztők (Gaal György, Cselényi Béla) gondozták, utódaik már csak felelős szerkesztőként (Kereskényi Sándor, Egyed Péter, Beke Mihály András) és szerkesztőként (Boér Géza, Szócs Géza, Bréda Ferenc, Bretter Zoltán) jegyezték az oldalakat. A folyóirat, amely az évtizedvég néhány kudarcbafullt, emlékezetes kísérlete (az Igaz Szó *Fiatalok*-melléklete, az Igazság *Fellegvár*-oldalai) után most is az új nemzedék fóruma, 10. évfordulóján bő dokumentációjú, lexikonszerű duplaszámot adott ki, amely jó képet ad a nemzedék kísérleteiről. Más szerkesztői elgondolások szerint s külső kényszerektől is korlátozva (*Aradi* [Schreiner] *József* kivételével hiányoznak belőle a már nem Romániában élő jellegadó echinoxisták), de ugyancsak hű képet rajzol róluk ez a szöveggyűjtemény is, amely a lap egészéhez hasonlóan elméleti-filozófiai súlypontú. A minőségi szépirodalom (*Adonyi Nagy Mária*, *Balla Zsófia*, *Bogdán László*, *Cselényi Béla*, *Hunyadi Mátyás*, *Kenéz Ferenc*, *Zudor János* és mások versei, *Palotás Dezső*, *Szócs Géza*, *Marius Tabacu*, *Balla Zsófia*, *Egyed Péter* prózája, főként a sakknovellák) felerősítik az esszé és az elmélet szándékait. *Beke Mihály* Sánta *Az ötödik pecsétjéből* indul ki totális hatalom és erkölcsi integritás konfliktusának elemzésekor, *Molnár Gusztáv* tanulmánya pedig Gramsci politikafelfogásától jut el *Lukács György* felfogásának elemzéséig, amelyet a kelet-európai társadalom totalitarisztikus átszervezése elméletként értelmez (Az egyneműség dialektikája). *Gaal György*nek a Farkas utca történetét vázoló írása után *Bréda Ferenc* filozófiai fordítása, a metafizikáról szóló felvilágosodáskori Malebranche-szöveg áll, amelyet a *nomen* és a *res* (a viszony és az aktus) összefüggéseiről folytatott Bréda–Egyed–Molnár Gusztáv-féle polémia anyaga követ; ebben fogalmazza meg Molnár az egész gyűjteményre kiterjedő érvénnyel: törekvéseiben azokkal tart, akik „nem európeérek vagy népszolgák, akik nem rabjai semmiféle egyneműsítő, a société civile egyéni és közösségi szubjektumainak hatalmi integrálását elősegítő ideológiának, akik nem rendkívüli emberek, csak éppen természetesen módon képesek magyarokként és szellemi emberekként viselkedni.” *Váradí Attila* Heidegger-fordítását (*Lét és költészet*) *Kónya Sándornak* Rilke-ről, *Tóth Károlynak* József Attiláról és a szabadság autonómiájáról, *Nagy-György Elemérnek* Egyed Péter első verseskötetéről írt esszéje követi. *Horváth Andor* Szerelem és szenvedés Proust regényében c. tanulmánya Az eltűnt idő... szerelem- és dolorizmusképét a szerelmi élet abnormitása helyett a művész lélektani-eszmei rendszeréből vezeti le, *Láng Gusztáv* esszéje pedig Gide *A pénzhamisítókját* értelmezve az ironikus realizmus példáját mutatja be. *Bretter György* rövid, a Hegel-évforduló torzulásait számbavevő szövegét

Keszthelyi András és Király István (utóbbi a titok társadalmi szerkezetéről) filozófiai írása és *Schreiner József* Bourdieu-fordítása (A szimbolikus hatalom) követi, lezárva az elméleti dolgozatok sorát. *Keszeg Vilmos* a népi kultúra megközelítésének problémáiról értekezik a Kolozs megyei Detrehemtelepen végzett gyűjtés tanulságai alapján. *Demény István Pál* pedig az ősköltészet létmódjáról közöl fejtegetést. Az antológiát záró kárpátaljai összeállítás, amely Vári Fábán László, Fodor Géza és Zselicki József verseiből készült, az Echinox kitekintő törekvéseit is jelzi.

Csapody Miklós

Babits és Esztergom. Vallomások, dokumentumok, emlékek.

Válogatta és összeállította: Bodri Ferenc és Téglás János. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola, Budapest, 1983. 179 l.

Hiába keressük a kiadó nevét a megszokott helyen, csak az impresszumban találjuk, hogy a Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet kiadványa. Nem az első műve ennek az iskolának. Már eddig is több, fontos és szép könyvet adtak közre mint tanulói vizsgamunkát (Babits Mihály: Halálfiái; Török Sophie Babitsról; Babits és Sárközi György, vagy Dienesék levelei Babitshoz).

Ez a könyvecske három nagyobb fejezetre tagolódik. Az elsőben Babits Mihály Esztergomról írott cikkeiből válogatottak a szerkesztők, és bekerült a *Verses napló* is. Itt annyit meg kell jegyeznünk, hogy az *Esztergomi séta* és a *Szent István városa* című írások igen hasonlóak, néhol egyeznek. Ilyen kis terjedelmű könyvben talán nem kellett volna mindkettőt közölni. A második fejezet címe: Esztergom Babitsról. Itt híreket, interjúkat, leveleket találunk a korabeli Esztergom és Vidéke és Esztergom Vármege című újságokból és levéltári anyagokból válogatva. Híreket Babitsnak Esztergomban rendezett szerzői estjéről, levélváltásokat ezzel kapcsolatban, valamint interjúkat a költővel. A harmadik rész Látogatás Babits Mihálynál cím alatt barátok és ismerősök visszaemlékezéseit tartalmazza az esztergomi Babits-házban tett látogatásaikról. Szini Gyula 1924-ben kelt írásától Fodor József 1964-ben született verséig felöleli a válogatás Nagy Zoltán, Illyés Gyula, Pilinszky János és mások emlékező írásait. A kötetet a forrásokra vonatkozó jegyzetanyag és négy képmelléklet egészíti ki. A védőborítót Borsos Miklósnak Babitsról készített rajza díszíti.

B. Hajtó Zsófia

Babits Mihály száz esztendeje.

Kritikák, portrék. Szerkesztette: Pók Lajos. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 462 l.

A Babits-centenárium ünnepi kiadványai között sajátos színfolt a Pók Lajos által összeállított mű. Maga a szerkesztő is tisztában volt azzal, hogy gyűjteményének jellege Magyarországon szokatlan. Pók Lajos Babits Mihály műveinek kritikáit, illetve a mű-

vekre reflektáló egyéb írásokat válogatta kötetbe, 1906-tól 1983-ig, függetlenül attól, hogy ezek az írások elutasítják, vagy magasztalják Babitsot. Elsősorban a történelmi hitelesség érdekelte a szerkesztőt: ilyennek látta Babits Mihályt a magyar szellemi élet. A minden-irányú visszhang bemutatása volt a legfontosabb számára, s ezt a kötet *Babits-idéző* című bevezetésében így fogalmazta meg: „A Babits-értékelés folyamatának tükrözése természetessé tette, hogy ne mondjak le az elfogultság, a személyes sértődés vagy ma már fájó tévedés ihlette bírálatok közléséről... A tárgyilagosságnak, a történelmi hitelességnek veszélyei is vannak, különösen olyan írónál, mint Babits, akinek a munkássága egész életén át és azontúl is az oltárra emelő rajongás és a szinte paranoid támadás annyi gesztusát támasztotta... De miért legyen – régi provinciális reflexek maradványaként – a nagyjainkra fröccsent sár államtitok?”

A kötet három nagy egységre tagolódik, 1906-tól 1914-ig keletkezett írásokat találunk az elsőben, a következő rész válogatás az 1941-ben megjelent *Babits-Emlékkönyvből*, a harmadik pedig a Babits halálától napjainkig eltelt időben megjelent anyagból közöl szemelvényeket. Tanulságos összehasonlítani az első és a harmadik rész írásait: a kritikák, tanulmányok hangvétele természetesen változott, de tapasztalhatjuk, hogy a Babits-életmű megítélése még a közelmúltban sem volt egységes, egyes szerzők ma is saját prekoncepcióikat érik számon Babitson.

A gyűjteménybe felvett írások műfaji skálája is igen széles; olvashatunk egyes Babits-kötetéről írott kritikákat, pályakép-kísérleteket, monográfia-részleteket, verseket, leveleket, esszéket, paródiákat, tankönyvrészleteket.

A kötetben olvasható első „kritika” s az első feltétlen elismerés Kosztolányi 1906-ban Babitshoz írott levele. Babitsnak még nem jelent meg kötete, de 1908 novemberében már Ady is azt írta róla, hogy „nagy ember és nagy költő...”. Pók Lajos mellőzte az anyag műfaji csoportosítását, ezért a megjelenés időrendjében sorakozó, egymással ellentétes véleményű írások valóban érdekes és izgalmas olvasnivalót kínálnak. Móricz rajongása, Füst Milán minden támadást előre megérző szeretetteljes figyelmeztetése, József Attila fölényesen sértő kritikája és lekicsinylően goromba *Egy költőre*, majd később az engesztelés gesztusával írt *Magad emésztő* című versei mellett Horváth János tárgyilagosságra törekvő elemzése, a „fiatalok”, Halász Gábor, Szerb Antal, Hamvas Béla írásai, Szabó Dezsőnek a *Halálfiat* a » más szemében a szálkát is... « szellemében bíráló kritikája, Rákosi Jenő vagy Várdai Béla konzervatívan ostoba rosszindulata, a méltányos ellenfél Kassák Lajos tárgyilagos hangja, Németh László kísérlete a Babits-jelleg meghatározására, Karinthy szellemes paródiái vagy Szabó Lőrinc ragaszkodásának megfogalmazása a *Tücsökzenében* stb. arra ösztönzik az olvasót, hogy megvalósítsa a szerkesztő szándékát: ne írók és témák szerint lapozgatva olvassa a kötetet, hanem folyamatosan, „végigjárva a kialakuló, majd klasszikussá váló Babits-életmű és a huszadik századi magyar irodalom, magyar társadalom találkozásainak, összeütközéseinek történeti útját.”

Babits Mihály világa.

Centenárium emlékülés Kaposváron. Szerkesztette Laczkó András. Kaposvár, 1983. 92 l.

Az 1983. február 1-én tartott tudományos tanácskozás előadásainak anyagát közli a gyűjtemény. Az emlékülés a centenárium első eseménye volt. Az előadások egy-egy érdekes és izgalmas „Babits-témát” tűztek maguk elé, nem törekedtek végleges megoldásra, inkább a „problémát” állították a hallgatók – most a Laczkó András szerkesztésében megjelent kötet olvasói – elé.

A Rippl-Rónai József Babits-portréjával megjelent gyűjtemény tanulmányai a tanácselnök, Kovács Ferenc értő és meglehangú bevezetője, Takáts Gyula személyes élményű és lírai emlékezése után sokféle szemszögből kísérelték meg Babits „világát” megközelíteni. Az első Babits-kötetek fogadtatásáról Pók Lajos, Babits és Juhász Gyula barátságáról Péter László, Babits és Rippl-Rónai József kapcsolatáról Laczkó András, a költő és Erdély kölcsönös vonzalmairól Pomogáts Béla tartott elmélyülten gondos és dokumentatív értékű előadást, a költő egy „versmodelljét” Sipos Lajos, a Nyugat szerkesztőjét Rádics Károly, a regényírót Rónay László mutatta be.

A gyűjteményben közölt előadások a Babits-életmű és a „kapcsolattörténet” érdekes és izgalmas, bár a tanulmányok rövidege miatt aligha lezárható fejezetei. Minden további még részletezőbb feltárára vár, érdeklődéssel tekinthetünk a babitsi mű „jó néhány kapcsolódási pontját új megvilágításba helyező”, ellentmondásokat és félreértéseket egyaránt oszlató kutatások és eredményeik felé.

Bodri Ferenc

Balassi Bálint–Rimai [!] János: Istenes énekei.

A kolozsvári, Misztótfalusi Kis Miklós által 1701-ben kinyomott kötet hasonmás kiadása. 8 számozatlan l., 312 l., 16. számozatlan l., 24 l. Melléklet: Szabó Géza: Balassi Bálint és Rimay János Istenes énekei. 46 l. Helikon Kiadó, Budapest, 1983.

Tótfalusi Kis Miklós (zsebkönyv formátumú) Balassi–Rimay kiadása összesen két példányban maradt meg, azok közül is az egyik csonka. A hasonmás tehát e kis nyomdászati remek megőrzését, megörökítését is szolgálja. Szabó Géza kísérőfüzetében tömören összefoglalja Balassi verseinek szövevényes szövegtörténetét. A reprodukált kolozsvári kötet az ún. rendezett kiadások közé tartozik, amelyekben a két költő versei immár elválasztva szerepeltek. Ez a típus Szenczi Kertész Ábrahámra megy vissza, aki 1648 után adta ki a könyvecskét ilyen formában Váradon, és kiadását utána Kolozsvárott, Lőcsén, Debrecenben, Bártfán és Pozsonyban is követték. Tótfalusi kiadása – amely egyébként nyomtatványai közül a legkisebb alakú – közvetlenül kolozsvári nyomdászlelődjé, Veresegyházi Szentyel Mihály edícióját vette alapul. A tanulmány nem csupán összefoglaló jellegű: először magyarázza meg, hogy mi volt a zsebkönyv kiadások funkciója. Egyéni kegyességet szolgált, mert a gyülekezeti énekeskönyvekbe

ugyancsak kevés Balassi- vagy Rimay-vers került. Elsősorban az útonjárók szükségleteit vették figyelembe, ez a kis formátum oka. Az utasok és más olvasók ima- és meditációs szükségletét szolgálta a két megnevezett költő verseihez névtelenül hozzácsapott, legnagyobb részben XVII. századi költőktől származó énekanyag is (ezeknek pontos listája, a szükséges bibliográfiai utalásokkal megtalálható a kísérőtanulmányban), illetve az eredetileg „Via Jacobaea” című életregula-gyűjtemény. Végül megtudhatjuk, hogy e vallásos indíttatású kiadványcsoport megjelenetésének – s így Balassi népszerűségének is egy időre – a felvilágosodás református énekeskönyv-reformja vetett véget.

Szörényi László

Bálint György: Spanyolországban jártam.

Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 74 l. (Gondolkodó magyarok)

Bálint György *Spanyolországban jártam* című útirajzának kalandos sors jutott. Az írás alapja egy polgárháború kitörése előtt tett látogatás az Ibériai félszigeten. Megírására 1937-ben került sor és 1938-ban jelent meg két másik nagyobb tanulmánnyal egy kötetben. A kinyomtatott könyv azonban nem került forgalomba, a könyvcenzúra bezúzásra ítélte, csupán néhány példánya maradt fenn. Tényleges megjelenése tehát 1974-től számítható, amikor belekerült az *Emberi méltósággal* című válogatott kötetbe.

Az írást áthatja a polgárháború előtti – vihar előtti – korszak feszültsége és a bekövetkezett események kettőssége, mindenképp a szabadság iránt érzett aggodalom.

N. S. K.

Bános Tibor: Újabb regény a pesti színházakról. Újra kezdődik a játék 1945–1949. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 520 l.

Mint a cím is mutatja, Bános Tibor korábbi munkájának, a *Regénynek* (1973) megírta a folytatását, a felszabadulás utáni öt év pesti színház történetét. A kellemesen oldott stílusú munka mögött könyvtári kutatások, szakfolyóiratok, levéltárak, kéziratos gyűjtemények átbüvárlása rejlik. Így lesz Bános műve a színházi pletykákra fogékony közönség kedvelt olvasmánya, ugyanakkor egy színházalapításokkal és bukásokkal zsúfolt korszak eleven dokumentációja is. Az irodalomtörténész pedig azért forogathatja haszonnal, mert az említett korszak irodalmi életének és a színház világának összefüggései is feltárulnak, ideértve a bemutatott színművek körül zajló vitákat is.

N. S. K.

„Bátrabb igazságokért!”

A 80 éves Illyés Gyula életművéről tartott tudományos ülésszak előadásai. Szerkesztette: Fráter Zoltán. ELTE, Budapest, 1982 [1983]. 263 l.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem XX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, az MTA Irodalomtudományi Intézete és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1982. november 2–3-án a budapesti egyetemen tudományos ülésszakot rendezett Illyés Gyula 80. születésnapja alkalmából. A kétnapos rendezvényen tizenhat előadás hangzott el, s itt közölték az egyetemi hallgatók számára Illyésről hirdetett pályázat eredményeit, s négy hallgató olvasta fel díjnyertes pályaművét. A szerzők semmit sem változtattak felolvasott szövegeiken, nem egészítették ki jegyzetekkel. A nyomdai munkálatok idején halt meg a költő, így a köszöntőnek szánt kötetből emlékeztető, irodalomtörténeti dokumentum lett. Az előadások a teljes életműből ragadtak ki egyes részleteket, s reprezentálták a jelenkori Illyés-kutatás, a kortársi befogadás jelenlegi helyzetét, az életmű vizsgálatának egyre megalapozottabb, sokoldalúbb eredményeit. A szerteágazó, gazdag életműről készült tanulmányok száma örvendetesen emelkedik az utóbbi évtizedben, az első monográfiák is elkészültek (Izsák József, Tüskés Tibor munkái), de még sok feltáratlan, tüzetesen nem vizsgált anyag vár feldolgozásra. Ez az ülésszak nagy előrehaladást jelent a konkrét vizsgálatok, az egyes művek beható elemzése terén, s eredményeit igen széles körben hasznosíthatják majd kutatók, egyetemi hallgatók, s az Illyés Gyula könyveit szívesen olvasó nagyközönség is. Pölöskei Ferenc megnyitójában Illyésről azt állítja: „... a magyarság és egyben egyetemes emberi látásmódja emelhet, emelte a művészi kiteljesedés magaslatára”. Egyben azt is kijelenti, hogy előadások az egész szintjére emelik az életművet, s az első nagyobb igényű szintézist ígéri.

Szabad György A történelmi helyzettudat formálója címmel tartotta meg előadását, s áttekinti benne a magyarság történelmi örökségét értelmező Illyés Gyula jelentőségét, a kornak átadott üzenetét, a szabadság kiteljesítésére, a demokratizmus gyakorlására, a magyar közösségtudat alakítására vonatkozó gondolatait. *Czine Mihály Illyés és a népi irodalom* című előadása sok, véglegesen máig sem megoldott problémát kísérel meg tisztázni, a népi mozgalom keletkezéstörténetét idézi fel, Illyés szerepét elemzi a mozgalom létrejöttében, kibontakozásában és utóéletében. Egyértelműen leszögezi: Illyés nemcsak a népi irodalmat képviselte, hanem az egész magyar szellemi életet szolgálta, minden értékes hagyományt vállalt. Lehetségesnek tartja, hogy az utolsó negyvenötven évet az irodalomtörténet Illyés koraként fogja számon tartani. *Kiss Ferenc* egy Illyés-gyűjtemény, a *Hajszálgyökerek* fogadtatását dolgozta fel filológiai alapossággal. A sorskérdéseket bogozó esszék recepciója érdekes kortörténeti dokumentum, s mára a köztudat természetes részévé vált, minden fórumon elfogadott nézetek nem minden vita és fenntartás nélkül foglalhatták el helyüket a szellemi életben. *Kiss Ferenc* egy évtized távolából keményen ítéli meg a fogadtatás, az elemzett kritikák hiányosságait, félreértéseit, de nyugtázza azt is, hogy a kötet tartalma a közgondolkodás szövetébe épülve „mértékké, a kiválasztás, a felelősség iskolájává vált.” *Béldi Miklós Illyés költészetének népiségéről* címmel tartott átfogó, az egész életművet a címben jelzett szempontból mérlegre tevő, igen alapos műelemzésekkel, kitűnően kiválasztott idézetekkel gazdagított előadást. Tartalommal és konkrét jelentéssel töltötte meg

az Illyés népiségéről szóló sommás állítást, s különösképpen az 1945 utáni eszmetisztázó nagy művek tartalmi-formai vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. Bizonyítja, hogy Illyés mekkora felvilágosító, közvetítő és összefoglaló munkát végzett, s olyan 20. századi költői modellt teremtett, amely kifejezi a nép valóságos helyzetét is és képviseli a forradalmi eszmerendszer ideálvilágát is.

Fodor András *Az első találkozás* címen Illyéssel kapcsolatos emlékeit elevenítette fel, a diákként átélt versélményeit idézte a hallgatóság elé, a költőtárs befogadói élményeiről szolt szubjektív stílusban, érdekes nézőpontot érvényesítve. *Koczkás Sándor* poétikai jellegű előadása *A poétikai váltás és megújulás anatómiája* címmel Illyés és a tárgyias gondolatiság kérdéseit vizsgálta. Az ötvenes–hatvanas évtized folyamán végbement poétikai váltást bizonyítja Illyés különböző köteteinek átfogó elemzésével, s néhány kiragadott vers korszerűségét mutatja be. *Almási Miklós* három Illyés-dramát elemez *Drámai sorsfordulók* címen, a *Kegyenc*, a *Különc* és a *Malom a Sédén* című drámák gondolatait veti össze, s a bennük ábrázolt drámai szituációkból von le az egész életműre érvényes tanulságokat. A közösségi ember morálját ábrázoló művek sokoldalú dramaturgiai elemzése a modern drámával foglalkozó tanulmányok egyik igen jelentős darabja. *Tarján Tamás* is Illyés drámáit választotta előadása témájául: „*Testvérek*”, a *Kegyenc* és a *Különc* címmel vizsgálja az általa ikerdrámáknak nevezett műveket, s igen sok, még analízisre váró kérdést fogalmaz meg. A műveket beilleszti a modern magyar drámák sorába, kijelöli helyüket mind a magyar drámatörténetben, mind Illyés életművében, sok új szempontot adva a drámák értelmezéséhez. *Szegedy-Maszák Mihály* Illyés egyik alapművének, a *Puszták népének* többértelműségét vizsgálja a legújabb irodalomelméleti módszerek alkalmazásával, s a sok elemzést újabb meglátásokkal, újabb összefüggések tudatosításával gazdagítja. Elemzi a mű műfaját, példázatszerűségét, kulturális viszonylagosságát, s a vallomásszerű visszaemlékezésből eredő sajátosságokat, s még számos egyéb szempont alapján jut el végső megállapításáig, hogy a „Puszták népét a magyar próza élvonalában, a nem avuló művek legszűkebb körében tarthatjuk számon”. *Szabolcsi Miklós* mikrofilológiai vizsgálódásainak érdekes eredményeit bocsátja közre *Illyés Gyula „idézetei”* című előadásában, az *Ebéd a kastélyban* c. mű néhány részletét mutatja be felnagyítva, Illyés stílusának jellegzetességeit érzékeltetve. Érdekes és termékeny ez a vizsgálati módszer, s vele Szabolcsi Miklósnak sikerült jól elkülönítenie az egész életműre jellemző idézet-típusokat. Meggyőzően bizonyítja, hogy „minden írói szöveg önmagában is múlt és jövő találkozó pontja, mélyrétegek hordozója, keresztül és új folyamatok kiindulópontja.” *Lőrincze Lajos* a nyelv művelő Illyés Gyula portréját rajzolta meg, felelevenítve Illyés hathatós szerepét az elmúlt évtizedek nyelv művelésében. A költő nyelvtisztító tevékenységének legfőbb elemeit gyűjtötte egybe, ragyogó példákkal illusztrálva ezt az áldozatos, évtizedekig folytatott munkát. *Kabdebó Lóránt Kettős tükör – Illyés Gyula és Szabó Lőrinc* című előadása az illyési próza és a Szabó Lőrinc-i költészet rokonságát tárja elénk igen szemléletesen, meggyőzően, állításait pontos idézetekkel, okfejtéssel alátámasztva. Barátságukról is sok, eddig nem, vagy kevéssé ismert dokumentumot mutat be, mindkét alkotó portréját jellegzetesebbé, árnyaltabbá teszik ezek a szövegek, gesztusok, dedikációk. *Kocsis Rózsa* a *Tiszták* c. drámát vizsgálja tüzetesen, példázatjellegét emeli ki, a jelképes értelmű tragédia mélységeit mutatja be. *Bodnár György* egy fiatalkori mű, a *Koratavas* sokoldalú elemzésére vállalkozott, elvont irodalomtudományi módszerek-

kel igazolva a művet író Illyés azon állítását, hogy „minden történelmet ábrázoló műbe két korszak van bezárva: az, amelyről szól, és az amelyben íródott”. Bodnár György leglényegesebb felismerése, hogy a mű a regényhős többszörös határhelyzetét képes ábrázolni, s ezt az ábrázolási technikát tárja fel példamutató módszerességgel és sok új elemzési szempontot mozgósító bravúrral. *Vasy Géza* Illyés két versét veti össze: a Bartókról és a Kodályról szóló nagy művek keletkezéstörténetét, gondolati tartalmát, formai jellemzőit, hasonlóságait és eltéréseit veszi számba. A párhuzamos elemzés kiterjed a versindításra, a ritmusra, hanganyagra, mondatépítkezésre, vershelyzetekre, alapgondolatra és számos más lényeges kérdésre. Izgalmas vállalkozás, s igen jól érzékelteti Illyés alkotói módszereinek összetettségét, sokoldalúságát. *A Puszták népe* című művet tárgyalta a tudományos tanácskozás utolsó, s egyik legterjedelmesebb tanulmánya is, *Kulcsár Szabó Ernő Az epikai tárgyiasság új alakzata* című munkája. Egyértelműen remekműnek tartja ezt a már generációk számára normateremtő, korszakjelző és műfajalkotó művet. Az irodalmi alakítás kérdéseit vizsgálja meg olyan szövegelemző módszerrel, amely még kevésbé terjedt el a kortárs irodalomtudományban, de ez az elemzés bizonyító erővel igazolja létjogosultságát.

A tanácskozás *Tolnai Gábor* szubjektív hangú zárszavával fejeződött be.

R. Takács Olga

Béldi Miklós: Válaszutak.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 548 l.

Az a sokirányú tájékozódás és témaköri gazdagság, melyet már Béldi előző tanulmánykötete, az *Érintkezési pontok* kapcsán is észlelhettünk, a *Válaszutakban* kiteljesedett. Nem sorolhatjuk itt fel valamennyi témáját, de jelezhetjük a szerzői viszonyulás, a tárgyválasztás és a feladatvállalás sokrétűségét. Itt van mindjárt előljáróban egy magvas irodalomelméleti tanulmány irodalomtörténet és irodalomkritika viszonyáról, melyet annak idején *A magyar irodalom története 1945–1975* I. kötetének bevezetőjeként olvashattunk. A továbbiakban a kötet során voltaképpen ez a „háromágú” irodalomtudományi érdeklődés és igény konkretizálódik. Az elméleti jellegű (bár nagyon is gyakorlati hasznú) bevezető tanulmány után Béldi újabb, s kétségtől mentes kiérlelt Ilyés- és Németh-tanulmányai következnek, jelölül némileg annak is, mely fő csillagzatok alatt alakult ki a kötet szerzőjének gondolkozása az irodalmon inneni és irodalmon túli dolgokról. (Habár például a Magyar Csillagról szóló előadása, amely az 1978-as Nyugat-konferencián hangzott el, nem Illyésről szól, hanem sokkal általánosabb érvényű.)

A kötet következő része kritikák sorozata olyan tarkán, de korántsem esetlegesen összeválogatott írókról, akik ilyen vagy olyan okból felkeltették a szerző figyelmét. Tárgyuk például Csáth Géza elmekörtani tanulmánya, egy Nagy Istvánnak szentelt „magatartás-dokumentum”, Szentkuthy Miklós *Prae*-je („regény a regényről”), azután Ottlik, Sarkadi, Mészöly és Tandori kétszer is, majd „A Hernádi-paradoxon”, Gáll István, Pilinszky, Lengyel Péter, Esterházy Péter stb. Az már természetesen a mindenkori kritikus vagy olvasó egyéni felfogásától, vagy – olykor pillanatnyi szellemi irányult-

ságától függ, melyeket emelné ki ezek közül az írások közül mint a legsikerültebbeket és legtöbb tanulsággal szolgálókat. Végezetül, egy további s egyben már kötetzáró fejezetben ismét általánosabb érdekű írások olvashatók: *Kisebbségi és nemzetiségi irodalom és Bevezetés a nyugati irodalomba* (mindkettő *A magyar irodalom története 1945–1975* IV. kötetéből), azután *Költészet és nyelv* címmel egy rendkívül érdekes eszmefuttatás a Magyar Műhelyben közölt vizuális költészeetről, zárókönyv gyanánt pedig egy *Helyzetkép* a mai magyar szépprózáról.

Olvashatni néha kétkedő megjegyzéseket az egyéni tanulmánykötetek hasznosságáról (noha jelentőségük világszerte mintha még napjainkban is növekedne). A kötetbe szüretelt, megrostált és struktúrába rendezett termés mégiscsak más, mint a folyóiratokból összetállított s könnyebben veszendőbe menő tanulság, s habár az értékítélet csak másodlagos feladatunk, jelenthetjük, hogy Béládi Miklós kötete átlagon felül tanulságos és gondolatébresztő: egy szándék megnyilatkozása és egy teljesítmény felmutatása.

A teljesítmény jelentősége a fentebbiek során már a kötet pusztá leírásából is ki-világlott. A szándékot mindig nehezebb meghatározni, de a kötetben foglalt írásokból (a szerző egyéb műveinek, pályaképeinek és munkásságának ismeretében) kiolvasható, hogy az irodalom nemzeti és azon belül népi kötődései erős hangsúllyal kapnak helyet a szerző szemléletében. A nagylélegzetű utolsó tanulmányban eltemeti többek között a népi–urbánus ellentétet; a kötetnek szinte valamennyi írásából kiérződik, hogy nem keveset tett ennek az időszerűtlenségnek igencsak időszerű feloldásáért. Egyénileg mint az irodalom szakemberét, társadalmi helyzetében mint a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság tisztségviselőjét egyre fokozottabb mértékben foglalkoztatta a hungarológia mint terminus és fogalom, s persze a mögötte levő tartalom, így a határon túli szétágazó, s onnan érzése szerint visszasugárzó magyar irodalom. Mindazonáltal érzékeny és pontos ösztönrel óvakodik az ezzel nem ritkán társuló és olykor nem alaptalanul nehezményezett egyoldalúságtól, szigorúan ragaszkodva a világirodalmi távlatokhoz és az irodalom sajátos minőségeihez, tiszteletre méltó elmélyültséggel, a lényeges dolgok megelégségének és illusztrálásának olykor egyenesen csillogó művészetével, a nagy hagyományú magyar értekező prózában sem mindennapos mértéktartó, egy füst alatt közölni és hatni tudó nyelvi eszközökkel.

Rákos Péter

Belia György: Babits Mihály tanulóévei.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 273 l.

Az 1982-ben elhunyt irodalomtudós, szerkesztő, műfordító Belia György munkásságának jelentős részét Babits Mihály életművének szentelte. Már az 1950-es években, mikor a Babits-kutatásnak nem volt éppen konjunktúrája, előmunkása lesz a Babits-filológiának. Feldolgozza az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának hatalmas Babits-gyűjteményét, és közread három fejezetet abból a munkából, amelyet aztán nem sokkal halála előtt fejezett be, gondosan kiegészítve a két és fél évtized alatt beért újabb kutatások eredményeivel, s amelyet *Babits Mihály tanulóévei* címmel Belia György posztumusz műveként vehetett kézbe az olvasó.

A könyv legszínesebb része kétségtelenül Babits őseinek felsorakoztatása. (A költő nemességére egyébként kora ifjúságát leszámítva, soha nem volt büszke, magyarságára azonban, a szintén „szláv vérű” Zrínyire és Petőfire is hivatkozva, annál inkább.)

Nincs itt módunk felsorolni azt az apparátust, amelyet Belia György az ősök történetének feltárásához megmozgatott. S amint a gyermek és ifjú Babits életrajzát írta, mindinkább forráskritikával élő tanulmányvá lett dolgozata. Magunk előtt látjuk a szórakozott kisdíakot, aztán a szülők budapesti lakását, a Mária utcai elemi, *A Pál utcai fiúk* grundját, vagyis a gyermek Babits fővárosi környezetét. A pécsi cisztercita gimnáziumról, ahol tanult (akárcsak utóbb a bajairól, ahol tanárjelölt volt), kis iskolatörténetet kapunk, majd szociológiai vizsgálatot a tanulók összetételéről. A gimnazista Babits mély vallásosságáról olvashatjuk a költő visszaemlékezését, utóbb az iskola tanítási rendszerét és tudós paptanárait ismerjük meg közelebbről. És Babits igen korán kialakult érdeklődési körét is, kivált a latin és a magyar irodalom, valamint a történelem iránt, amely csekély ingadozás után a pesti bölcsészkar magyar–latin szakához vezette.

Ha Babits egyetemi leckekönyvének adatait olvassuk, szembeötlenek a költőt tanító, részben mindmáig nagy hírvű professzorok nevei. A feledettebb nevek közül pedig több egykori ragyogásával tűnik élénk. Így Négyesy László mellett Bodnár Zsigmondé, akinek fejlődéelmélete, és általában a szellemtörténet nálunk még merőben újdonságot jelentő irányzata Babitsra mély hatást tett (noha érett gondolkodóként ezt az iskolát meghaladta). Nem kevésbé érdekesek Babits filozófiai stúdiumai, aztán latin, görög, francia tanulmányai, angol olvasmányai, amelyek már mind az induló költőt érlelik. (Zsengéiből a kor- és személyiségrajz hitelesítése kedvéért Belia bőven idéz.)

Megannyi kuriózum a bajai gyakorló év története, a *Timár Virgil fia* és a *Hatholdas rózsakert* számos életrajzi előképével. Ez évvel zárul a történet, hiszen Babits 1906. május 15-én letette pedagógiai vizsgáját. „Ezzel okleveles tanár lett – továtűntek végleg a diákévei.”

Melczer Tibor

Benamy Sándor: Állampolgár voltam Közép-Európában.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 173 l. (Tények és tanúk)

A könyv kalandos sorsáról maga az író számol be az előszóban. 1938 első hónapjaiban, különféle erdélyi lapok tudósítójaként (Keleti Újság, Nagyvárad Napló, Brassói Lapok) Benamy Bécsben tartózkodott, s szemtanúja volt Ausztria bekebelezésének, a német fasizmus térnyerésének. Megdöbbentő hangú riportkönyve, mely az író derűs életszemlélete ellenére jócskán az Anschluss hozta életváltozásokkal foglalkozott, nem ment át az 1940-es magyar cenzúrán, s valamiként a könyv tervezett francia kiadása is megghiúsult. Benamy csak most, csaknem félszáz év után jelentette meg az 1938 tavaszához kötődő, sokszor háttorzongató élményeit.

Önéletírása, akárcsak korábbi életrajzi regénye, *A XX. században éltem* (1966) apró, novellisztikus fejezetekből áll. Az *Állampolgár voltam Közép-Európában* egyszerre lírai napló – egy szerelem története –, és újságírói szemmel tapasztalt korrajz: írója, kit a kíváncsiság hajtott és a lap (lapok) megkívánta gyors reagálás ösztönzött, minde-

nütt jelen akart lenni. Anélkül, hogy feledte volna a kávéházakat, az írói-újságírói köröket, a szerző hónapokig szinte az utcán élt. Kedvesével – aki előtte sokáig inkognitóban mutatkozott, mintha férjezett volna – bebarangolták mindazokat a helyeket, amelyek a fasizmus előrehaladtával egy nép szenvedését is tükrözték.

Bécs ekkor is a furcsaságok városa: gazdag múzeumai, képtárai, nyüzsgő kávéházai – hódítás ide vagy oda – az életet mutatták, nyomorszállásai, a régmúltba (Monarchisták Klubja) és a különféle „ideológiákba” (krisztianizmus) visszavágyódó, illetve megragadt emberei pedig a fasizálódással csak még jobban fölkaavart zűrzavart, némelyütt a fejetlenséget, másutt a rothadást. „Az Időbűvész a markába csukta a fekete-sárga Bécsset, hátrahúzta, kinyújtotta – és már mutatta is fel a horogkeresztes barnát.” Íme, Hitler bevonulása – a társadalom örületét, hisztériáját, melyet a fölbolydult utcakép mindennél jobban jelzett, Benamy igyekezett megrajzolni. Gyors, a történésekre azonnal reagáló újságírói módszerének köszönhető, hogy önéletrajzi fogantatású naplóregénye (regényrészlete) a hangulaton túl valami mást is közvetít: a megszállás borzalmát, illetve – sok dokumentum-élmény fölillantásával – a zsidóság tragédiáját. A főrabbinál tett látogatás (aki még hálás is a zárkabeli jó bánásmódot) egy megzavarodott ember rettenetét közli, de a zsidótemetőbe szállított hullák meggyalázása (volt akit – mert még mozgott – a zsákban lőttek agyon) már pontosan tükrözte: semmi véletlen a mézszálásokban.

Egyszer-kétszer zavaró, hogy a torokszorító élmény – s ebben a bécsi pár hónapban mi nem nevezhető annak – némiképp egy romantikus újságíró-szerelmem kibontakozásával (?) elegyedik, de aki túl tudja tenni magát e regényes korrajz túlon túl hangzatosított férfiúi széptevésén s az Emíliát körülöngő gavallérián, az élvezheti a gördülékenyen megírt tudósítást. Benamy Bécsből Olaszországba utazott kedvesével, így beszámolójába egy röpke XI. Pius-audiencia is belefért. A könyvet záró happy end, jóllehet a korrajz hitelét nem csorbítja, fölösleges.

Szokolczay Lajos

Benda Kálmán–Elek Judit: Vizsgálat Martinovics Ignác szászvári apát és társai ügyében. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 445 l. (Nemzet és emlékezet)

Néhány évvel ezelőtt vetítette a Magyar Televízió Elek Judit filmjét a Martinovics-féle szervezkedés leleplezését követő vizsgálatokról, mely a nézők között igen széles körű érdeklődést váltott ki. A mostani kötetben a film irodalmi forgatókönyve, és egy, a hajdani vizsgálat anyagából összeállított dokumentumgyűjtemény kapott helyet. A válogatás készítésekor, amely egyébként magyar nyelven első ízben teszi közzé az eredetileg latin, német és francia nyelvű iratok jelentős részét, a szerkesztőknek nem az volt a céljuk, hogy az egykori vizsgálat minden részletébe betekintést nyújtsanak, hanem elsősorban az elkészült filmben látható eseményekhez kapcsolódó dokumentumokat igyekeztek bemutatni. A kötetben nem található olyan utalás, elő- vagy utószó sem, mely a gyűjteményből kimaradt anyagot jellemezné; így a közreadott, kétségtelenül hiteles, de bevallottan tendenciózusan összeállított anyag inkább szépirodalmi jellegű,

a történelem iránti érdeklődést szerencsés módon felkeltő olvasmányt kínál, mintsem tudományos kutatásokhoz is használható szöveggyűjteményt.

A könyvet a szélesebb olvasóközönség igényeihez szabott jegyzetapparátus egészíti ki.

Szajbély Mihály

Bertha Zoltán–Görömbei András: A hetvenes évek romániai magyar irodalma. – A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája 1971–1980.

TIT Budapesti Szervezete, Budapest, 1983. 156, 211 l.

A határon túli magyar irodalmak megismertetését nem nagy számú tanulmánykötet, rövidebb-hosszabb áttekintés, számos külföldi és hazai folyóiratban megjelent tanulmány, kritika után *A felszabadulás utáni magyar irodalom története 1945–1975.* című kézikönyv IV. kötete, *A határon túli magyar irodalmak* alcímet viselő kötet vállalta az összefoglalás igényével. Megjelenése után került az olvasók kezébe a *Romániai magyar irodalmi lexikon* I. kötete, Görömbei Andrásnak a csehszlovákiai magyar irodalomról írott összefoglaló munkája, s több, e témakörrel foglalkozó tanulmánygyűjtemény. Ezek egyik jeles darabja a fenti című, két kötetes, kis példányszámban közreadott mű, mely hasznosan egészíti ki az előzményeket, megerősíti az Ablonczy László, Béládi Miklós, Czine Mihály, Ilia Mihály, Kis Pintér Imre, Kiss Ferenc, Pálffy G. István, Pomogáts Béla, Szokolczay Lajos, Széles Klára és más hazai szerzők által felrajzolt erővonalakat, kritikai elemzéseket és folyamatértékeléseket.

A szerzők a hetvenes évek elejére igen sokágúvá, színessé vált romániai magyar irodalom rendező- és értékelő elveit kialakítva nemcsak egymáshoz, hanem az egyetemes magyar irodalomhoz is viszonyítják az irodalmi termést, tárgyilagos, hiteles képet adnak az utóbbi másfél évtized alkotásairól. Időrend és nemzedéki csoportosítás szerint haladnak, valamennyi műfaj legfontosabb eredményeit regisztrálva. A terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé a hosszabb elemzéseket, érveléseket, csak a legszükségesebb jelzéseket adják meg a lírai nyelv változásairól, az új tendenciákról prózáírásban és esszéírásban, drámaírásban, publicisztikában, az irodalomtörténetírásban és kritikai irányzatokban. Azokat a műveket emelik ki az alkotások közül, melyek az értékőrzés és értékteremtés erkölcsi parancsát követve a „sajátosság méltóságát” (Gáll Ernő kifejezése) is képesek kifejezni, s a Magyarországitól eltérő körülmények között létrejövő irodalmi életben vívják ki a megbecsülést, a figyelmet.

A legidősebb nemzedékből Molter Károly, Kós Károly, Balogh Edgár életművére vetnek egy valóban röpke „pillantást”, nagyobb részt szentelnek a középnemzedék íróinak, valamint a Forrás című kiadvány-sorozat körül csoportosuló első és második nemzedékének, végül a hetvenes évek ígéretes pályakezdőivel zárják áttekintésüket. 57 alkotót emelnek ki, gondosan ügyelve az értékelés és arányosság megbízhatóságára. Szilágyi Domokos költészetének és Sütő András kiteljesedő életművének szentelik a leg-hosszabb és legelismerőbb fejezeteket, portréjukat több műelemzéssel is kibővítik. Mini-portrék sorakoznak a Magyarországon is jól ismert munkásságú Bálint Tiborról, Beke Györgyről, Deák Tamásról, Farkas Árpádról, Hervay Gizelláról, Kányádi Sán-

dorról, Lászlóffy Aladárról, Kocsis Istvánról, Panek Zoltánról, Székely Jánosról és másokról, akik műveinek megismertetéséért nemcsak a már említett hazai kritikusok tettek sokat, hanem az olykori vendégjátékok, előadóművészek estjei és televíziós közvetítések is.

A tanulmányból meggyőzően kiderül, hogy valamennyi nemzedék minden műfajban tudott újat, maradandót alkotni, ki tudták fejezni az ellentmondásos, küzdelmekkel teli korszak problémáit, a nemzetiségi létforma sajátosságait, láttató erővel idézik meg a történelmi múltat, s változatos tematikában korszerű művészi formákat teremtenek, illetve őriznek tovább.

Csak igen vázlatosan szólhattak a szerzők a romániai magyar publicisztika sajátos műfajairól, sorozatairól, a tematikus számok sikereiről, vagy például a hatalmas vállalkozást megkoronázó Romániai Magyar Irodalmi Lexikon első kötetéről, Szabó T. Attila nyelvészprofesszor évtizedek óta folytatott rendkívüli munkásságáról és még számos kérdésről. A tárgyilagos, eligazító értékelés, a gondos gyűjtőmunka, a figyelemfelkeltő hangsúly azonban így is egyértelműbbé, árnyaltabbá teszi a nemzetiségi irodalmakról alkotott képünket. A szűkszavú áttekintést a mintegy kétszáz oldalnyi terjedelmű válogatott bibliográfia egészíti ki, az 1971 és 1980 között megjelent munkákat és a rájuk vonatkozó szakirodalmat tartalmazza ez a külön kötetben közreadott anyag. Az adatgyűjtők, Kovács Béla lektor és Bertha Zoltán szerkesztő nélkülözhetetlen segédeszközt teremtett ezzel a bibliográfiával: 28 klasszikus és 275 kortárs szerző adatait dolgozták fel, a romániai, valamint a többi környező országban megjelenő szakirodalom alapján.

R. Takács Olga

Bessenyei György: A Holmi.

Sajtó alá rendezte Bíró Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 394 l.

Régóta sürgető feladata a magyar textológiának, hogy felvilágosodás kori klasszikusaink irodalmi alkotásait kritikai kiadásban közreadja, hiszen e téren egyetlen korszakban sincs olyan elmaradás, mint itt. Ezért mondhatjuk különösen örvendetesnek, hogy a Csokonai kritikai kiadás nyitó darabjai (Költemények I., Színművek I–II.) után most végre Bessenyei életművéből is megjelent az első kötet, *A Holmi*.

Az 1779 áprilisában Bécsben megjelent írásgyűjtemény kritikai kiadása számos bonyolult problémát vetett fel. Összövegének, az 1773–75 között keletkezett ún. *Ős-holminak* a kézírata elveszett, csak két másolata (az OSZK, illetve a prágai Egyetemi Könyvtár példánya) maradt fenn. Ugyancsak másolat a Debrecenben 1778 tavaszán összeállított változat, s az 1779-ben kinyomtatott szöveg kézírata sincs már meg. Mivel a szövegek egymástól eltérnek, s így az író eszmei fejlődéséről értékes adatokat nyújtanak, valamennyi változat kiadása indokoltnak mutatkozott. Bíró Ferenc külső filológiai fogódzó híján csupán a belső, eszmetörténeti vizsgálódás eredményeire támaszkodva az OSZK példányát választotta kiadása alapjául. Ezt követően a debreceni kézirat, majd az 1779-i bécsi kiadás szövege sorakozik a kötetben, így valóban nyomon kísérhető a mű keletkezésének története.

Bíró Ferenc munkájának alapvető módszere és egyben érdeme, a mélyreható eszmetörténeti elemzés, elsősorban Bessenyei spinózista fogalomkészletének és frazeológiájának szinte mikroszkopikus pontosságú feltérképezése. Ez a frazeológia már az Ósholmiban is felbukkan, a 70-es évek második felében pedig még továbbfejlődik. Miként a sajtó alá rendező is utal rá, a szöveg genezisét összefoglaló táblázatban (78. l.), *A Holminak* még „esetleg több lappangó vagy elveszett másolata” kerülhet elő a jövőben, így azzal számolhatunk, hogy ezek még módosíthatnak valamelyest az összképen. Hozzátehetjük, hogy azt lényegében aligha fogják megváltoztatni, mert a nagy körütekintéssel megírt előszó hipotézisei a pillanatnyilag rendelkezésre nem álló textusok létezésével is számolnak, így a műre vonatkozó további kutatások várhatóan inkább a kritikai kiadás által megteremtett alapokat fogják kiegészíteni. Mindezt figyelembe véve mondhatjuk, hogy a most közrebocsátott kritikai kiadás végeredményben nem csupán textológiai feladatot oldott meg, hanem azon túl fontos eszmetörténeti megfigyeléseket is eredményezett.

Bitskey István

Beszélgetések Pilinszky Jánossal.

Válogatta és szerkesztette: Török Endre. Reisinger János utószavával. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 255 l.

A hagyományos műfaj történeti iskolázottság hajlik arra, hogy ne tekintse az irodalomhoz tartozónak az írói beszélgetést, az interjút, s más efféle „megnyilvánulást”. Való igaz, ezeknél a „műfajoknál” alig-alig beszélhetünk tudatos formaképzésről. Egyes esetekben – pl. az interjú műfajában – a formát külső tényező, a kérdező habitusa és célja vagy a publikációs médium lehetőségei teremtik meg. Mégis elgondolkodtató, sőt tudomásul veendő, hogy a napisajtó századában a szépirodalom megismerésének nélkülözhetetlen forrásává váltak az ilyenféle közlemények. Néhány írónál tudatos műfajjává lett a kérdés vagy a vallomásos válaszadás. Sőt a klasszikus konfesszió, vagy az ars poetica olykor mint „öninterjú” bukkan elő. Sokféleképpen magyarázhatjuk ezt a jelenséget. Beleláthatjuk a külső készítés fontosságának növekedését csakúgy, mint valamiféle sajátos igényt a hiteles megmutatkozásra. De minden bizonnyal a legmélyebbi, nem feltétlenül tudatosodó motívum: az információrobbanás, a művészet besorolódása a mindennapi kommunikációk közé.

Az ebbe a kötetbe egybegyűjtött beszélgetések létrejöttét nem szabad külső okokra visszavezetnünk. A fentebb mondottak is csak erős megszorítással érvényesek rájuk. Aki ezt a *Pilinszky-könyvet* értelmezni akarja, leghelyesebb, ha abból indul ki: miért rímel a címe a költő által írt, lejegyzett, kompilált *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* kötetére. A szerepcserével két tükör fordul egymás felé, s így lesz a megszólalásban, a másikhoz szóló beszédben teljes – mint ezt Török Endre is érinti remek kis bevezetőjében – a személyes hitelű autonómia. Összefügghet ez a műfajválasztás a Pilinszky-féle emberképzettel is, amely a létet alapvetően drámai létezésnek tartja. S még egy magyarázó mozzanat: eme két tucatnyi beszélgetésnek a helye az életmű kronológiai

rendjében. Amikor a versek és a cikkek sora megszakadni látszott, akkor kezdtek sorjázni a beszélgetések. Nem valószínű, hogy Pilinszky kereste volna az alkalmat a beszélgetésre, de az sem véletlen, hogy ennyi alkalom találta meg őt. A legkülönfélébb ürügyek, a legkülönfélébb beszélgetőtársak azonban csupán alkalmak. A vallomás mindig és mindenről ugyanazt mondja. Egy abszolút öntörvényű személyiség néz ránk itt, aki egyfelől tudatos keresés során, másfelől a kegyelem aktusaival való találkozások önátadó szenvedélyében teremtette, hagyta megteremteni magát. Ugyanazt, aki a verseket és prózai munkáit írta. A Pilinszky-vers formái „igénytelensége” és a prózai szövegek drámai „műfajtalansága” szintén megkívánja az összehasonlító elemzést az „interjúk” formai jellegzetességeivel.

Egy revelatív XX. századi személyiség egzakt pontosságú vallomásai ezek a darabok. Nem Pilinszkyt az írók segítenek megérteni (noha az életrajzi filológia számára is vannak bennük – szép számmal – „használható” adatok), önnön létezésünk, s magának a Létnek a megértéséhez segítenek hozzá. Reisinger János utószava méltó a szellemnek ahhoz a tiszta inkarnációjához, ami megfogalmazódott ebben a beszélgetéssorozatban, s az egész Pilinszky-életműben.

Alexa Károly

Bibliografie československé hungaristiky za léta 1975–1977.

[A csehszlovákiai hungarológia bibliográfiája 1975–1977.] Sestavili [Összeállította] Jiří Cvetler, Richard Pražák és Marta Romportlová. Státní Pedagogické Nakladatelství, Praha, 1983. 180 l.

A brno-i Purkyně Egyetem Bölcsészettudományi Karának a kiadásában jelenik meg a *Materiály k dejinám a kulture střední a jichovýchodní Evropy* (Anyagok Közép- és Délkelet-Európa történetéhez és kultúrájához) című sorozat. A hungarológiai bibliográfia ennek a sorozatnak a 8. kötete, szerkesztője Richard Pražák. A sorozat tulajdonképpen oktatási segédanyag, de fontos lehet a tudományos kutatás számára is.

A bibliográfia felosztása a következő: I. általános rész, amin belül a) a tudományos munka szervezése (folyóiratok, intézmények, konferenciák, személyes dolgok, a kutatómunka helyzete, oktatás), b) a bibliográfia, c) források és forráskutatás (nyelvtudomány, irodalomtudomány, történelem, etnográfia és folklór), d) metodológia. A II. rész tartalmazza a nyelvtudományi közleményeket (a magyar nyelv és az összehasonlító nyelvészet, etimológia és névtan, a magyar beszélt nyelv és szókincs fejlődése, a jelenlegi magyar nyelv, a gyakorlati nyelvészet munkái). A III. részbe került az irodalomtudományi közlemények jegyzéke (általános és összehasonlító munkák, verstan, régi magyar irodalom, magyar irodalom 1772–1849, magyar irodalom 1849–1919, magyar irodalom 1919–1945, mai magyar irodalom, a magyar irodalom csehül és szlovákul). A IV. rész a történelmi munkák gyűjteménye (a magyar történelem fő korszakai szerint: 1526-ig, 1526–1849 között, 1849–1918 között, 1918–1945 között, Magyarország története 1945 után). Az V. rész az etnográfiai és folklór. Külön fejezetet (VI.) kapott a csehszlovákiai magyarság (szlovákiai magyar irodalom 1918-tól kezdve, a csehszlovákiai magyar nemzetiség történetének kérdései 1918-tól, a cseh-

szlovákiai magyar nemzetiségi csoportok néprajza). A VII. rész a felhasznált források jegyzéke, a VIII. pedig a rövidítések; a kötetet a szerzők mutatója (IX.) és a tartalomjegyzék (X.) zárja.

K. Gy. Cs.

Marianna D. Birnbaum: Miklós Radnóti.

A Biography of His Poetry. München, 1983. 253 l. (Veröffentlichungen des Finnish-Ugrischen Seminars an der Universität München, Serie C, Band 14.)

Marianna D. Birnbaumnak, a magyar irodalom Californiában élő kutatójának monográfiája az utóbbi időben örvendetesen megszaporodó külföldi Radnóti-szakirodalmat gazdagítja — immár szintetizáló igénnyel. Az alcím: „Költészetének biográfiája” utal a szerző szándékára, hogy ne elsősorban a tragikus élet külföldiekben is szimpátiát ébresztő tényei felől közelítse — és népszerűsítse a költőt, hanem ellenkezőleg, következetesen a versekből bontsa ki az immanens poétikát és az azt létrehozó költői személyiséget. Mint a bevezetőben írja: „Radnóti számára élni annyit jelentett, mint írni... Ezért ezt a könyvet inkább a művek, semmint szerzőjük életrajzának szentelem. Radnóti élete és tapasztalatai csak annyiban kerülnek itt bemutatásra, hogy illusztrálják, miként hatottak műveinek struktúrájára és textúrájára.”

Birnbaum teljes filológiai fegyverzetben, imponáló irodalomelméleti, poétikai kitekintéssel tárgyalja témáját, méltóan a müncheni magyar tanulmányok tudományos színvonalához, s olyan szempontokat vetve fel, melyek a magyarországi kutatóknak is érdekesek és újszerűek lehetnek.

Az első fejezet (*Life*) a költő életútját, elsősorban fiatalságát vázolja, de a már említett módszerrel: az életet a versek, illetve az önéletrajzi ihletésű próza felől közelítve meg. Különösen tanulságosak ebben a részben a szegedi egyetemi évekre vonatkozó elemzések: Radnóti költészete és a fametsző Buday György alkotásainak összevetése; nemkülönbön a fiatal költő „marxizmusának” újraértékelése.

A második fejezet (*Poet and His Surroundings*) a költő és környezete viszonyát vizsgálja, poétikai megfontolással: „egy lírai vers legfontosabb történése az, ahogy a lírai én felfogja ez eseményeket, élményeket: a költő kapcsolata az újrastrukturált világgal, a lírai én prizmáján keresztül szemlélve”. A monográfia szerzőjének elsősorban Radnóti természetleírói versei adnak jó alkalmat e viszony vizsgálatára.

A harmadik fejezet a virtuóz költőt mutatja be (*Master of Color and Image*). A leíró és a szimbolikus színek elemzése után Radnóti virág-kepeinek áttekintése következik, majd a vissza-visszatérő angyal/nimfa képek, majd a pilóta, a repülő, az uniformis és a kondorkeselyű. Ezt a részt Radnóti halálszimbolikájának elemzése zárja, utalva a változásokra: a fiatal költő poszt-szimbolista, modernista retorikájától az utolsó versek transzcendentális élményéig.

Ez a motívum logikus átvezetést jelent a következő fejezetbe, mely a költőt ért eszmei hatásokat veszi sorra (*Shaping of His Influences and Materials*). Központi kérdés itt Radnóti hite, zsidó-tudata, illetve kereszténysége. E kényes kérdéskört Birnbaum a megszokottnál árnyaltabban elemezi, bár a költő transzcendencia-élménye még

további elemzéseknek is üdvözlendő tárgya lehet. A jelen kötet inkább csak a formai elemeket, a versekben felbukkanó vallásos motívumokat és szimbólumokat veszi számba. A fejezet további részében sor kerül az irodalmi hatásokra és kultúrélményekre, majd a költő poétikájának saját és adaptált elemeire. Ennek kapcsán számos fontos megjegyzést találunk a modern metafora- és metonímia-használatról általában, valamint Radnóti viszonyáról a huszadik századi költői nyelvhez.

Külön – rövid – fejezet foglalkozik Radnóti prózájával, majd egy epilógus a költő halálával, mintegy e tragédia gyűjtőpontjából tekintve át még egyszer az életművön.

A munkát bőséges jegyzetapparátus és 16 oldalas bibliográfia zárja.

Szőnyi György Endre

Bojtár Endre: Egy kelet-européer az irodalomelméletben.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 228 l.

Már a szokatlan cím is jelzi, hogy Bojtár Endre nem mindennapi, rendhagyó tanulmánykötetet bocsátott közre. Mint a fülszövegből megtudható, a cím mintája az „elefánt a porcelánboltban” kifejezés – amivel a szerző azt akarja mondani, hogy „vonzódom a látszólag összeférhetetlen dolgok együtt szerepeltetéséhez, s helyénvalónak tartom, ha a tudós tanulmányból nemcsak az olvasható ki, hogy a szerzője irodalomról, hanem az is, hogy az életről mit gondol”. A hármas tagolású könyv első részébe kerültek – logikusan – az általános irodalomelméleti témákat boncoló tanulmányok: az irodalmi mű értékéről, értékeléséről és jelentéséről; a szerző gondolatai az irodalomtudomány helyzetéről, feladatairól. (*Strukturalizmus és metafizika között; Az irodalomtudomány újabb feladatairól.*) A második rész műelemzéseket tartalmaz; az elmélet után tehát annak konkrét alkalmazására ad rendkívül érdekes példákat napjaink magyar irodalmából. Az anyag, amelyen a szerző dolgozik – Tandori Dezső költészete, Konrád György és Esterházy Péter prózája – kitűnő alkalmakat kínál ahhoz, hogy Bojtár ne csak a mű jelentését fejtsse fel (különösen bravúros ez a Tandori-versek esetében), hanem ahhoz is, hogy a műveket tágabb esztétikai- és jelentésrendszerekbe helyezve az életről való gondolatait is érzékeltesse.

A József Attila és a kelet-európai költészet című tanulmány már a kötet harmadik részéhez vezet át (*Kelet-Európa*), mely a lengyel és az orosz irodalomból választja példáit. E tanulmányokban fejti ki Bojtár – lengyel példától ihletve – nálunk szokatlan, ám feltétlenül továbbgondolásra készítő elméletét a *katasztrófizmus* irányzatáról. A szerző mint a katasztrófista regény iskolapéldájáról szól Bulgakov: *Mester és Margarita* című regényéről.

A kötetet záró esszé, *A kelet-européer pontossága*, afféle ars poéticának is felfogható: a szerző illúziók nélkül határozza meg helyzetét, feladatait, „Mit tehet és mit kell tegyen az irodalomtörténész ilyen körülmények között? – kérdezi. „Csupán egyet, de azt feltétlenül: fel kell mutatnia pontosan ezt a helyzetet, valós mérleget kell készítenie irodalmainkról, külön-külön és együtt. Ez a józan pontosság nem sok, de nem is kevés” – adja meg a rokonszenvesen mértéktartó feleletet.

Bojtár tanulmánykötete nemcsak azért üt el az átlagtól, mert egy határozott vo-

nalú – jóllehet több vonatkozásában vitatható – koncepció testesül meg benne. Maga ez a koncepció – a kelet-európaiság hangsúlyozása s az egész irodalomelméleti vonatkozásrendszer és irodalmi példaanyag kelet-európai illetősége – is új. Végül az átlagostól eltérő a szerző érzékletes, gyakran szellemes, jól gördülő stílusa is – ami nem mindig jellemző az irodalomtudományi munkákra. Nemcsak a szakmabelieknek, de az érdeklődő, nyitott és újra fogékony irodalomkedvelők számára is élvezetes, gondolatébresztő tanulmányozás tárgya lehet.

Erdődy Edit

Boldizsár Iván: A korona napja.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 384 l.

Íróink, kultúrdiplomatáink közül kevesen utaztak olyan sokat, mint az elmúlt évtizedek alatt Boldizsár Iván. Európának szinte minden országában járt, tartott előadásokat Latin-Amerikában, az Egyesült Államokban és Kanadában, s mindenütt a magyar irodalom megismertetését, tudomásul vétetését kívánta szorgalmazni, amint évtizedeken át Budapesten szerkesztett lapjával, a *New Hungarian Quarterly*vel is ezt a célt szolgálta. E kötetében útinaplók, külföldi tapasztalatok, meditációk mellett az utóbbi másfél évtized hazai változásaihoz fűz reflexiókat, jeles napokat kommentál, nevezetes találkozásait idézi fel, a hagyomány szerepét járja körül a magyar kultúrában és irodalmi életben. A kötet mintegy felében kortársairól eleveníti fel emlékeit: *József Attiláról, Déry Tiborról, Passuth Lászlóról, Örkény Istvánról, Sárközi Györgyről, Gábor Dénesről, Ortutay Gyuláról* és másokról. Néhány számára fontos könyv (pl. Huszár Tibor Erdei Ferencről szóló munkája, Kállai Gyula önéletrajza, Nemes György életregénye) bemutatása után a befejező *Pro domo et pro patria* című ciklus következik, ebből egy írásra kell felhívunk az irodalomtörténészek figyelmét: a Szolgálat és Írás Munkatársaság könyveiről szóló emlékezésre, melyben kiegészíti Cserépfalvi Imre könyvkiadó e tárgyban előadott emlékeit, a mára legendássá vált szociográfiai könyvsorozat létrejöttéről ad közre fontos adalékokat, melyek ismerete nélkül nem lehet megírni a harmincas évek szociográfiai mozgalmának részletes történetét.

R. Takács Olga

Borbély Sándor: Juhász Gyula.

Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 317 l., 8 t. (Nagy magyar írók)

Szerencsés vállalkozásnak tűnik a „Nagy magyar írók” című kismonográfia-sorozat. A kötetek viszonylag rövid terjedelműek, és élvezhető esszéstílusban mutatják be irodalmunk nagyjait.

Különösképpen igaz ez a megállapítás Borbély Sándor Juhász Gyula-könyvére. A szerző már a bevezetésben megfogalmazza alapelvét, miszerint szeretne megszabadulni „mind a ’túlértékelés’ veszélyeitől, mind az ’egyhangúság’ vádjától ...”, s a maga

művészi egyenetlenségében is” érzékelné kívánja, hogy „mit jelent Juhász Gyula munkássága századunk líratörténetében”.

Mondhatnánk, könnyű dolga volt Borbély Sándornak, hiszen a Juhász Gyula-kutatás oly jeles eredményeket ért el 1983-ra, hogy összességük már-már kiadja egy komplex monográfia anyagát, amihez nem sok újdonságot kell vagy lehet hozzáfűzni. Ez a tény azonban nem kisebbíti a szerző érdemét, hogy átvéve, felhasználva elődei kutatásait, egységes műbe gyűjtötte össze az eddig kisebb-nagyobb tanulmányokban, cikkekben, levelekben szétszórt régebbi és legújabb adatokat egyaránt, s újragondolva olyan egységbe fűzte őket, ami mind az irodalomtörténet és a társadalompolitika, mind pedig Juhász Gyula személyisége, alkotás-lélektani fejlődése iránt érdeklődőknek izgalmas olvasmány.

A szerző szigorú kronológia szerint halad a költő képének megalkotásában, de a fejezetcímek (Indíttatás és indulás, Szellemi erőgyűjtés, Magány és magáralálás, További hányattatások, Forradalmas időkben, Ellentmondások között, Önmaga árnyékában) arról árulkodnak, hogy az időrendi hűségén belül mindig valami magasabb és lényegesebb szempont szerint szervezi egységbe az adatokat. Ez a tematikai beosztás nagy segítséget nyújt a kötet olvasójának az eligazodásban, mint ahogy ugyanezt a célt szolgálja a függelékként közölt *Életrajzi adatok*, a fontosabb Juhász Gyula-kiadások jegyzéke és a szakirodalmi bibliográfia.

Szőnyi Etelka

Bodor Pál: Szélmalomjáték. Tallózás régi és újabb feljegyzések között.
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 422 l.

Bodor Pál (1930) szerkesztő, költő, közíró és műfordító, aki tevékeny szerepet játszott a romániai magyar szellemi életben újságíróként, kiadói és televíziós vezetőként, alkotóként egyaránt, első írását 1946-ban közölte; publikációinak száma meghaladta az ötezret. *Szélmalomjáték* című gyűjteményét azonban nem ebből a tömegből, hanem elsősorban szellemi tájékozódása műhelyvázlataiból, olvasónaplóiból, gondolat sorokból és töredékekből, publicisztikus rögtönzésekéből és íróportrékből válogatta, amelyek összeállítása legfontosabb darabjai. A rendkívül elegyes kötet főként a naplójelleg adta közvetlenséggel és ötletgazdagságával vonja magára a figyelmet. Szerzője – „A közíró az az ember, aki észreveszi, hogy vele történelem történik” – nem tematikusan, hanem részben az időrend, részben pedig a belső, rejtettebb kapcsolatok szerint rendezte össze a zárójeles fejezetcímeket viselő, hol néhány sornyi, hol fejezetnyi szövegeket, 1951-től. Imponálón széles érdeklődést mutat az olvasói szemle éppúgy, mint a napló mindeddig kiadatlan szemelvénytársasága; a közvetlen társadalmi környezet és az erdélyi magyarság dolgai, a világ és a világirodalom, politika, nyelv és kultúra kérdései szenvedélyesen foglalkoztatják, bár az ezekről való gondolkodás nem egyszer csupán villódzó, felületes rögtönzésekben ölt testet. A Thomas Mann-élményről, Proustról, Camus-ról, Böllről, Grassról, Dos Passosról vagy Guillénról rajzoltak mellett a kötetnek azok a – számos műfaj metszéspontján álló – szövegei a legfontosabbak, amelyek a szerző esztétikai-emberi vonzalmait is megmutatva a múlt, mégis fő-

ként a jelen romániai magyar irodalmának életét, műveit, alakjait jelenítik meg (Balla Károly, Bálint Tibor, Beke György, Csehi Gyula, Földes László, Hornyák József, Huszár Sándor, Méliusz József, Szilágyi András és az újabb nemzedékek tagjai). Ezek a kisportrék irodalomtörténeti értékűek, hasonlóan a Gaál Gáborról, az Utunkról vagy a Gálfalvi György riportkönyve (*Marad a láz?*, Kriterion, 1977.) nyomán a Forrás második nemzedékéről írottakhoz. Bodor könyvében helyet kapott néhány kedvelt román szerzője, az írók jellemrajza is (Arghezi, Călinescu, Ciulei, Bogza, Vlasiu, Porumbacu), noha – mint utószavában jelzi – róluk külön kötetet tervez. A legfontosabb írók egyike az a Kriterion Kiadó létrejötte előtti helyzetfelmérés (1968), amely az időszak általános rajzában a magyar művelődés felvirágzásának régmúlt idejéről ad hírt, valamint a *Válasz helyett kérdések* című szöveg (1979), mely a romániai magyar regény és novella helyzetét, velük együtt a teljes magyar szépirodalmi és tankönyvkiadás természetét is értékeli, a produkciót számszerűen is felmérve és a számoszlopokat autentikusan értelmezve. Művelődéstörténeti értékű mára az a meditáció is, amely a tévéről, mint az életformát és kultúrát átalakító új médiumról szólva megeleveníti a romániai magyar televíziózás reménykeltő kezdeteit is. Bár a feljegyzések láncolatának lazasága, a felületi közelítés néhol az eklektika erős benyomását keltik, az irodalomról, közéletéről, színházról, könyvről, képzőművészetről és az íróbarátokról olyan közelképeket ad a kötet, amelyeknek szemléletmódja adja meg az egységet, rendkívüli gazdagsággal, hangulati és ténybeli adattal szolgálva a felidézett évtizedek történetéhez. Ha az erőltetettnek érzett tematikai együvé sorolás nem is – tartalomjegyzék, de névmutatató mindenképpen jobban szolgálta volna az eligazodást a majd félezer lapnyi kötetben.

Csapody Miklós

Brodarics István: Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról. Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Fordította: Kardos Tibor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 73 l. (Gondolkodó magyarok)

A mohácsi csata legfontosabb – egykorú – forrása Brodarics István *Igaz leírása* 1527-ben jelent meg Krakkóban. Három magyar fordítása közül (Szentpétery Imre, 1903; Kulcsár Péter, 1977), most Kardos Tibor 1961-ben megjelent változatát adja közre Szigethy Gábor. A kiadás azonban tartalmazza még a csak Kulcsár Péter által lefordított *Előszót* és két másik forrásértékű dokumentumot, II. Lajos magyar király utolsó levelét, melyet 1526. augusztus 27-én írt V. Károly császárhoz, a csata előtti utolsó üzenetét Európához. A másik dokumentum Paolo Giovio olasz történész *Commentario delle cose de' Turchi* című olasz nyelvű kommentárgyűjteményben megjelent beszámolója a mohácsi ütközetről.

A kötet jegyzetanyaga ezúttal azért olyan rövidre fogott, mert Brodarics műve külföldiek számára készült, tehát a személyeket, eseményeket maga a szöveg kellőképpen megmagyarázza.

N. S. K.

Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. II. (1601–1640.)

Collegit et edidit Ladislaus Lukács S. I. Institutum Historicum S. I., Roma, 1982. XII, 20, 798 l. (Monumenta Historica Societatis Iesu 125.)

Lukács László munkájaként a jelen kötet folytatja az ausztriai jezsuita provincia egyes rendházai évenként elkészült névsorainak a közlését, a névsorokban szereplő személyek életrajzi adatainak rövid összesítésével együtt. A vállalkozás jelentőségét, a magyar történelem és művelődéstörténet számára való páratlan fontosságát alkalmunk volt már az I. kötet (1978) megjelenése alkalmával méltatnunk (lásd Hung. Ért. II. 1980, 32–33. l.). Eltekintve most ennek megismétlésétől, összefoglalóan csak annyit kívánunk megállapítani, hogy a II. kötet minden tekintetben méltó folytatása az elsőnek, s ahhoz hasonlóan nélkülözhetetlen kézikönyve lesz a kor kutatóinak. Sőt, a magyar kutatás számára talán még fontosabb, hiszen az 1600–1640 közötti periódus a magyar ellenreformációnak, s ezzel együtt a jezsuita rend magyarországi térhódításának leglátványosabb időszaka, Pázmány Péter kora, s így a jezsuita forrásoknak, valamint a magyar, illetve Magyarországon működő jezsuiták életrajza ismeretének fokozott jelentősége van. A kötet adatai igazolják is várakozásunkat, mert a magyar jezsuitákról az eddig ismeretlen, vagy figyelembe nem vett adatok hatalmas sokaságát közli.

A könyv ezáltal még az első kötetnél is nagyobb mértékben járul hozzá a magyar értelmiség történetének az ismeretéhez, hiszen az adott korban a jezsuiták ennek jelentékeny tényezőjét alkották. Gyors számolással 215 magyar, illetve magyarországi (a horvátországiak nélkül) jezsuitát számoltam össze a könyvnek az ausztriai provinciában működő rendtagok életrajzát tartalmazó részében. Ez jóval több, mint amennyit ezekre az évtizedekre feltételezni szokás. (Akad köztük egy moldvai magyar is: Jászy (Piroska) György.) A magyar intellektuális élet története szempontjából különösen értékes, hogy megtudhatjuk: az egyes magyarországi kollégiumokban kik, mikor, mely tantárgyat tanítottak; össze lehet állítani a névsorokból, hogy kik voltak a könyvtárosok, könyvkötők stb. De azt sem érdektelen tudnunk, hogy ki, mikor, kivel volt együtt. Csak egyetlen példát idézek: 1604-ben Grácban Pázmánnyal együtt volt professzor a híres Martinus Del Rio, Montaigne unokatestvére, Seneca tragédiáinak kiadója, Justus Lipsius leuveni tanártársa, barátja és vitapartnerre, a démonológia és a boszorkányüldözés hírhedt szakértője. Vajon miről beszélgethettek? (Ugyanekkor professzor volt itt Forró György is; Hajnal Mátyás és Ferenczfi Pál pedig, mint „studiosus theologiae” szerepel.)

A közölt névsorok azt is tanúsítják, hogy a magyar jezsuiták milyen szívósan folytatták magyarországi és erdélyi tevékenységüket akkor is, amikor a rendet Bocskay szabadságharca nyomán (a kötet bevezetése ezt csupán eretnekek mozgalmának nevezi!) kitiltották az országból. Ezekben az években egyes jezsuiták különböző főpapok vagy főurak udvaraiban húzták meg magukat, onnan folytatva missziós munkásságukat. A magyar ellenreformáció történéseinek erősen figyelnie kell majd ezekre a missziókra, melyek a rend visszatérése után is szép számmal működtek különböző udvarokban. (1625-ben pl. nyolc helyen.)

Lukács László mostani kötetével újabb nagy szolgálatot tett a magyar történelem forrásai feltárása terén. Teljesítményét még inkább csodáljuk, ha tekintetbe vesszük, hogy a könyv mintaszerű, gyakorlatilag hibátlan szedését is ő maga végezte a jezsuita

rend történeti intézetének composerén. Az első kötet ismertetésekor megjegyeztük, hogy a korabeli és a mai hivatalos helynevek használatában némi következetlenség mutatkozik, ezúttal szinte mindenütt pontosan megkapjuk mindkét változatot.

Klaniczay Tibor

F. Csanak Dóra: Két korszak határán.

Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 491 l. (Irodalomtörténeti könyvtár, 38.)

Teleki József (1738–1796), a „koronaőr” névvel megkülönböztetett sokoldalú egyéniségű szerző *A magyar irodalom történetét* feldolgozó akadémiai szintézisben csupán négy sorral és néhány utalással szerepel. A róla szóló szakirodalom már jóval gazdagabb, de gyakran ellentmondásos, működésének csak egyes részleteire figyelmet fordító. F. Csanak Dóra terjedelmes monográfiájában az alapoknál kezdte a kutatást, és nemcsak a szakirodalom következetlenségeit tisztázta, hanem a kéziratos, levéltári források feldolgozásával teremtette meg a XVIII. századi kutatások egyik megkerülhetetlen alpművét.

A monográfia első része Teleki naplóira, a kortárs levelezésre támaszkodva rajzolja meg a szerző életútját, különös tekintettel külföldi utazásaira. Vizsgálja rövid időn belül háromszor kiadott munkájának az „Essai sur la foiblesse des Esprits-forts”-nak keletkezés- és hatástörténetét, továbbá Teleki szerepét egy nemzetközi hagyományos vitában a valószínűségszámítás és a himlőoltás összefüggéseiről.

A kötet második részében a közéleti szerepek kerülnek vizsgálat alá, elsősorban a hazai iskolaügy kérdésének sokrétű problémája. A könyvgyűjtő, művészetpártoló, mecénás Teleki portréját rajzolják meg az utolsó fejezetek.

Mint a kötet alcíme is mutatja, F. Csanak Dóra elmélyült munkájában nagy súlyt fektetett arra, hogy Teleki egy változó kor viszonyai között kialakult ellentmondásos egyéniségét jellemezze és értékeit felmutassa. Alapos munkája után igény lenne Teleki műveinek szélesebb körű megismertetésére is, nem utolsósorban a nyugat-európai úti-napló megjelentetésére.

Németh S. Katalin

Csapláros István: Fejezetek a magyar–lengyel irodalmi kapcsolatok történetéből.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 210 l.

Az utóbbi évtizedekben a korábbiakban soha nem tapasztalt mennyiségben jelentek meg lengyel irodalmi művek magyarul, ugyanakkor a lengyel történelem és művelődéstörténet magyarországi ismertsége meglehetősen alacsony színvonalú. Alapvető kézikönyvek hiányoznak (például Lengyelország modern felfogásban földolgozott története vagy a lengyel irodalom korszerű áttekintése), igen gazdag és sokrétű kapcsola-

taink számos részletét vagy csak fölületesen, vagy egyáltalán nem dolgozta föl a történetírás, illetőleg a filológia. Csapláros István (aki hosszú ideig vezette a varsói egyetem magyar tanszékét) szinte kisebb kutatócsoportot pótol évtizedek óta folytatott kutatómunkájával, szorgos búvárkodásának köszönhetően igen jelentős mennyiségű kapcsolattörténeti tényanyag áll rendelkezésünkre. Érdeklődésének középpontjában a XIX. század áll, a lengyel és a magyar művelődés történetének azon szakaszai, amikor a kölcsönös pozitív sztereotípiáról újra és újra (főleg 1831 után és 1848–49-ben) kiderült, hogy nem csupán vélekedés vagy üres rokonszenv, hanem politikai cselekedetek mozgatórugója, külpolitikai tájékozódás lényeges láncszeme, sőt közösen vállalt harc is.

Érintkezéseink és kapcsolataink története nagy mértékben eltérő jelenségekben nyilvánult meg, a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok cím különböző tartalmakat rejthet. A kölcsönös műfordításoktól kezdve, a rokonszenv megnyilvánulásának megannyi formáján keresztül a közvetítő személyek és intézmények működéséig. A különböző vizsgálendő kérdések módszertani szempontból is különböző eljárásokat jelentenek, a megközelítések más-más módját. A magyar polonista új kötete is rendkívül heterogén képet mutat ebben a tekintetben.

A három fő fejezet is bizonyos fokig terjedelmi tagolást jelent (A lengyelkérdés a magyar közvéleményben; A két testvérnép nagyjainak képe az irodalomban; Lengyelek, magyarok és a szomszéd népek), mivel szinte minden egyes tanulmány kapcsolataink más szintjét vizsgálja, különböző témákat hasít ki, s ennek megfelelően más-más forrásokból merít. Jelentős és kevésbé jelentős történelmi események (az 1863-as lengyel fölkelés, az 1877–78-as keleti háború), egy-egy fontos személyiség (Kosciuszko, Kopernikusz) működésének irodalmi visszhangja, művek (Rákóczi-induló, Gruszecki Ezer év című regénye) kapcsolattörténeti vonatkozásai, az irodalmi és esztétörténeti közvetítés útjai (a XIX. század német lengyelbarát költészetének visszhangja Magyarországon, a magyar irodalom néhány közvetítőjének érdeklődése Románia iránt) foglalkoztatták a tanulmányok szerzőjét. Újabb és újabb mozaikok kerülnek kapcsolataink körképére, sok fontos részlet, adalék, amelyek nélkül nem lehet majd elkészíteni a lengyel–magyar irodalmi érintkezések mérlegét. Magától értetődő: ezeknek a részletkérdéseknek különböző a súlya, hiszen nem hozható közös nevezőre például az 1863-as lengyel fölkelés magyarországi visszhangja (ami nem volt lényegtelen kérdés a korabeli magyar gondolkodásban) és Gruszecki nem elsővonalbeli regényének képe a magyar–szlovák viszonyról.

Kiss Gy. Csaba

Csatkai Endre: Kazinczy és a képzőművészetek.

Szerkesztette Galavics Géza. Zádor Anna előszavával, Rózsa György utószavával. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának kiadása. Budapest, 1983. 139. l.

A széphalmi mester levelezése és művei tele vannak olyan szövegekkel, melyek egy-egy műélményt, művészeti tanácsot, rajongó vagy bíráló esztétikai véleményt fogalmaznak meg. Csábító vadászmező ez akár a filológus, akár a művészettörténész számára, csábító, de elijesztő is, az összegyűjthető adatok nagy száma miatt. Akadt mégis, aki összegyűjtötte, rendszerezte és értelmezte őket.

Csatkai Endre 1925-ben disszertációt írt a témáról. Munkája kéziratban maradt, és csak most jelent meg hagyatékából, Galavics Géza szerkesztésében.

A könyvhöz a szerző régi barátja, Zádor Anna írt bevezetőt. Bemutatja Csatkai Endrét, a humán tudományok ezermesterét, a helytörténészt és műemlék-topográfust, a Soproni Szemle szerkesztőjét, egy kisváros szellemi életének animátorát, a nagyszerű embert, aki vasárnap délutánokként fiatalok seregét vonzotta maga köré, s nevelte a szép szeretetére.

Ritkaság, hogy egy könyv fél század múltán sem veszti el érvényét, még ritkább, hogy több tudományág húzhat belőle hasznot. Csatkai hat évtizede írt könyve ma is biztos és gazdag tudást nyújt, s irodalmár és művészettörténész egyaránt alapműként forgathatja. A hasznos utószó, melyben Rózsa György összefoglalja az újabb kutatások eredményeit, csak kiemeli a könyv úttörő érdemét.

Csatkai Endre nem érte be a roppant életmű kínálta számtalan adat kicédulázásával; rendet tudott teremteni köztük, lelket önteni beléjük. Kazinczyt mint nagy ízlésnevelőt mutatja be, elmaradott, aluszékony országban a szépérzék ébresztőjét. „Bitófánál, határdomboknál, vadászatot tilalmazó karóknál egyéb nemzeti emlékjelet az országunkban átutazó nemigen lát...” – idézi a szerző Kazinczyt. Az első úgy-ahogy művészettörténeti könyv hazánkban Molnár Jánosé: *A régi jeles épületekről* (1760); derék mű, de nem árt tudni, hogy mint jeles épületet először is Noé bárkáját tárgyalja (hány láb hosszú volt, hány ablakkal, hány könyök szélességű hellyel egy-egy állat számára), s ezt Winckelmann kortársa írta! – ezt tudva látjuk teljes fontosságában (ahogyan Csatkai láttatja velünk) Kazinczy szerepét, akinek föltett szándéka volt „minden oldalról segíteni a szépnek értését”.

Kazinczy – mint Csatkai könyvéből megtudjuk – 1816-ig huszonkét arcképet festett magáról, barátait is portréjuk elkészíttetésére bízta, könyvei csinosítása végett töprenkedve választott metszeteket, emlékművek állításához adott tanácsot, bírálta vagy dicsérte az épülő székesegyházakat és a főrangúak díszkertjeit, s néha maga is kezébe vette a rajzont – korának nemcsak irodalmi, hanem művészeti mindenese volt. Az erős szellemek nem ritka elfogultságával: mindenben a klasszicista ízlést akarta érvényesíteni; a gótikáról, Maulbertsch barokkjáról nem volt egy jó szava sem.

Csatkai Endre értékes tanulmányát magyarázatos hely- és névmutató, német nyelvű összefoglalás, valamint ötvenkét illusztráció egészíti ki.

Cserei Mihály: Erdély históriája [1661–1713].

Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Bánkúti Imre. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983. 593 l. (Bibliotheca Historica)

Szinte hihetetlen és érthetetlen, hogy Cserei Mihály Erdély-történetének 1852-es, Kazinczy Gábor-féle edíciója óta nem volt teljes értékű, megbízható kiadása. Ezért is roppant időszerű Bánkúti Imre sajtó alá rendezése: a múlt századi cenzúra által megcsonkított, kisebb-nagyobb hiányokat, olvasási hibákat, pontatlanságokat tartalmazó szöveggel szemben az autográf kézirat mai igényeknek megfelelő, teljes, szövegű reprodukcióját tárva az olvasó elé. Vállalkozásának érdemeit nem lehet eléggé hangsúlyozni. A már megbízható szöveget – a romantikus rajongást és a későbbi tudományos lekicsinylést egyaránt elutasítva – kísérő tanulmányában reálisan értékelve helyezi vissza a történelmi folyamatba: „... egy letűnőben levő kor és egy konzervatív beállítottságú nemesi társadalom gondolatvilágának, tudatának hű tükörképe, Erdély művelődéstörténetének irodalmi szintű megörökítése.” Bánkúti tanulmánya felhívja a figyelmet a história irodalmi és történelmi értékeire, forrásként való használhatóságára – ugyanakkor jelzi az objektív tudományosság fenntartásait is Cserei ábrázolásmódjával szemben, illetve figyelmeztet az adatok kritikus kezelésének szükségességére az eseményekről szerzett hiányos és felszínes kortársi informáltságból eredő hibák-hiányosságok miatt. A sajtó alá rendező tárgyi jegyzetei és a nevekben, helynevekben eligazító alapos mutatók is jelentős mértékben segítenek kiigazítani Cserei Mihály elfogultságait és tévedéseit, kitűnően korrigálván a szóbeszédre alapuló hírek megbízhatatlanságát.

A szöveg igényes modern kiadása, valamint az alapos jegyzetapparátus egyaránt hozzájárul ahhoz, hogy Cserei sokáig méltatlanul kezelt, de a XVII. század végének Erdélyéről alap-információkat közlő szövege végre – a kellő kritika révén – az érdemének megfelelően fontos helyet kapja meg forrásaink sorában.

J. J.

Dankanits Ádám: A hagyományos világ alkonya Erdélyben.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 137 l. (Nemzet és emlékezet)

Az 1848-at megelőző évszázad Erdély történetében az a korszak, amelyben a hagyományos kultúra – értve ezen a középkor s a XVI–XVII. század kultúráját – átalakul. Ez Dankanits Ádám posztumusz művének tanulsága, tárgya pedig ennek az átalakulási folyamatnak a leírása.

Merész vállalkozás ilyen koncepciózus dolgozat megírása akkor, amikor a magyar történettudománynak – s így a szerzőnek sem – nem áll rendelkezésére megfelelően feldolgozott forrásanyag ahhoz, hogy az anyagi kultúra, a mentalitás, s általában a köznap élet történetével már a tanulságok összegzésének szintjén foglalkozzék, még ha bevallottan a francia történetírás hatására, eredményeinek ismeretében kezdene ilyen vizsgálathoz.

Felfogható ez a könyv Dankanits 1974-ben megjelent műve (XVI. századi olvasmányok) folytatásának is, csak most időben s a témát tekintve is a következőképpen

bővítette ki kutatásait: könyve első (nagyobb) részében jellemzi a hagyományos kultúra elemeit, illetve annak negatív vonásait, s ennek ellentétéként a második részben az új civilizáció megjelenésére utaló jelenségekre hívja fel figyelmünket. Mindkét rész elején a népesség változásait írja le adatokkal, s elemzi annak a növekedésnek okait, amely a XVIII. század végén és a XIX. század első felében figyelhető meg. Az okokat kutatva a háborúk pusztító hatását, a járványokat, az elégtelen (illetve a könyv második részében a megjelenő) közegészségügyet mutatja be. Ugyanígy ír a mezőgazdasági terméshozamokról, a gazdálkodás módjairól, ezek változásáról és így tovább a gazdaság különböző szektorairól. A gazdálkodás és a termelési ismeretek átalakulásával az öregedő, a vég felé tartó világ képének helyébe egy, a jövőben lehetőségeket is nyújtó élettér képe lép: a tenni tudásban való hit.

Ahhoz, hogy az erdélyi ember ne csupán az ősit tekintse példának, hanem alkalmasa az Európából hozzá érkező ismereteket s gyarapítsa is azokat, négy radikálisan gondolkodó nemzedéknek kellett munkálkodnia: az unitárius értelmiségnek, a racionalizmus képviselőinek, de főként a felvilágosodás elveit hirdetőeknek, s az úgynevezett reform-nemzedéknek.

Dankanits Ádám kísérletnek tekintette dolgozatát, egy olyan kísérletnek, amelyben a történetíró egy évszázad történelmét „az emberi lét elemi feltételei felől” nézi, s eljutott egy olyan megállapításhoz, hogy a mezőgazdasági terméshozamok javulása, s a hatékony járványvédelmi intézkedések olyan átalakulást jeleztek és okoztak, melyet ő a hagyományos világ alkonyának nevezhetett. Jeleztek, mert az, hogy gazdaságban és közegészségügyben alkalmaznak-e egy módszert vagy sem, már maga is szemléleti kérdés; s okoztak, hiszen a népszaporulat növekedése mint közvetlen eredmény, valóban alapja lehetett a „csendes forradalomnak”.

E nagy változás részletes leírásához szükség van az említett – nem létező – forráskiadványokra, s e kötet alapján úgy tűnik, szemléleti változtatásra is. Az új eredményeit kiemelni ugyanis úgy, hogy a réginek jószerével csak negatívumait mutatjuk be, legfeljebb didaktikai szempont lehet. Példaként említhetjük a XVII. századi hazai orvosi könyvek szemléletének elmarasztalását egy valóban elmarasztalásra méltó példa alapján akkor, amikor a megjelent munkák többsége nem osztja azokat a nézeteket.

Ugyanígy nem tartjuk reálisnak az iskolai oktatás színvonaláról, vagy az olvasmánykultúráról alkotott képet sem.

Nagy hibája a könyvnek, hogy Erdély történelmét úgy tárgyalja, mintha az nem egy birodalom történetének része lett volna, jóllehet olyan kérdések, mint a mezőgazdasági termékszerkezet módosítása, új termelési módszerek elterjesztése, járványvédelem stb. vizsgálata nem képzelhető el a központi szándékok elemzése nélkül.

A kísérlet érdekes, de a tervezett nagyobb tanulmánykötet többi dolgozata hiányzik az egyes megállapítások árnyaltabbá tételéhez.

Monok István

Defensio Francisci Davidis and De Dualitate Tractatus Francisci Davidis (Cracoviae) 1582.

Introduced by Mihály Balázs, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. XXXVIII, 492 (2)1. (Bibliotheca Unitariorum 1.)

1979-ben, Siklóson nemzetközi tudományos ülészak tárgyalta meg a XVI. század második felének antitrinitarizmusát. Az elhangzott előadások azóta kötetben is megjelentek (Dán Róbert és Pirnát Antal szerkesztésében), de az ülészaknak köszönhetően alakult meg egy új, nagyszabású vállalkozás is. Hollandiában székelő alapítvány a Foundation Bibliotheca Unitariorum, amelynek elnöke Jan van Goudoever, nemzetközi felügyelő tanácsának elnöke Klaniczay Tibor, tagjai pedig magyar, romániai, holland, francia, angol, lengyel, belgiumi és amerikai tudósok. Az alapítvány indította a Bibliotheca Unitariorum című könyvsorozatot, amelynek szerkesztője Dán Róbert, s az MTA Irodalomtudományi Intézetében működő Reneszánsz-kutató Csoport védnöksége alatt lát napvilágot, a budapesti Akadémiai Kiadó és a nieuwkoopii De Graaf Publishers gondozásában. A sorozat célja az, hogy angol nyelvű bevezetőkkal közzétegye a nemzetközi kutatás számára a XVI. századi antitrinitárius mozgalom legfontosabb nyomtatott dokumentumainak hasonmás-kiadását.

Asorozat nyitó kötetét Balázs Mihály gondozta. Bevezető tanulmányából megtudhatjuk, hogy a hasonmás kiadás alapjául a Dávid Ferencet védő írásgyűjtemény harmadik, legbővebb, nyomdahely és évszám nélkül Krakkóban, 1582-ben megjelent kiadása szolgált. Ebből összesen öt példány ismeretes: kettő Kolozsvárott, egy Nagyszombatban, egy Budapesten, egy pedig Oxfordban; hasonmásban való közzététele tehát ugyancsak indokolt volt.

A továbbiakban Balázs Mihály összefoglalja a kiadványt alkotó írások lényegét. Dávid Ferenc pere és elítéltetése óriási vihart kavart magukban az antitrinitárius körökben is. A *Defensio* először Frankfurt am Mainban jelent meg 1580-ban; ez a kiadás azonban nem maradt ránk. A második – hamis nyomdajelzéssel – 1581-ben Krakkóban, s a harmadik – melynek függelékében Dávid Ferencnek a dualitásról írott értekezése is szerepel – egy év múlva, ugyanott. A kötetet a görög származású kalandor eretnek, Jacobus Palaeologus állította össze a dévai várbörtönben meghalt mester, Dávid Ferenc emlékének védelmében. Dávid elítéltetését „ragályos apagyilkosságnak” nevezi, ennek megfelelően válogatta össze a dokumentumokat. Először közli a kolozsvári püspök négy tételét arról, hogy miért nem szabad az imákban Jézust segítségül hívni (az ún. non-adorantizmus). Majd a Biandrata által Erdélybe hívott Faustus Socinus erre adott válaszát olvashatjuk. Ezután Dávid hosszas elleniratban cáfolja Socinus válaszát, s egyúttal részletesen kifejti azoknak a bibliai kulcsszavaknak sajátos értelmezését, amelyre non-adorantista nézeteit alapította. Alexander Vitrelinus – Kolozsvárott 1580-ban külön füzetben kiadott – írása következik: a Lengyel Testvérek, vagyis a lengyel unitáriusok elítélő véleménye Dávid Ferenc tételeiről, amelyek kétségbevonják Krisztus királyi és főpapi mivoltát és az Egyházzal való gondoskodását. A lengyel vélemény végső következtetése: Dávid Ferenc lényegileg visszahátrál Mózeshez, a Törvényhez és a körülmetéléshez, vagyis zsidó eretnekségbe esik. Ezt cáfolja szenvedélyesen Palaeologusnak a kötet gerincét kitevő vitairata. Azzal is megvádolja a lengyel hittestvéreket, hogy nem elégedtek meg a teoretikus állásfoglalással, hanem magánleve-

leket is küldtek, amelyekben helyeselték Dávid bebörtönzését. Azt állítja, hogy az elítéltetés hamisításon alapult: a Dávidnak tulajdonított zsidózó tételek Socinus koholmányai. Majd előadja a történeteket, két változatban. Az egyik változat szerinte hazug, és Biandrata beállítását tükrözi. Ez a hivatalos változat helyesnek tartja Dávid elítélését, hiszen megszegte a további hitújítást tiltó törvényt. Palaeologus saját és igaznak hirdetett változata más időrendben adja elő az eseményeket, más forrásokra és tanúkra hivatkozva tagadja azt, hogy Dávid non-adorantizmusa újítás, illetve zsidózás lenne és apológiájába beiktatja egy ismeretlen szerző – Pirnát Antal szerint talán Trausner Lukács, Dávid veje – írását, aki NN.-hez (valószínűleg az 1578–79-ben Dávid házában lakó Matthias Vehe-Gliriushoz, a szombatosság alapítójához) intézett röpiratában Soci-nust és Biandratát vádolja sötét intrikával és hamisítással. Végül következik, mintegy az apológiát megkoronázó korolláriumként magának Dávidnak értekezése a dualitás-ról, vagyis az Atya és Fiú viszonyának azokról a vonatkozásairól, amelyek Dávid szerint a trinitárius dogma általa megtagadott hite után is zavarólag hatnak a krisztológiáiban. (Eddig ez a mű csak egy ritka magyar fordításban volt hozzáférhető.)

Az egész kötet a XVI. századi magyar és közép-európai eszmetörténet egyik leg-érdekesebb áramlatának kulcsfontosságú dokumentumát tartalmazza. Balázs Mihály bevezetője jól eligazít az összetett kötet felépítésében és egész kérdéskörében; a hasonlóan jól sikerült (az akadémiai könyvtári példányt vették alapul, hiányosságait a többi alapján korrigálva); a kötet végén név- és bibliai helymutató segíti a tájékozódást. Egy Veress Endre által kiadott erdélyi jezsuita dokumentumból értesülhetünk, hogy már a kortársak sem voltak igazán tájékozva a Dávid Ferenc peréről. A homály azóta csak nőtt: eloszlalni csak ilyen mintaszerű kiadványok tudják.

Szörényi László

Degré Alajos: Visszaemlékezéseim.

Összeállította, szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Ugrin Aranka. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 544 l.

Vajon mi indokolja, hogy száz évvel első megjelenése után ismét kiadják Degré Alajosnak, ennek a franciás stílusú, de nem túlságosan jelentős múlt századi írónak a szabadságharc koráról írt emlékiratait? Ő maga a következőkben foglalja össze szándékát: „A történészek, s emlékiratok szerzői lefestették a magasztos alakokat híven, művésziesen, kiemelték minden dicső mozzanatot, és képeik mégis kiegészítetlenek, mert nem törődtek a háttérszínezéssel, melyből a főalakok csak jobban kidomborulnak, s e színezés azon elem, amellyel meg lehetett csinálni az 1848-at.”

Igazán modern történet-felfogás híve az író, hiszen a romantikus hősközpontúság helyett a szélesebb tömegek hangulatát, viselkedését kívánja leírni; de saját személyiségéről is sokat elárul ez az idézet, maga sem hős volt, csak hősi és hű katonája a szabadságért folyó harcnak.

Teljes élete volt. Erdélyben született – a közhit szerint francia származású családból –, Nagyváradon, majd Temesváron ismerkedett meg hazájának égető bajaival, s még mielőtt felnőtté vált volna – mint egy francia regényhős –, a fővárosba, Pestre

utazott. A Pilvax szorgalmas látogatójaként hamarosan ismert személyiséggé lett, s ezt a pozícióját – a közvélemény kedvencének szerepét – haláláig nem veszette el. Valóban szeretetre méltó ember volt. Romantikus ifjú, a márciusi események egyik lelkes vezetője, a szabadságharc hű és felelős tisztje, majd élete végéig a 48-as öreg honvédek pártfogója, hivatott védelmezője.

Mindig ott található tehát, ahol a hazának szüksége volt rá. Nem népét lángoszlopként vezérlő prófétaként, mint Petőfi – akit személyes barátjának mondhatott –, nem is delejes erejű politikusként, mint a csodált Kossuth – akinek egy hétig titkára lehetett –, de nem is úgy, mint a nép felemelkedésének ügyét pennájával mindhalálig védelmező népi költő, Arany – akinek egy hétig vendége, s egy életen át híve volt.

Degré a derékhad első embere volt, azoknak a legtípikusabb képviselője, akikre forradalmat és szabadságharcot lehetett építeni.

A báltermek és a csataterek hőse, aki – mert mindenhol megfordult – mindenről hiteles képet tud adni. Gyakorlott és ügyes drámaíró, akinek tehát stílusa van, s jó megfigyelőkészsége ahhoz, hogy az átélt élményeket igazul és mégis élvezetesen jelenítse meg, s a kor hangulatát átélhetően elevenítse fel.

A kötetben olvasható még néhány, a szabadságharccal foglalkozó beszélye, külföldi utazásáról készült naplója, Ugrin Aranka szerkesztésében, aki egy részletes bevezetőt írt, s mutatókat és egy gondosan összeállított – és indexszámok híján sajnos kevéssé használható – jegyzetet is készített.

Hörcher Ferenc

Dénes Zsófia: Akkor a hársak épp szerettek...

Legendaoszlato emlékezések és dokumentumok Ady Endre váradi életéről. 2., kiegészített és javított kiadás. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 419 l.

Ady Endre nagyváradi éveinek egyik tanúja volt Fehér Dezsóné, a Nagyváradi Napló szerkesztőjének özvegye. Házában mindennapos vendég volt a költő, Fehérné visszaemlékezései tehát dokumentumértékűek. Ezt ismerte fel Dénes Zsófia, amikor gyűjteni kezdte az Ady-tanúk emlékeit és – szinte az utolsó pillanatban – Fehérnével 1942-ben folytatott beszélgetéssorozatát is papírra vetette. (Fehér Dezsónét 1944-ben deportálták, a koncentrációs táborból nem tért vissza.) Dénes Zsófia nemcsak Fehérné visszaemlékezéseit írta meg, hanem kiegészítette azt saját Ady-kutatásaival. Kötete először 1957-ben jelent meg. A mostani, javított, bővített kiadás a mű keletkezésére vonatkozó dokumentumokat, levelezést is tartalmazza. A dokumentumok bepillantást engednek az Adyra emlékező kortársak személyes gondjaiba és a megjelent kötetek szerzőségének jogi vitáiba is. Az 1957-es kiadás sajtóvisszhangja (illetve visszhangtalansága) is tükröződik a kötet dokumentumaiban, remélve, hogy az újabb kiadás méltóbb fogadtatásra talál.

Németh S. Katalin

Dobos László: Gondok könyve.

Madách Könyv- és Lapkiadó n. v., Bratislava, 1983. 242 l.

A csehszlovákiai magyar irodalom a hatvanas években szabadult meg a sematizmustól és a provincializmustól, s ebben a reményteli évtizedben látott hozzá töredékeségének fölszámolásához, intézményeinek megteremtéséhez is. Ebben a lassan és mértékletesen, de egyenletesen fölfelé ívelő folyamatnak a kibontakoztatásában kulcsszerepe volt Dobos Lászlónak (1930), aki megszervezte, majd Fábry Zoltán főmunkatársi közreműködésével tíz éven át szerkesztette is a Pozsonyban létrehozott Irodalmi Szemlét, a felvidéki magyar irodalom máig egyetlen, ma már más karaktert mutató folyóiratát. Az 1958-ban induló lap sokat tett a szűk látókör felszámolásáért, a szigorúbb szakmai ítélkezéért és a kisebbség nemzeti érdekeinek képviseletéért is; Dobos, aki ekkoriban elsősorban kultúrpolitikai tevékenységet fejtett ki, főszerkesztő, 1968 után a szlovák kormány tárca nélküli minisztere, ezt követően a Madách Kiadó igazgatója, majd részlegvezetője lett. Még a hatvanas évek előtt kritikusként kezdte pályáját, majd az irodalomszervezői szerep mellett és után regényekkel (*Messze voltak a csillagok*, 1963; *Földönfutók*, 1967; *Egy szál ingben*, 1976; *Hőlepedő*, 1979), nagyformátumú szépíróként vált a csehszlovákiai magyar irodalom egyik legjelentősebb alkotójává. Széles ívű pályáját, gondolkodásmódját és erkölcsi felfogását ugyancsak szépírói eszközökkel, de más oldalról világítja meg a *Gondok könyve* című gyűjtemény, amelynek írásai szemléleti súlyukkal, közvetlenségükkel és nyelvi tisztaságukkal az újabb magyar publicisztika legjavához tartoznak. A három fejezetbe sorolt szövegek élén egy 1981-ben írott, tömör és nagy távlatú összegzés áll, amely nemcsak előszava a kötetnek, hanem letisztult személyes, mégis nemzedéki érvényű önvallomás, helyzetértékelés is az eltelt évtizedekről, azok irodalmáról, Fábryról, és a kisebbség, benne Dobos László mai helyzetűdatáról. Az *Irodalmi látóhatár* 1959 és 1979 között keletkezett, minden konkrétságuk ellenére is a társadalmi-irodalmi folyamatok menetére, az irodalmi tudat és a kisebbség sorskérdéseire figyelő gondolatsorai a csehszlovákiai magyar széppróza fejlődését elemzik, összefüggésben a realizmus kategóriájával, történelemszemléleti görcsök és irodalmi továbblépés kapcsolatára mutatnak rá, majd máig érvényes helyzetrajzban sürgetik a szellemi élet hálózatának kiteljesítését (*Nem középiskolás fokon*). Egy másik írásban saját Petőfi-élményeinek módosulásait veszi sorra, bemutatva a második világháború utáni csehszlovákiai magyar irodalom Petőfi-képének változatait is, majd három változatban, születésnap-i köszöntőként, halotti búcsúztatóban és irodalomtörténeti vázlatban (Ady életművével összefüggésben) értékeli, méltatja Fábry Zoltánnak, a vox humana erkölcsi képlete megalkotójának jelentőségét, mű és magatartás egységét. Ezekben az írásokban, de a Sarlóról szóló számvetésben és az ötvenéves barátait: Sütő Andrást és Czine Mihályt köszöntő ünnepi levelekben is a lényeglátó realizmus, nyelvi erő és természetes őszinteség a megragadó. Szociográfiai jellegű jegyzetek, lírai útirajzok (a 65-ös csallóközi árvízről szóló, a szerző szovjetunióbeli, romániai és jugoszláviai utazásait rögzítő színes és érzékletes vázlatok) alkotják a *Közelképek* sorozatát, míg a könyv zárófejezetében (*Forrásvidek*) Dobos László szülőföldje, a Bodroghöz története, művelődése, természeti tája és emberi világa elevenedik meg. A *Gondok* könyvét Dobos László Tóth Lászlónak adott terjedelmes interjúja zárja („*Minél kisebb egy irodalom, annál inkább a minőség útját kell járnia*”), melyben anyanyelvről, nemzeti kultú-

ráról, közössége helyzetéről és saját műveiről vall – a beszélgetés szövege Tóth László *Vita és vallomás* c. könyvében (Madách, 1981.) is megjelent.

Csapody Miklós

Egy jeles vad-kert. Avagy az oktan állatoknak historiája Miskolczi Gáspár által.

Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta Stirling János. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 525 l. (Magyar Hírmondó)

Ismét egy olyan, a régi magyar művelődéstörténet és a gyermekcipőben járó korai tudományosság jelentős alkotása, amely mellett szinte észrevétlenül ment el a szakirodalom. Miskolczi Gáspár nevét sem a Magyar Irodalmi Lexikon, sem az irodalomtörténet nem jegyzi. Pedig, annak ellenére, hogy nem eredeti munka az övé, neve és műve egyaránt rászolgált az emlékezetben tartásra.

Az 1691-ben már kész, de sajtó alá csak 1702-ben került *Egy jeles vad-kert* tulajdonképpen az első magyar nyelven megjelent állattani munka. Miskolczi Gáspár, Erdélybe menekült lelkész Teleki Mihály pártfogását élvezve négy hónap alatt fordította-kompilálta Wolfgang Frantze német lutheránus teológus *Historia sacra animalium* c. művéből. A hazai természettudományos alkotások között abba az úttörő vonulatba illeszkedik bele, amelyet Lippay János *Posoni kertjével*, Apáczai Csere *Magyar Encyclopaediájával* és Pápai Páriz Ferenc *Pax corporisával* szoktak jellemezni. Miskolczi e fordításával és a mű hazai viszonyokra alkalmazásával a magyar zoológia alapjait rakta le. Bár, az eredetit követve, még alig lép túl az arisztotelészi és pliniusi rendszerezési elveken, a gyakorlati tapasztalatokból származó kritikai szándék már ott munkál a hiedelmek, költött dolgok homálya oszlatásának igényében, miközben saját meggyőződésén túl az „új természetvizsgálók” eredményeire is támaszkodik, ha kell, az eredeti mű szerzőjével szemben is, magát pedig „Erdélyi Experimentalis Physicus”-nak nevezi.

Természetesen Miskolczi Gáspár alapvetően teológusi beállítottsága még csak felerősíti az eredeti mű törekvéseit: nem annyira az orvosló ismeretterjesztés, hanem inkább a keresztény tudomány szolgálatában akar állni. Ezért is van az, hogy az állatok életéből hozott példázatok, tanulságok, erkölcsi intelmek, s a puritán eszmék propagandája révén a keresztény tanítók – a prédikátorok – számára szándékoznak zoológiai példatárba bűjtatott kézikönyvet előállítani. Miskolczi Gáspár eddig kellően nem hangsúlyozott érdemei itt tűnnek ki igazán: a hazai állatvilágból szerzett tapasztalatait is beépíti fordításába, magyar vonatkozásokban is korrigálván néha a szerzőt. Különösen érdekes és fontos lapjai a műnek számunkra azok, melyeken – a protestáns prédikatori gyakorlat és hagyomány jegyében – példázataival, feddéseivel a korabeli magyarországi és erdélyi közállapotok, társadalmi viszonyok, szokások ostorozójaként lép fel, rendkívül gördülékeny, élvezetes stílusban.

A meglehetősen visszhangtalan új kiadás sajtó alá rendezése *Stirling János* igényes munkáját dicséri, amint az alapos glosszárium és hasznos utószó is.

Élet és Irodalom. Válogatott repertórium 1957–1965.

Szerkesztette: Gyuris György (Csíkos Józsefné, Gomolkáné Szeberényi Ágota és Trischlerné Kovács Lidia gyűjtése alapján). Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1981. [1983] 576 l.

Az *Élet és Irodalom* című irodalmi és politikai hetilap első száma 1957. március 15-én jelent meg, s a szellemi élet egyik fontos fórumává vált az elmúlt évtizedek alatt. A benne hetenként felgyülemelő kortörténeti, irodalomtörténeti dokumentumok hatalmas tömegében repertórium nélkül tájékozódni nem lehet. Ez a vaskos kötet még csak az első kilenc év anyagát tárja fel, s arra törekszik, hogy a magyar kultúrát lehető teljességgel tükrözze: még három repertórium-kötet anyaga vár kiadásra (1966–1970, 1971–1975, 1976–1980). A szegei Somogyi Könyvtár munkatársai aprólékos, gondos munkája nyomán az óriási cédulaanyagból szakmutatók nélkül is használható kötet kerekedett. A következő szakrendi fölépítésben követik egymást a takarékos adatközlő címszavak: Szépirodalom, Publicisztika, Kritika, Életrajz, ezen belül az időrend elvét (néhánykor a betűrendet) alkalmazták a munka készítői. Terjedelmi okokból sok önálló címet nem közöl a repertórium, s az utalások rendszere is nagyon rövid: de ez a sok helyütt szinte indexszerűnek tűnő forma jól követhető. Minden szükséges információt megszerezhet belőle az érdeklődő olvasó, az egyes életművek, műfajok, témák múltjára kíváncsi kutató. Irodalomtörténeti feladat lesz ennek a korszaknak természet mérlegre tenni, a szereplő költők, írók, publicisták életművében a hetilapban való jelenlétet elemezni, s e feladat elvégzéséhez nélkülözhetetlen lesz e jól használható, névmutatóval is kiegészített segédeszköz.

R. T. O.

Életjel évkönyv 4. (Életjel 1978–1983).

Sajtó alá rendezte: Dévavári Zoltán, Horváth Emma, Lévy Endre. *Életjel*, Szabadka, 1983. 462 l.

A szabadkai irodalmi élőújság, az *Életjel* dokumentum-kötete az elmúlt öt év előadásainak – pódiumműsorainak, színházi estéinek, íróbemutakozásainak stb. – teljes *műsorát* (színlapjait) tartalmazza, ezen kívül minden olyan írást, amely az *Életjellel*: az irodalmi élőújsággal, a kiadásában megjelent művekkel (*Életjel Miniatűrök*, *Életjel Könyvek*) foglalkozik. Herceg János az *Életjel* negyedszázados ünnepén azt a művelődéstörténeti mozgalmat köszönti, amely mindvégig hű tudott maradni a szabadkai értékekhez (Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Vajdasági Írás, Kalangya, Híd), és az egész vidékre meghatározó volt „a magyar művelődés progresszív irányvonalának követésében.”

Az *Életjel* 1978. X. 26. és 1983. XI. 25. között pár híján kétszáz (!) műsoros estet tartott: születése centenáriumán összeállítással emlékezett meg Juhász Gyuláról, Bartók Béláról és Kodály Zoltánról, különböző évfordulók kapcsán megidézte Ivo Andrić, József Attila, Radnóti Miklós, Németh László, Szenteleky Kornél életművét, tisztelt a Híd mártírjai előtt; helyet adott a képzőművészetnek, a zenének, a társadalomtu-

domány különféle ágazatainak, a színháznak, a pantomimnak, többek közt bemutatta Weöres Sándor *Endymionját* és pódiumjáték keretében Szabó Lőrinc *Tücsökzenéjét*. Szerzői esteket rendezett Herceg Jánosnak, Varga Zoltánnak, Tolnai Ottónak, Domonkos Istvánnak, Somlyó Györgynek, nyilvános fölvételen bemutatta a Magyar Rádió és az Újvidéki Rádió kétnyelvű József Attila-műsorát, fogadta Czine Mihályt, Somlyó Györgyöt, Bálint Andrást (Kosztolányi-műsorával). Az eltelt időszakban a *Csáth Géza Művészetbaráti Kör* is (amellett, hogy „vendégszerepelt” az *Életjelen*) közel másfélszáz alkalommal lépett közönség elé (a Nyugat költői, megemlékezés Móricz Zsigmond születésének századik évfordulóján stb. és sok-sok önálló előadóesttel).

1979 és 1983 között az *Életjel Miniaturák* sorozatban hét mű jelent meg, az *Életjel Könyvekben* pedig tizenhárom. Közülük is kiemelkedik művelődéstörténeti értékénél fogva a Lifka Sándor életét bemutató kötet (Brenner János: *A kinematográfia úttörője*), s legkivált Toncs Gusztáv–Loósz István *Úturalója*, amely a szabadkai főgimnázium 1885 és 1918 közötti pályaműértékeléseit tartalmazza, s így megvilágítja a diák Kosztolányi Dezső és Csáth Géza önképzőkori szereplését, írói készülődését. (Mindkettő *Életjel Miniaturák*-kiadvány.)

Ugyancsak letagadhatatlan az *Életjel Könyvek* művelődéstörténeti értéke, hiszen többek közt Muhi János helytörténeti írásaival (*Mesélő múlt*, 1979), Dettre János válogatott cikkeivel (*Új partok felé*, 1979) megmentődik a táj és Szabadka művelődésének, irodalomtörténetének hősi korszaka. Ez elmondható Somlyó Zoltán (*Szabadkai karnevál*, 1982) és Lányi Sarolta (*Próbatétel* 1982) köteteiről is, avval a kiegészítéssel, hogy mindkét mű jelentősen gazdagította az írók életművéről eddig tudott ismereteinket. Dér Zoltán kritikái-tanulmányai (*Szembesülések*, 1979), a jugoszláviai magyar irodalom klasszikusainak (Sinkó Ervin, Szirmai Károly) és a ma jeleseinek (Ács Károly, Fehér Ferenc, Németh István, Domonkos István, Gion Nándor) műveit elemzik – az irodalomtörténeti háttér alapos fölvázolásával, vitára mindig kész szenvedéllyel.

Az *Életjel évkönyv 4.* dokumentumértékét csak növelik a faksimilében közölt plakátok; és száznál több fotó található benne a rendezvényeken részt vett írókról, színészekről, előadókról, közreműködőkről.

Szokolczay Lajos

Elmét vidító elegy-belegy dolgok.

Válogatás a győri kalendáriom 1749-től 1849-ig tartó időszakából. Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta: Szilágyi Ferenc. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 470 l. (Magyar Hírmondó)

Az újabb kutatások nyomasztó képet tárnak elénk az elmúlt évszázadok magyarjainak írnudásáról – a XVIII. században pl. Magyarország magyarnyelvű lakosságának mintegy két-három százaléka ismerhette a betűvetés tudományát. Más volt azonban – feltehetően – a helyzet az olvasással, s az egyik mutató éppen az a kiadványtípus lehet, amelynek alapján Szilágyi Ferenc a Magyar Hírmondó e kötetének az anyagát összeállította: a kalendáriumok. 1809-ben (mint utószavából megtudjuk) százötvenezer kalendárium kelt el, de nagyon magas, ma is imponáló példányszámban jelentek meg és

fogytak el az előző félévszázad során is. A kalendáriumok nyilvánvalóan sok tanulsággal szolgálnak a történeti szociológia számára, a Magyar Hírmondó e kötete azonban más cél szolgálatában készült. Nem a befogadók, hanem a szerzők szempontjából tárta fel ezt a roppant anyagot, azaz: a bennük fellelhető és irodalmilag értékesnek tekinthető szövegekből nyújt ízelítőt. A kalendáriumok „műfajai” egy részének (pl. a Jóslásoknak és házi reguláknak) persze inkább csak mi tulajdonítottunk irodalmi jelleget, a másik – s nagyobbik – része azonban mindig is irodalom volt. Ennek az irodalmiságnak a vezető szólama a tréfálkozás, uralkodó műfaja pedig az anekdota – a kötet anyagának túlnyomó részét humoros történetek alkotják, s fontos felhívni a figyelmet itt arra is, hogy a vándormotívumok ízes, nyelvi megformálás szempontjából mindig értékesnek tekinthető feldolgozásai között Szilágyi Ferencnek sikerült néhány eredeti, hazai produkció létét valószínűsíteni.

A kötetet alapos utószó és a szükséges információkat tartalmazó jegyzetapparátus kíséri.

Biró Ferenc

Emlékezetül hagyott irások. Erdélyi magyar emlékirók.

Válogatta, bevezetővel ellátta: Veress Dániel. Kolozsvár-Napoca, Dacia Könyvkiadó, 1983. 459 l. (Tanulók Könyvtára)

Mindszenti Gábor diáriumával az öreg János királyról – mely teljes terjedelmével szerepel a válogatásban – kezdődik a XVI–XVII. századi erdélyi emlékiratirodalom antológiája, mely nagy példányszámban jelent meg a Tanulók Könyvtára sorozatban. A Keserői Dajka János David Pareusnak írt, Bethlen Gáborról és családjáról szóló beszámolójával, továbbá I. Rákóczi György fiához intézett intelmeivel együtt 26 szerzőtől találunk rövidebb-hosszabb szövegrészt. Erdély akkori történetírói közül csaknem valamennyivel találkozunk; történeti munkájuk egy-egy részét emlékiratnak értelmezte a szövegrészek válogatója. Így szerepel Szamosközy István két szemelvényvel is, vagy Baranyai Decsi János a havaselti hadjárat leírásával. Időben Nagyváradi Inczédi Pál naplója az utolsó, tehát a XVII. század végéig jutunk el.

Veress Dániel az első előszóként közreadott *Egy önkifejezési forma változásai és változatai* című dolgozatában ez emlékirodalom műfaji jellemzőit vizsgálja történeti és irodalomtörténeti szempontból, mintegy előre igazolva válogatását. A kérdésről a szerző bizonyára többet lenne mondandó, a széles olvasóközönség számára készült kötetben azonban nem volt szerencsés olyan fejtegetésekbe bocsátkoznia, melynek jószerével csupán alapelemei születtek meg. A második előszó egy kortörténeti háttérrel kíván nyújtani az olvasónak arról a 150 évről, amikor Erdély a Török Birodalomhoz tartozott. E történeti tablóban azok az elemek hangsúlyosak, melyek a két román vajdaság és Erdély kapcsolatait mutatják be, történetiszemléletileg azonosulva olyan, vitára sem érdemes elméletekkel, melyekben a két vajdaság a kezdeményező, s Erdély fejlődései ehhez csatlakozhatnak, s melyekben Bethlen Gábor sem több, mint Mihály vajda elképzelt uniós-gondolatának továbbvivője.

Magyarországon a kötet a két előszó nélkül került terjesztésre.

Monok István

Emlékirataim. Egy sokat emlegetett házasság meztelen igazsága! Írta özvegy Vajda Jánosné Bartos Rosalia.

A szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta D. Szemző Piroska. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 492 l.

Aligha van irodalmár (olvasó és irodalomtörténész) számára „inycsiklandóbb” feladat, mint egy-egy költő-író szerelmi életének vizsgálata. Sajnálatos, hogy a magyar irodalomtörténet efféle forrásanyaga oly csekély, s ezek jó része is alig hozzáférhető. A ritka kivételek egyike Bartos Róza emlékirata Vajdával kötött házasságáról, válásukról, a házasság utóéletéről. Régóta ismert forrás ez, kedvvel forgatták mind az irodalomtörténészek, mind azok, akik Vajda János „poklában” óhajtottak eligazodni. Főként hasznos volt megjelentetni ezt a memoárt, már csak a legendaoszlatás végett is. Ugyanis, olvasva Bartos Róza sajátos stilsztikával és helyesírással tüntető fogalmazványát, meg a sajtó alá rendező – az időközben elhunyt –, Szemző Piroska kommentárjait, egy paradox igazsággal lehetünk gazdagabbak. A forráshiánynál csak az az eset veszélyesebb a tárgyi igazságra nézve, ha a forrás túl intim, bensőséges, önvédő vagy leleplező. Végigolvasva ezt a 247 nagy kéziratlapot kitevő emlékezést és gyónást, és mellette a mintegy 100 oldalas forráselemzést (ez utóbbi elképesztő méretű és mélységű filológiai munkát összegez), elmondhatjuk: kevesebbet tudunk, mint annak előtte a költő magánéletéről. Azért kevesebbet, mert az eddig hitelesnek tűnő ismeretek jó részét is elbizonytalanítja ez a kettős tükör. Vajda idevágó versei és levelei, a későbbi válási iratok meg a feleség beszámolója összegeyzetelhetetlen tények tömegét tartalmazza. (Ehhez járul még – korántsem csak hangulatfestő elemként – a sajtó alá rendező rajongó szeretete Vajda, s alig titkolt ellenszenve Bartos Róza iránt.) Ha csak a memoárt olvassuk, álmélkodhatunk a korabeli ügyészség, rendőrség és fenyítő intézmények felelőtlenségén, akik „ezt” a perverz, szadista gyilkost futni hagyták, ha a szövegmagyarázatot, akkor azon, hogy egy ilyen beteges hazudozót és rágalmozót nem zártak elmeegógyintézetbe. Vegyük még ide, hogy Szemző Piroska féltő zárkózottsággal végezte a maga biográfusi nyomázását (nemcsak a házasságról, hanem a Gina-ügyről és egyéb életrajzi esetekről is gyűjtött adalékokat), nem konzultált a párhuzamosan futó, a kritikai kiadást célzó előmunkálatokkal. Így sok az átfedés, de nem kevés az ellentétes konklúzió sem.

A mondottak ellenére hallatlan izgalmas ez a kötet, mind az emlékirat, mind a kommentár. Az utóbbi minden elérhető dokumentumot felhasznál, olyan helyeken bukkanva egyikre-másikra, ahova csak a kutatói megszállottság ihlete vezérelhette. Kelő óvatossággal az olvasó megkísérelheti maga rekonstruálni Vajda életének eseményeit a nyolcvanas években. A szerencsétlen Bartos Róza írásműve képzelgéseivel és igazolhatatlan igazságaival, szép és csúf ráfogásaival, gyarló irányával és önkéntelenül fellángoló lapjaival olyan izgalmas és pártját ritkító sorsrekonstrukciót hajlamos szuggerálni, amely nem áll messze a regény műfajától. Természetesen nem az 1880-as, hanem az 1980-as évek poétikai szemléletének megfelelően. (V.ö. Földényi F. László némileg túlzó ismertetésével: *Élet és Irodalom*, 1984. 13. sz. 111.) S ha ezt a regényhazugságot, mint forrást nézzük, meg kell nyugodnunk Barta János szikár és bölcs tanácsával: „Most, hogy a magyar könyvkiadás egyik régi adósságát kiegyenlítette, mindezt nyugodtan le is vehetjük a napirendről”. (*Irodalomtörténet*, 1985. 1. sz. 93. l.)

Alexa Károly

Essays presented to György Mihály Vajda on his seventieth birthday.

Edited by István Fried, Zoltán Kanyó, József Pál. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1983. 319 l.

Az angol, német, francia és olasz nyelvű tanulmánykötetet nemzetközi szerzőgárda írta a hetvenéves Vajda György Mihály tiszteletére. A kötet részletes méltatása komparatistikai szakfolyóiratok dolga, itt csak a teljesen vagy részben magyar témát is tárgyaló tanulmányokat emelhetjük ki. A kötet sorrendjében ezek a következők: *Kovács Józseftől*: *The Reception of American Literature in Hungary*. Ez az érdekes téma első összefoglalása, s egyúttal az eljövendő kutatás feladatait jelöli ki. *Klaniczay Tibor* a Corvina Kiadónál 1980-ban megjelent, egykötetes, francia nyelvű magyar irodalomtörténet kapcsán tisztázza azokat az elveket, hogy miképpen kell a magyar irodalmat külföldi közönségnek bemutatni (A propos d'une histoire de la littérature hongroise en langue française). *Csetri Lajos* nyelvfilozófiai kérdéseket tárgyaló dolgozata elsősorban nem magyar anyaggal dolgozik, de tanulságait a Kazinczy-kor jobb megértése érdekében csoportosítja (Quelques problèmes de philosophie de la langue et certains aspects de mouvements pour la rénovation des langues nationales à l'époque des Lumières et de la *Frühromantik* en Europe). *Köpeczi Béla* a teológiai művektől a hírlapokig terjedő széles skálán vizsgálta meg a felvilágosodás és a francia forradalom magyarországi eszmetörténeti recepciójának hatalmas kérdéskörét (Les philosophes et la Révolution française dans l'opinion publique hongroise contemporaine). *Sárközy Péter* stílustörténeti tanulmányában méltó helyet juttatott az olasz tizennyolcadik század jelentős magyarországi hatásának (Alcuni problemi teorici e pratici dello studio della formazione del Neoclassicismo in Europa Centro-Orientale). *Fried István* műfajtörténeti elemzést és szoros értelemben vett műelemzést kapcsolt össze tanulmányában, melyben eredeti, illetve fordított magyar ódaszövegeket is interpretál, Ungvárnémeti László korából (Die Erneuerung der [neoklassizistischen] Ode in Ostmitteleuropa). Végül *Sötér István* tipológiai összevetést tesz a magyar, horvát és szerb romantikus nemzeti epika között (Das nationale Epos und die Romantik in der ungarischen, kroatischen und serbischen Literatur). Az egész kötet örvendetesen tanúsítja, hogy az utóbbi évek kutatásai nyomán természetessé vált a magyar irodalom komparatistikai szemlélete.

Szörényi László

Fábri Anna: Mikszáth Kálmán alkotásai és vallomásai tükrében.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 228 l. (Arcok és vallomások)

Fábri Anna könyve a népszerű – bár sajnos mind jobban akadozó – sorozatnak immár a harminchetedik darabja. *Arcok és vallomások* kötetei azért népszerűek, mert hiányt pótolnak. Az irodalmi ízlés legszélesebb, s egyben legnehezebben topografizálható sávját célozzák meg: azt, ami az iskolai (gimnáziumi) műveltség és a szaktudományos irodalomismeret között húzódik. Az igényes népszerűsítés fórumai tehát ezek a rokonszenves kötetek, amelyek némelyikéből a tanügy éppúgy profitálhat, mint

a legszűkebben vett filológia. A sorozat célja a hiteles bensőségesség: úgy adni meg egy pályakép legfontosabb vonásait, hogy az – mivel írói vallomások, önreflexiók az elsődleges források – önarcképféle is legyen. Kényes feladat ez olykor. Kényes akkor is, ha az író túlzottan zárkózott élete és műve minősítésekor, de akkor sem kevésbé, ha önszemléletét – mint például Németh László – az irodalmi mű meghatározó elemének tekinti. De gondolhatunk olyan alkotókra is, akik tudatosan költenek image-et maguknak. Mikszáth Kálmán ebben a tekintetben a rokonszenves „átlaghoz” tartozik. Lát-szatra. Azzal a megkülönböztető vonással, hogy nála az életrajzi – vagy életrajziasnak tűnő – elemek, vélekedések, emlékek, vallomásos szakaszok, önértelmezések, esztétizáló megjegyzések gyakran beépülnek magukba a műalkotásokba. Mikszáth itt is egy határhelyzet írója. Sokszor lehetetlen eldönteni, hogy a konfesszionális szakaszok a programregényt író romantikust vagy az epikus formát tudatosan megbontó modern alkotót jellemzik. A vallomásos, kitérülő Mikszáth képe azonban nagyon tudatos önarckép. Gyakran csak látszatos az „életrajzi hitel”. (Miként a levélíró Aranyánál.) Aki közelebbről szemügyre veszi az idevágó Mikszáth-szövegeket, azt tapasztalja, hogy a stilizáló hajlam jelein túl van néhány olyan szegmentuma polgári, írói és lelki életének, amelyekről szinte soha nem nyilatkozik (pl. a válása utáni időszakról, politikai fölfogásának és irodalmi elveinek viszonyáról, „hangnemének” mélyebb természetéről stb.).

Fábrí Anna lendületes és olvasmányos könyve alapos szakismerettel tárja föl anyagát. Mikszáth-ábrázolata egyszerre arckép és önarckép, de breviárium is. Elsősorban az életrajzra koncentrál, a sorozat céljának megfelelően. Filológiai felfedező utakra nem vállalkozik, a klasszikus Mikszáth-szakirodalom anyagát összegezi (Mikszáth Kálmánné memoárja, Nacsády József szegedi tárgyú dolgozatai, Bisztray Gyula hatalmas anyaggyűjtése stb.). S éppen azért, mert az anyaggyűjtés és feldolgozás szakmailag korrekt, „szembesíti” az olvasót Mikszáth még feltáratlan pályaszakaszaiival, ismeretlen kötődéseivel, alkatrájának homályos pontjaival. Nagyon igényes – szövegértékű – a könyv képanyaga (pl. az író pesti lakásai, facsimilék stb.).

Fábrí Anna munkája summázó, összefoglaló jellegű Mikszáth fő műveinek bemutatásakor is. Itt is jobbára a hagyományos értelmezéseket látszik elfogadni, olykor-olykor egyeztetni próbálva azokat, feltűnő ellentmondásait és kirívóan ellentétes minősítéseiket nyesegetvén. Nem volt feladata ennek a könyvnek egy minden tekintetben korszerű és eredeti Mikszáth-kép felvázolása, éppen ezért nagy erővel figyelmeztet az elvégzendőkre. Mind sürgetőbb az író káprázatosan természetes („naiv”) elbeszélő technikájának tüzetes vizsgálata, különös magyar „századvégiségének” felmérése és megértése, a Mikszáth-i írószerep végiggondolása. Elsősorban kései novellái és beszélyei alapján, Németh G. Béla, Mezei József, Csűrös Miklós kezdeményeit folytatva.

Alexa Károly

Farkas Árpád: Asszonyidő.

Publicisztikai írások. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 164 l.

Farkas Árpád a jelenkori romániai magyar költészet egyik legelesebb alkotója, kötetei a kortárs magyar irodalom számontartott értékei. Sokáig dolgozott újságíró-

ként, szerkesztőként, s ezek alatt az évek alatt keletkezett lírai hangulatú, különösen szépen megőrzött magyar nyelven írott riportjai, beszámolóí, elmélkedései, egy-egy költővel, idős parasztemberrel való találkozását rögzítő visszaemlékezései, a szülőföld – Székelyföld – iránti szeretetének a régi erdélyi írókhoz méltó mives, felelősségteljes megnyilvánulásai. Nem irodalomtörténetet ír, hanem kisebb-nagyobb esszéket, de ezek az írások olyan korjellemező dokumentumok egy kisebbségben élő közösség szellemi életéről, mindennapjairól, amelyek mind Magyarországon, mind a határokon túl élő értelmiségiek számára tanulságul szolgálhatnak. Egy ciklusa pedig kifejezetten az erdélyi írók, költők megidézését vállalja: Tamási Áron, Nagy Imre, Sütő András, Balogh Edgár, Szilágyi István, Lászlóffy Aladár és mások arcképehez rajzol lehetetlen, jellegzetes vonásokat.

R. Takács Olga

Fenyő István: Haza s emberiség.

A magyar irodalom 1815–1830. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 323 l. (A magyar irodalom korszakai)

E kötettel új sorozatot indított útjára a Gondolat Könyvkiadó, melynek célja, hogy a magyar irodalom nagy korszakait összefüggő monográfiák láncolatán keresztül mutassa be; elsősorban nem a szakmabeli, hanem az érdeklődő nagyközönségnek. Fenyő István munkája az 1815 és 1830 közé eső másfél évtized tárgyalására vállalkozik. Szerzőjének felfogása szerint ez a periódus az 1848-cal záruló reformkor magyar irodalmának része, annak első szakasza. Fenyő jelzi ugyan, hogy a történelmi értelemben vett reformkor csak az 1830-as évekkel veszi kezdetét, de mint írja: „... az irodalomban a reformtörekvések és szándékok – Katona *Bánk bán*jára, Kölcsey kritikai tevékenységére Kisfaludy Károly vígjátékaira és novelláira, Fáy András meséire, az Auro-rára gondolunk – már jóval előbb feltűntek. Ezért is tekintem 1815–17-et *irodalmi* korszakhatárnak.” A korszak záró dátumául választott 1830-as év nem kap olyan részletes indoklást, csak gyanítható, hogy Kisfaludy halálával, s a történelmi értelemben vett reformkor kezdetével lehet összefüggésben.

Fenyő István témáját egyre szűkülő körökben közelíti meg. Könyve első fejezetében a korszak történelméről, társadalmi és politikai viszonyairól nyújt rövid áttekintést. A következő, még mindig bevezető jellegű rész a kor „uralkodó eszméit”, a liberalizmust és nacionalizmust jellemzi, majd az utóbbiból bontja ki az időszak meghatározó stílusának, a romantikának a jellemző vonásait (lázas, eredetiség, képzelőerő stb.). Kitér a kelet-európai romantikák jellegzetes vonásaira, majd a romantikus népieség hazai elméletére és gyakorlatára, végül pedig helyet szorít a kibontakozóban levő realizmus jellemzésének is. A harmadik fejezetben az irodalmi élet kereteit, ezen belül elsősorban a kor sajtóviszonyait mutatja be a szerző, de szól a Széchényi Könyvtár és a Nemzeti Múzeum alapításáról, Pest irodalmi központtá válásáról, az irodalmi szalonok kialakulásáról, az olvasóközönség izmosodásáról, a könyvkiadási lehetőségekről és a cenzúráviszonyokról is. Ezután kerül sor a kor színházi életének, a vándorszínész-társulatok küzdelmeinek taglalására, majd Kazinczy pesti triászra (Horvát István, Vitkovics

Mihály, Szemere Pál) tevékenységének egy-egy kerek portré formájában történő jellemzésére. A következő két fejezet a drámairodalomé: az első a kor drámaírói törekvéseit tárgyalja átfogóan, a második pedig Katona József életművével foglalkozik. Egy műfaj áll a következő két fejezet középpontjában is, ezúttal a széppróza. Fenyő most is a dráma esetében már bevált módszerhez folyamodik: először áttekintő képet fest a 19. század eleji magyar széppróza törekvéseiről, majd részletesebben beszél az első eredeti magyar regény, *A Bélteki-ház* írójának, Fáy Andrásnak az életművéről. A kötet második felének nagyobb részét három terjedelmes portréfejezet foglalja el; ezekben a korszak meghatározó egyéniségeinek, Kisfaludy Károlynak, Kölcsey Ferencnek és Vörösmarty Mihálynak az életútját és művészi fejlődését mutatja be Fenyő. A monográfiát a kor irodalomszemléletéről (irodalomkritikájáról és irodalomtörténetirői törekvéseiről) szóló fejezet zárja; ebben az irodalom fogalmának átalakulásáról, a kritikai tevékenység kifejlődésének kerékkötőiről, s a historia litteráriákból lassanként kinövő irodalomtörténetírás kezdeteiről olvashatunk.

A kötet utolsó oldalain az érdeklődő olvasó további tájékozódását megkönnyítő bibliográfia kapott helyet.

Szajbély Mihály

Ferenczy Teréz Minden Versei.

Sajtó alá rendezte és az előszót írta Praznovszky Mihály. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján, 1983. 55 l. (Nógrádi Irodalmi Ritkaságok 1.)

Dicséretes kezdeményezéseiről nevezetes a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága által irányított Nógrád megyei helytörténeti kutatás. Képzőművészeti, irodalmi, irodalomtörténeti kiállítások, irodalmi, történelmi tárgyú tudományos ülésszakok jelzik munkálkodását azoknak, akik a hagyományokban gazdag Nógrád megye múltjának földéretését szívükön viselik. Újabban Madách személye köré csoportosultak a kiállítások, de nem hanyagolják el a kisebb, helyi jelentőségű költők életútjának kutatását sem. A Praznovszky Mihály által feldolgozott anyag: ezúttal Ferenczy Teréz ifjan öngyilkossá lett költőnő összes verseit prezentálja izléses kiállításban. Érdekes előszóban mutatja be ennek az önmagán túl is jellegetes költői—asszonyi pályának egyes állomásait. 1823—1853 között telt el Ferenczy István szobrászművész rokonának élete. Praznovszky Mihály nemcsak az életrajzi adatokban igazít el, hanem finom elemzésével feltárja ennek a félbemaradt vidéki—asszonyi költői sorsnak érdekesebb rétegét, kapcsolódását a kor romantikus hullámához.

Fried István

Fodor András: Szó, zene, kép.

Válogatott és új esszék. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 561 l.

A költő, műfordító és esszéista Fodor András a kortársi magyar irodalom talán legsokoldalúbb, és mindenképpen legkíváncsibb alkotója. Írt egy kitűnő Sztravinszkij-monográfiát, egy hasznos József Attila-életrajtot, és egész kötetet tesznek ki Bartók-méltatásai. Válogatott és új esszéit összegyűjtő kötetét hét ciklusra osztotta. A *Génius* című első ciklusban főként mestereiről, Fülep Lajosról, Németh Lászlóról és József Attiláról beszél. A második és harmadik ciklusban két tucat pályatárs magyar költő és műfordító egy-egy kötetét elemzi, és szól Audenről is, aki felszabadító hatást gyakorolt költészetére. A negyedik ciklusban, *A hazai táj igézetében*, személyes emlékeiről vall. Az ötödik ciklust festőknek, a hatodikat filmrendezőknek, a hetediket zeneszerzőknek és előadóművészeknek szenteli. Fodor András könyve a kortársi magyar kultúra és művészet fontos dokumentuma. Hasznos bevezető azoknak, akik az elmúlt negyedszázad eseményeiről tájékozódni akarnak, de termékeny dialógusra készíti azokat is, akik az egyik vagy másik művészeti ág szakértői. Szenvedélyes elfogulatlanság, önépítő nyitottság és megalapozott tájékozottság az esszék általános jellemzői.

Ferenczi László

Földes László: Elvek és viták.

Tanulmányok, kritikák. Sajtó alá rendezte: Láng Gusztáv és Tóth Sándor. A bevezetőt Láng Gusztáv írta, a bibliográfiát összeállította: Gáspár Sándor. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 694 l. (Romániai Magyar Írók)

A vaskos kötet bő válogatást ad Földes László (1922–1973), az irodalomkritikus, az esszéista életművéből. A könyv, ha az életmű értékei felől nézzük, teljesnek mondható, hiszen a sajtó alá rendezők csupán azokat az írásokat – az ötvenes évek első felében készült, inkább az irodalompolitikust mint az esszéistát mutató „elemzéseket” – hagyták el, amelyeket maga Földes sem tartott megőrzésre érdemesnek, s így életében megjelent egyetlen kötetében, *A lehetetlen ostromában* (1968) sem szerepelnek. Ugyanakkor a kritikus arcél markánsabbá tétele érdekében, az *Elvek és viták*ba a legnagyobb lélegzetű tanulmányok, elemzések, vitacikkek mellett bekerültek a „mini-kritikák” (az Utunk Új könyvek rovata közölte őket) és szíribírálatok, valamint a szerzőnek három lektori véleménye is.

Noha a kötet fölépítése nem követi az időrendet – első ciklusának nagy része pedig megegyezik *A lehetetlen ostromában* foglaltakkal –, Földes László pályájának íve, gondolati fejlődése jól érzékelhető. És az esszéista sorsában (fölfuttatásában, kiebrudaltatásában és visszatérésében) a romániai magyar irodalmi (szellemi) élet ma már nehezen érthető, társadalmi bajokból következő bukdácsolásai. A Földes László pályáját és a romániai magyar művelődés kényszerű „hidegét” megvilágító kép Láng Gusztávnak és Tóth Sándornak köszönhető. Láng esztétikai központú pályarajzában figyelemztet: az életmű eredményei nem választhatók el a kortól, melyben az írások születtek, és a kritikus „tévedései” is más szint kapnak ebben a megvilágításban. Az 1957-

ben írott tanulmányoknak – hangzik a megállapítás – sajátos kettőssége van: „nyilvánvaló bennük az elhatárolódás igénye az ötvenes évek dogmatizmusától, mind politikai-ideológiai, mind pedig esztétikai vonatkozásban. Ez a meghaladásigény azonban nem radikálisan elméleti, hanem elsősorban taktikus, pragmatikus jellegű.” (Eme időszak jellegzetes műve a *Dsida Jenő költészete*.) Székely János költői világképét (*Az ember sorsa – két látószögből*), a tőle idegen gondolatvilágot pedig a „marxista kritikus” szigorával közelíti Földes, s „anélkül, hogy a *másképp* kérdés elemi szükségét felismerné, a dogmatizmus által rosszul megválaszolt kérdésekre keres helyes feleletet.” A Lászlóffy-tanulmányban (*Én és a mindenség*), bár a kritikus beleérző képességének, a rejtett összefüggések felfedezésének ragyogó példája, „a gondolatrendszer elemzése nem jár együtt a megfelelő esztétikai-stilisztikai kategóriarendszer kimunkálásával”. Még tovább idézhetnénk Láng Gusztáv találót, a Földes László-i opuszt átvilágító tanulmányából, de ennyiből is észlelhető, hogy a pálya kanyarjai nem a tisztesség elvesztéséből adódtak.

Tóth Sándor rendhagyó „portréja” a statisztika könyörtelenségét tükrözve vall a kritikus pályájáról – a publikációk tükrében. A kötetből Földes László vitázó kedve is kiviláglik, de hogy meglátásai korszerűek voltak-e, majd csak az idő fogja eldönteni.

Szakolczay Lajos

Gáll Ernő: A sajátosság méltósága.

Esszégyűjtemény. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 525 l.

A nemzeti-nemzetiségi önazonosságot leginkább az anyanyelv és a kultúra tudatosítja a kollektívumhoz tartozó egyénben, így az identitás elsősorban a nyelvben, az irodalomban és a teljes történeti-kulturális hagyományban ragadható meg. Ennek az identitástudatnak minőségileg a legmagasabb formája a közösség reális helyzetudatára épülő, létező és morálisan tiszta önazonosság-ideológiája, amely kifejezi a közösség helyzetét és segíti az etikai, történeti távlatú eligazodást. Különösen fontos tehát ennek az identitásnak a korszerű, filozófiai és történetileg tudományosan megalapozott, a hagyománnyal és a jelennel egyaránt számotvető ideologikus megfogalmazása, amelyhez jelentős mértékben hozzájárult Gáll Ernőnek, a romániai magyar nemzeti kisebbség ethosza egyik mai kifejezőjének munkássága. A sajátosság méltóságának eszméje, mint arra kötetének első fejezetében Pico della Mirandola *De dignitate hominis*-ának és e mű, gondolkör történeti utóéletének elemzésében Gáll rámutat, régi keletű. Az emberi méltóság, a szabadság és az autonómia gondolatának alakulását a modern bölcséletben és a kor új természettudományainak filozófiai vetületében is nyomon követi, érzékletesen elemezve tudomány és méltóság, politikum és etikum ellentmondásos összefüggéseit. Áttekintése nemcsak a polgári és a marxista elméletirók nézeteire, hanem a romániai magyarság helyzetéről és jellegéről kialakult magyar és román vélekedésekre is kiterjed, figyelemmel a jelenkor nyugat-európai nemzetiségi problémáira. Részletesen bemutatja a nemzeti-kisebbségi méltóság gondolati előzményeit Makkain, Tavaszyn át egészen a hetvenes évek második feléig, amikor az eszme *Sütő András* drámatrilógiájában (*Egy lócsiszár virágvasárnapja, Csillag a máglyán, Káin és*

Ábel) kapott új és érvényes formát. A „felemelt fő” dramaturgiája és filozófiája című tanulmány a *Csillag a máglyán* filozófiai értelmezése, amely a méltóságot a nemzetiségi realizmus alapvető erkölcsi kategóriájaként tételezi. Külön esszében elemzi Méliusz József életművének elsődleges, e körbe tartozó meghatározóját, a „barátság ethoszát” Méliusz Kávéház nélkül c. kötete ürügyén, amelyet joggal tekint paradigmaticusnak annak a szerepnek a vizsgálatában, amelyet a nemzeti nyelv és irodalom tölt be az azonosságtudatnak és a méltóságnak a kialakulásában. A méliuszi mű értelmezése során külön értékeli a nemzeti személyiség megőrzésének összekapcsolását a humánus és demokratikus együttéléssel. Az Írás és szolgálat c. fejezetben az erkölcsi felelősség és az új tudomány nyomasztó gondjainak etikai vetülete, valamint Székely János, Balogh Edgár és Bretter György művei kapnak elmélyült elemzést és nagyobb összefüggéseket az Apáczai-modell korszerűségének és a hetvenes években jelentkező új író- és filozófusnemzedék fenomenológiájának elemzésével együtt. Az Interferenciák cím alatt összegyűjtött írások elméleti bevezetője az akkulturáció jelenségét vizsgálja, Vasilje Goldiš nemzetiségpolitikai koncepciójának elemzésével együtt. Nagy tanulmány szól Csehi Gyuláról és a Dobrogeanu-Gherea életművének Csehi által elvégzett feldolgozásáról, Dimitrie Gusti és a magyar falukutatás kölcsönhatásáról és Németh László kelet-európai „tejtestvériség”-eszméjének realitásairól. Összefoglaló érvényű portrét rajzol Mikó Imréről, különös tekintettel Mikó nemzetiségi jogi munkásságára és közéleti-politikai szerepére, a Nyersmérlegben pedig az általa szerkesztett, 1957-ben újraindult Korunk törekvéseiről, küzdelmeiről és eredményeiről számol be, vallva saját eszmei alakulásának állomásairól is. A kötet záróírása a Töprengések az Ettersbergről, amely személyes tanúságtétel és vallomás Buchenwald felszabadulásának évfordulóján. A könyv első fejezetének tanulmányai a *Pandora visszatérése* (1979) kötetből, a többiek túlnyomó része *Az erkölcs dilemmái* (1981) című műből való.

Csapody Miklós

Galsai Pongrác: *Páternoszter*.

Esszék, portrék, cikkek. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 267 l.

Amint az alcím kifejezi: a könyvecskében sokféle műfajú írás található, valamennyi közös jellemzője a szerző sokirányú irodalmi érdeklődése, csevegő, gördülékeny stílusa, mai életünk, ízlésünk, értelmiségi helyzetünk, alkotóművészek kevés szóval is pontosan ábrázolása, megörökítése. A sokféle tematikájú gyűjteményben önéletrajzi anekdoták, tankönyvről szóló vitákat, és a nyomában kirobbant vita kommentálása, versértésről, dilettantizmusról, író–olvasó találkozási tapasztalatokról, alkotóházi élményekről szóló elmélkedések éppúgy olvashatók, mint színészportrék és a Karády Katalin-lemezek iránti nosztalgia magyarázata. Mándy Iván, Kolozsvári Grandpierre Emil, Tatay Sándor és Székely Júlia születésnapjához megismerhetjük e kortárs alkotók néhány jellegzetes emberi-írói vonását. Emlékezetes képzőművészeti alkotások elemzése kapcsán felillantja alkotójuk arcképét is. Az utolsó írás a hatalmas Krúdy-életműből emel ki néhány ízes, pompás fejezetet, remek részletet, amelyekből összeállítható Krúdy Gyula „szakácskönyve”, legalábbis annak egy töredéke. Galsai

könyve figyelemfelkeltő, érdeklődést kiváltó szórakoztató olvasmánya lehet azoknak, akik mai irodalmi életünkre, az írói közérzet alakulására kíváncsiak.

R. T. O.

Gerold László: Színház a nézőtérrel.

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983. 174 l.

A szerző az újvidéki Magyar Színház leghűségesebb látogatója és kritikusa. Az 1973-ban alapított színháznak nem csupán végigülte valamennyi, összesen negyvenhárom bemutatóját, hanem kettő kivételével kritikát is írt róluk; ezek jelentek meg most kötetbe gyűjtve, az alapítás évfordulójára. A kis könyv elején Gerold bevezetője olvasható, melyben számot ad az újvidéki Magyar Színház alapításának körülményeiről, s összefoglalóan értékeli az elmúlt tíz év munkáját. Korábban csak egyetlen magyar színház létezett a Vajdaságban, a szabadkai, elsősorban népszínház jelleggel. Az újvidéki színház viszont kezdettől fogva a kísérletező jellegű, kevesebb nézőt vonzó színházi törekvéseknek igyekezett otthont adni, a híres belgrádi Atelje 212 mintájára. Célkitűzését Gerold értékelése szerint végül is azért nem sikerült megvalósítania, mert alapítása idején már végéhez közeledett az a fellendülés, amely a korábbi két évtizedben a kísérleti színjátszást világszerte jellemezte; az újvidékiek akkor kezdtek az Atelje 212 által megtett úton járni, amikor a belgrádiak maguk már új utak keresésére kényszerültek. Az egyes kritikákból, melyek eredetileg a Magyar Szóban és a Hídban jelentek meg, minderről részletekbe menő kép bontakozik ki. Az eljövendő korok színház történései azonban legalább ilyen haszonnal forgathatják majd a kötet *Franyó Zsuzsanna* által összeállított függelékét is, melyben az első évtized eseményei pontos kimutatások formájában kaptak helyet. Megtaláljuk itt először is időrendben haladva valamennyi bemutatott színdarab szerzőjét és címét, valamint az előadás rendezőjének, szereplőinek és egyéb munkatársainak nevét, s az ősbemutató időpontját. Közli továbbá a függelék a színház által elnyert díjakat, a jelentősebb országos és külföldi vendég szerepléseket, végül pedig egy kimutatást az újvidéki Magyar Színház személyzetének alakulásáról, az igazgatótól a vendégművészeket át egészen az adminisztratív és technikai munkatársakig.

A kötetet a bemutatókról, illetve a bemutatók plakátjairól készült fotók illusztrálják.

Szajbély Mihály

Grieger, Rudolf: Filipecz, Johann Bischof von Wardein. Diplomat der Könige Matthias und Wladislaw.

Rudolf Trofenik, München, 1982. 535 l. (Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München 20.)

A magyar szakirodalomban Filipecz János néven ismert váradai püspöknek, Mátyás fáradhatatlan diplomatájának és utolsó főkancellárjának első ízben akadt mo-

nográfusa Rudolf Grieger személyében. A szerzőnek hála, Filipecz büszkélkedhet most a legalaposabb monográfiával a Mátyás-kor neves államférfiai közül, olyan részletes, minden forrást értékesítő feldolgozással, melyhez hasonlót hiába keresnénk Váradi Péterről, Veronai Gáborról, Nagylucsei Orbánról, de még Vitéz Jánosról is.

A könyv végigkíséri morva huszita családból származó hősének életpályáját, a házában való szerény pályakezdéstől a szülőföldjén ferences szerzetesként bekövetkezett haláláig. A cseh, magyar, sziléziai, osztrák és egyéb források, a különböző európai államok (pl. Velence, Milano) követeinek jelentései, az érintett országok szakemberei által írt – különböző nyelvű – feldolgozások teljes körű felhasználásával sikerült a szerzőnek e hosszú élet (Filipecz 78 éves korában halt meg 1509-ben) szinte minden állomását meggyőzően tisztázni. Pedig a Mátyás szolgálatában eltöltött két évtized a mai kor legmozgékonyabb diplomatáit is megszegyenítő munkatempóban, rohanásban telt el. A püspök politikai tevékenysége persze mindig csak az adott nemzetközi, vagy belső konfliktusok feltárása, kielégítő bemutatása esetén világítható meg. A szerző minden esetben eleget tesz ennek a kíváncsúnak, s így a Filipeczről szóló könyv – Mátyás amolyan utazó külügyminiszteréről lévén szó – egyúttal a magyar diplomácia-történet egyik legizgalmasabb szakaszának a monográfiája is.

A könyv egyik figyelemreméltó pozitívuma, hogy független tud maradni valamennyi érintett nemzet történetírásának öngazoló szemléletétől. Filipecz Jánost, de ugyanígy Mátyás vagy Ulászló uralkodását, nem a magyar vagy a cseh történelem tradícióihoz kapcsolódva, hanem mint az európai, szűkebben közép-európai történelem jelenségeit tárgyalja. Ennek következtében Mátyás sziléziai, csehországi, ausztriai politikája semmivel sem kap kisebb hangsúlyt, mint a magyarországi, ráirányítva a figyelmet számos olyan fontos kérdésre, melyet a magyar történetírás el szokott hanyagolni. Maga Filipecz is nem annyira Magyarországgal, mint inkább egy a török árnyékában elengedhetetlen erős közép-európai hatalommal érezhette magát elkötelezettnek. Ezt az ügyet szolgálta becsülettel és eredménnyel Mátyás oldalán, amikor a Duna völgyében ő állt a hatalom csúcsán; de ugyanez a szempont vezette, midőn a nagy király halála után Corvin Jánossal szemben a Jagello-házat segítette a magyar trónra, és ennek a történelmi felismerésnek a jegyében tette meg éppen ő – később, már szerzetesi visszavonultságából újra a nyilvánosság elé lépve –, a szükséges diplomáciai lépéseket a Jagello–Habsburg házassági és örökösödési szerződés létrejötté érdekében.

Minthogy olyan emberről szól a könyv, aki örökös szolgálatban élte le életét, magánéletéről a szerző – források hiányában – kevés újat tud mondani, kivéve szerzetesként eltöltött utolsó 18 évének egyes részleteit. Így is sikerül azonban a politikus mellett az embert is elének állítani. Különös keveréke a középkori és a reneszánsz mentalitásnak: a kor felgyorsult élettempójában kiválóan helytálló államférfi, a reneszánsz fejedelmi reprezentáció közepette otthonosan mozgó s azt fölünyesen képviselni tudó (pl. VIII. Károly francia királyhoz vezetett követsége alkalmával) nagyúr, de aki önmagára alig költ, s a felhívízi prépostságból s két püspökségből (aváradiból és az olmütziből) eredő roppant jövedelmét nem palotákra, hanem ferences kolostorok építésére költi, s ő maga is – mihelyt a vállalt közügyek sérelme nélkül megteheti – felölti Szent Ferenc csuháját s cellájában meditálva találja meg igazi lelki egyensúlyát.

Klanczay Tibor

Cs. Gyimesi Éva: *Teremtett világ.*

Rendhagyó bevezetés az irodalomba. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 186 l.

A kolozsvári egyetemen tanító Cs. Gyimesi Éva írásait méltán kíséri megkülönböztetett figyelem. Eddigi tanulmányai, kötetei tanúsítják, hogy nyelvészeti képzettségéhez, elméleti fölkészültségéhez a kitűnő műértő érzékenysége és elemző készsége társul. (*Mindennapi nyelvünk*, 1975.; *Találkozás az egyszerűvel*, 1978.) Új vállalkozását a szükség hívta életre: egyféle irodalomelméleti kézikönyvet kell nyújtania elsősorban tanítványainak, a leendő irodalomtanároknak, sajátos körülmények között; annak tudatában, hogy a szükséges források, segédkönyvek nagyrészt alig, vagy csak nehezen hozzáférhetőek.

A kedvezőtlen feltételek nem csökkentik a szerző igényességét. Bátran, eredeti módon fogja fel feladatát. Nem egyszerűen ismerteti, áttekinti, összefoglalja az utóbbi évtized fontosabb irodalomelméleti nézeteit, módszereit, alapfogalmait, hanem mindent egy jól felépített, egységes, önálló gondolatrendszer keretében adja elő; s az elméleti tételeket változatos, gazdag példatárral szemlélteti. Mint címében is jelzi, az irodalom „teremtett világát” helyezi középpontba, mindazokat a lényegyet hordozó vonásokat, amelyek alapvetően megkülönböztetik az irodalom, az irodalmi mű valóságát a tapasztalati valóságtól. Három nagy fejezetben tárgyalja az alapkérdéseket. Először sorra veszi, miben különbözik az irodalom világa a külső valóságtól; majd közel hozza azokat a sajátos eszközöket, amelyek segítségével az irodalom, az irodalmi mű egyedi világa megszerveződik; s ezek után vizsgálja meg az irodalom hatásának, megértésének, közönséggel való kapcsolatának problémáit. Befejezésül olyan örök, elemi kétségeket tesz szóvá: van-e haszna az irodalomnak? – s frappáns, egyéni választ ad egy mai igény értelmezésével.

Hogyan, miben tér el az irodalom világa a valóságtól? Gyimesi Éva több elmélet különböző nézőpontja felől világítja meg a differencia lényegét, hangsúlyozva, hogy az irodalom szövege nem a szó szerint igaz. Az irodalmiság lényege az, hogy fikcióként létezik, benne az igazságérték felfüggesztett (ismeretelméleti, logikai oldal, B. Russel); alkijelentéseket, kvázi-ítéleteket tartalmaz (I. A. Richards, R. Ingarden); az irodalmi műben található beszédtekst nem igaziak, hanem mimetikusak, felidéző jellegűek (S. R. Levin, R. Ohmann). Ennek az egyedi konvenciónak – a modális logikák oldaláról „lehetséges világnak” – a megszületését lehetővé teszik a közlésfolyamaton belül meglevő játékszabályok (nyelvfilozófia, Wittgenstein, Stanley Fish); létrejöttének fontos mozzanatát képviselik a „világteremtő igék” (álmodni, elképzelni, hinni stb.) aktív szerepükkel, illokuciós célvonalozásukkal (beszédtett-elmélet). A szerző gondolatmenetében központi szerepet játszik az a tétel, hogy az így létrejött mű „világszerű”, immanens összefüggérendszer, melyet az olvasó úgy képes újraalkotni, hogy a nyelv pusztán sematikus jeleit (Cassirer, W. Iser) a már meglevő ismeretkészlete alapján („frame”, Fillmore) kiegészíti. Ebben alapvető módon segíti a mű koherenciája, belső szervezetsége, illetve a szervezőelvként működő „nézőpont”, „világfilozófia” (Lukács, Bókay) megragadása.

Az irodalmi mű belső rendszere miben nyilvánul meg? Miként rekonstruálható? A kötet egyik legkitűnőbb sikerült nagy fejezete válaszol erre a kérdésre. Egyenként és egymással való összefüggésükben is tisztázza az archetípus, toposz, motívum, emb-

léma lényegét; az ismétlés sajátosan irodalmi formáit, meghatározó jegyeit. Fejtegetései nyomán kiemelkedő jelentőségűeknek bizonyulnak a művek archetipikus belső összefüggései, mint a legősibb, már az irodalom előtt is létező, mítoszokban, vallásokban fel-lelhető jelenségek. Nemcsak a kifejezés eredetét (Jung), s néhány, irodalmi szerepére vonatkozó értelmezését mutatja fel (Maud Bodkin, Northrop Frye), hanem biopszichikai fogantatását is, Gilbert Durand nyomán. Így az archetípust világosan elhatárolja a toposztól, amely az írásossághoz kötődik, és a retorika szolgálatában keletkezett (E. R. Curtius, W. Kayser); s a motívumtól is, amely nem egyszerűen csak ismétlődő tárgyiasság (V. Propp, W. Kayser), hanem — ami megkülönbözteti az archetípustól és a toposztól is — egy-egy művön, vagy életművön belül visszatérő, jelképes értelmű, kisebb vagy nagyobb tematikai egység. Pontos egybevetésekkel szemlélteti, hogy az „embléma” megjelölésnek nincsen külön, az archetípustól megkülönböztető tartalma. Összegezésként ésszerű, gyakorlati javaslatot ad a szakkifejezések alkalmazására. Lényegyet kiemelve, remek tömörítéssel gyűjti egybe az irodalmiság sajátos jegyeit, azokat a módokat, amelyek segítségével az irodalmi szöveg szavai, közvetlen jelentésükön túl, belső kód hordozójává is válnak.

Hogy valósulhatnak meg a műben rejlő lehetőségek? Miként kel életre a mű az olvasás, a megértés folyamán? Gyimesi Éva úgy pergeti le előttünk lassított filmfelvételtként a befogadás, megértés folyamatát, hogy a legújabb kutatások eredményeinek segítségével mintegy átvilágítja az olvasóban öntudatlan jelenlevő komplex előfeltevések halmazát, az elváráshorizontot (W. Iser, Lotman, Schmidt, C. Bousono, Jauss, recepcióesztétika), a megértés sajátos igényét a befogadó szubjektivitására (Dilthey, Schleiermacher, Gadamer, hermeneutika), speciális útját az egésztől a részig és vissza („hermeneutikai kör”). Majd felvázol egy konkrét, egyéni befogadásközpontú műelemzési lehetőséget.

Mintegy madártávlati, s egyben mégis közelképet is ad összefoglalóul az utolsó fejezet műelemzése, amely az alkalmazás, a hermeneutika élő példája. Méltó kerete és lezárása ennek az elemi, tárgyi akadályok ellenére megszületett, a szükségből erényt formáló kis kötetnek, melyben a szerző egyéni vívmánya az, hogy az oly különmű elméleti irányok különbözőségét tiszteletben tartva, szerves, egységes gondolati építményt hoz létre; ehhez kimunkálja a maga szabatos, szakszerű, mégis egyszerű, sőt szép nyelvezetét; s főként, minden elméleti tételéhez friss, élő példákat csatol — sokszor az első értékelő szerepét, kockázatát is vállalva, egyben még jobban megelevenítve a felfedezés, megértés lényegét, a teljes hermeneutikai utat irodalom és történelmi élmény között. A könyv köznapi, oktatásbeli használhatóságát növeli az, hogy függetlenül az irodalomjegyzéken és a névmutatón kívül terminológiai szótárt is tartalmaz.

Széles Klára

Gyöngyösi Gergely: Arcok a magyar középkorból.

A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta V. Kovács Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 381 l. (Magyar Ritkaságok)

A kötet a pálos rend történetével kapcsolatos középkori irodalmi emlékeket gyűjtötte egybe. Az Első Remete Szent Pálról elnevezett remete testvérek közössége Magyarországon alakult ki a XIII. század elején – az egyetlen hazai eredetű szerzetes rendet tisztelhetjük benne. Központja a budaszentlőrinci kolostor volt. E hazánkban egykor igen elterjedt és közkedvelt rendnek volt nagyhatású vezéregyénisége Gyöngyösi Gergely a XVI. század első felében. 1520–1522 között rendfőnöki tisztelet töltött be. Ebben az időszakban kezdhetett hozzá legfontosabb művének, a *Vitae fratrum heremitarum ordinis fratrum Sancti Pauli...* című rendtörténetének megírásához. Hivatali rangjánál fogva mintegy nyolcvan rendház levéltárának okleveles anyagához juthatott hozzá, rendszeres forrástanulmányokat folytatott, számos fontos jogbizonyító okiratot dolgozott be rendtörténetébe. Kiemelkedő forrásértékén kívül műve azonban a mai olvasó számára is érdekes, élő olvasmány. A példaszerűen tökéletes, szentéletű rendfőnökök, barátok portréi mellett Gyöngyösi megértően ír az emberi gyengeségekről, szerzetesi ugratásokról, rendi anekdotákról is. Lélektani érzékenységgel megrajzolt arcképeivel *vita*-ival tudatosan igyekezett követhető példaképet állítani meghasonlott, elmentés irányzatokra szakadni készülő rendjének tagjai elé. A pálosok hagyományos askézisét nagyra értékelő, de bizonyos keretek között a szellemi, tudományos tevékenységet is pártoló szemlélete megegyezést keresett a rend határozottan antiintellektuális többsége és az iskolázott, a szigorú szabályok ellen zúgolódó barátok között. Különösen izgalmas adatokat nyerünk a rend belső irodalmi és művészeti életéről; a magyarul író, szentírást fordító rendtársokról, a kolostori könyvtárakról, kézművesműhelyekről, valamint a pálosok és Mátyás király közötti szívélyes, meleg kapcsolatáról.

A rendtörténet ez idáig nyomtatásban nem jelent meg. Gyöngyösi szövegét, XVI. század eleji névtelen folytatóiéval kiegészítve Árva Vince és Csonka Ferenc fordították le. A *Függelék*be néhány további, a pálos renddel kapcsolatos szöveg került. A *Vitae fratrum*ban két versével és irodalmi értékű levelével szerepel az állítólag magyar verseket is alkotó Csanádi Albert. A *Függelék*ben közölt verses zsoltosmájával (*Remete Szent Pál átvitelének ünnepére*) irodalmi működésének mára fennmaradt összes emlékét együtt találjuk a kötetben. Szent Anzelm rövid, verses Krisztuseposzának fordítása azért került ide, mert ezt korábban egyes kutatók szintén Csanádi művének tartották. A válogatást egy névtelen szerző leírása Szent Pál testének Magyarországra hozataláról, és az Érdy-kódex néhány szép, Szent Pál csodatételeiről szóló részlete zárja be.

Bevezető tanulmányában V. Kovács Sándor erősen kiemeli a *Vitae fratrum...* reneszánsz vonásait, igyekszik körvonalazni Gyöngyösi esetleges humanista körökhöz fűződő kapcsolatait. Az eddig feltételezettnél élénkebb és kiterjedtebb irodalmi tevékenységet tételez fel a pálos renden belül. A tudós rendfőnök életművét értékelve irodalomtörténeti helyét Temesvári Pelbárttal és a Karthauzi Névtelennel egy sorban jelöli ki.

Halász László: Az olvasás: nyomozás és felfedezés.
Gondolat Kiadó, Budapest, 1983. 451 l.

Színvonalas és izgalmas irodalompszichológiai munka Halász László könyve, amely meggyőző műelemzéseinek sorával és elméleti észrevételeivel nemcsak a ráismerés örömét nyújtó élvezetes „olvasókönyv”, hanem a műbefogadás pszichológiai törvényszerűségeire is rávilágító tudományos összegzés. A majd félezer oldalas kötet nagyobbik részét tizenegy, a magyar és a világirodalom klasszikus kisprózáinak sorából szerencsésen kiválasztott szöveg (Móricz Zsigmond: *A kicsi*, Kosztolányi Dezső: *Tréfa*, Nagy Lajos: *A pofon*, Maupassant: *Denis*, Csehov: *A tokbabújt ember*, Gogol: *Az orr*, E. A. Poe: *Az ellopott levél*, Akutagawa: *A cserjésben*, B. S. Johnson: *Nem vagy te még kicsit fiatal ahhoz, hogy az emlékirataidat írjad?*, J. L. Borges: *Isten betűje*, Kafka: *Az ítélet*) alkotja, melyeknek szövegét Halász irodalompszichológiai műelemzései és a hozzájuk csatolt irodalomjegyzékek követnek. Ezekben az „olvasói reflexiókban” a szerző kettős úton jár: kommentárjai elsősorban afelé a műelemzés felé hajlanak, mely a mű alakjainak személyiségében, a társas kapcsolatokban és a mű egész szerkezetében érvényesülő lélektani törvényszerűségekre figyel, függetlenül attól, hogy ezek megjelenítése szándékában állt-e az alkotónak vagy sem, illetve attól, hogy e belső művilágban érvényesülő összefüggéseket a befogadó szubjektíve érzékeli-e. Halász műelemzéseinek másik megközelítési módját ugyanakkor a műbefogadás átfogóbb pszichológiai rendszereinek feltárása jellemzi, melynek lényeges eszköze az összehasonlítás. A könyv kisebb hányada, a *Tizenegy elbeszélés pszichológiáját* követő elméleti rész *A műbefogadás mint információfeldolgozás* címet viseli, melynek első fejezetében a szerző megalkotja a művel való találkozás során meginduló befogás-folyamat pszichológiai sémáját és annak értelmezését, majd az irodalmi mű értékelésének, a jelentés megértésének nehézségeire tér ki. A kötet az említett, tárgykörök szerint tagolt irodalomjegyzékekkel, melyeknek utolsó tételei a hetvenes évek végéig terjednek, jó eligazodást kínál az irodalomszociológiában és -pszichológiában, a művészetelméletben és a befogadás-lélektanban egyaránt.

Csapody Miklós

Hamvas Béla: A világválság.

Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 94 l. (Gondolkodó magyarok)

Hamvas Béla (1897–1968) három elfeledett tanulmányát adja közre a Gondolkodó magyarok sorozat újabb füzeté. Mindhárom a válság témájával foglalkozik: a *Modern apokalipszis* 1935-ben, a *Krisis és katarzis* 1936-ban, a *Világválság* 1937-ben jelent meg. Ez utóbbi előszava volt a világválsággal foglalkozó részletes bibliográfiának. A jegyzetanyagban, amely ezúttal a tanulmányokhoz fűzött eredeti jegyzeteket is közli, olvashatjuk „A válság bibliográfiájának szerkezetéről” szóló rövid ismertetést is.

A mostani kiadvánnyal Szigethy Gábor nemcsak elfeledett tanulmányokról fújta le a port, hanem a kevésbé és egyoldalúan ismert szerzőre is felhívja a figyelmet. Előszá-

szava a jobbára csak művészettörténészként számontartott Hamvas Béla filozófiai gondolatainak aktualitására figyelmeztet.

Németh S. Katalin

Hanák Tibor: A nélkülözhetetlen bírálat.

Kerekes János nyomdaja, München, 1983. 303 l. (Kerek könyvek)

A Bécsben élő filozófus és esszéista, ahogy korábban nem egyszer, ezúttal is izgalmas kötettel jelentkezett. *A nélkülözhetetlen bírálat* – hasonlóan az 1980-as *A filozófia: kritika* című esszé- és tanulmánygyűjteményhez – sokarcúságával lep meg, hiszen Hanák szellemi – és leginkább filozófiai – kalandozásai közt szívesen időzik az irodalomnál. Jóllehet új könyvének felét a *Mai magyar filozófiát* átvilágító, sokszor értékrendet is korrigáló, polémikus éllel írott esszék teszik ki (fejezetben belüli cikluscímei: *Nyolcasok a filozófiában, Mozgó esztétika, Etika és érték, Szociológiai problémák, Ahogy a nyugati filozófiát látják, Lukács körül, Damnatio memoriae*), nem lényegtelen, amit a szerző a *Nemzetiség–Kisebbség* kérdéskörben mond; s kiváltképp érdekes, hogy a nyugati magyar irodalom egy-egy művét elemezvén miként látja azt az irodalmat – tágabban: szellemi közeget -, melynek értékeit egyre inkább Magyarországon is nyugtázni kell.

Hanák a filozófiai kutatások körét tágítván jól tudja, hogy a magyar filozófia a mai országhatáron kívül is termett olyan értékeket, amelyekre szaktudósnak és olvasónak egyaránt illik figyelni. *A Magyar filozófiai élet Romániában* című tanulmányában ezért hangsúlyozza oly erősen az új hullám, az ún. Bretter-iskola fölszabadító erejű ténykedését. „Eljárásuknak felszabadító ereje, frissítő hatása van, ezenkívül tágitja a láthatárt, ismét bekapcsolja Erdély kulturális életébe az európai múltat, vagy azt a részét, amelyet eddig feledni látszottak.” A vizsgált szerzők többsége (Csehi Gyula, Rácz Győző, Bretter György, Ágoston Vilmos stb.) kisebb-nagyobb részben kapcsolódik az irodalomhoz (irodalomtudományoz) is, így a tanulmányt záró fölismerés érvényes szinte az egész nemzetiségi sorban élő értelmiségre: „Vagy etikai radikalizmus, vagy társadalmi hatás. Ha tisztaságukat őrzik, el kell zárkózniok, ha hatni akarnak, alkalmazkodniok kell, mint az előttük járók tették. A romániai fiatal magyar értelmiségi nemzedék jövője - ha jól látom - nem kis mértékben attól függ, hogy ezt az alternatívát sikerül-e átvágníok, hogy megtalálják-e a számukra is elfogadható kompromisszumot.”

A körkép jellegű tanulmány meglátásait tovább árnyalják az ugyanebben a tárgykörben fogant könyvkritikák (Gáll Ernő: *Tegnap és mai önismeret*; Tamás Gáspár Miklós: *A teória esélyei*; Aniszi Kálmán: *A filozófia műhelyében; Művelődéstörténeti tanulmányok*). A ciklus másik körképe, a *Vajdaság és irodalom* ugyancsak a szerző tájékozottságáról tanúskodik. Hanák kis terjedelmű tanulmányában egyszerre ad irodalom- és társadalomtörténetet, kitér az egymást váltó nemzedékekre és a főbb irányzatokra, s jó érzékkel emeli ki az egy-egy korszakot meghatározó művet, illetve életpályát. (Sinkó Ervintől Tolnai Ottóig, a Symposium-nemzedékkel bezárólag, hosszú azoknak a sora, akiknek köszönhető a vajdasági irodalom sokarcúsága.)

Hanák Tibor tanulmánykötetének – legalábbis szempontunkból – legizgalmasabb része a *Magyar művek Nyugaton* című ciklus, mely műfajok szerint tagozódik. A *Versek* melletti *Próza* mint alcím nem mutatja pontosan a részen belüli változatosságot, hiszen a szociológia (Balla Bálint: *Soziologie der Knappheit*) és szociográfia (Szépfalusi István: *Lássatok, halljátok egymást!*) éppúgy helyet kapott benne, mint a társadalom- és eszmetörténet (Borbándi Gyula: *Der ungarische Populismus*) vagy az írói falurajz (Gombos Gyula: *Hillsdale*), a széppróza (Ferdinandy György: *A mosoly albuma*; illetve az író elbeszéléseit tárgyaló *Tranzit*) éppúgy, mint egy irodalomtörténeti jelentőségű interjú-kötet (Cs. Szabó László: *Két tükör közt*) vagy egy magyar klasszikus lélekrajza (Wagner Lilla: *A negyedik Petőfi*).

Hanák bátor és érzékeny kritikus, kit nem kötnek műfajhatárok és tekintélyek sem. Tagadhatatlan, hogy elemzéseiben kiemelten foglalkozik azokkal, akiknek művein átüt a filozófia, illetve akiknek könyvei az ilyesfajta közelítést is kibírják (Kerényi Károly, Határ Győző stb.), de van jó szava azokra is, akik „csak” irodalmat művelnek. A verseskötetek bírálatai közül kiemelkedik az 1969-es *Új égtájak* (1956 óta idegenben élő költők antológiája), valamint a *Neue ungarische Lyrik* (1971) elemzése.

A *Nélkülözhetetlen bírálat* nem a filológiai aprómunkát, hanem a nagy összefüggések megmutatását állítja középpontba, s ezzel a módszerrel különösen megnő a vizsgált életművek (Határ Győző, Kerényi Károly, Cs. Szabó László) jelentősége.

A tanulmányíró tájékozottságát jól jellemzi az a gazdag – magyar és idegen nyelvű köteteket is tartalmazó – irodalomjegyzék, amely amellet, hogy elengedhetetlen tartozéka a könyvnek, némiképp „tárgykatalógusként” is szolgál.

Szakolczay Lajos

Hatvanhat csúfos gjád. XVI–XVIII. századi magyar csúfolók és gúnyversek.

Válogatta, sajtó alá rendezte, az elő- és utószót írta, a jegyzeteket készítette: Hargittay Emil. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 334 p. (Magyar Hírmondó)

Napjainkban egyre inkább tanúi lehetünk történet- és irodalomtörténetírásunk olyan irányú törekvéseinek, melyek a reneszánsz és barokk korszak első vonalbeli irodalmi teljesítményei, kiemelkedő történelmi eseményei után, a „köztes időszakokat” igyekeznek megközelíteni. Nyilvánvaló, hogy a nagy egyéniségek is csak egy termékeny talajból, háttérből emelkedhettek ki, hogy Balassi Bálint, Zrínyi Miklós és társaik csak egy irodalmi, kulturális teljesítményekre fogékony táptalajba tudtak beágyazódni, s jelentőségüket akkor ítéelhetjük meg reálisan, ha tiszta képpel rendelkezünk arról a környezetről, melyben éltek és alkottak, azokról az udvari emberekről, akik körülvették őket mindennapjaikban, s akik azt a műveltségi szintet képviselték, amely a korban általánosan volt tekinthető, s elsősorban az iskolai tananyag több-kevesebb sikerrel történő elsajátításán alapult. Ugyanígy történészeink nem tudnák kielégítően rekonstruálni például a Rákóczi-szabadságharc lefolyását, ha nem vizsgálnák meg azt a társadalmi mozgást, amely a Thököly-felkeléstől (vagy méginkább a hegyaljai mozgalmaktól és a Wesselényi-féle összeesküvéstől) kezdve Rákóczi színre lépéséig vezetett, s ha nem ven-

nénk szemügyre közelebről annak a társadalmi rétegnek, a köznemességnek az életvitelét, mely a felkelők törzsét alkotta.

A Hargittay Emil által válogatott és sajtó alá rendezett *Hatvanhat csúfos gajd* című kötet ebbe a vonulatba kapcsolódik be, amikor arra vállalkozik, hogy Apáti Ferenc *Cantilenájától* (1520 k.) indulva a 18. század végével bezárólag a magyar gúnyversekből és csúfoló énekekből olyan csokrot nyújtson át az olvasónak, mely lehetőséget ad arra (elsőként antológiába foglalva ezeket), hogy bepillantást nyerjünk a 16–18. század hétköznapjaiba, illetve megismerkedjünk mindennapi irodalmával. Az előszó megismertet bennünket az arra a korszakra olyannyira jellemző, de a legutóbbi időig figyelmen kívül hagyott műfaj történetével, sajátosságaival. Megtudhatjuk, milyen ismérvek szerrint lehet elkülöníteni egymástól a csúfolók és gúnyversek típusait, hogy a két műfaj egyes darabjait elsősorban megírásuk célja (szalonképesebb vagy trágárabb szórakoztatás, illetve határozott politikai állásfoglalás) szerint sorolhatjuk egyik vagy másik osztályba. Ugyanakkor kiemeli a közös vonásokat is, elsősorban azt, hogy az e műfajban íródott énekek a szerző oktató, erkölcsnemesítő szándékát fejezik ki. Ilyen szempontból végigtekintve ezeknek a csúfolóknak a során, nem kerülheti el figyelmünket, milyen tág lehetőséget kínálnak arra, hogy közelebb jussunk ahhoz az erkölcsi eszményképhez, melyet a 16–18. század emberei maguk elé állítottak, követendő vagy éppen megvetendő példának tartottak. A legtöbbször negatív formában megfogalmazott ideál alapján következtethetünk például arra, milyen tulajdonságokkal kellett rendelkeznie egy erkölcsös, jó feleségnek, férjnek (leány-, asszony-, férfi-csúfolók), kit tekintettek udvarias, ügyes mesterembernek stb. Megtudhatjuk azt is, hogyan vélekedtek (nem minden rosszindulat nélkül) egy-egy városról vagy népről (hely- és népcsúfolók). Nem véletlen, hogy a politikai gúnyversek közül elsősorban a hitviták és a kuruc korszak ilyen jellegű irodalmából kapunk ízelítőt, hiszen a 16–18. század embereit ez a két kérdéskör foglalkoztatta leginkább, katolikus vagy protestáns, kuruc vagy labanc érzületük szerint kerültek közös táborba, illetve egymással éles ellentétbe a különben más társadalmi rétegekhez tartozó személyek.

Közös műfaji sajátosságnak tekinthető az is, hogy kevés kivételtől eltekintve mind a csúfoló énekek, mind a politikai gúnyversek írói a köznemesség, a deákok köréből kerültek ki, akik a társadalom „alacsonyabb műveltségi szinten levő írástudó” rétegét alkották. Forrásaik megválasztásából nyilvánvalóvá válik, hogy ismerniük kellett a középkor-végi Európa goliard-költészetének egyes darabjait, a 14–15. században kialakuló magyarországi világi líra termékeit, s énekeikben egyes folklorisztikus elemeket is felhasználtak. Ezek mellett mindenekelőtt az iskolákban elsajátított tananyagra támaszkodhattak, ha nem is szóhasználatukban.

A hiánypótló kötet értékét a jónéhány kiadatlan ének közlése mellett az is emeli, hogy megtalálhatjuk benne a versek előadásakor leggyakrabban használt dallamok leírását is.

Lancsák Gabriella

Hatvany Lajos: Feleségek felesége. (Petőfi mint vőlegény.)

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 372 l.

Hatvany ezt a regényét az első világháború alatt írta, és 1919-ben jelentette meg. „Ezek újságcikkek. Ahogy féléven keresztül hétről-hétre írta valaki, aki húsz éven keresztül napról-napra forgatta Petőfi könyvét... Most ez újságcikkeket összegyűjtöm, fejezeteket rovatok egymás mellé, szóval bizony hiába tagadnám, irodalomtörténeti könyvet adok ki.” – írja a szerző. Szendrey Júlia iránt megértőnek, felvilágosultnak mutatkozik Hatvany – szemben az utókorral –, de megértő hangjából az emberi gyarlóságokkal szemben érzett fölénye csendül ki. Ha Júliát reálisan próbálja is elének állítani, Júlia naplója, levelezése és egyéb dokumentumok segítségével, Petőfi alakja erősen idealizált marad iránta érzett elfogódottsága miatt. A dokumentumokon alapuló regény remek korfestő és igen olvasmányos. Kár, hogy az első kiadásban szereplő rengeteg metszet, portré, fotó és grafika ebben az új kiadásban nem kapott helyet.

V. K.

Heiderhoff, Horst: Die Original-Janson-Antiqua.

Zur Rehabilitierung des Nikolaus Kis. Porträt einer Schrift. D. Stempel AG., Frankfurt am Main, 1983. 15 l. [Ugyanez Edition Tiessen, Neu-Isenburg kiadásában is.]

Nem kétséges többé, hogy a sokáig „Janson” néven ismert nyomdai betű igazi alkotója, amint ezt elsőnek Harry Carter már 1954-ben bizonyította, a magyar Tótfalusi Kis Miklós – írja bevezetőben a szerző. Megállapítja: a Janson-rejtély kulcsa egyszerűen az, hogy két egymástól független betűmetszőt, a hollandiai származású lipcsei Anton Jansont és Kis Miklóst teljesen alaptalanul kapcsolatba hoztak egymással.

Ismerteti a Kisnél harminc évvel idősebb Janson pályafutását, majd részletesebben a Tótfalusiét. Leírja Tótfalusi 1689-ben Lipcsében hagyott betűmatricáinak sorsát, egészen addig, amíg azok 1919-ben a D. Stempel frankfurti betűöntődjének birtokába kerültek, majd ott a téves „Janson” nevet kapták. Ezek a betűk azonban nyilvánvalóan nem Anton Janson, hanem a Budapesten őrzött amszterdami Tótfalusi-mintalap típusaival azonosak.

Megemlékezik Tótfalusi amszterdami bibliájáról és leközli annak ún. kolozsvári unikum-címlapjának képét. E címlap téves 1683. évi datálása alapján a Biblia kiadásának 300-ik évfordulójáról szól. (Erdélyi Pál 1911. évi megállapítása óta tudott, hogy a valamelyik kötetből hiányzó 1685. évi rézmetszetes címlap utólagos pótlását szolgáló, Kolozsvárott sajtóhibával kinyomtatott szövegről van szó.) Az autentikus rézmetszetes 1685. évi datálása megegyezik a nyomtatás befejezésének idejét tanúsító más dokumentumokkal.

Tótfalusinak nem csak betűmetszői, de nyelvtudósi, ortográfusi, népművelői tevékenységét is méltatja, majd az „Egy nyomdai betű portréja” című fejezetben lírai hangvételű filozófikus tézisekben emlékezik meg arról a betűalkotásról, amelyet a betűtörténet három-négy legkiválóbbja között tartanak számon mind a mai napig az egész világon.

A szerző Hannoverben a grafikai főiskola tanára, tipográfiai tanácsadó, valamint bibliofil könyvek kiadója.

Haiman György

Herceg János: Távlatok.

(Napló helyett). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983. 240 l.

Herceg János, a jugoszláviai magyar irodalom doyenje a prózaíráson kívül mindig is erősen vonzódott az újságműfajokhoz. Korábban lapot szerkesztett, s ott érezhette meg az „újságszínalás” semmihez sem hasonlító légkörét; azt a szellemi izgalmat, mely bűvkörébe vonja az azonnal mindenre reagálni kívánó, a rotációt egyfajta fórumnak tekintő embert. Herceg „újságszomja” később sem kisebbedett, sőt, ma is akkor éri jól magát, ha – nyomja vállát akár hét évtized – azonnal véleményt formálhat egyes, őt érdeklő eseményekről: az irodalomról, a művészetről, utazásairól, egyszóval a világról. Hosszú évek óta írja *Kitekintő* címmel a szabadkai Üzenetben rendszeresen megjelenő naplójegyzeteit, melyek valódi esszék. Herceget nem a történések apróságai érdeklik, hanem a nagy összefüggések. Nem megtörtént eseményeket rögzít, hanem az azok kiváltotta szellemi izgalmat; számára elég egy régi név, egy mű, egy újralátott város vagy táj, azonnal kalandozni kezd előre és hátra az időben.

A *Távlatok* csak annyira napló, hogy mindegyik résznek (a dátum sohasem fontos) van valami valóságtartalma – a többi: valódi szellemi javak csemegézése. A hat év (1979–1982) – mert ilyen tagolást azért elbír e különleges, mindenre érzékenyen reagáló író véleményfolyama – nemcsak képzeletbeli utakat rögzít, hiszen Herceg szívesen kél útra ellenőrizni olvasmányélményeit, nagy kedvvel ül be valamely elődjének – magyar és idegen nyelvű klasszikusnak, írónak, festőnek – a kávéházába, gyerekként rója az utcákat, a lexikonszerkesztő éberségével figyeli az évfordulókat, néz be antikváriumokba, múzeumokba, „gyűjti” esszéinek témáit. Ebben a kavargó, rendhagyó „irodalomtörténetben” (és „művészettörténetben” és társadalomtörténetben) minden alak él, akár elköltözött a valós életből, akár nem. Herceg alakrajza föltámasztja a már rég halottat (Szabó Dezső, Emil Boleslav Lukáč, Tóth Menyhért, Ludwig Wittgenstein, Robert Musil, Pablo Picasso stb.), az élőket még élőbbé teszi, az sem számít, hogy vitára meghívott „barátai” gyakran nemcsak dicséretet kapnak tőle.

Krakkó, Prága, Párizs, Moszkva, London, Salzburg, Oslo, Leningrád, Firenze, Róma, Bécs – és sorolhatnánk tovább a városok neveit, ahol Herceg megfordult. Festők, kiállítások, írók, könyvek, emlékházak, templomok kapnak életnyi fényt zarándokútjain, s hű európaiként is mindig haza (pontosabban: tágabb hazájára, a magyar irodalomra és művelődésre) tekint. Ha Villon hajdani börtöne előtt áll, azonnal eszébe jutnak a magyar fordítások (Szabó Lőrinc, Faludy György). Andersen ünnepén Szendrey Júlia magyar meseátültetése, a régi Párizst földidézvén Ady. Musil nagy terjedelmű regényét, *A tulajdonságok nélküli embert* torzónak véli, helyette az író novelláit kedveli, nem szereti Sartre-ot, Borges-szel viszont találkozni szeretne, hiszen az ízlésében kényes Márai Sándor is megcsodálta az argentin író művészetét. Ír a cenzuráról, a Bauhausról, az elüzletiesedett sportról, az orosz avantgarde-ről, és a fiatal jugoszláv fes-

tőkről, s mindvégig irodalomról, írókról-művekről. Éppen a *Távlatokat* bekalandozó figyelme teszi az esszé-naplót maivá, szellemi önéletrajzzá.

Szakolczay Lajos

Herczeg Ferenc: Történelmi regények. (Pogányok. Az élet kapuja. A fogyó hold. A hét sváb.)

Bevezette: Németh G. Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 560 l.

A két világháború közötti hivatalos Magyarország „írófejedelmé”-nek régóta nem adták ki itthon a műveit. A Szépirodalmi Könyvkiadó által megjelentetett négy olvasmányos, magyar tárgyú történelmi regény talán megtöri a jeget. A kötet természetesen elsősorban széles körű olvasói igényeket elégít ki, de felsőfokú irodalomoktatásunk is légüres térben mozog a hozzáférhetetlen művek ismerete nélkül.

A kötethez Németh G. Béla írt bevezető tanulmányt A lektűr magyar mestere címmel. Megvizsgálja Herczeg legjellemzőbb emberi-írói karakterjegyeit; származásának jelentőségét, szellemi, irodalmi érdeklődését, eszményeit, mesterségbeli tudásának, stílusának kialakulását, politikai, közéleti szereplését. Művei az „úri középosztály”-nak, a hivatalnok-rétegnek nemcsak fő irodalmi táplálékát, de életeszmény iránti mintáját és mércéjét is adták. Horváth János a klasszikus magyar irodalom folytatóját vélte megtalálni Herczeg Ferencben, Németh G. Béla kellő távlatból, tárgyilagosan méri fel és érzékelteti mindazt, ami Herczeg műveiben igazán jelentős. „Herczeg életműve a történelmi irodalomszociológia, a szociologikus művelődéstörténet szemszögéből roppantul jól hasznosítható anyagot kínál... Tagadhatatlan önértéke mellett már csak azért is időszerrű volna tőle egy-két kötetet közrebocsátani.” – írja.

Ny. J.

Hermann István: Veszélyes viszonyok.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 566 l.

Hermann István újabb esszégyűjteményének címe kettős értelmet hordoz: utalás rejlik benne Laclós *Veszedelmes viszonyok* című levélregényére, valamint, általánosabb vonatkozásban, a mindenkori – múltbeli és jelenkori – társadalmi szituációk egyes jellegzetességeire. Könyve műfaji értelemben is három nagy fejezetre tagolódik: *Az epikáról* szóló irodalmi esszékre, *Lukács-tanulmányokra* és végezetül *Aktualitások* címmel publicisztikai írásokra. A gyűjtemény műfaji elegyessége ellenére is egységes benyomást kelt olvasójában, amennyiben mindhárom fejezetben s az egyes írásokban is pontosan kitapintható az a szemlélet, mellyel Hermann István témájához – lett légyen az irodalmi, filozófiai vagy éppen a mindennapi életből elvont jelenség – közelít. A szemlélet és a módszer a legvilágosabban s egyben a legérdekesebben *Az epikáról* írott esszékből bontakozik ki.

Párhuzamosan olvashatók itt világirodalomról és a magyar irodalomról szóló írá-

sok. Hermann tulajdonképpen mozaikosan az epika történetét idézi meg bennük, amennyiben Homérosz *Odüsszeiájától* kíséri nyomon a jelenkorig a nagyepika fejlődését, változásait, e változásokat egy-egy művel dokumentálva. Korántsem teljes így természetesen a történet, de a fordulópontokat, jellegzetességeket képes még ily módon is érzékelteni. Külön érdekességnek számít, hogy ezen általános történetbe belefűzi a múlt század derekától a magyar regény történetét is. E két szál között az olvasó különös villózásnak lehet tanúja; azaz állandóan lehetősége van, de a szerző kényszeríti is rá, hogy összehasonlításokat tegyen a világirodalom epikája és a sajátos magyar epikai fejlődés között. Ez a módszer egyébként az egész könyvre is általánosítható; nevezetesen, hogy Hermann István az éppen tárgyalt problémát, jelenséget mindig nagyobb, szélesebb „kontextusba” vonja, mintegy így világítva rá a vélt vagy valóságos lényegre. A kérdések általánosabb összefüggésekbe való helyezésének előnye, hogy a befogadó is szélesebb perspektívákban láthat adott esetben egy-egy regényt, de hátránya is egyúttal, hogy a művek így mindig csak egyfajta túláltalánosítás szintjén érzékelhetők számára. Külső és belső értékeiknek vagy gyengeségeiknek aprólékos, mindenre kiterjedő rajza kivétel nélkül elmarad, mintha a szerzőnek csupán dokumentációként lennének érdekeseek. Különösen érezhető ez a magyar regény esetében, ahol is Jókai *Aranyemberétől*, Mikszáth *Noszty fiú...jától* Móricz *Kivilágos kivradditigján*, Németh László *Bűnjén* keresztül Sarkadi *Gyávájáig*, Balázs József *Fábián Bálintjáig* húzódik a sor — tehát egészen a mai magyar prózáig. Hermann gondolatmenete világos: minden esszéjében arról beszél, hogy „igazi epika, olyan, amilyent a nyugati vagy keleti közönség megszokott, nem is alakulhatott ki nálunk”; így még érthetőbbek a világirodalmi *negatív* párhuzamok. A gondolatmenet és a megállapítás természetesen egyáltalán nem újdonság, a kísérlet a világirodalmi párhuzamokkal való dolgozásra viszont érdekesnek tűnik, miként az is, hogy néhány magyar regényen bemutassa ezt a sajátos fejlődést, kutatva, megjelenítve az okait ennek. A magyar epikáról szóló esszéknek ugyanakkor ez a legsebezhetőbb pontja is. Mert az kétségtelen, hogy a magyar regény, epika fejlődését nyilvánvalóan a magyar társadalom és gazdaság sajátos viszonyai, „veszélyes viszonyai” befolyásolták, alakították, de Hermann István szemlélete oly mértékben kizárólag szociológiai, hogy az egyes műveket olykor már-már pusztán szociológiai tényként kezeli. Olyan közvetlen megfeleléseket keres és talál regény és élet, a mű és társadalmi környezete között, melyekben az esztétikai érték jóformán a dokumentáció szintjére száll le. Nem pusztán arról van szó, hogy az egyes művek poétikai karakteréről, eszköztáráról, belső struktúrájáról alig esik néhány megjegyzés, hanem arról a leegyszerűsítésről, mely szerint a mű mindig és minden részletében visszavezethető szociológiai-gazdasági alapokra. Jókai, Mikszáth és Móricz egy-egy regénye így lesz pusztán és kizárólag a dzsentriábrázolás fejlődési vonalának egy-egy szakasza, ahol is Jókai és Mikszáth között például csak annyi lenne végső soron a különbség, hogy Jókai még bízott a magyar polgárság és tőke kialakulásában és elérhetőnek vélte ennek megerősödését, míg Mikszáth a Nosztyban már kénytelen Tóth Mihály alakját Amerikába helyezni. Nem véletlen így, hogy ebből a korszakból Krúdy neve csak egy mellékmondatban merül fel, s az is pejoratív értelmű, s Krúdyt a dzsentri apologetájának mutatja („az anekdotából Krúdynál jobbára az összebékítő anekdota kerül uralomra”), mivel Krúdy esetében nem lehet azt a redukciót végigvinni, melyet Hermann Jókai és Mikszáth vagy Móricz regényeinél alkalmaz, természetesen náluk is

sikertelenül. Ugyanez az oka annak is, hogy Kosztolányi *Édes Annája* – bármennyire hangsúlyozza is egyes értékeit – Hermannnál „ösztvér regény”, különösen világirodalmi környezetbe ágyazva. A szemlélet mélyén alighanem a valamikori Lukács-tanítvány egykori mesterének a magyar epikával szemben érzett előítéletei dolgoznak, az a felfogás, amely helyesen méri fel ennek eltérő, különösen a nyugati regénytől eltérő karakterét, azonban a helyes leírás és oknyomozás után, az összehasonlítások felszínén marad, s nem foglalkozik már az eltérő út sajátos, csak rá jellemző értékeivel. Hiába kapjuk így a múlt és jelen magyar regényeinek egyfajta leírásait, általuk ezen művek belső értékeihez mélyebben nem férközhetünk hozzá. Valóság és regény között valószínűleg sokkal bonyolultabb és áttételesebb a viszony, az összefüggés, s éppen a regény műfajában az alkotás oly mértékben összetett, rétegezett, hogy elemzésének egy szempontra való redukciója óhatatlanul a mű elszegényesítésével jár együtt. A magyar regény vázlatos története helyett így inkább egy különös társadalomtörténetet kapunk Hermann Istvántól.

A másik két fejezetben, ahol Lukácsról, főleg a politizáló Lukácsról, illetve közvetlenül társadalmi jelenségekről esik szó, már inkább érezhető a módszer és szemlélet előnye is, az, hogy Hermann István elsősorban társadalmi kérdésekre érzékeny, s amikor ehhez nem áttételeken – azaz, műalkotásokon – keresztül kíván eljutni, akkor fejtegetései meggyőzőbbek.

Dérczy Péter

Hiánydramaturgia.

Fiatal magyar drámaírók. Szerkesztette és a bibliográfiát összeállította: Vinkó József. Koltai Tamás bevezetőjével. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1982. 179 l. (Szkénetéka)

Koltai Tamás bevezetője indítja e vékony kötetet, amely a fiatal drámaírókat, műveik helyét a magyar irodalomban és színházművészetben lett volna hivatott bemutatni.

Azt a nemzedéket, amelyről a kötet minden szerzője egyértelműen állítja, hogy mint nemzedék nem létezik, törekvésekben, stílusukban, lehetőségeikben kevés az azonosság, sőt maguk az alkotók is irtóznak ettől a címkétől. A tanulmánykötet azonban megszületett, s *Közös fedél alatt* az ifjú nemzedék. Rendező elvnek Vinkó József szerkesztő összefoglaló tanulmányában írt gondolatait tekintjük: „... Ezért tűnhet úgy, hogy ezt a drámaírógenerációt – valljuk be őszintén – nem tartja össze semmi. Hacsak nem a legdöntőbb azonosság-élmény; a hiányérzet.” (*Hiánydramaturgia.*) A kötet tehát nem ad összefoglaló értékelést az új, esetleg első drámáival jelentkező, életkorukat nézve viszonylag fiatalnak mondható írókról. Hat portrét tartalmaz az első rész: *Bereményi Géza* (Tarján Tamás), *Czakó Gábor* (Szekrényesy Júlia), *Schwajda György* (Nánay István), *Spiró György* (Berkés Erzsébet), *Vámos Miklós* (Balogh Tibor). A szerkesztés sorrendjéből kiemelve említtem a kötet leginkább figyelemreméltó írását, Duró Győző *Nádas Péter*ről szóló tanulmányát.

A Nádas által megvalósított drámaírói kísérlet, mint a legerőteljesebb dramatur-

giai, művészeti újítás az *Áttekintés* fejezet három esszéjében is visszatér. Nadas Péter drámáinak elemzésével, a *Takarítás* győri színrevitelével Vinkó József, Radnóti Zsuzsa és Mészáros Tamás is foglalkozik. Írásaikban megpróbálkoznak azzal, hogy összehasonlítsák egymással és a magyar drámaírói, színpadi hagyománnyal azokat a műveket, amelyek megkísérelnek eltérni a szokványos megoldásoktól. (Itt kerül sor Kornis Mihály *Halleluja* című drámájának elemzésére is; Mészáros Tamás: *A hősnék hiült helye*.) Összképet adni azonban egy színpadot nem kapott, részben meg sem jelent drámairodalomról nehéz, szinte lehetetlen, ám mindenképpen hasznos vállalkozás. Az élénk tárt mozaikokból ugyanis összerakhatjuk a képet: milyenek is lehetnének az új magyar drámai kísérletek, ha láthatnánk (láthattuk volna még időben) őket.

A *Függelék* tartalmazza a kötetben említett drámaírók színpadi műveinek jegyzékét, a hat portréhoz kapcsolódó életrajzi jegyzeteket és szakirodalmi bibliográfiát.

Stauder Mária

Hopp Lajos: A lengyel irodalom befogadása Magyarországon 1780–1840.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 130 l. (Irodalomtörténeti Füzetek)

A lengyel irodalom magyarországi befogadását évszázadokon keresztül elsősorban politikai szempontok, a lengyelek iránt érzett rokonszenv, a hasonló történelmi sors tanulságaira való figyelés határozta meg. A lengyel–magyar barátság egyedülállóan érdekes hagyományának, megjelenési formáinak, változó ideológiai tartalmainak kutatásában az elmúlt két évtized során jelentős munkát végzett el Hopp Lajos. Vizsgálódásainak köszönhetően a korábnál jóval plasztikusabban rajzolódnak ki előttünk XVII–XVIII. századi kapcsolataink eszmetörténeti vonatkozásai, a régi barátság és a jószomszédság tartalmának összetevői, a rendi lengyel–magyar kapcsolatok érvkészlete, az újabb dimenziókat nyerő barátság. Ezúttal közelebb merészkedik a jelenhez a magyar irodalomtörténész, a lengyel irodalom hazai recepciójának következő szakaszát vizsgálja, a címben megadott korszakot: 1780 és 1840 között.

Irodalomtörténetírásunknak ahhoz a törekvéséhez kapcsolható mostani vállalkozása, amely a nemzeti irodalmat a világirodalmi érintkezések és összefüggések hálózatában akarja szemügyre venni, különös tekintettel a hasonló történelmi háttér előtt fejlődő közép-európai irodalmakra. Hopp Lajos új szempontok szerint kívánta végiggondolni annak a kapcsolattörténeti anyagnak a tanulságait, amelynek túlnyomó részét már föltárta az eddigi kutatás (a korszak vonatkozásában mindenekelőtt Csapláros István, Jan Reyman és Kovács Endre tanulmányaira kell utalnunk).

A kisonográfia első fejezete (Lengyelországi példa – magyar analógia) a lengyel történelem tragikus korszakára reflektáló magyar közvélemény vélekedéseit mutatja be. A fölöstások, a nagy reformkísérlet Lengyelországát a hazai kortársak úgy figyelték – a dilemmák hasonlósága okán is –, mint sajátos tükröt, amelyből a maguk kép-mását jobban megismerhetik. A kötet második fejezete az érintkezések formáiról, a korabeli közvetítés módjáról számol be. Némiképp más koordináták közé kerül a vizsgálódás, amikor a szerző a lengyel irodalom egyik első magyarországi népszerűsítőjének, a Galíciában katonáskodó Kiss Károlynak a tevékenységét méltatja, hiszen a Tu-

dományos Gyűjteményben megjelent írások (1824–1825) egy másik korszakba vezetnek bennünket. Abba a reformkorba, vagy legalábbis annak a küszöbére, amikor a lengyel kérdésnek igen fontos szerepe volt a magyar politikai gondolkodásban, amikor – különösen 1830–31-ben, a szabadságharc idején – a magyar szellemi és politikai élet megannyi tanújelét adta a lengyelekkel való szolidaritásnak. A reformkori lengyelbarátság irodalmi következményeit három fejezetben vizsgálja szerzőnk, az egyikben a lengyel ügy jelenlétét vizsgálja a korabeli magyar publicisztikában, a másodikban Toldy Ferenc lengyel irodalmi témájú közleményeinek hátterét és jelentőségét, a harmadikban pedig a lengyel romantikus irodalom hazai befogadásának első szakaszát, a magyar lengyelbarát költészet néhány kiemelkedő darabját. A kötet utolsó megjegyzései olyan jelenségekkel foglalkoznak, amelyek későbbiek a címben jelzett 1840-es dátumnál.

Kiss Gy. Csaba

Horváth István: Ütközők között. Válogatott versek.

Válogatta és szerkesztette Nagy Gáspár. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 281 l.

A költő, elbeszélő és folklorista Horváth István (1906–1977) a Maros és a Kis-Küküllő között elterülő Magyarózdton született szegény cselédek gyermekeként, majd Kolozsváron és Bukarestben kereste kenyerét mint szolgalegény. Első verseit 1941-ben Jékely Zoltán mutatta be a Páosztortúzbán; „Horváth István felbukkanása egybeesik a népi irodalom térhódítása s egyben mozgalmisága megcsendesedésének idejével. Tehát bizonyos szempontból a legjobbkor érkezett: amikor »elődei« már járhatóvá tették előtte az utat” – emlékezett vissza az indulásra Jékely. Horváth valóban a népi írók utolsó hullámával érkezett, majd bemutatkozása után prózával is rendszeresen jelentkezett a Termés, az Erdélyi Helikon, a Híd, a Magyar Csillag és más folyóiratok hasábjain, 1943-ban megjelent első verseskötetét (*Az én vándorlásom*) pedig 1944-ben követte a *Kipergett magvak*, melynek novellái a magyarózdai faluközösség mindennapjaiból merítő, lélektanilag és stílusosan egyaránt remekbe szabott újdonságok voltak. Míg líráját a zárt közösség, a paraszti lét mélységeinek filozofikus kifejezésének igénye hatja át, prózaeszményét a Termés körének felfogása, Móricz és Tamási alakították ki. Legismertebb műve mégis egy, a magyar irodalmi szociográfia klasszikusának számító írói falurajz, a *Magyarózdai toronyalja*, amely a falu szellemi néprajzának teljes feldolgozását, értékrendjét és világképét adja. Az *Ütközők között* az 1977-ben tragikus hirtelenséggel lezárult költői életműből ad tömör és a költő jelentőségét szerencsésen reprezentáló válogatást, az 1941–1977 közötti időből több mint kétszáz verset emelve ki. Nagy Gáspár majd ezer lapnyi, megjelent versanyagból válogatva rajzolja meg a rendkívüli erejű népi tehetség kibontakozásának útját, érzékeltetve a hol személyes, hol történelmi kényszerek diktálta ütközőket és nagy feszültségeket is, melyek között Horváth István egyedülálló és mennyiségileg is tekintélyes életműve kiformalódott. A könyvet, amely a *Magyarózdai toronyalja* (Magyar Helikon, Budapest, 1980.) után a magyarországi olvasó előtt is folytatja a költő megismertetését, Jékely Zoltán rövid,

emlékező méltatása (1978) és a költő 1963-ban kelt *Önéletrajza* vezeti be, lényeges biográfiai támpontokat adva Horváth költészetének és egész életművének ismeretéhez.

Csapody Miklós

Hungarian Short Stories.

Szerkesztette: Paul Várnai. Bevezeti: Naim Kattan. Exile Editions, Toronto, 1983. 198 l.

Az ottawai Carleton egyetemen tanító Várnai Pál válogatta és szerkesztette azt az elbeszélés-gyűjteményt, amely Torontóban látott napvilágot *Hungarian Short Stories* címmel. A tizenöt magyar elbeszélés elé Naim Kattan írt bevezetőt, amelyben hangsúlyozza, hogy „ez a gyűjtemény csupán jelzést ad a magyar irodalom sokféleségéről és gazdagságáról”.

A válogatás, amely tizenhárom mai magyar író 1945 után írt művein alapul, elég szerencsés, jóllehet ki lehetne még egészíteni egy-két itt nem szereplő elbeszélővel, különös tekintettel a fiatalabb írókra (Bereményi Géza, Kornis Mihály, Vámos Miklós). A tizenhárom író közül Déry, Örkény és Hajnóczy Péter már nem él, de a többiek többsége is 1956 előtt kezdte meg pályafutását. Két szerzőtől (Karinthy Ferenc, Kolozsvári Grandpierre Emil) Várnai két-két novellát válogatott be a kötetbe, de nem valószínű, hogy ezt minőségi rangsorolásnak szánta volna. Az említettekén kívül még Csurka István, Dobai Péter, Kamondy László, Kardos G. György, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Moldova György és Sánta Ferenc egy-egy elbeszélését olvashatjuk angol fordításban. Ezek között szerepelnek olyan emlékezetes írások, mint Örkény *Rekviemje*, Mészöly *Jelentés öt egérről* című elbeszélése, vagy Kardos G. György roppant mulatságos novellája, a *Szereti Ön Théophile Gautiert?*

A gyűjtemény anyagát tizenegy fordító ültette át angolra, köztük Angliában és Magyarországon élő fordítók, s bár ez a sokféleség megbontja a kötet (angol) nyelvi egységét, a fordítások többsége gördülékeny, jól olvasható. A kötetet életrajzi jegyzetek egészítik ki; kár, hogy a szerkesztő 1983-ban még nem értesült Örkény István haláláról.

Gömöri György

Hunyadi Brunauer, Dalma–Brunauer, Stephen: Dezső Kosztolányi.

München, 1983. 250 l. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Ser. C. Bd. 15.)

A müncheni egyetem finnugor-szemináriumának kiadványsorozata – kivált a C-jelű Miscellanea – hol a finnugor nyelvészet és a történelem, hol a néprajz és az irodalomtörténet művelőit lepi meg egy-egy figyelemre méltó kötettel. Az 1983-as esztendőben a magyar irodalomtörténet művelői Birnbaum Marianna Radnóti-pályaképe mellett a Brunauer-házaspár angol nyelvű Kosztolányi-monográfiáját nyugtázhatták.

A Kosztolányi életét bemutató és életművét értelmező kötet ismeretterjesztő műként minősíthető. Nem a lekicsinylés vagy a megbocsátó engedékenység mondatja ezt. Természetes ténynek kell vennünk, hiszen olyan nyelvterület olvasóinak, kutatóinak (s talán: kiadóinak) figyelmét kívánja felkelteni, ahol legfeljebb egy-egy régebbi fordításból tájékozódhatnak. A könyv sikeresen egyezteteti az ilyenféle munkáknál nélkülözhetetlen ismertető szakaszokat és elemzéseket az életrajzi és kortörténeti adatokkal. Ha ez utóbbiakat nézzük, csak elismeréssel említhetjük a szerzők empátiáját, amellyel megrajzolták Kosztolányi alkatróját, a költő-író szivárványló egyéniségét, s amellyel jellemzik művészete és a megélt történelmi évtizedek összefüggéseit. A szerzők munkája a lírikusról szóló fejezet megírásakor lehetett a legnehezebb. Egyrészt kevés jó fordítás állt rendelkezésükre, másrészt olyan fajta lírát kellett bemutatniuk és jellemezniük, amelynek meghatározó vonása a nyelvi érzékenység és érzékiség. Brunauerék kritikai terminológiája eltér az itthon megszokottól, de ez talán még fokozza ítéleteik érdekességét. Fokozza élénk vitakészségük is, bár olykor-olykor túl sommásan minősítik a hazai Kosztolányi-kutatásokat. A lírikus Kosztolányit elemző fejezet végső eredményei egybecsengenek az újabb magyarországi Kosztolányi-olvasat java részével: egy szabad „műzsa” lírát mutatnak föl, amely – miként a természet – nem fejlődik, hanem lélegzik.

A hangnem-központú líraelemzést hasonló igényességgel megformált vázlat követi a prózáiróról. (Ebben olyan elbeszélésre is kitérnek – *Az égi jogász* –, amely érthetetlen módon egyetlen háború utáni novellaválogatásba se került bele.) Esztétikai érvelés és történelmi argumentáció elegyedik a poétikai elemző szempontokkal. A magyarországi olvasót is meglepi az a körültekintés, amivel a szerzők az újságíró és főleg a fordító – fordításai révén korszakot teremtő – Kosztolányiról beszélnek. Különösen figyelemre méltók a Poe *Hollójának* interpretációját minuciózusan elemző bekezdések. Az izgalmas filológiai korrespondanciák és – olykor – ötletek (Keats, Wilde, Auden, Wilder stb.) az itthoni szakemberek számára is megfontolandóak. A befejező jegyzetek és a bibliográfia a szerzők alapos anyagismeretét bizonyítják.

Sajnálattal jegyezhetjük meg, hogy a Brunauer-házaspár könyvének eddig nem volt különösebb hazai visszhangja. Reméljük azonban, hogy ennek ellenére a könyv inspirálni fog majd fordítókat, kiadókat itthon és külföldön egyaránt, hogy a XX. századi magyar irodalomnak ez a mind fontosabbá váló alakja a világirodalom számontartott értékei közé emelkedhessék.

Alexa Károly

Huszár Gál: A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretetek. Kálmáncsehi Márton: Reggeli éneklések. 1560–1561.

Hasonmás kiadás. A kísérő tanulmányt írta: Borsa Gedeon. A faksimile szövegét gondozta: Varjas Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 448, 91 l. (Bibliotheca Hungarica Antiqua XII.)

Jeles bibliográfusunk és könyvtörténészünk, Borsa Gedeon évtizedek óta folyó, sok eredménnyel járó kutató munkájára 1975-ben tette fel a koronát, amikor a stutt-

garti Württembergische Landesbibliothek-ban, regényes körülmények közepette, rábukkant Huszár Gál négy évszázada lappangó énekeskönyvének hibátlan példányára. Nyolc esztendő múltán hasonló kiadásban vált hozzáférhetővé a kutatók és az érdeklődő nagyközönség számára ez a becses, irodalmi, zenei, egyház- és nyomdatörténeti tekintetben egyaránt nagy jelentőségű könyv. A XVI. század derekától folyamatosan élő protestáns dícséretes és zoltárparafrázisok legkorábbi darabjai Huszár Gál kiadásában jelentek meg először nyomtatásban. Ez a könyv az őse minden későbbi gyűlekezeti énekeskönyvnek Magyarországon. Zenei anyaga is egyedülálló jelentőségű. Dallamai csak a XVII–XVIII. századi énekeskönyvekben fordulnak elő ismét kottás lejegyzésben. Több olyan melódia is akad, amelyet eddig egyáltalán nem ismertünk. Nyomdatörténeti szempontból is figyelemre méltó fejlődés volt az, hogy az 1556-os, bibliai históriákat tartalmazó Hoffgreff-féle énekeskönyvhöz hasonlóan Huszár Gál is szétszedhető kottákat alkalmazott. A zenei műveletlenség következtében sajnos rajta kívül más nem is vállalkozott a XVI. században a dallamok lejegyzésére.

A faksimiléhez csatolt kísérő tanulmányában Borsa Gedeon igen alaposan körüljárja az énekeskönyvvel kapcsolatos kérdések mindegyikét. Felettébb érdekes és tanulságos a kutatástörténeti visszatekintés. Újfalvi Imre 1602-es debreceni énekeskönyvének híradásából a kutatók régóta tudtak arról, hogy kell lennie egy ilyen énekeskönyvnek. Számtalan hipotézis született, amelyek igaz vagy téves voltát a valóság most igazolta vagy éppenséggel cáfolta. Most a példány ismeretében is maradt megválaszolni való kérdés. A nyomtatás helyével és idejével, valamint a Kálmáncsehi-féle Reggeli éneklésekkel kapcsolatos következtetések felsorakoztatása után Borsa Gedeon végül is megnyugtató megoldásokat talál. Megválaszolatlan vagy tisztázatlan kérdés nem marad. A tanulmány végén elhelyezett betűrendes mutató nagy segítséget nyújt a tartalomjegyzék nélküli könyvben való eligazodáshoz.

Szabó Géza

Huszár Tibor: Beszélgetések.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 466 l.

Huszár Tibor 1977 őszén kereste fel Cs. Szabó Lászlót, Fejtő Ferencet, Kovács Imrét, Gombos Gyulát, Nagy Ferencet, Kiss Sándort és Püski Sándort – az akkor készült beszélgetések szövege 1983 végén jelent meg Budapesten. (Mint az *Utószó*ból megtudjuk, Huszár az eredeti tervek szerint *Schöpflin Gyulával Ignotus Pállal* és *Szabó Zoltánnal* is tervezett beszélgetést, végül azonban csak Szabó Zoltánnal találkozhatott, de az akkor elhangzottak rögzítéséhez Szabó Zoltán nem járult hozzá.)

Noha az utóbbi években a magyarországi irodalmi folyóiratokban találkozhatunk a nyugati emigrációban élő írók munkáival – alkalmanként könyv is jelent meg egy-egy Nyugaton élő írótól –, Huszár Tibor interjúkötete mégis fontos szerepet játszik a párbeszéd kialakításában. Beszélgetőpartnerei – Fejtő Ferenc kivételével, aki már 1939 óta Nyugaton él – 1945 után, politikai okokból hagyták el Magyarországot. A politikai véleményeltérések fennmaradtak – s ez Huszár beszélgetéseiben is érződik –, az interjúk készítője azonban nem a politikai nézeteltéréseket állította középpontba,

hanem arra a szerepre volt kíváncsi, amelyet beszélgetőpartnerei a harmincas évek irodalmi és politikai mozgalmában betöltöttek. A dialógus tehát a népi mozgalomról, a népi-urbánus ellentétről, a Parasztpárt tevékenységéről, s a második világháború alatti politikai tájékozódásról szolt. Ismerve az adott témák különböző megítélését, már magának a dialógusnak a kialakulása is üdvözlendő.

Huszár beszélgetőtársai valamennyien aktív résztvevői voltak a harmincas-negyvenes évek irodalmi-politikai mozgalmainak: Cs. Szabó László az „esszéíró nemzedék” tagjaként mintegy közvetítő szerepet töltött be a népi és urbánus tábor közt, Fejtő Ferenc a Szép Szó szerkesztőjeként tevékenykedett, Kovács Imre a népi mozgalom tán legradikálisabb szociográfusa volt, Gombos Gyula a Magyar Út című lap szerkesztőjeként dolgozott, Nagy Ferenc a kisgazdapárt vezető egyénisége volt, Püski Sándor a legendás Magyar Élet kiadó tulajdonosaként s így a népi írók kiadójaként szervezte a népiek mozgalmát, Kiss Sándor pedig a diákellenállás résztvevője volt. Azokról a mozgalmakról, amelyeknek fiatalon részesei voltak, számos sommás ítélet, állásfoglalás született már. Ezekkel szemben Huszár interjúi az adatok, részletmozzanatok reális megismerésére hívják fel a figyelmet. A könyv fontos tanulsága, hogy a két világháború közötti különböző irányú törekvéseket – útkereséseket – nem a későbbi fejlemények szemszögéből, hanem az adott társadalmi, történelmi összefüggések alapján kell megítélni. Csak így juthatunk el a két világháború közötti népiség valódi jelentőségének felismeréséhez is. Ez az irodalom területén kialakult mozgalom tette ugyanis a legtöbbet azért, hogy a két világháború közötti magyarság valóságismerete és reális helyzet-tudata kialakuljon. Az induláskor – még a harmincas évek első felében – erősen irodalmi színezete volt a mozgalomnak, később átpolitizálódott, a második világháború alatt pedig a népi mozgalom vezéregyéniségei közvetlen politikai célok érdekében is tevékenykedtek.

Huszár könyvében a népiségről esik a legtöbb szó, elsősorban a népi mozgalom második hullámát képviselő Kovács Imre, Püski Sándor, Gombos Gyula jóvoltából. Velük készült a három legterjedelmesebb interjú, s az általuk elmondottak jól érzékeltetik a kor atmoszféráját s a népi mozgalom dinamizmusát is. Kovács Imre radikalizmusát nehéz megérteni a családi körülmények ismerete nélkül, mindezekről pedig itt olvashatunk először. A társadalmi erők lefojtottsága magyarázhatja, hogy Kovács Imre már fiatalon átélte mindazt, amiről a *Néma Forradalom* című könyvében ír. Rendkívül jellemző, amit ennek a könyvnek megszületéséről mond: „Az út – ti. a Matolcsy Mátyással tett országjáró út – jelentősége az volt, hogy élményszerűen vizsgálódhattam mindent bennem; telített voltam, majdnem szülési fájdalmaim voltak, hogy most valamit meg kell írnom”. Hasonló telítettség jellemezte magát a kort is, s ennek nyomása alatt jutottak a népiek mind közelebb a társadalmi igazságtalanságok felismeréséhez. Gombos Gyula ezért állíthatta lapja érdeklődésének középpontjába a földkérdést és a demokrácia követelését, ahogyan Püski Sándor is teret adott a társadalmiságot közvetlen módon vállaló íróknak. A Gombos- és a Püski-interjú nagy nyeresége a könyvnek, mindketten a szervező pozíciójából figyelhették a népi mozgalom „politikus” szakaszát, s így tapasztalataik révén a szakemberek általánosítható gondolatokhoz is juthatnak – nemegyszer persze Huszár Tibor közbevetéseinek figyelembe vételével.

Huszár Tibor maga is a kutató alapállásából kérdezte beszélgetőpartnereit. Az

interjúk készítése előtt áttanulmányozta az érintett időszak sajtóját, nemegyszer egy-egy adat helyességére kérdezett rá, máskor hipotetikus gondolatmeneteit akarta ellenőrizni. Mindezek következtében adatokban rendkívül gazdag szövegekhez jutott, ezek az adatok pedig másokat is az árnyalt kutatásokra kell, hogy ösztönözzenek... Végezetül jegyezzük meg: nemcsak fontos, de időszerű is volt az a munka, amit Huszár Tibor elvégzett. Azóta már Nagy Ferenc, Kovács Imre és Kiss Sándor is meghalt, a velük folytatott beszélgetés valóban az utolsó órában rögzítette, amit 1945 előtti, kiemelkedő jelentőségű irodalmi-közéleti szerepükről még el akartak mondani.

Füzi László

In memoriam Verseghy Ferenc I–II.

Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok, 1973. 154 l., 1983. 86 l.

Nem sok magyar költőnek, tudósnek van olyan kultusza szülőhelyén, mint Verseghy Ferencnek Szolnokon. Ezt igazolja Szurmay Ernő írása az *In memoriam Verseghy Ferenc* második kötetében, mikor szinte teljesen ismeretlen írások kiadásáról, bibliográfia összeállításáról, emlékszoba berendezéséről ír. S ezt bizonyítja a két Verseghy-émlékkönyv is, melyek az 1972-es és 1982-es tudományos ülésszakok anyagát foglalják össze.

A Verseghy-életmű korántsem jeltelen a felvilágosodás irodalomtörténetében. Szerteágazó munkásságából egyenesen következik az irodalmi életben elfoglalt helye. A két kötetben szereplő tanulmányok is főleg e szempontból vizsgálják Verseghyt, tekintve a szociológusi indíttatású írásoktól, amelyek életútjáról szolgáltatnak adatokat (szolnoki évek, a közép-tiszai táj).

Több tanulmány foglalkozik a fordításról, poétikáról alkotott elképzeléseivel, melyeket műveiben valóra is váltott. Az egyetemes irodalomtörténet klasszicista fogalmából és az imitáció elvéből eredően a fordítás, magyarítás központi helyet foglalt el a kor irodalmában. Még nem mutat az eredetiség felé 1793-as *Mi a poézis? és ki az igaz poéta?* című értekezése sem, melyben idegen minták (Sulzer, Batteux) alapján vonja le következtetését a magyar költészetre vonatkozóan, s ez az időmértékes verselést támogatja. *Orosz László* írása szerint Verseghyt poétikai nézetei alapján nemcsak a vers művelői, de teoretikusai között is kivételes hely illeti meg. Az eredetiségprogram kezdeteit nyelvészeti fejtegetéseiben és vitáiban lehet felfedezni. Igaz, Adelung és Herder nyomán indult el, de gondolataikat racionalista módon, a magyar nyelvre alkalmazva használta fel. Éppen ebből a másfajta feldolgozási módból eredtek nézeteltérései Révai Miklóssal. Mint több tanulmány (*Margócsy Istváné, Kovács Ferencé*) kiemelte, leginkább nyelvészokról alkotott gondolataiban mutatkozik meg Révaiénál empirikusabb, racionálisabb felfogása, melynek viszont hibája, hogy a nyelvfejlődést nem veszi figyelembe, holott az élő nyelv rendszerezéséhez a réginek a vizsgálata elengedhetetlen. Verseghy tudományos munkásságának összefoglalása az *Analytica*, mely grammatikai, esztétikai, poétikai, stilisztikai stúdiumokat tartalmaz. E nagy jelentőségű mű kapcsán jegyzi meg *Szathmári István*, hogy Verseghy értékelése nem volt teljes a maga korában, s még ma sem az. Épp az itt összegyűjtött vélemények mutatják, mennyi kutatásra érdemes terü-

let van még az életművön belül, s szempont az is, hogy e két emlékkönyvön, valamint tanulmánykötetekben, folyóiratokban szétszórt írásokon kívül egyetlen, már csak tényanyagában használható monográfia létezik.

Gázsity Mila

Irodalmi periodikák Somogyban. 1960–1980.

Somogyi Írás, Somogyi Szemle, Somogy című folyóiratok repertórium. Összeállította: Pellérdi Gyula. Megyei Könyvtár, Kaposvár, 1983. 208 l. (Somogyi bibliográfiák 10.)

A bevezető tanulmányt, *Irodalmi periodikák Somogyban (1959–1979)* Szijártó István írta. Maga is sokat publikált a Somogyban, jól tájékozott ismerője a megye irodalmi életének, mely erősen kapcsolódott ehhez a három irodalmi laphoz az elmúlt huszonöt évben. „Ezek részletesebb elemzése, a szerkesztői célok és megvalósulások, az itt publikált alkotók munkáinak megállapítható színvonala – várhatóan segít a somogyi irodalom jelen irányítói számára megfogalmazni a jövő feladatait, az irodalomkedvelő olvasók, s a megye művelődéstörténetének kutatói pedig megismerhetik irodalmi múltunk egy tanulságos szeletét.”

A bibliográfia tematikus elrendezésű, miután az egymást kronologikusan követő lapoknak a rovatai nem voltak azonosak. A szépirodalmi fejezeteket – magyar és külföldön született vers, elbeszélés, dráma – az irodalmi tanulmányok követik. Ezek után a kapcsolódó területek sorakoznak; társadalom és gazdaság, megyetörténet, közoktatás, közművelődés, képzőművészet, zene, színház, recenziók stb. Az egyes témakörökön belül szigorú kronológia uralkodik, így kirajzolódik témákon belül a három lap egymásutánisága. A mutatók – személy, tárgy, intézmény és helynév mutató – tételszámokra hivatkoznak.

V. K.

Juhász Géza: Múltunk és jelenünk az irodalomban.

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983. 233 l.

A vajdasági kritikus kötete utószavában „zsrnálnkritikusnak” nevezi magát, mert munkássága java termését az azonnal és frissen reagáló, de kis – 2–3 oldalnyi – terjedelmű írások adják. Érdeklődése azonban igen széles horizontot fog át, értékítélete alapos és megfontolt.

Kötetében közreadott írásait négy nagyobb egységbe rendezte. A Figyelő című fejezetben kaptak helyet a jugoszláviai történelmi regényekről, a Hagyományaink sorozat egyes darabjairól szóló írásai, melyek a tájegység és a nemzetiség múltja iránti érdeklődés dokumentumai. Bosnyák István és Utasi Csaba könyvei ürügyén a nemzedéki irodalmat, a jugoszláviai magyar irodalom gyökértelenség-tudatát, az irodalomtörténet és kritika kérdéseit vizsgálja.

A kölcsönösségek fejezet a jugoszláviai magyar és a többi jugoszláviai irodalmak

egymás közti fordításait veszi számba. Két szemléltető könyvjegyzék is csatlakozik a fordítás gondjairól és feladatairól szóló írásokhoz, melyekben tételes listát ad az 1945 és 1980 között fordított felnőtt és gyermekirodalomról.

Az arckép- és pályakép-vázlatok írásai a legrövidebbek. Kortársak műveiről vagy a művek kapcsán a szerzőkről ír rövid kritikát vagy portrét; Herceg Jánosról, Bori Imréről, Szeli Istvánról, Fehér Ferencről, Csépe Imréről, Burány Nándorról.

A negyedik rész az Emlékeztető címet viseli, ebben nemzeti klasszikusainkról szóló írások kaptak helyet. Először a Szabadka-élményt vizsgálja Kosztolányi verseiben, majd áttekintést ad Csáth Géza újságírói munkásságáról. Szenteleky Kornél világnézetének ismertetésén keresztül azt mutatja be, hogyan jutott el Szenteleky a vajdasági magyar irodalom szükségességének felismeréséig és az irodalmi élet szervezéséig. A kötet utolsó írása József Attila és a munkásmozgalom kapcsolatát elemzi, főként Fejtő Ferenc: József Attila, az útmutató (1953) című műve alapján, s azt bizonyítja, hogy a Vajdaságban az 50-es években megjelent József Attila-kiadványok igyekeztek oszlatni a költő személyisége és költészete körüli kódokat.

Ny. J.

Juhász Gyula: Themata.

Szerkesztette: Péter László. Jegyzetekkel ellátta: Ilia Mihály. Kiadja a Somogyi Könyvtár, Szeged, 1983. 78 l.

A költő születésének centenáriumára kuriózum-jellegű, de filológiailag feltétlenül hasznos faksimile kiadvánnyal állt elő Szeged városa. A költő emlékeztető jegyzeteit közli (az 1920-as évekből) formás kis kötetben. Olvasmányok címe keveredik itt lakcímekkel, odavetett nevekkel, és – ez a legfontosabb – egy-egy kidolgozandó cikk, tanulmány, vers ötletforgácsaival, vázlataival, emlékeztető motívumaival. Minden kommentárnál pontosabb képet ad egy íróról az efféle *pro domo* szöveganyag. Sőt – ma már, amikor a poétika minden alapelve szétporlani látszik: egy-egy ilyen személyes rögtönzés, a tudat éppen csak ellenőrzött mozgását jelző „skicc”, szinte a műalkotás benyomását kelti. Kendőzetlen őszinteségével, gátlástalan információival.

Az Irodalomtörténet 1984. 3. számában Louis Hay ad „helyzetjelentést” az irodalomtörténet egyik új ágáról, amelyet *critique génétiquen*ek nevez. Ez a kutatási irány arra a kérdésre próbál empirikus úton, egzaktan mondható eszközökkel választ találni, ami már a romantika óta foglalkoztatja a művészetet, s századunk kezdete óta a művészeti kritikát: „hogyan jön létre a mű?” Az a mögöttes érzület munkálkodik itt, amely abban bíz, hogy ha rekonstruálni tudja egy alkotás létrejöttének folyamatát, akkor közel kerül a műalkotás megértéséhez. Közelebbről nézve ez az új módszer írásvizsgálatot jelent: minden olyan feljegyzés, vázlat, anyaggyűjtési fázisokat dokumentáló szöveganyag stb. szisztematikus elrendezését, amely egy műalkotás előzményének tekinthető. Magyar kutatóknak sem ártana elgondolkodni ezen a lehetőségen. Ha nem is gondolunk a kéziratárakban őrzött, vagy magánkézben levő írói hagyatékokra, csak a különböző kritikai kiadásokban közölt vázlatokra, szövegvariánsokra, s az egyre gya-

koribb faksimile publikációkra – már akkor is elegendő az anyag egy-egy fontos mű ilyesféle megközelítésére. Így nézve: Juhász Gyula kisded Thematájának ugyancsak megnő a jelentősége.

Alexa Károly

Kabdebó Lóránt: A háborúnak vége lett.

Kozmosz Könyvek, Budapest, 1983. 396 l.

Minden irodalomtörténeti kutatásnak a minél bővebb számú dokumentum az egyik legfőbb alapja és kiindulópontja. A kortárs irodalmi folyamatok feltárása, megértése, tanulságainak levonása élő tanúk visszaemlékezéseinek felhasználását is szükségessé teszik, s kívánatos lenne minél több ilyen dokumentum gyűjtése, ameddig a tanúk még közöttünk élnek, s hangszalagra tudják mondani emlékeiket, leírják szerepüket egy-egy folyóirat alapításánál, jelentős találkozásait, művek születésének körülményeiről tájékoztató adalékaikat. Kabdebó Lóránt több más interjúkötete, anyaggyűjtő munkája után az 1945-ös korforduló eseményeit idézi fel izgalmas gyűjteményében: írók, művészek elevenítik fel a felszabadulás és az új rend kialakításának napjait, heteit, eseménydús hónapjait és első éveit, az ún. „koalíciós” időszakot. A társadalmi, politikai és kulturális szerkezet megváltoztatása volt a cél, s az indulásról, az itt átfogott körülbelül négy-öt évről sokak véleményét foglalta így szavakba Vas István: „a magyar irodalomnak és nemcsak a magyar irodalomnak, hanem a történelemnek is egyik legfényesebb korszaka volt”.

Az igen gazdag dokumentumanyagot Kabdebó Lóránt földrajzi-kronologikus sorrendbe helyezte: *Hubay Miklós* külföldről érkezett haza, az ő emlékezései nyitják a sort, az új életet Debrecenben kezdők folytatják: *Kardos László, Kéry László, Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes, Benjámin László, Fekete Gyula, Király István*, ezután pedig az ostromot Budapesten átélők mondják el élményeiket, a művészeti élet megindításában való közreműködésüket: *Barcsay Jenő, Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Sőtér István, Zelk Zoltán, Vas István, Szántó Piroska, Tolnai Gábor, Major Tamás*, utánuk pedig a pártapparátus, a könyvkiadás, a rádió irodalmi osztálya és az Írószövetség munkájában meghatározó módon részt vevők válaszolnak a kérdésekre: *Hegedűs Géza, Cserépfalvi Imre, Békés István, Dobozy Imre, Barabás Tibor, Kolozsvári Grandpierre Emil*, végül pedig *Ottlik Géza* e tárgykörbe vágó írása zárja a kötetet. Kortársaknak és a következő nemzedékeknek egyaránt számos meglepetéssel és ismeretlen vagy más összefüggésben ismert tudnivalóval szolgálnak ezek a vallomások, emlékezések; minden szubjektivitásuk mellett végül is hiteles kép kerekedik ki egy háború után újraéledő ország kulturális törekvéseiről, tartalmas erőfeszítéseiről, rövid idő alatt megteremtett eredményeiről, a hit és lendület csodákra képesítő erejéről. A megszólaltatott tanúk feledésbe merült személyiségekre hívják fel a figyelmet (pl. *Balogh Józsefre*), a szerkesztők az Újhold c. folyóirat alapítását és jelentőségét örökítik meg részletesen, mások olyan műveket elemeznek, amelyek a kor bizakodását, reményét, bizonytalanságát és kétségbeesését képesek voltak kifejezni: pl. Benjámin Lászlótól a számvetést jelentő *Tűzet akartam* c. verset, Király István Móriczról és Németh Lászlóról írt tanulmányait,

Barcsay Jenő művészeti anatómiáját, az Ilyés-szerkesztette Válasz számait, Sötér István *Négy nemzedék* című antológiáját stb. A háborúból menekvés történeteinek izgalmai és az úttörő tettek (lapszerkesztés, műfordítás, szervezetek létrehozása) máig ható érvénye fonódik egybe az emlékezésekben, az olvasmányként is kitűnő dokumentumokban. Nagy nyeresége irodalomtörténetünknek, egy később megírandó eszme- és kortörténetnek, hogy ez az interjúgyűjtemény megszületett.

R. Takács Olga

Kanyar József: „Műsáknak szentelt kies tartomány”.

Tanulmányok Somogy művelődéstörténetéből (XVIII–XIX. sz.). Somogy megyei Levéltár, Kaposvár, 1983. 327 l. (Somogyi almanach 36–40.)

A kötetben – három nagy fejezetre tagoltan – dokumentumokat és művelődéstörténeti tanulmányait adja közre a szerkesztő.

Az első nagy tanulmány Somogy megye központjának, Kaposvárnak három évszázados művelődéstörténetét vázolja fel, a harmadik fejezetben a Dél-Dunántúl négy megyéjének középfokú oktatástörténetét írta meg Kanyar József.

A történelem, irodalom- és művészettörténet szempontjából legfontosabb a középső rész, melyben a megye levéltárából előkerült dokumentumokat közöl. Betűhíven közli Zrínyinek a zalai–somogyi rendekhez 1660. október 25-én írott levelét, s három eddig ismeretlen Kisfaludy Sándor-levelét, melyekben irodalmi vonatkozások ugyan nincsenek, de életrajzi adalékok bőven. Olvashatjuk Pálóczi Horváth Ádám ismeretlen „lektori jelentését” Vályi András honismereti művéről, Herman Ottó, Móra Ferenc és Rippl-Rónai József leveleit. Különösen fontosak a somogyi levéltár anyagából közölt Berzsényi-dokumentumok (gazdálkodására, birtokaira vonatkozó feljegyzések, beadvány Antal fia szabadságolása érdekében, néhány Berzsényi-missilis, stb.). Közreadja a Berzsényi-kultusz történetének dokumentumait is (Berzsényi-koszorú, a Berzsényi-emlékmű felállítása, a Berzsényi Szabadkőműves-páholy és a Berzsényi-Társaság létrejötte).

A dokumentumközlések mellett még néhány, adatokban gazdag tanulmány olvasható a kötetben, pl. Somogy vármegye könyvtárának történetéről, a Somssich-család levéltárának és könyvtárának pusztulásáról, Xantus János tevékenységéről stb.

Ny. J.

Kardos László: Harminchárom arc.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 499 l.

Szerzői vallomáshoz híven Kardos László nem harminchárom teljes portrét ad közre, csupán azok töredékeit igyekszik összeállítani, nem ritkán esetleges, de – törekvése szerint – lényeges szempontok szerint. A portrék egy része a világirodalom professzorának tájékozódásából ad izelítőt (Shakespeare, Rimbaud, Csehov, Majakovszkij),

majd az irodalomtudósok – legalábbis egyik – „korelnöke” szól kortársairól. Köztük a két debreceni névrokonról, a mártírhaltalt halt Kardos Albertről, a nyelvészről, az irodalomtörténészről és kritikusról, a kiváló nevelőről, Tóth Árpád tanáráról, valamint fiáról, a debreceni professzor Kardos Pálról, Babits és Nagy Lajos monográfusáról. (Közreadott leveleinek középpontjában is Babits-kutatásai állnak.) Aztán írók sora következik, néhány további tudósportréval kiegészítve. Adyról négy írás, köztük a debreceni újságíró bemutató, Oláh Gáborról ugyanennyi, Móriczról két cikk, Babitsról nyolc írása, közöttük a más portréhoz is csatlakozó, visszatérően *Törmelék* címet viselő, szubjektív emlékezések, és hozzá írott Babits-levelek. Aztán Kosztolányiról, Tóth Árpádról (az utóbbinak monográfusa és szövegei kritikai kiadásának gondozója), négy írás Kassákról és válogatás a költő hozzá írott leveleiből; kritikát ad közre Karinthyról, Komlós Aladárról hármat is. Emlékezéseket, kritikákat közöl Juhász Gézáról, Kodolányiról, Gulyás Pálról, Szabó Lőrincről, Márairól, Fenyő Lászlóról, Gelléri Andor Endréről, s ezek mindegyikétől hozzá írott leveleket is ad közre. Mindezek a Veres Péterről, Gáspár Endréről, Zsolt Béláról, Németh Lászlóról, Szerb Antalról, Illés Endréről, Vas Istvánról és Sötér Istvánról szóló írásokkal egyetemben irodalomtörténeti tanulmányokban gazdag állomási az irodalomtudós, kritikus, műfordító Kardos László pályájának.

M. T.

Kassák Lajos válogatott művei I–II.

Válogatta, a jegyzeteket és az utószót írta: Sík Csaba. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 1014, 807 l. (Magyar Remekírók)

„Mindenfajta kezdeményezőknek örök sorsuk, hogy vagy nem ismerik fel, vagy akarattal letagadják jelentőségüket”. Avagy: „Összegzésül: amire egy emberöltőn át figyelmeztettem magam, most is figyelmeztetésül írom le: »Ne kiszolgáltatottjai, hanem alakítóí legyünk az életünknek.« ”

Az idézett sorok Kassák *Önarckép – háttérrel* című önelemzéséből valók, melynek 1961-ben adott helyet a *Kortárs*, s amely önvallomás most a válogató, szöveggondozó és a jegyzeteket író Sík Csaba jóvoltából a válogatott művek élére került. Kitérő ötlet, hiszen így a Kassák-oeuvre-ben kevésbé járatos olvasók első kézből értesülnek arról, mire számíthatnak, illetve kit kereshetnek ebben a majd kétezer oldalra rúgó válogatásban. Megjegyzendő: Sík Csaba jó szerkesztői érzékkel a második kötetet is portrérajzoló írással vezeti fel – *Arckép néhány mondatban (Előszó helyett)* –, ez a munka azonban inkább teoretikusnak szánt kijelentéseket, maximákat, illetve szentenciózus passzusokat tartalmaz.

A kötet tanulsága, hogy íme, a centenárium közeledtén a magyar avantgarde minden bizonnyal legtöbbet létrehozó alkotója bekerült irodalmunk aranycsíkos sorozatába, hová csak a legnagyobb és legelismertebb értékteremtőknek adatik belépő.

Rendjén van ez, hiszen az avantgarde rangos figurái Keleten is, de főleg Nyugaton, mind bevonultak az irodalmi hűvös pantheonokba. Miért tennénk kivételt mi, Kassák Lajossal?

A válogatás egyébként méltó az ügghöz, csakúgy Sík Csaba utószava. Ezen utószóból, mely részletes és pontos életutat és pályaképet vázol fel, jól követhető, hogy mennyire szétválik a korai kísérletező Kassák és a későbbi, „lenyugodott” alkotó. Az utószóíró bámulatossal igyekszik ezt a leszálló pályaszakaszt – főleg képzőművészeti párhuzamokkal – az életút logikus folytatásának, illetve törvényszerű változásának feltüntetni. Csak remélhetjük, hogy a centenárium okán rendezendő Kassák-szimpozionok végre erre a kérdésre is megnyugtató, s nem elsősorban apologetikus választ adnak.

Természetesen lehet vitatkozni Sík Csaba válogatásával, bár nem nagyon érdemes. A *Máglyák énekelnek* elhagyása fájdalmas hiány: talán részleteiben sem lett volna híján az erőnek. Sőt, ha a válogató kevésbé ragaszkodik koncepciójához, hogy a festő, illetve a teoretikus Kassákot is megismertesse, akár a tanulmányok szűkítésével teremthetett volna helyet ennek a jelentős versnek.

A első könyv érdekessége – a nagy és ismert verseken, tanulmányokon túl – a MA Képeskönyv néhány bevágott Kassák-lapja. A második kötet nagy részét novellák töltik ki. Közülük terjedelmükkel is kiugranak a *Misilló királysága* korai, illetve az *Angyalföld* című érett darabok. Ide sorolhatjuk még a *Csvargások* címmel közreadott önéletrajzi regényrészletet. A drámaíró Kassákot az *Isten báránykái* „szimbolikus játék” képviseli a válogatásban. A jegyzeteket életrajzi adatok egészítik ki szűkszavúan, pontosságra törekedően.

A „válogatott Kassák” az 1986-os születési centenárium ígéretes korai felütése (lehet).

Zalán Tibor

Katona József: Bánk bán.

Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte: Orosz László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 543 l.

Katona remekműve messze kiemelkedik nemcsak a kor drámaterméséből, hanem a szerző életművéből is. Ezért csak helyeselni lehet azt a döntést, hogy – eltérőleg a klasszikusok kritikai kiadásának gyakorlatától – nem Katona egész termését, hanem csak a *Bánk bánt* adta ki Orosz László. A kötetnek valamivel több mint a felét a dráma szövege foglalja el, a többi az apparátus. Az első félben is találunk egy újdonságot: a dráma 1815-ben keletkezett első kiadása önállóan szerepel, nem a variánsok között. Ezt a döntést teljesen indokolja az, hogy az első kidolgozáshoz képest a végleges szöveg nagymértékben eltér, így alapjában véve két drámával állunk szemben, tehát az első szöveg folyamatos közlése teszi csak lehetővé a zavartalan tanulmányozást. Az első Bánk különben némileg csonka kéziratban maradt ránk, szövegének kiegészítéséhez a sajtó alá rendező azonban felhasználhatta Bárány Boldizsár Rostájának idézeteit is. Az apparátus igen nagy nyeresége éppen ennek a tanulmánynak kritikai, teljes szövegben való közlése; Bárány Boldizsár szövegének kritikátörténeti jelentősége ezt a közlést nélkülözhetetlenné tette.

Mind a szövegekészítés, mind az apparátus összeállítása mintaszerű gonddal történt. A szakirodalom teljes körű, még kéziratos értekezésekre is kiterjedő feldolgozásával Orosz László textológiai és irodalomtörténetileg is használható alpművet adott a kutatásnak. Minden adatot gondosan mérlegelve, sokszor saját kutatását is érvényesítve alakította ki eredményeit akár a szövegekészítésről, akár a mű nyelve, vagy verselése sokat vitatott kérdéskörében. Külön nagy fejezetben foglalkozik a téma magyar és világ-irodalmi feldolgozásaival; ez a témátörténeti tanulmány önmagában is nagyon fontos, annak ellenére, hogy Katona bizonyíthatóan csak egy irodalmi előzményt ismert, azt is csak az első változat elkészítése után vette kézbe. Műveltsége jellegénél és bizonyos értelemben vett irodalmon kívüli helyzeténél fogva sokkal fontosabbak számára a történeti források: ezeket is külön fejezetben elemzi a kötet. Óvatosan jár el az irodalmi hatások és átvételek sokat emlegetett témakörében, és külön összeállítást közöl a szövegátvételekről. A magyarázatoknál – némileg az arany hagyományokra támaszkodva – külön tárgyalja az egyes szereplőket, majd folyamatos konkordanciát ad. Természetesen az utóéletre vonatkozó adatokat is kellő részletességgel tárgyalja. Csupán egyetlen kiegészítést szeretnénk tenni, mégpedig Dugonics András feltételezhető hatásával kapcsolatban, amelyet Orosz László nem tart megnyugtatóan bizonyítottnak. Elgondolkoztatónak kell azonban tartanunk, hogy az ajánlásban szereplő „Kedsköméga” alak (Kecskemét „ősi” alakja) csak Dugonicsnál fordul elő; a „kun-magyar szív” kifejezés értelme (szintén az ajánlásban) csak akkor derül ki, ha tudjuk, hogy Dugonics a Szittyai történetekben azonosítja a hunokat és a kunokat, így a kun–hun–magyar egyszerűen ősmagyart jelent; s végül az ötödik szakaszban Bánk kijelentése arról, hogy „Árpád” és „Bor” vére közt / folyó dologban Bíró csak Magyar / Ország lehet” csak akkor érthető, ha Dugonicsból tudjuk, hogy Bor egy ősi hun király neve (különben már Petthő Gáspárnál is szerepel), tehát mind Endre, mind Bánk ereiben Attila vére folyik. E megjegyzésre csak az bátorított, hogy e mintaszerű kiadás oly nagy teret biztosított éppen a mű történelemszemléleti elemeinek.

Szörényi László

Kemény Zsigmond: Korkivánatok.

Publicisztikai írások 1837–1846. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Rigó László. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 608 l.

Az életmű-sorozat tizenkettedik kötete Kemény Zsigmond 1837 és 1846 között született, a Nemzeti Társalkodóban, az Erdélyi Híradóban és a Pesti Hírlapban megjelent publicisztikai írásait adja közre. A válogatásból mindössze három közlemény maradt ki; ezek címét és lelőhelyét megtaláljuk a kötet végén, elhagyásuk okairól azonban nem kapunk tájékoztatást. A kötetbe felvett cikkek kronológiai rendben követik egymást. A szövegekészítés elveit a szélesebb, nem csupán szakmai közönséghez szóló kiadványokban megszokott gyakorlatnak megfelelően alakította ki Rigó László: a könnyebb érthetőség és élvezhetőség kedvéért modernizálta a régies helyesírást, vigyázva ugyanakkor arra, hogy ne tűnjenek el közben a korra, illetve Kemény újságírói stílusára jellemző, sajátos szavak és kifejezések.

Kemény publicisztikai munkássága szerves részét képezi a korabeli erdélyi és magyarországi politikai küzdelmeknek, s természetesen nem választható el a szépíró tevékenységének alakulásától sem. Rigó László igen alapos és tárgyyszerű, fogalmi nyelven írott utószavában ezeket a viszonyokat térképezi fel. Kiindulásképpen felvázolja Erdély nemzetiségi ellentétektől is terhelt, a bécsi udvar politikája által alapvetően meghatározott politikai, gazdasági és társadalmi helyzetét, melyből az 1830-as évek sérelmi ellenzéki politikája kinőtt. Kemény ebben az időben vértette fel magát nem mindennapi, európai látóköri műveltségével, s készült politikusi pályájára, mely az 1840-es évek legelején a sérelmi politikával való szakítással, s a modern, liberális ellenzéki program kialakításával kezdődött. Reformprogramja mindenre kiterjedt, a mindenkire kivétel nélkül érvényes polgári szabadságjogoktól kezdve az alkotmány átalakításán át a törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalom szétválasztásáig, s a nemesi adómentesség eltörléséig. Elveit, melyeket Rigó László részletesen elemez, 1841 ősztől kezdve az Erdélyi Híradó hasábjain fejtette ki. Az 1840-es évek eleji lendületet kiábrándulás követte; Rigó megfogalmazásában: „Az 1843 nyarától–őszétől kezdődő bő három év egyetlen elnyúló válságperiódus Kemény életében.” Az 1841–43-as erdélyi országgyűlés eredmény nélkül oszlott szét, ellenzéki társaiban csalódnia kellett, s ráadásul fel kellett adnia az Erdélyi Híradó szerkesztői posztját is. Az erdélyi közélet pangásnak indult, így érthető, hogy Kemény egyre inkább Magyarország felé tájékozódott; ide, elsősorban Pestre vonzották szépírói ambíciói is. A különböző ellenzéki csoportok, Széchenyitől Kossuthig, egyaránt érdeklődtek utána, s igyekeztek megnyerni ügyüknek. Kemény nézeteihez végül is Eötvös és a centralisták nézetei álltak legközelebb. Hírlapírói munkássága ez időben is túlnyomórészt az Erdélyi Híradóhoz kötődött, mint a szűkebb hazájában megjelenő egyetlen, bizonyos fenntartásokkal ellenzékinek nevezhető laphoz, de az időszak végén megjelent utolsó cikksorozata már a Pesti Hírlapban látható napvilágot.

A kötetben közölt írások műfajából következik, hogy a mai olvasó sok olyan fogalommal, hivatkozással találkozhat bennük, amelyeket nem ismerhet. Eligazodását az életmű-sorozat korábbi köteteinél jóval alaposabb és terjedelmesebb, ugyanakkor arányos és könnyen kezelhető jegyzetapparátus könnyíti meg.

Szajbély Mihály

Kenyeres Zoltán: A lélek fényűzése.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 490 l.

Bármiről legyen szó ebben a tanulmánykötetben, a tematikai sokféleségen mindig átsugároznak Kenyeres Zoltánnak azok a gondolatai, melyek irodalmunk fejlődésének fő kérdéseit érintik. Az előszó (Bízunk az irodalomban!) egyik alcíme: „Értékirodalom” és „szükségletirodalom”. Ha ez ellentét, szembeállítás, kettős könyvelés, akkor vitatható a distinkció. De Kenyeres kifejti: nincs két magyar irodalom, irányok, különbözőségek „nem a sorsirodalmon kívül, hanem a sorsirodalmon belül vannak. A hasznos társadalmi elköteleződés körén belül található az értékek és szükségletek iránt megnyilatkozó fogékonyság másfélesége is. Ez a megkülönböztetés semmiféle eleve el-

rendelt esztétikai szintkülönbséget nem feltételez.” Kenyeres tehát nem becsüli le a 18–19. század fordulója óta egyre hangsúlyosabb, cselekvést sürgető, társadalmi kérdésekbe beleszóló, „feladatátvállaló” irodalmat. Könyvében több helyen is találkozunk azzal a megállapítással, hogy nálunk az irodalom többnyire a szükségletek dimenziójában haladt, s ritkábban az értékekében. Valahogy az előbbinek a becsülete is nagyobb volt. Csak egyetérthetünk a szerzőnek azzal a törekvésével, hogy a „vadrózsából tündérsípot faragó”, „a szépség igézetében élő”, az ún. „fővonalhoz” nem sorolható művek és pályák jelentősége is köztudott legyen.

Kenyeres előző kötete, a *Gondolkodó irodalom* (1974) tematikailag egységesebb volt a mostaninál: akkor csak a 20. századi magyar irodalmat vonta be vizsgálódási körébe. Most a könyv első részében régi magyar irodalmi és 19. századi tanulmányokat találunk. Kenyeres jól látja: csökkent az érdeklődés a régi magyar irodalom és művelődés iránt. Elfeledett, homályba veszett értékekre, a humanista történetírók, „az első magyar értelmiségi”, Thuróczy János, az *Ördögi kísérteteket* író Bornemisza Péter, a „mostoha klasszikus” Kazinczy, a naplóíró Széchenyi értékeire irányítja a figyelmet. Justh Zsigmond, Cholnoky Viktor, Csáth Géza – emlékezetes portrékat rajzol róluk. A második részben – műfaj és téma szempontjából – még nagyobb a változatosság. A könyvbírálatok mellett (Déry, Kodolányi, Illyés, Vas István, Kormos stb.) van itt tanulmány (*Lukács Adyról*), portré (Hamvas Béla, Takáts Gyula, Kálnoki László), regény- és novellaelemzés (Kolozsvári Grandpierre Emil: *Harmatcseppek*, Sötér István: *Alligátor-ballada*), s vannak „jegyzetek” Juhász Ferencről (*Az aranyszín metafizikája*).

A *Gondolkodó irodalomhoz* hasonlóan *A lélek fényezésében* is Weöres Sándor költészete kerül a centrumba. A költő és a Nyugat kapcsolatáról, Weöres irodalomszemléletéről olvashatunk tanulmányt. Kenyeres nem apologéta. *Az Ének a határtalanról* című kötetről például kimondja: „sem gondolatilag, sem líraesztétikailag nem fejleszti tovább a korábbiakat.” Ez a magatartás jellemzi a kötet negyedik részében közölt, irodalmunk legújabb műveivel foglalkozó írásokat is. Például az Esterházy Péter modorában írt olvasónaplót (*Jelentés egy püspöklila könyvről, avagy kritika püspöklilában*), melyben kételyeit sem hallgatja el. Kár, hogy Kenyeres nem írt több olyan átfogó tanulmányt, mint a *Tények és jelképek*, melyben újabb prózánk egyik jelenségét, a dokumentum és az általánosítás polarizálódását, valamint a szintézis lehetőségét tárgyalja. A legifjabb költőnemzedéknek „a mesterség parancsait” ajánlja figyelmébe (*Talajminta. Új költők, régi gondok*), a kifejezési kultúra színvonaltalansága miatt aggodízik.

A lélek fényzése önálló karakteres véleményt, további meditációra serkentő ítéletet tartalmaz, esszéjellegű, gondolatgazdag irodalomtörténeti tanulmánykötet.

Olasz Sándor

Kenyeres Zoltán: Tündérsíp Weöres Sándorról.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 354 l.

A kötet talányos címet visel, bár a „tündérsíp” aligha funkciójára, inkább Weöres talányos és „permanensen új” írásművészetére vonatkozik. Weöres oeuvre-je virágos

mező nemcsak az olvasó, de bármely elemző előtt. A Jelenkor hasábjain már feltűnt Kenyeres-tanulmányok szerzői feladatukul tűzték ki ennek a tündérien talányos költészetnek „korunkba helyezését”, de megismerését legalább.

Ez a kötet több okból „revelatív” állomás ebben a sorozatban, megannyi Weöres-dokumentáció után talán a leggazdagabb. Az első „blokkon” *Csöngétől Pécsig* követi a költő életútját, sorsának és művészetének alakulásait. Forrása egy olyan „Weöres-archívum” lehetett, amely aligha nyílt meg eddig a maga teljességében más előtt. Levelek bőséges sora, egykorú és későbbi vallomások, ismertetőik teszik elmélyültté és ismét csak izgalmassá ezt a „curriculum vitae-t”, interjúkból, jóbarátok emlékezéseiből vett idézetek. Hatalmas és lenyűgöző anyag, amely nem csupán „adatszerűségeiben” kiváló, de a meg-megidézettek nagyszerű bőségében is. Kenyeres ugyan nem csupán „összekötő szöveget” ír Weöres ifjúkora, „vonzásai és vonzódásai” köré. Olvasmányok és hatások bemutatása (interjúk, levelek, beszélgetések alapján) jegyzi a „pécsi esztendőkből” a „nemzedék szárnyára” kerülő költő tanulóveit. Hogy aztán mindez a Nyugat megszokott manírjától mindegyre távolabb kerülő költő és gondolkodó Kenyeres elemzésében az *Elysium*-kötettől (1946) mutakozzék tovább: a kötet „második egysége” innen kezdődően a *Tűzkútig* (1964), ezúttal már a legmodernebb filológiai igényvel és pontossággal mutatja Weöres művészetét.

Kenyeres vizsgálódási alapja valóban a modern igényű filológusé, de az eredmény a „műfajban” élményt is nyújtón kivételes: a szöveg kellemes sodrású. Kezdetben a fejezetcímek olykor kissé ugyan „elidegenítenek” (tárgyi-érzéki közvetlenség, kiegyensúlyozás és dalforma, hangzásérzékelés és ritmusfokozás és hasonlók), de a „kifejtés” a maga széles horizontjával és adatgazdagságával, ugyanígy oldottabb stílusával egyaránt gazdagít. Az „alap” a kötődések mellett a legmodernebb irodalomelmélet iskoláival vizsgálódó filológusé, de a „felépítmény” egy már-már feloldhatatlannak vélt ellentmondást old fel és tüntet el: az elemzés stílusa a legjobb hagyományokat idézőn élményszerű olvasmány.

Egy-egy Weöres-motívum elemzése során „visszapillantású” fejezetek is helyet kaptak itt: pl. a modern magyar szonett útjáról, Mallarméről és a Mallarmé-hatásról. Közben elmélyült és találóan eredeti verselemzéseket olvashatunk. A könyv példa akár az „elemzés-arányok harmóniájának” felmutatásában, akár az „animus-anima motívum” körül felparázsló viták és értekezések oknyomozásának felderítésében. A szintézisre törekvés igénye, az *In Aeternum* „búvárelemzése” zárja a filológiai fejlődéstörténet nagy fejezeteit. Amelyek közelebb csalogatnak Weöres költészetéhez, de a modern irodalomelméletéhez is.

Az utolsó, egyetlen lendületből született fejezet a *Psyché* körüli „pillantások” összegzése, a legsodróbb talán (egyben a legrövidebb) mindannyi között. A *Psyché* „korhű életregény, ragyogó imitáció, történelmi üzenet, a játék győzelme” Kenyeres rajongó pillantásaiban.

Kenyeres könyve alapos pályarajz: nemcsak Weöres költészetét teheti még inkább megközelíthetővé az olvasó előtt. És – gondolom – nem csupán „szakirányú olvasókban” reménykedik, de kissé talán (és végre) élményszerűen a modern irodalomelmélet „boszorkánykonyhájának” receptjeit és titkait. Mint ilyen, szintézis is: az így tált elemzés nem csupán informál és bizonyít, de ízéssé teszi az elének tálat is. Irodalomjegyzéke egybegyűjti jó néhány évszázad „menüjét”: *Apollodórosz* mitológiájától *René*

Wellekig, Jacobsonig, Ingardenig, Lévi-Straussig és Cassirerig. Még Hamvas Béla és Schütz Antal, ugyanígy Határ Győző és az egykori teozófus Wolkenberg Alajos is helyet kap itt. Úgy tűnik: szintézis született, és nemcsak Weöres költészete körül. A kötettel nem csupán a „Weöres-kutatás”, de a hazai esszéirodalom gazdagodott.

Bodri Ferenc

Kilenc kéve hány kalangya?

Anekdoták a székelyekről. Duka János gyűjtéséből válogatta, sajtó alá rendezte és bevezetővel ellátta: Vöő Gabriella. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982. 288 l.

Duka János gyűjteménye nem tartalmaz hagyományos értelemben vett folklóralkotásokat, elsősorban nem a szakemberekhez, hanem az olvasók szélesebb tömegeihez szól. Jórészt egyetlen néprajzi vidék, a Székelyföld, közelebről az egykori Udvarhely- és Csíkszék népének tréfás kedvét jellemzi. Kitartó gyűjtőmunka, szüntelen érdeklődés és személyes ambíció eredménye ez a könyv. A Csíkszeredában élő Duka János az anyag java részét tanfelügyelőként gyűjtötte össze, a vidék iskoláit járva feljegyzett minden tréfát, adomát, falucsúfolót, melyet a székelyekről hallott, s valahányszor alkalmá adódott rá, el is mondta kisebb-nagyobb baráti társaságban. Gyűjtője és előadója is az anekdotáknak, humorkedvelő értelmiségiként amolyan összekötő a tréfa-mondó, a folklorista és az irodalmi feldolgozó között.

Az irodalom és a népköltészet érintkezési pontjain elhelyezkedő anekdotákat Vöő Gabriella, a kolozsvári Folklór Intézet kutatója tette közzé. A kötet elé írott bevezető tanulmányában áttekinti ennek a nem népi, inkább polgári eredetű műfajnak a rövid történetét, megállapítva, hogy az anekdota „keletkezését, tematikáját, formai jellegzetességeit tekintve a legnemzetközibb, funkció szempontjából pedig a legdemokratikusabb műfaj: mindenhol mindenkinek szól”. S minthogy bőven merít a néphumorból, gyakran él más népköltészeti alkotásokból ismert motívumokkal, fordulatokkal, természetesen számot tarthat a folkloristák érdeklődésére is. Az egyszeri székely ismerős és népszerű parasztfigurája a magyar anekdota-folklórnak, bár vidékenként a „palóc” felveszi a versenyt vele. Milyen sajátos gazdasági-társadalmi körülmények, szocio-pszichológiai tényezők járultak hozzá ahhoz, hogy a székely a magyar népi kultúrában megkülönböztetett helyet foglaljon el? Tény, hogy a furfangnak, a ravaszágnak, a tréfás baleseteknek, humoros helyzeteknek, a szellemes visszavágásoknak rokonszenves, neveltető és gyakran nevetséges jelképe és szerzője, szenvedője a székely.

A kötetben közölt humoros elbeszélések között találunk adomákat, falucsúfolókat, a vicc határát súroló rövid történeteket és konkrét személyekhez is köthető anekdotákat, amelyeket a gondozó nagyobb tematikai ciklusokba rendezve csoportosított. Ilyenformán a Duka János több százra menő anekdotájából készült válogatás ízelítőt nyújt abból a népszerű humorkincsből, amely a székely közösségekben, falun és városban egyaránt, közszájon forgott századunk derekán. Ismert poének, tréfás kiszólások, „góbéságok”, komikus helyzetek mellett helyet kaptak benne kevésbé ismert, újszerű és izes fordulatokat tartalmazó hangulatos és szórakoztató humoros történetek is.

A szójegyzékbe foglalt régies nyelvi fordulatok, a székely nyelvjárásra jellemző tájszók, a regionális köznyelvben meghonosodott idegen szavak magyarázata segít az olvasónak eligazodni, az anekdoták nyelvi humorát könnyebben megérteni.

Zs. Sz.

Király Erzsébet–Kovács Sándor Iván: „Adria tengernek fönnforgó habjai”.

Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 315 l.

A kötet címe, az *Arianna* sirásának kezdetéből vett idézet (amelyet részletesen a befejező tanulmány tárgyal) egyszerre utal vissza az 1651-es kiadás címére, az antik színhelyeknek Rimay János epicédiuma óta nem szokatlan elmagyarosítására, és egyszerre ad lehetőséget az eposz és Zrínyi lírája közötti „átjárásokra” a választott szempont: a költő itáliai orientációjának vizsgálata alapján. Miként a szerzők írják, e tanulmánygyűjtemény kutatásaik közbeeső, alapozó szakaszának terméke. (Azóta elkészült Király Erzsébet *A Szigeti veszedelem olasz epikai modelljei* c. értekezése és megjelent Kovács Sándor Iván *A lírikus Zrínyi* c. monográfiája.) Főként ezzel magyarázható, hogy a kötet nem ad ki egységes tablót: a biográfiai ismereteket jelentősen bővítő tanulmányon át motívum- és toposztörténeti vizsgálódásokon keresztül könyvtár- és filológiatörténeti tárgyú tanulmányokig terjed az itt olvasható írások szinképe.

A bevezető esszé átfogó képet ad az Itáliát járt magyarok Róma-élményéről, az eddigi ismereteken túl új adalékokat is közölve. Hogy sürgető feladat a Zrínyi-könyvtár jegyzékeinek és a meglévő könyvek katalógusának teljes kiadása, azt a két szerző számos tanulmánya bizonyítja azzal az eljárással, hogy e jegyzékek alapján adatolják Zrínyi ismereteit az adott kérdéskörökben. Ez alapján állítható például nagy valószínűséggel, hogy az 1636-os *Le cose maravigliose dell' alma citta di Roma*-nak kalauzolásával járta be költőnk az Örök Várost; a jegyzékekben feltűnő hiánynak köszönhető a – biztos eredményre még nem vezető – *Kísérlet Zrínyi Tasso-köteteinek meghatározására* éppen úgy, mint ahogy a könyvjegyzék a biztos kiinduló pontja a költő irodalomelméleti és filozófiai tájékozottsága feltérképezésének.

Zrínyi Miklós „öntudatos eklekticizmussal” összedolgozott lehetséges (és a korábbi filológiai közelítésekhez képest pontosabb) forrásait kutatják a kötet második felének motívumvizsgálatai, részben klasszikus kérdések újrafelvétele útján (a Tasso és Marino-kérdés, Scipione Herrico). Két kifejezetten tudománytörténeti tanulmányt is olvashatunk (a dolgozatokat egyébként is jellemzi az erős és alapos tudománytörténeti reflexió): a *Négyessy László nyomozásai Zrínyi olasz forrásai után* címűt, és a rendkívül fontos lelet értelmezését: *Arany János Tasso-kötetének margójegyzeteit* Voinovich Géza másolatában.

Kifejezetten poétikai tárgyú írás Király Erzsébeté (*Olasz irodalomelméleti és filozófiai művek Zrínyi könyvtárában*), amelynek legnagyobb érdeme, hogy ráirányítja a részben már eddig is vizsgált műveken túl a figyelmet Bartoli *Dell' uomo di lettere difeso et emendato* c. kötetére. A poétikai szempontból tán legfontosabb kérdés az 1651-es kötet kötetkompozíciós elvének tisztázása. A hazai előzmény nélküli, szokat-

lan elrendezés mintája – miként azt Kovács Sándor Iván megállapítja – kétségtelenül nem lehet a catullusi varietas, sem Vergilius (hiszen Zrínyi nem írta meg a maga *Georgiconját!*), sem Scipione Herrico. A horizonton tán valóban petrarcai modell sejlik föl: de a megoldáshoz Király György 1921-es kérdésfeltevése óta sem jutottunk közelebb (*A Zrínyi-könyvtár Petrarca-kötetei és az „Adriai tengernek Syrenaia” kompozíciója*).

Sz. Cs.

Kis Pintér Imre: A semmi hőse. Füst Milán költői vilásképe.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 226 l.

Nem szokványos monográfiát írt Kis Pintér Imre, mert Füst Milán költészete sem az. Például gondoljunk csak arra az egyszerű tényre, hogy fölfedhető-e a lírikus Füstnél a pályakép? Fontos-e a költemények filológiailag bizonyított időrendisége? A verseket folyamatosan újraíró költő szinte kényszeríti az olvasót és a kutatót is, hogy a művet egységben lássa. Füst Milán alkotói módszerének egyik rafinériája, hogy elmossa saját történetiségét. Az ilyen költészet igényli, sőt megköveteli a nem hagyományos megközelítést. Kis Pintér Imre logikailag és ontológiailag igyekszik hozzáférközni a lírikusi teljesítményhez: szerinte Füst Milán művészetének a középpontja a „lírai objektivitás élménye”, ami közvetlen világnézeti élmény, „érzéki formát öltött bölcsélet”.

Természetesen ez is „csak”, mint más költőnél, a stilizáció sajátos formája. Versei álmok és látomások a Biblia, a görögség, az ezeregyéjszaka, a középkor díszletei között. Versei drámai töredékek, monológok egy elképzelt színpadi műből. De a szerepjátszás mégis egy absztrakt formájú világban himbálódzik. Ezért közelíti jogosan a művet Kis Pintér elvont kategóriákkal: büntelen bűnösség, hasadás a lírai személyiségben, az öregség: a semmi jelképe, az erkölcsi választás: az igazság, az esztétikai választás: a boldogság.

A tanulmány a konkrét elemzések során természetesen igyekszik odakötni Füst költészetét kortársai, a nagy nyugatos nemzedékek közé. Hiszen nem is tett mást, mint hogy Babits, Kosztolányi és társai egy-egy törekvését „eltulozta” és összefoglalta. Így alakult ki látszólagos idegensége és egyedülisége.

De még Kis Pintér Imre monográfiájából is kiderül, hogy az általános, elvont módszerű elemzések csakis a konkrét stílustörténeti koordináta-rendszerben találnak rá igazi helyükre. A rejtőzködő élmény és a hivalkodó forma történetileg nagyonis meghatározott. A forrás a századforduló szellemisége, a talaj a féligkész polgári társadalom bizonytalansága.

A semmi hőse hiányt pótló kísérlet. Sajnos, úgy tűnik, igazán fontos felismeréséig Füst prózájának és lappangó drámáinak elemzése során lehet csak eljutni.

Katona Imre József

Kisfaludy Károly Válogatott művei.

Sajtó alá rendezte: Kerényi Ferenc. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 900 l. (Magyar Remekírók)

A kötetet sajtó alá rendező Kerényi Ferenc joggal állapítja meg utószavában, hogy Kisfaludy Károly sokszínű életművéből az utókor a lényegében kortársnak számító Bajzától, Vörösmartytól és Petőfitől kezdve egészen az 1945 utáni marxista irodalomtörténetírásig mindig mást és mást abszolutizált. A mostani válogatás viszont éppen a sokszínű Kisfaludy bemutatását tartotta fő feladatának, s igyekezett az életművet alkotó valamennyi műfajból ízelítőt nyújtani. Anyaga valamivel bővebb az ugyancsak a Szépirodalmi Könyvkiadónál három évvel korábban megjelent Csetri Lajos-féle válogatásénál, de így is csak Kisfaludy összes munkáinak mintegy felét képes felölelni. Ez azonban nem feltétlenül válik kárára; Kerényinek ugyanis kétségtől igaza van, amikor megállapítja: „... további növelése nem gazdagítaná képünket, csak gyöngébb színvonalon ismételte volna a szemléltetendőket.”

A válogatás felépítésében Kisfaludy műveinek eddigi legteljesebb, Horváth Cyrill-féle 1899-es kiadásának beosztásából indul ki. A verseket több csoportra osztva közli, különválasztva a lírai költeményeket, a népdalokat, a tanító és satirikus költeményeket, valamint a balladákat és költői beszéleteket. Ezután következnek a drámák és az elbeszélések, majd *Kisebb prózai írások* címmel egy 1824-es színházi előadás bevezetője, Kisfaludy elméleti írása a kritikáról és némi ízelítő éveken át vezetett, főként bölcs mondásokat tartalmazó feljegyzéseiből. Végül a befejező egységben Kisfaludy levelei közül kapott helyet néhány, melyek irodalomszervezői—szerkesztőségi tevékenységébe engednek bepillantást.

A könyvet a művekre vonatkozó legfontosabb tudnivalókat, mindenekelőtt a bennük található idegen szavak magyarázatait tartalmazó jegyzetek, valamint életrajzi áttekintés zárja.

Szajbély Mihály

Kiss Sándor: A magyar demokráciáért.

Magyar Öregdiák Szövetség Bessenyei Kör, New Brunswick, 1983. 88 l. (Tanúk — korról 5.)

Az 1960-ban alakult Bessenyei György Kör „céljával a magyar nyelv és kultúra külföldi gondozását, a világ 16 milliányi magyarsága sorskérdéseinek elemzését és ismertetését tűzte maga elé”, és szabadegyetemi előadássorozatán megszólaltatta mindazokat, akik a magyar történelem (irodalom, politika, művelődés) tanúiként, többnyire vezetőként, részt vettek az eseményekben, alakították annak menetét, nemegyszer szenvedői is voltak. Így kapott katedrát többek között Király Béla, Kovács Imre, Püski Sándor, Nyeste Zoltán, Kopácsi Sándor, Gosztonyi Péter és Kiss Sándor (1918–1983) is, a két világháború közötti népi mozgalom ifjú harcosa, később a Parasztszövetség ügyvezető igazgatója.

Kiss Sándor posztumusz könyve, kis terjedelme ellenére, önéletrajz és korrájs,

melyben a valahai parasztpolitikus fejti ki nézeteit. Sorsa, a magyar demokráciáért vívott küzdelme sohasem volt könnyű, hiszen nem csupán a Gestapo kínozta meg, mint a földalatti Magyar Diákellenállási Mozgalom vezetőjét, hanem az 1945 utáni pártharcokban el kellett szenvednie az új rendszer börtönbüntetését is. 1956 után Nyugaton élt.

Önéletrajzi jellegű esszéje három nagyobb lélegzetű fejezetből áll: *A magyar ifjúság a népi mozgalomban; Politikai küzdelem a demokráciáért, 1945–1946; A Magyar Parasztszövetség*. A könyv második és harmadik fejezete nem egy helyen megrázó, világos okfejtésű társadalomtörténeti esszé, mely a politikát helyezi a középpontba, az első ellenben sok helyen érintkezik a két háború közötti magyar irodalom- és művelődéstörténettel. Kiss Sándor a szemet nyitogató sárospataki évek után Szegedre kerül, s a Tanárképző Főiskola hallgatójaként már úgy véli, hogy egyetlen út áll az ifjúság előtt: „a meglévő jó keretek felhasználásával a társadalmi rendszerváltoztatás, a demokratikus és népi Magyarország táborának szívós átépítése.” Irodalmi szerzői estre meghívták (1938) Móricz Zsigmondot, Szabó Lőrincet, Darvas Józsefet, Erdélyi Józsefet, Veres Pétert, később vendégük volt többek közt Németh László, Sinka István és Szabó Dezső is. Kiss Sándor, hajdani indulásuk történetét felidézvén, a mozgalmakban, csoportosulásokban részt vevő élményével számol be Püski Sándor (és könyvkiadójának) szerepéről, a Szegedi Egyetemi Ifjúság tevékenységéről, és fölvezolja a népi mozgalom útját a parasztsághoz és a munkássághoz.

Szokolczay Lajos

Kókay György: Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 234 l.

Felvilágosodás-kori irodalom- és művelődéstörténetírásunk az elmúlt években több értékes kötettel gyarapodott. Ezek közül egy sajátos részterületet ölel fel Kókay György tanulmánygyűjteménye, amely elsősorban a sajtótörténet szemszögéből teszi mérlegre a korszak egyes íróinak tevékenységét, eszmei fejlődését, szerkesztői–lapkiadói munkásságát. Ilyen értelemben hiányt pótol a kötet, hiszen a magyar sajtótörténet elhanyagolt stúdium volt, monográfiája csak nemrég jelent meg. Kókay György könyve épp olyan tanulmányokat tartalmaz, amelyek ezt a (részint általa írt) szintézist kiegészítik, annak egyes fejezeteit teszik teljesebbé, részleteit tárgyalják az ott indokolt terjedeleminél bővebben.

A kötet számos újdonsága, kutatási eredménye közül érdemes kiemelnünk többek között a Bessenyei György bécsi német nyelvű folyóiratáról (Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung, 1781) szóló dolgozatot, amely a magyar felvilágosodás úttörőjének munkásságát új oldalról mutatja be. De nemcsak a folyóiratszerkesztő Bessenyei bemutatása e tanulmány érdeme, hanem az aufklérista gondolkodó eszmei fejlődése, Helvetius és Herder hatása alatt kialakuló társadalomfelfogása is teljesebben áll így előttünk. Az első tematikai egységnek más írásai még tovább mélyítik ezt az ideológiai történeti vizsgálatot: a Bessenyei rövid bécsi könyvtárosi működéséről, valamint egy eddig kevés figyelemre méltatott röpiratáról (Beszéd az országnak tárgyáról, 1802)

szóló írások tovább árnyalják a Hofbibliothekben európai látókörvé váló, a hazai kultúra színvonalának emelésén optimista hittel fáradozó íróról kialakult képünket.

A könyv további fejezeteiben Rát Mátyásról, Hajnóczy Józsefről, Kazinczy Ferencről, Batsányi Jánosról, Görög Demeterről – főként irodalomszervező és folyóirat-szerkesztő tevékenységükről – olvashatunk, de irodalomtörténetírásunk és nemzeti bibliográfiánk úttörőiről (Czwittinger Dávid, Horányi Elek, Sándor István, Kovachich Márton György) ugyancsak miniatűr portrék sorakoznak a kötetben. A tanulmányok egy másik csoportja a különféle német, magyar és szlovák újságalapítási kísérleteket, a szellemi életünkre gyakorolt külföldi hatásokat (a göttingeni felvilágosodás recepciója, a Kosciuszko-felkelés magyar sajtóvisszhangja, az európai könyvtárakat látogató magyarok élményei stb.) teszi tüzetes elemzés tárgyává, így válik a kötet nemcsak a magyar, hanem a kelet-európai összehasonlító sajtótörténetnek is fontos dokumentumává, a kutatók nélkülözhetetlen olvasmányává.

Bitskey István

Kós Károly: „Kőből, fából házat ... igékből várat”. (In memoriam Kós Károly 1883–1983).

Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte és az utószót írta: Sas Péter. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 302 l.

Az erdélyi magyarság „mindenesének”, Kós Károly születésének centenáriumára jelent meg ez a kötet, mely kitűnően érzékelteti e szerteágazó építési, írói, népművelői, grafikusai, könyvkiadói, lapszerkesztői, nyomdászai és mezőgazdasági tevékenységet.

Az első részben („*Tettem, amit kellett, ahogy lehetett és ahogy tudtam*”) jórészt kevésbé ismert Kós-írássok olvashatók. Sőt, olyan is van közöttük, amely most jelent meg először nyomtatásban. A publicisztikai-önéletrajzi írássok élén az 1963-ban írt *Ars poetica*t találjuk. Ösztönző ifjúkori olvasmányairól, „autodidakta meseépítő módszeréről”, az érdekesség és cselekményesség elvéről beszél itt Kós Károly, az igazi íróról, aki „minden időben népének élő és ható lelkiismerete”. Az *Erdélyország népének építése* és a *Régi Kalotaszeg* részletei mellett természetesen az 1921-es, híres *Kiáltó* szó is helyet kapott. A *Koronázási emlékeim*, az *Ady Endre szülőföldjén*, az *Összes verseim*, a második bécsi döntés után előállt új helyzeten töprengő *Ezerkilencszáznegyven* – mind-mind az eseményekben gazdag, hosszú életút egy-egy epizódját, az emberi–írói karakter jellemző vonásait jelenítik meg. Van itt *Vallomás* (a *Budai Nagy Antal* és a *Varjú-nemzetség* geneziséről), levél és kitüntetés alkalmából mondott beszéd.

„...*Az élet pártján állott* ...” című második részben az interjúkat, a tanulmányokat, a kortársi visszaemlékezéseket *Kányádi Sándor* verse (*Kós Károly arcképe alá*) vezeti be. Újraközlük *Móricz Zsigmond Varjúvári legendáját*, Nyíró József, Molter Károly, Ignác Rózsa, Hunyady Sándor, Beke György írásait. Kárpáti Aurél *Az új építőmesterben* kijelenti: (Kós) „néhány társával kialakította azt a magyar építészeti stílust, amely éppúgy a népi teremtő géniusz szellemében fogant, akár Bartók és Kodály csodálatos új magyar muzsikája, vagy Móricz Zsigmond őstalajköltészete.” Debreczeni László Kós rövid életű képes hetilapját, a *Kalotaszeg*et mutatja be. Marosi Ildikó az Er-

déli Szépműves Céhéről, Benkő Samu a grafikáról, könyvművészetről, valamint az író maga készítette sakkfiguráiról beszélgetett.

Kilenc évtized címmel Sas Péter hasznos életrajzi vázlata zárja a kötetet. „Az idők változnak, változhatunk mi is – írja Sas Péter –, de Kós Károly nem változik. Az időben megjelenő és eltűnő Ember példájává, jelképévé nemesült.”

Olasz Sándor

Kosztolányi Dezső: Cîntec de fericire și tristețe.

Antologie și versiune românească de Petre Țaitiș, cu o prefața de Gavril Scridon. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983. 139 l.

A kötetben Petre Țaitiș Kosztolányi Dezsőnek több mint hetven versét tolmácsolja románul. A Kosztolányi életművét bemutató előszót Gavril Scridon írta.

A szakszerű előszót író Scridon Kosztolányi költészetének és prózájának régi ismerője és az író nagy tisztelője. Esszéjében jól sikerült pályaképet ad a román olvasónak. Az előtérben a költő Kosztolányi áll, hisz elsősorban versköteteket tárgyalja. Az egyes kötetekről szóló megállapításai sokatmondó értékelések. Ezen belül egy-egy rövid verselemzés is olvasható. Figyelemreméltó közülük a *Halotti beszéd* (Cuvîntare funebru) értelmezése. Értékelésében a költő modernségét emeli ki. Az életművet irányzattörténeti szempontból is megvilágítja. Egy felsorolásszerű számbavételben a következő irányzatokat tartja meglevőnek, sajátosnak: parnasszizmus, szimbolizmus, impresszionizmus és posztimpresszionizmus, valamint az antik hatás. Scridon esszéjében a fordítások megértéséhez szükséges bevezető is. Utal ugyanis a fordítás sajátos nehézségeire, arra, hogy Kosztolányi miért nehezen fordítható költő. És itt nemcsak a szerinte is lefordíthatatlan *Ilonára* gondol, hanem a Kosztolányira oly annyira jellemző stílusötvetetekre. Éppen ezért elismeri, hogy Țaitișnak a nehézségek ellenére sikerült viszonylag hű és művészi értékű fordításokat készítenie.

Maguk a fordítások a következő kötetekből valók (zárójelben a lefordított versek számát jelzem): *Négy fal között* (8), *A szegény kisgyermek panaszai* (17), *Mágia* (6), *Mák* (6), *Kenyer és bor* (5), *A bús férfi panasza* (13), *Számadás* (13), *Hátrahagyott versek* (6). A fordításokban a ritmus és a rím általában jó. Így például a *Halotti beszéd* telt rímei a tolmácsolásban a legtöbb esetben megvannak. Elismerés illeti a fordítót azért is, mert *A szegény kisgyermek panaszai*ban érzékeltetni tudja az eredeti hangulatfestését.

A fordító sikeres munkájának előzményei is vannak. Eddig kiadott fordításai közül a következőket emelhetjük ki: *Magyar népballadák* (1975), *Válogatás Áprily Lajos verseiből* (1978), *Arany János balladái* (1982). Mindezek alapján állíthatjuk, hogy Țaitiș műfordításai egy román–magyar összehasonlító stilisztika számára is jól használható eredmények.

Szabó Zoltán

Kölcsey Ferenc levelezése Kende Zsigmonddal.

Sajtó alá rendezte: Taxner-Tóth Ernő, Takács Péter tanulmányával. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1983. 222 l.

A Kende Zsigmondhoz írt Kölcsey-levelek mindeddig Vajda Viktornak a 19. század közepén készített másolata alapján kerültek be a költő műveinek különböző kiadásaiba. Az eredetiek egészen 1983 nyaráig, amíg a Kende-család külföldön élő leszármazottai a Petőfi Irodalmi Múzeumnak nem ajándékozták, hozzáférhetetlenek voltak. Az autográf kéziratok és a másolat összevetésekor kiderült, hogy Vajda olvasata sok helyen hibás, a levelek szövegéből több fontos részt kihagyott, míg öt levél, nem tudni pontosan, mi okból, teljes egészében hiányzik a másolat alapján készült kiadásokból. Így a levelek hiánytalan és pontos szövege a mostani kötetben jelenik meg első ízben – kiegészülve harminc, a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött Kölcsey-hagyatékban felfedezett, irodalomtörténetileg mindeddig kiaknázatlan és publikálatlan, a költőhöz írott Kende Zsigmond-levéllel. A kéziratokat Taxner-Tóth Ernő rendezte sajtó alá, a Petőfi Irodalmi Múzeum fiatal munkatársainak közreműködésével. Munkájuk során elsősorban a tudományos kutatók igényeit tartották szem előtt; a levelek szövegét lényegében betűhíven, a helyesírás ingadozásait is megtartva közlik, ha a kritikai kiadások szigorú szövegközlési elveinek minden tekintetben való követésére nem is vállalkoztak. Taxner munkája a *Bevezető* is, mely a kéziratok történetének ismertetésén kívül elsősorban arra – a most kiadott levelezés alapján megválaszolhatóknak tűnő – kérdésre keresi a választ, hogy a sokáig csak az „írott szó és olvasmány világában élő” Kölcsey miként válhatott a reformkor egyik politikai vezérévé. A bevezetőt szerencsésen egészíti ki Takács Péter Kende Zsigmond pályafutását bemutató tanulmánya, mely különösen azért figyelemreméltó, mert levéltári forrásokat is bőségesen felhasználva először kísérel meg e Kölcsey sorsának alakulásában oly fontos szerepet játszott megyei politikai életének és tevékenységének összefoglalását.

A kötet végén terjedelmes jegyzetapparátus található, mely az egyes levelekhez fűzött részletes magyarázatokon kívül betűrendbe szedett név- és szómagyarázatokat tartalmaz, s közreadja a Kende-gyűjtemény még kiadatlan részének leírását is.

Szajbély Mihály

Kölcsey Ferenc Testamentoma.

Julow Viktor és Molnár József tanulmányával. Európa–Helikon Könyvkiadó, Budapest, 1983. 77 l. (Kézirattár)

Majdnem másfél évszázadnyi lappangás után került elő a mezőtelegdi Miskolcycsalád hagyatékából Kölcsey Ferenc 1834-ben készített végrendelete, melyet a Petőfi Irodalmi Múzeum által gondozott sorozat mostani kötete első ízben tesz az érdeklődők szélesebb köre számára is hozzáférhetővé. A számos korabeli rajzzal–metszettel és sok fényképpel illusztrált, szép kiállítású könyv első oldalain magának a végrendeletnek a szövege olvasható. Ezt követik a szöveget bemutató Julow Viktor és Molnár József tanulmányai. Julow (Előljáró beszéd) főként azt emeli ki, hogy a *Himnusz* költő-

jeként elszemélytelenedett Kölcsey emberi lényéhez, szelleméhez vihet közelebb a testamentom olvasása. Molnár József (*»... szükségesnek láttam végintézetemet ... megírni**) először is arra a kérdésre keres választ, hogy mi készíthette Kölcseyt viszonylag fiatalon, 44 évesen végrendelete megírására. Írásának második felében azután nyomon követi a Kölcsey-hagyaték, s vele együtt a testamentom sorsának alakulását, egészen az 1970-es évek elején történt újbóli felfedezéséig, majd magához a szöveghez fűz részletes magyarázó jegyzeteket.

A kötetet a végrendelet hitelességét 1972-ben megállapító vizsgálat jegyzőkönyvének szövege, a Kölcsey és a Miskolczi család kapcsolatát bemutató családfa, szomogyarátatok és természetesen a testamentom eredetijének faksimilije teszi teljessé.

Szajbély Mihály

Magángyűjtemények Magyarországon 1545–1721. Könyvjegyzékek bibliográfiája.

Szerkesztette: Herner János. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1983. XX, 172 l. (Könyvtártörténeti füzetek 3.)

A Könyvtártörténeti Füzetek immár harmadik kötete az utóbbi két év kutatásainak eredményeit összegzi: 150, eddig jórészt ismeretlen könyvlistát publikál. A közölt anyag egy része néhány felvidéki város (pl. Ruszt, Lőcse) levéltárából került elő, s nagyban valószínűsíti további hasonló dokumentumok felbukkanásának lehetőségét. A felvidéki anyag mellett külön érdekességei a kötetnek az erdélyi listák, melyek a JATE Kézirattárában levő erdélyi professzorok (Szádeczky Béla, Márki Sándor stb.) hagyatékának feldolgozása révén váltak ismertté. Ezen a területen azonban – bizonyos objektív nehézségek miatt – a kötet szerkesztői csak az esetlegesen előkerült dokumentumokra támaszkodhattak.

A könyvlisták időbeli és jelleg szerinti megoszlása az I. és II. kötetben publikált anyaghoz képest nem mutat lényeges eltéréseket. Pl. az 1545–1600-ig terjedő időszakból mindössze hét lista maradt fenn, az 1630–1700-ig terjedő időben viszont ugrásszerűen megnő a regisztrált anyag mennyisége: egyelőre még ismeretlen ok miatt az eddig feldolgozott mintegy 400 könyvlista 3/5-e erre az időszakra esik. A kérdés megválaszolására még további kutatásokat igényel. A korábbi anyaghoz képest ugyancsak hasonlóságot mutat a listák jelleg szerinti megoszlása is: pl. nagyságrendben első helyen áll a hagyatéki leltár (47 db), ezt követi a könyvadomány (30 db), míg a fennmaradó listák (inventálás, katalógus, végrendelet, naplófeljegyzés stb.) számszerű adatai sokkal nagyobb szóródást mutatnak.

Az egyes tételek leírásánál az I. kötetben lefektetett módszert és szempontokat követték a szerkesztők. Kiadványuk egy hasznos és hézgapótló vállalkozás további folytatást ígérő állomása.

János István

Köpeczi Béla: Hongrois et Française. De Louis XIV à la Révolution française.
(Magyarok és franciák. XIV. Lajostól a francia forradalomig). Corvina Kiadó, Budapest, 1983. 451 l.

A XVII–XVIII. századi magyar–francia kapcsolatok története Köpeczi Béla fő kutatási területei közé tartozik. Számos cikket, könyvet, sőt monográfiát publikált már e témakörben. Az 1983-ban összegyűjtött és kiadott kötet anyaga is nagyrészt már megjelent különböző kötetekben, illetve folyóiratokban, magyar és francia nyelven egyaránt. A kötet használatát ezért megkönnyítette volna egy, a korábbi publikációk adatait is rögzítő bibliográfia, hogy az olvasó könnyebben tudja regisztrálni a bővítések–változtatások tényét az előző szövegekhez képest.

A kötet egy igen szomorú ténymegállapításból indul ki (Előszó): a franciák a XVII–XVIII. században többet tudtak Magyarországról – persze a háborúk és politikai intrikák kapcsán –, mint azóta bármikor. A Rákóczi-szabadságharc bukása az a fordulat, amely után a francia közvélemény már nem, csak egyes kivételes személyiségek (mint pl. Voltaire vagy Montesquieu, később de Gérando) érdeklődnek Nyugat-Európa széle, a kereszténység hajdani „bátyja” iránt.

A kapcsolattörténeti cikkek mindegyike eszmetörténeti fogantatású és hatalmas élményanyagot vonultat fel, a korábbi szakirodalom alapos ismertetésével. A Bethlen Miklós-féle apokrif emlékiratot (szerzője Dominique Révérend abbé), a Thököly- és Rákóczi-szabadságharc korabeli sajtó-, publicisztikai illetve diplomáciatörténeti viszhangját, Rákóczi irodalmi és politikai tevékenységét újra, egyre alaposabban tárgyaló cikkek mellett emeljük ki a „magyar Telemakus”-tanulmányt, amely Köpeczi Béla eddigi Fénelon-hatáskutatásainak összegzése. Haszonnal forgathatja újra az olvasó Montesquieu-nek a magyar feudalizmusról, Voltaire-nek a magyar történelemről alkotott nézeteit a szerző kommentárjaival, a felvilágosodás „vámphilológiai” téveszméinek ismertetését (különös tekintettel Dom Calmet 1746-ban kiadott könyvére), a vadember-mitosz közép- és keleteurópai változatainak áttekintését, valamint a francia „filozófusok” és a francia forradalom viszonyáról kialakult vélemény szintézisét a korabeli magyar sajtó és közvélemény alapján.

S. Kovács Ilona

Béla Köpeczi: Staatsrason und christliche Solidarität.

Die ungarischen Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts.
Akadémiai Kiadó–Böhlau Nachf. Budapest–Wien–Köln–Graz, 1983. 423 l.

Köpeczi Béla könyve egyrészt nem ismeretlen, másrészt újdonság. A Thököly-felkelés korabeli európai visszhangját vizsgáló nagy összefoglalása 1976-ban jelent meg magyar nyelven az Akadémiai Kiadó gondozásában, s azóta kétségtelenül alapkönyvnek számít. A feldolgozott téma azonban megkövetelte, hogy a hatalmas forrásanyag rendszerezett tanulságait ne csak a magyarul (vagy magyarul is) olvasó közönség, hanem szélesebb, nemzetközi olvasótábor is megismerje. A vizsgálat ily módon nyeri el igazi érvényét: a magyar kérdés 17. századi megítéléséről a német nyelvű változat segítségével immár a kortárs közvélemény is tájékozódhat.

A magyar kérdés akkor éleződött ki igazán Európában, mikor Kara Musztafa Bécs ellen vonult. Köpeczi alapkérdése kikerülhetetlen, de mindaddig kevésbé, csak részleteiben feldolgozott témát érint: milyen visszhangot váltott ki a törökkel szövetséges Thököly-mozgalom az európai közvéleményben? Összefoglaló, többszemponútú értékelést kíván nyújtani pontosan meghatározott időbeli keretek között, 1664-től 1699-ig, vagyis a kortársak között is erősen vitatott vasvári békétől a karlócai békekötésig. E 35 esztendő alatt igen élesen polarizálódtak az európai politikai nézetek, s a politikai-diplomáciai törekvések, a hatalmi harcok rendkívül széles területen, a sajtótól az ikonográfiáig követhetők. A szerzőnek hatalmas, többnyelvű forrásanyaggal kellett dolgoznia: korabeli újságokat, folyóiratokat, pamfleteket, földrajzi és történeti kiadványokat, szépirodalmi műfajokat és grafikai ábrázolásokat vizsgált, legtöbbször a teljesség vállalt igényével. Egyedül a sajtó az, ahol a természetlen zsúfoltságot kerüendő szándékosan lemond a legszelebb áttekintésről.

Kitűzött céljának és módszertani elveinek megfelelően különálló fejezetekben dolgozza fel a változatos műfajú forrásokat. Figyelmeztet arra, hogy tárgyalása szigorúan kronologikus sorrendű, mert a propagandisztikus írások szorosan kapcsolódnak az eseménytörténethez. Ezért van az, hogy a kortárs megnyilvánulásokat folyamatosan egymásra vetíti s így értelmezi.

Az első fejezet történelmi áttekintés, amely a három részre szakadt Magyarország státuszát mutatja be a 17. század második felében. Természetesen itt dolgozta át legerőteljesebben a magyar kiadás szövegét: a nem magyar olvasónak szüksége van az eseménytörténet rövid összefoglalására. Ugyanakkor átfogó, illetve részkérdéseket megvilágító tanulmányokat ad meg jegyzeteiben, beépítve az egészen friss külföldi szakirodalmat is. A korabeli történelmi helyzet, majd a török szövetség okainak megvilágítása után könyvének második fejezete immár egészen konkrét forrásvizsgálattal foglalkozik: a franciaországi és hollandiai francia újságok magyar vonatkozású híreit mutatja be s értelmezi. Az eljárás igen terjedelmes idézést követel meg: időrendben, az összehasonlító vizsgálatot is érvényesítve mutatja be a kor két legjellemzőbb álláspontját tükröző francia és holland véleményeket. A párizsi *Gazette* (kiváltképp 1672-től) nyilvánvalóan a felkelők pártjára állott (jelentősen megromlottak ugyanis a francia-osztrák kapcsolatok), míg a hollandiai francia sajtó folytonosan a bécsi udvar álláspontját képviselte. A harmadik fejezet ugyancsak a két pólust vizsgálja, ám ezúttal a franciaországi és hollandiai francia nyelvű folyóiratokat mutatja be. Rövid sajtótörténet után részletes (a főszövegben német, míg a jegyzetekben az eredeti) idézetekkel értelmezi a folyóiratok magyarországi eseményeket is feldolgozó, vagy azokat érintő szövegeit. A sajtótermék s így a vizsgált anyag már több, mint az előző fejezetben, ezért a tanulság is árnyaltabb: annyi ezúttal is bizonyos, hogy az adott ország politikai érdekei határozzák meg az állásfoglalásokat, ám a feldolgozott időben hol nyilvánvalóbban, hol áttételesebben jelentkeztek e politikai érdekek. A következő fejezet a könyv legerjedelmesebb és leginkább tagolt része. A terjedelem és a téma további felosztásának szükségessége nyilvánvaló: a szerző ezúttal a pamfleteket, a pamfletek vitáit tekinti át. A kor rendkívül elterjedt irattípusát immár a teljesség igényével igyekszik rendszerezni, vizsgálódását kiterjeszti tehát az összes értékelhető darabra, s minden fontosabb nyelvterületre. A kilenc alfejezet rendező elve a kronológia; az eseménytörténet és az ennek háttérében értelmezett politikai-diplomáciai tevékenység adja a vezérfonalat: a

szembenálló pártok bemutatása után a keresztény szolidaritás gondolatát hangsúlyozó (főleg német nyelvű) dialógusoktól, amelyek az 1663–64-es török támadásra reagáltak, a századvégi béketárgyalásokig követi a magyar kérdés néhol áttételes jelentkezését, s közben műfaj történetet is ad, eljutva az apokrif politikai testamentumok divatjához. A hatalmas forrásanyag feldolgozásával meg is kell küzdenie a szerzőnek: oly módon válogat, hogy néhol csak regisztrál, máshol pedig bővebben idéz és értelmez. Közben nem egy önálló vizsgálatra is érdemes területet érint mind eszme-, mind műfaj történeti szempontból. Feltétlenül érdekes lenne egyszer bővebben dokumentálni pl. azt a meggyőződését, hogy Thököly török szövetségével kapcsolatban a *Magyar Simplicissimus* szerzője, *Daniel Sperr*, ugyancsak részt vett a pamfletvitában. A fejezet végén mindenképpen indokolt összegzés áll, ahol rendszerezi vizsgálatának eszme-, műfaj- és politikatörténeti tanulságait.

Az ötödik fejezet a korabeli történeti és földrajzi irodalommal foglalkozik. Áttekintését két XVII. századi bibliográfia segíti, az időhatárokat pedig világosan megszabja: 1664–1681, 1682–1685 és 1686–1699 között jelölt ki a tárgyalt irodalom szempontjából is fontosabb egységeket. Összefoglalása, amely már XVIII. századi munkákkal fejeződik be, izgalmas olvasmány: a korabeli történeti irodalom legmaradandóbb emlékeztető alakjai szerepelnek itt, többek között *Martin Zeiler*, *Edward Browne*, *Samuel Pufendorf* vagy *Jean Leclerc*. Jól dokumentált tanulságokat kapunk arról, milyen nézőpontból s miképpen határozták meg Magyarország megítélését az idegen történetírók.

A könyv hatodik fejezete a Thököly-felkelés visszhangját vizsgálja a korabeli szépirodalomban. Könyvének még az elején figyelmeztet arra, hogy a sajtó, a publicisztika, a tankönyvek és kézikönyvek a kiválasztott téma szempontjából fontosabbak, mint a szépirodalom, hiszen erőteljesebben befolyásolták a közvéleményt, s hogy a korábbi kutatások éppen a szépirodalomra koncentráltak. Könyvének ez a fejezete tehát aránylag rövid: három alfejezetben (költészet – próza – drámák, népi játékok, ünnepek) foglalja össze az értékelhető, ám mégis igen különböző értékű alkotásokat. Ezután olvasható a végkövetkeztetés, a kor politikai gondolkozását érintő általános tanulságok felsorolása. Most műfajoktól s időhatároktól függetlenül könyvének egész forrásanyagát jellemzi, melynek végső konklúziója az, hogy a magyar kérdés korabeli európai megítélésében a politikai érdek játszotta a legfontosabb szerepet. A *Függelék* jól egészíti ki hatalmas vizsgálati anyagát: leírással együtt közöl negyvenkilenc grafikát, amelyek szorosban kapcsolódtak a Thököly-felkelés megítéléséhez, s amelyek között képmás, emlékérem, gúnyrajz, és egyéb ábrázolás is van. Könyvét személy- és helynévmutató teszi teljessé.

Köpeczi Béla német nyelven megjelent, néhol átdolgozott, s a legújabb szakirodalommal kiegészített könyvéből immár a nemzetközi közönség is nyomon követheti a Thököly-felkelés korabeli európai visszhangját, s egyúttal kezébe veheti annak a rendkívüli gyűjtő- és kutatómunkának az eredményét, amely munkát a szerző II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának előzményeire figyelve végzett el.

Ötvös Péter

Krúdy, Gyula: La carrozza cremisi. (A vörös postakocsi)

Traduzione e note di Gianpiero Cavaglia. Casale Monferrato, Marietti, 1983. XIV, 215 l. (Collana di narrativa 7.)

Az angol, német, szlovák, cseh, román és bolgár nyelvű kiadások után olaszul is megjelent *A vörös postakocsi*. Cavaglia – aki immár a második Krúdy-mű olasz fordítását jelenteti meg – egy esszével vezeti be a kötetet. Budapest történetéről ír benne, s Krúdy Budapest-képéről, majd az Itáliában a magyar prózát reprezentáló Jókaival és Mikszáthtal szemben Krúdy modernségét méltatja. Fordítása, melyet bőséges tárgyi jegyzetekkel látott el a szöveg jobb megértése érdekében, az előző Krúdy-kötethez hasonlóan színvonalas.

Budapest a századelő iránti nosztalgia jegyében az utóbbi években divatos téma lett Olaszországban. Ha arra gondolunk hogy pl. a Bompiani Kiadó Körmendi Ferenc *Budapesti kaland* című regényét adta ki újra, különösen nagyra kell értékelnünk, hogy ennek az érdeklődésnek az áramában Krúdy „Budapest-regényét” is sikerült az olasz közönség kezébe adni.

Kovács Zsuzsa

Kunszabó Ferenc: És ég az oltár.

Széchenyi István életműve. Illyés Gyula bevezetőjével. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 476 l.

„Széchenyi István életművét, eszméit végigkísérő könyvem nem monográfia, s nem regény, de nem is történész-szakmunka. Historikus szociográfiának nevezném.” – írja a szerző könyve utószavában. Célja nem az adatgyűjtés és újabb források feltárása volt, hanem a már meglévő ismeretek „szociografikus” újraértelmezése, egy mai író és riporter szemszögéből. Széchenyi műveinek, valamint a róla szóló, illetve a kor esztörténetébe tágabb értelemben bepillantást engedő szakirodalom tanulmányozása után Kunszabó arra tett kísérletet, hogy a mai átlagolvasó számára is érthető és élvezhető könyvet hozzon létre. Ennek érdekében nem tartotta szükségesnek a szó szerinti idézést; ha a könnyebb érthetőség úgy kívánta, bátran változtatott Széchenyi mondatain, s nem tartotta szükségesnek azt sem, hogy változtatásait és kihagyásait jelezze. A tényekhez és adatokhoz azonban, állítása szerint, mindvégig ragaszkodott, s fantáziáját csak az értelmezés során engedte működésbe lépni. A könyvből, ugyancsak a könnyebb olvashatóság kedvéért, hiányoznak a lábjegyzetek, s a felhasznált szakirodalmat a szerző még könyvének végén sem gyűjtötte össze ajánló bibliográfia formájában. Maga az életrajz, címével ellentétben, csak a szabadságharcig követi Széchenyi életútjának és életművének alakulását; mindarra, ami Világos után történt, csak néhány utalás jut. Kunszabó vizsgálódásainak konklúziója: „Széchenyi István itt van, jelen van, közöttünk jár, s a maga büszkén alázatos módján kínálja meggyötört elméjének saját életművével is megtámogatott racionális teljesítményeit.”

A kötethez *Illyés Gyula* írt ajánló bevezetőt.

Szajbély Mihály

Kutassátok az írásokat. Román krónikáirók munkáiból.

Válogatta, előszóval és jegyzetekkel ellátta: Pompiliu Teodor. Fordította: Varró János. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1983, 341 l. (Tanulók Könyvtára)

A Veress Dániel összeállította *Erdélyi magyar emlékirók* című kötet párjaként megjelent könyv 21, eredetileg ószláv, görög, román és latin nyelvű krónikát, krónika-töredéket foglal magába. Megjelentetésük magyarul teljes terjedelmükben is hasznos lenne, hiszen a XV–XVIII. század történet-kutatói számára is fontos azoknak a történeti emlékeknek megismerése, melyek elsősorban természetesen Moldva és Havaselve történeti eseményeit tárgyalják, de mindig kitérnek az erdélyi fejedelmekkel, vagy a magyar királyokkal való jó, vagy rossz kapcsolatok leírására is.

Pompiliu Teodor úgy válogatott az 1475–1762 közötti két és fél évszázad krónikáiból, hogy azokat a részeket emelte ki, amelyek kapcsolódnak Erdély történetéhez, vagy éppen Erdélyben keletkeztek, mint például a brassói Vasile esperes krónikája, aki a Szent Miklós templom történetét tárgyalja 1392-től az ő idejéig, 1633-ig, a XVIII. század elején élt Radul Tempea írása „A brassói Bolgárszeg szent templomának története”, vagy a szilvási kolostor verses krónikája, amely 1762-ig írja le a kolostor történetét.

Oláh Miklós *Hungaria* című munkájából a Tiszán túli Magyarország, Moldva és Erdély leírása szerepel a kötetben; ez magyarul másutt is megjelent, csakúgy, mint Dimitrie Cantemir Moldva leírása.

A hazai olvasóközönség ha csak egyes részleteiben is, de megismerkedhet Macarie szerzetesnek a XVI. század közepén írt történeti munkájával, melyben Macarie kitér II. Szulejmán magyarországi hadjáratára, Szapolyai János és Beszterce város vitájára; a XVII. század első felében élt Grigore Ureche Erdély leírásával; Miron és Nicolae Costin moldvai krónikásokkal és a havaselvei krónikákkal is, melyek mindegyikében találkozhatunk a magyar történelem eseményeinek leírásával, értékelésével is. Pompiliu Teodor bevezetője jól igazítja el az olvasót a román történetírás XV–XVIII. századi történetében, jegyzeteiből megismerkedhetünk a román krónikáirókkal. Varró János azzal, hogy a krónikák íróinak hibás évszámait szövegközi jegyzetekben kijavította, sokat tett a kötet használhatósága érdekében.

Monok István

„... Külön tér ... külön idő ...”

Babits Mihály fényképei. (Ikonográfia). Összeállította W. Somogyi Ágnes. Az előszót írta Keresztury Dezső. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1983. 435 l. (Fototéka)

A Fototéka sorozat Babits-kötete az anyag mennyisége miatt különbözik a sorozatban már megjelent három korábbi (József Attila, Jókai Mór, Karinthy Frigyes) ikonográfiai összeállítástól. W. Somogyi Ágnes lelkiismeretes és fáradságos munkája ezúttal az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Babits-hagyaték fotóanyagát dolgozta fel. A közreadott ikonográfia szervesen kapcsolódik a *Mint különös hírmondó...*

című tanulmánykötetben megjelent összeállításhoz, amely a Petőfi Irodalmi Múzeum Babits-fotóit regisztrálja. A tervek szerint újabb kiadvány készül majd az egyéb közgyűjteményekben és magántulajdonban levő fényképekről is.

A gyűjtemény feldolgozása a sorozat kialakított hagyományait követi, a 662 kép közlése után minden egyes tétel részletes, az irodalomtörténeti kutatásokat segítő és arra támaszkodó leírása következik. Előszavában W. Somogyi Ágnes utal arra a nyomozáshoz hasonlatos munkára, amellyel írott és szóbeli források alapján megkísérelte a fotók kronológiáját, a megörökített személyek meghatározását elvégezni. Ugyanakkor felhívja a figyelmet néhány nyitva maradt kérdésre is, amelyekre a további irodalomtörténeti kutatásoktól várható.

Keresztury Dezső személyes hangütésű előszava a gyűjtemény keletkezésére és a Széchényi Könyvtárba kerülésére emlékezik vissza.

Németh S. Katalin

Laczkó András: Ecset és toll. Rippl-Rónai József és az irodalom.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 133 l. (Irodalomtörténeti füzetek 109.)

A századelő művészetének feltárása során számos művész esetében szükség van a komplex vizsgálatra, hiszen a századvég, századelő modernista törekvéseiben igen sokszor szorosan összefonódtak a különböző művészetek megújításának kísérletei és eredményei. Laczkó András egy nagy festőgyéniség, Rippl-Rónai irodalmi kapcsolatait, eszményeit, barátságait elemzi tanulmányában, s a gondos munkával egybegyűjtött fontos dokumentumokat együttesen vizsgálva gazdagítja a festészetről és irodalomról, a műsák testvériségéről eddig kialakított képünket. Ady Endre, Bölöni György, Lengyel Menyhért, Móricz Zsigmond, Juhász Gyula és a festő közötti meghitt baráti szálak bemutatásával és számos leírással, emlékezésekből kiemelt sorokkal érzékelteti a közös eszmények, szándékok azonosságát és a magyarság felemeléséért vívott küzdelmeik gyökereit. Külön fejezetben méltatja Rippl-Rónai 1911-ben kiadott *Emlékezéseit*, amelyben a festő plasztikusan mutatja be önmagára találásának útját, s igen sokszor fejezi ki irodalom iránti vonzalmát is, rendkívül érdekesen villantja fel párizsi élményeit, az ott végbemenő művészi forradalom legfontosabb vonásait.

Laczkó András idézi és kommentálja Thomas Mann és Kosztolányi feljegyzéseit a festőről, ezután a Rippl-Rónai elismertetéséért sokat tett Martyn Ferenc és Tamás Ernő írásait elemzi. Feleleveníti a Babits Mihályról, Schöpflin Aladárról és Szabó Lőrincről készített portrék születési körülményeit, a modellek és a mester viszonyának emlékeit. Méltatja Szomory Dezsőnek a festő „visszasugárzó erejét” hangoztató cikkeit, s érzékelteti azt a folyamatot is, míg Szomory felismerte Rippl-Rónai kivételes érdemeit. Befejezésül Hunyady Sándor és Takáts Gyula emlékező írásait ismerteti, s a Rippl-Rónai teljes pályáját átfogó, részleteiben alapos, monografikus feldolgozást sürgeti. Ehhez a monográfiához hasznos és megbízható filológiai forrásul szolgálhat majd ez a kötet, más kutatóknak is ösztönzést adhat a képzőművészet és irodalom kapcsolatának ilyen konkrét, egy alkotóra irányított vizsgálatához.

R. Takács Olga

Literature română.

Ghid bibliografic. Partea I.: Surse. Biblioteca Centrală Universitară, București, 1979. 715 l.; Literatura romana. Ghid bibliografic. Partea a II-a: Scriitori (A–L). Biblioteca Centrală Universitară, București, 1982. 584 l.

A bukaresti Központi Egyetemi Könyvtár munkatársai *A román irodalom. Bibliográfiai kalauz* főcímmel több kötetben kívánják megjelentetni a román irodalom bibliográfiáját. A *Ion Stoica* és *Anca Podgoreanu* irányításával folyó gyűjtőmunka eredményességéről két vastkos kötet tanúskodik. Már a terjedelem sejteti, de *Zoe Dumitrescu-Buşulenga* előszava is jelzi, hogy egy megírandó román irodalomtörténeti szintézis nélkülözhetetlen kézikönyvét kell látnunk e munkában. Rendszerezve, végiggondolt szempontok szerint csoportosítva, a maga benső tagozottságában s egyszersmind társadalmi-művelődéstörténeti beágyazottságban áll előttünk az irodalmi tények sokasága.

A német és a magyar nyelvű szaktudomány számára azáltal válik érdekfeszítővé ez a vállalkozás, hogy a gyűjtő és rendszerező munka kiterjedt a romániai német és a romániai magyar irodalomra is. Ennek indokolását a szerkesztői előszóban találjuk meg: „Fölvettük a kézikönyvbe a romániai magyar és a romániai német nyelvű irodalmakat is, először téve kísérletet arra, hogy – lehető teljességgel – a román irodalmi élet viszonylatrendszerében mutassuk be őket.” Természetesen az idevonatkozó fejezetek megalkotásában a szerkesztők segítséget kaptak a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem német, illetve magyar tanszékétől.

A *Források* alcímet viselő 715 oldalas első kötet voltaképpen az irodalmi élet *általános bibliográfiája*. Benne 56 oldalnyi terjedelemben kapjuk a romániai magyar irodalom tényanyagát. *Irodalmi és kulturális folyóiratok* fejezetcím alatt az *Auróra* (1922–1923), a *Cimbora* (1922–1929), a *Cultura* (1924), az *Erdélyi Helikon* (1928–1941), az *Erdélyi Irodalmi Szemle* (1924–1929), a *Génius* (1924–1925), *A Hét* (1970–), az *Igaz Szó* (1953–), az *Irodalmi Almanach* (1950–1953), a *Jövő Társadalma* (1925–1930), a *Korunk* (1926–1940, 1957–), a *Magyar Szó* (1919–1920), a *Napkelet* (1920–1922), a *Pásztortűz* (1921–1944), a *Periszkóp* (1925–1926), a *Széphalom* (1937–1939), a *Tavas* (1919–1920), az *Utunk* (1946–), és a *Zord Idő* (1919–1921) pontos könyvészeti leírását találjuk meg. Rövid, többnyire 10–15 soros románra fordított szemelvények érzékeltetik az egykori, illetve mai folyóiratok programját, célkitűzéseit, profilját, s mindegyik után ott találjuk a legfontosabb szakirodalmat is. Az *Irodalomtörténeti, irodalomelméleti, néprajzi és stilisztikai tanulmányok* című fejezet húsz tanulmánykötet, illetve irodalomtörténeti összefoglalás román nyelvű ismertetéseit foglalja magába, Ion Chinezu *Képek az erdélyi magyar irodalomból* (1930) c. doktori értekezésétől Szabó Zoltán *Kis magyar stílustörténetén* (1970) át a *Kántor-Láng*-féle irodalomtörténetig (1973). Az *Irodalmi Körök, Társaságok* című fejezet az *Erdélyi Szépművés Céh*ről, az *Erdélyi Helikon*ról, az *EMIR*-ről és az *Ady Endre Társaság*ról közli a legfontosabb tudnivalókat. Természetesen itt sem marad el az egyes társaságok működését, munkaprogramját érzékeltető szemelvény, levélrészlet, idézet egykori dokumentumokból. A szócikkek, ismertetések könyvészeti szempontból pontosak, tömörök, a lényegre szorítkozók; félrevezető vagy téves datálást nem, vagy csak elvétve találunk bennük. Nem hallgatható el viszont, hogy a kétsége-

lenül nagy gondossággal beválogatott tényanyagnak van néhány következetlensége, ellentmondása is. Elsősorban nem az egyértelmű hiányokra gondolunk, arra, hogy ez vagy az a folyóirat, ez vagy az az irodalmi csoportosulás nem kapott önálló szócikket, hogy jónéhány rangosabb szerző sem szerepel önálló tanulmánykötettel az illető fejezetben, hiszen a szerkesztők a jóval gazdagabb anyagból azt választották ki, ami szempontjaiknak megfelelt, értékrendjükbe beillett, s ezt tiszteletben illik tartanunk. Csak-hogy adatközléseikben igen gyakran hivatkoznak vagy utalnak olyan forrásra, amelyhez nem nyújtanak további támpontokat, így a témakörben járatlan olvasó tanácsatlan marad. Példának okáért többször hivatkoznak az *Ellenzékre*, sőt innen idézik a *Helikon* célkitűzéseit rögzítő határozatot; a sok vitát kavart transzvilvanizmus lényegét szintén egy *Ellenzékből* vett passzussal teszik szemléletessé, azonban az *Ellenzék* nem kapott önálló szócikket a folyóiratok között. A *Zord Idő* szócikkéből megtudható, hogy az a Kemény Zsigmond Társaság félhavi szemléje volt, ám a néhai pusztakamarási báró nevét viselő társaság már nem vétetett föl az irodalmi csoportosulásokat felvonultató fejezetbe. Mindenképpen koncepcióbeli következetlenség ez, hiszen a szerzők lépten-nyomon kénytelenek hivatkozni mind a Kemény Zsigmond Társaság, mind az Erdélyi Helikon „Levelesládájára” (előbbit 1973-ban, utóbbit 1980-ban jelentette meg a *Kriteron*, mindkettőt *Marosi Ildikó* szerkesztésében); annál inkább felróható tehát, hogy egyik dokumentumkötetről sem találunk részletesebb ismertetést. Következetlenség, hogy az általános könyvészeti fejezetbe fölvetelt nyert jónéhány olyan munka is, amely csupán szerzője és megjelenési éve okán sorolható a romániai magyar irodalom forrásai közé, tárgyát, tényleges tartalmát tekintve azonban egyáltalán nem, vagy csak nagyon áttételesen (pl.: Kemény Katalin: Erdélyi emlékirók; Kocziány László: A magyar irodalom a romantika és a népiesség korában; Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok, Szerk.: Gaál György; Solymosy Sándor: A székely népballadákrol; Szabó T. Attila: Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI. és XIX. században stb.) Meg kell említenünk még, hogy a nyomdai kivitelezés jóval több figyelmet érdemelt volna. Rengeteg a vessző- és ékezethiba, számottevő a betűkihagyás, az indokolatlan szóegybeírás, névelírás.

E legutóbbi megjegyzés nem vonatkoztatható a bibliográfiai vállalkozás második, *Írók* című kötetére. Ugyanis ebben sokkal gondozottabb magyar nyelvű szövegeket találunk, csak nagy ritkán, elvéve bukkanunk ékezethibára vagy névelírásra. Az 584 lapon az A-tól az L betűig, 361 író kapott önálló szócikket, közülük ötvenhat a magyar anyanyelvű. Az egyes szócikkekben az életrajzi tényeket a művek felsorolása követi, természetesen megjelenésük sorrendjében, de a legfontosabbnak vélt kritikai recepció kontextusában is.

Mindkét kötetben írói álnévjegyzék és mutatók segítik a tájékozódást, a visszakeresést. Ha megjelenik majd a személyi rész M-től Z-ig terjedő kötete, s azt követik a román irodalom külföldi fogadtatását, illetve a műfordításokat is földolgozó kötetek, akkor a *Román irodalom bibliográfiai kalauza* valóban szintézisjellegű kézikönyv lesz.

Kis Mihály

Madách Imre válogatott versei.

Bevezette: Praznovszky Mihály. Kiadja a Balassagyarmati Városi Tanács a Nógrád megyei Múzeumok igazgatósága közreműködésével. Balassagyarmat, 1983. 80 l. (Nógrádi irodalmi ritkaságok 2.)

Madách verseinek kiadása nem is annyira a Nógrádi irodalmi ritkaságok sorozatba illik, hanem nyugodtan sorolhatjuk a *magyar irodalmi ritkaságok* közé! Válogatott versei ugyanis utoljára 1940-ben jelentek meg Vajthó László sorozatában, összes műveit pedig Halász Gábor adta ki 1942-ben. A lírikus Madáchot irodalmi köztudatunk nemigen tartja számon, hiszen a költészetben nem alkotott olyan maradandót, mint a drámában. Verseiben a romantika az uralkodó, elsősorban a külsőségekben, a formai jegyekben (képszerűesítés, stílus, hangnem), de a mély érzelmek, őszinte hang helyett is inkább irodalmi utánérzéssel, a Petőfit követő népies romantika elemeivel találkozunk. Az 1850-es években verseiben – egyéni és nemzeti tragédiák átélése után – felbukkannak a *Tragédiát* előlegező gondolatok, motívumok, s ekkori költészetével közel került Kőlcsey és Vörösmarty lírájának hőfokához is.

A Nógrádi irodalmi ritkaságok kis kötetébe 32 vers került be, nem a költemények bizonytalan időrendjét, sem a Halász Gábor-kiadás elrendezését véve alapul, hanem a szerkesztő által elképzelt esztétikai-gondolati, szubjektív csoportosításban.

A versválogatás a költő születésének 160., a *Tragédia* bemutatásának 100. évében jelent meg.

Ny. J.

Madarská literatúra v ČSSR.

[Magyar irodalom a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban.] Zost. [Összeállította] Karol Rosenbaum. Slovenský Spisovateľ, Bratislava, 1983. 156 l.

A gyűjteményes tanulmánykötet úttörő vállalkozás, szlovák nyelven mutatja be a szlovákiai magyarság irodalmát. A kötet bevezetőjét a szlovák irodalomtudomány két vezető személyisége, *Karol Rosenbaum* (hosszú időn keresztül a Szlovák Irodalomtudományi Intézet igazgatója volt) és *Rudolf Chmel* (kapcsolataink kutatója, jelenleg a csehszlovák szövetségi írószövetség titkára) írta. Itt arról olvashatunk többek között, hogy azok a területek, ahol most Szlovákiában magyarok laknak, „... Szlovákiával együtt a történelmi Magyarországhoz tartoztak”; a nemzetiségi irodalom helyzetéről pedig: „A Csehszlovákiában magyarul írott irodalom viszonya a hazai csehszlovák írásbeliséghez és a Magyarországon magyarul írott irodalomhoz – összetett. A szlovák irodalommal, és részben a cseh irodalommal összeköti a közös államiság, konkrétan a társadalmi, gazdasági, kultúrpolitikai kapcsolatok, a magyar irodalommal pedig a nyelv, a kulturális és irodalmi hagyományok.”

A csehszlovákiai magyar irodalom keletkezési körülményeiről *Csanda Sándor* tollából olvashatunk áttekintést, a szerző gyakorlatilag a legújabb, 1948 utáni újrakezdésről ad tájékoztatást. A költészetéről a szlovákiai magyar kritika egyik legjelentősebb művelője, *Koncsol László* írt tanulmányt a kötetbe. A próza fejlődésével két tanul-

mány foglalkozik, *Csanda Sándoré*, ő az 1948 és 1968 közötti prózairodalmat mutatja be, *Mészáros László* viszont a következő korszak jelenségeit. Ugyancsak *Mészáros László* a szerzője a csehszlovákiai magyar drámáról szóló áttekintésnek. A kötet egyetlen szlovák szerzője *Karol Tomiš*, aki a csehszlovákiai magyar irodalomtudományról ad képet. Az irodalmi kritika fejlődésével *Szeberényi Zoltán* tanulmánya foglalkozik.

Kiss Gy. Csaba

A magyar filozófiai gondolkodás a két világháború között.

Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 419 l.

A kötet annak a vállalkozásnak a folytatása és egyben lezárása, melyet a Kossuth Könyvkiadó 1977-ben kezdett, közreadva *A magyar filozófiai gondolkodás a század-előn* című tanulmánygyűjteményt. A sorozat második darabja, *A magyar marxista filozófia a két világháború között* címmel 1979-ben látott napvilágot. A jelen könyv tehát a harmadik, utolsó kötete annak a vizsgálódásnak: milyen hagyományokra tekinthet vissza a magyar filozófia, vagy inkább – mint az egyes könyvcímek jelzik – szerényebben: a magyar filozófiai gondolkodás. E „zárókő” viszonylag sokáig váratott magára, s elkészülte is meglehetősen vegyes érzelmeket válthat ki olvasójából. Az magyarul írt, hogy az egyes tanulmányok megírására a szokásosnál több időre volt szükség: a kor s benne a legjellegzetesebb alkotók, gondolkodók arcképe viszonylag feltáratlan, rengeteg problémát rejt magában, melyek még nincsenek tisztázva. A kutató-tanulmányíró tehát igen sok tekintetben pusztán saját kutatásaira támaszkodhatott, értve ez alatt a legaprólékosabb filológiai munkát is. E tény kettős értelemben érdemel említést: azok a munkák – mint például *Poszler György* az esszéíró nemzedékről –, melyek kitűnő színvonalúak, egyben alapszámúak is számítanak a további kutatások szempontjából. Mások azonban, mint *Bárdos Judit* Németh László-tanulmánya, inkább csak a már korábban is rendelkezésre álló adatokból, anyagokból rekapitulálják a téma jellegzetességeit. Harmadsorban – s ez a könyv legnagyobb gyengesége – egy sor gondolkodóról, alkotóról egyáltalán nincs portré a gyűjteményben, s ez jelzi a munka nehézségeit is. A kiadó előszavában utal is erre: nevezetesen, hogy a hiányolható tanulmányok nem készültek el, vagy nem a megfelelő színvonalon íródtak. Bárhogyan van is, a könyv megjelent, s most már így, ebben a formájában fogja reprezentálni a magyar filozófiai gondolkodást a két háború közt, s így – némileg patetikusán fogalmazva – örökre hiányozni fog belőle például *Illyés Gyula*, *Babits Mihály*, *Szekfű Gyula* (a sort még lehetne folytatni) gondolkodói arcképe. A kiadó és a kötetet összeállító munkaközösség e hiányt azzal igyekezett valamelyest pótolni, hogy a kötet elején *Hermann István* általános jellegű és eligazításra igyekvő tanulmánya szerepel a korszak irányzatairól, áramlatairól. A tanulmány orientáló szerepe és érdeme kétségtelen, de aligha helyettesítheti az egyes konkrét tudományos munkákat, melyekben például itt lett volna a lehetőség *Szabó Dezső* ellentmondásokról terhes, de sok tekintetben tanulságos gondolkodói karakterének felvázolására. Éppen az ő hiánya mutatja,

hogy a könyv megkerüli a legproblémásabb, legnehezebb, legbonyolultabb életművek vizsgálatát, s ezzel tovább odázza a korszak tudományos igényű s egyben teljességre törő vizsgálatát.

Nyilván a hosszadalmas megjelenés miatt is, a könyvben szerepel olyan, már könyvalakban is megjelent tanulmány, mint *Sziklay László* Lukács és kora (1930–1945) című munkája. Az írások nagyobb része azonban friss. Lukács korábbi korszakával foglalkozik *Lendvai L. Ferenc, Gábor Éva* – folytatva az első kötetbeli tanulmányt időrendben – Mannheim Károly portréját rajzolja meg, *Csongrády Béla* Madzsar József, *Huszár Tibor* Erdei Ferenc, *Urbán Károly Révai József* munkásságával foglalkozik. Az irodalmi vonatkozásokhoz jobban kötődik az említett Poszler-tanulmány mellett *Kiss Endre* portréja Gaál Gáborról és Fábry Zoltánról, *Karádi Éva* Fülep Lajosról és *Bárdos Judit* Németh Lászlóról szóló tanulmánya. A felsorolás is tükrözi, hogy a két háború közti magyar szellemi élet sokrétűségét, jellegzetes áramlatait vázlatosan mutatja be a kötet. A négy fő áramlatot – a konzervatív liberalizmusét (Szekfű, Horváth János), a népi írókét (Erdi, Németh), a marxista gondolkodókét (Lukács, Révai) és a Babits és tanítványai által képviselt iskoláét (Babits, Szerb Antal, Halász Gábor, Cs. Szabó László stb.) – a kötet ugyan sok ponton érinti (némelyiken elemzi is, mint Poszler György az esszéistákat), de sokszor még érdemi megjegyzést sem tesz róla. Különösen fájdalmas – épp Poszler elemző tanulmánya miatt –, hogy nincs Babits-portré. A legnagyobb probléma viszont a népi írói mozgalom, illetve gondolkodói tendenciák felvázolásának csonkasága. Egyoldalú marad így a kép a népi írói kérdésfeltevésekről és válaszokról. Szekfű és Horváth János hiánya pedig egy teljes áramlat feldolgozatlanágáról, vizsgálatának hiányáról tájékoztat.

A kiadói előszó végén ezt olvashatjuk: „Bízunk abban, hogy a kötet széles körű érdeklődést elégíti ki, s bízunk abban is, hogy – mind azzal, amit megoldott, mind pedig azzal, amit megoldatlanul hagyott – további érdeklődésre s további kutatásokra ösztönöz”. A kötet tanulsága azonban inkább az, hogy – néhány, már említett kivételtől eltekintve – a megoldatlanul hagyott, még inkább nem is érintett problémák, kérdések által buzdíthat munkára, kutatásra.

Dérczy Péter

A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája 1979.

Szerkesztette: Németh S. Katalin. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1983. 503 l.

A kötet, amely az Országos Széchényi Könyvtár által kiadott sorozat 4. darabja, a magyar irodalom és irodalomtudomány 1979-ben megjelent hazai és külföldi kiadványainak adatait tartalmazza.

Gyűjtőköre kiterjed a magyar nyelvű, könyv alakban megjelent szépirodalmi művekre; magyar szerzők azon színpadon bemutatott műveire, amelyeknek kritikai visszhangjuk volt, függetlenül attól, hogy a színmű nyomtatott formában megjelent-e; a magyar irodalomtudomány és -történet tárgykörében publikált kötetekre, tanulmányokra, cikkekre, híradásokra és megemlékezésekre; a szaktudomány lexikális és könyvésze-

ti segédeszközeire, valamint a társtudományok és -művészetek irodalomtudományhoz kapcsolódó (kapcsolható) anyagaira. A kötet Függeléke az egyetemes irodalomtudomány körében megjelentetett, magyar szerzők által írt műveket tartalmazza.

A bibliográfia szerkezete, szakrendje úgy, mint az előző köteteké is *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* c. sorozatban megjelent kézikönyvek szakrendjét követi. *Fő fejezetei:* Az irodalomtudomány általában (Esztétika, Irodalomelmélet, Korszakok stb.); Az irodalom és más tudományok kapcsolata; Az irodalom és más művészetek kapcsolata; A magyar irodalom története általában: korszakok, keretek, kapcsolatok. A magyar irodalom külföldön; A magyar irodalom és története: szerzők.

Ebben és néhány általános irodalomtörténeti fejezetben elől találjuk a szépirodalmi műveket (a rájuk vonatkozó ismertetésekkel) majd a témára, íróra vonatkozó cikkeket, tanulmányokat a szerzők betűrendjében.

Az anyaggyűjtés teljességre törekedett. A másodlagos források mellett pl.: *Magyar Nemzeti Bibliográfia, Külföldi magyar nyelvű kiadványok* stb. 223 belföldi és 38 külföldi magyar nyelvű időszaki kiadványt dolgoztak fel. A kötet tartalmazza a kiadványok és rövidítései, valamint az analizált tanulmánykötetek jegyzékét. A bevezető részletes eligazítást ad a bibliográfia használatáról. Az adatkeresést névmutató és tartalomjegyzék könnyíti meg.

A kötet szerkesztőjének és munkatársainak alapos és pontos munkáját csak dicséret illeti meg. Az áttekinthető szerkezetű kötet éppen úgy, mint az előző évek bibliográfiái, nélkülözhetetlen segédeszköze az irodalomtudományak.

Stauder Mária

A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905–1945. Személyi rész I. A–K.

Szerkesztette Botka Ferenc és Vargha Kálmán. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 959 l.

A magyar irodalomtörténet bibliográfiájának 6. kötete az egész vállalkozáson belül is külön egységbe illeszkedik: a teljes gyűjtemény 5–8. kötetei képezik ezt az egységet, és pedig mint a *20. századi magyar irodalom történetének* szisztematikus bibliográfiai feldolgozása. A 20. századi magyar irodalomra vonatkozó átfogó, általános munkák bibliográfiáját közreadó 5. kötetet az egyes alkotók személyi bibliográfiája (az alkotók betűrendjében A-tól K-ig) követi: természetesen a jelen kötet is *irodalomtörténeti* bibliográfia, azaz az egyes alkotókra vonatkozó írások adatait az irodalomtudományi kutatás szempontjai szerint válogatta s adja közre. Az alkotók művei közül így csupán az összkiadások, gyűjteményes kiadások adatait tartalmazza, illetve olyan munkáik lelőhelyeit, amelyek – kisebb szöveggözlések, levelezés – a tudományos, vagy legalábbis összegző igényvel közreadott művek mellett elhanyagolhatatlan tárgyát képezik a tudományos kutatásnak.

A kötet tulajdonképpen anyagának – az egyes alkotókra vonatkozó írások válogatott gyűjteményének – a monográfiáktól, tanulmánykötetektől egészen a napilapok adataiig terjed a gyűjtőterülete. A fontosabb források határainkon belüli teljességét olyan külföldi lapok, folyóiratok s egyéb kiadványok adatai egészítik ki, ame-

lyek több-kevesebb rendszerességgel, de általában az irodalomtörténeti kutatás szempontjából is számottevő adalékokat szolgáltatva kísérik figyelemmel a magyar irodalmi könyvkiadást.

A címben megjelölt időhatárok értelmében a kötet csak olyan alkotókra vonatkozó bibliográfiai adatokat szerepeltet (1970-nel bezárólag), akikkel 1945 előtt (is) foglalkozott a szakirodalom. A szerzők betűrendes mutatójának áttekintése egyértelműen meggyőzi az olvasót arról, hogy e vállalkozás úgyszólván minden alkotó műveinek adatait tartalmazza, aki valamilyen módon még megfeleltethető a kor irodalmisága főbb kritériumainak. Írók, költők, irodalomtörténészek mellett szerepelnek természetesen azon szerzők írásainak adatai is, akiknek a munkássága csupán alkalmilag, vagy az irodalmi, irodalomtudományi műfajok határterületeit érintve kapcsolódnak a huszadik századi magyar irodalom történetéhez.

A személyi bibliográfia igazából mintegy harminc alkotónál állította igazi próba elé e kötet összeállítóit, hiszen az anyagnak itt nem egyszerűen valamiféle mechanikus az egybegyűjtése, hanem egységes szempontok szerinti tagolása jelenthetett a hagyományos bibliográfiai szerkesztésnél bonyolultabb feladatot. Minthogy e fél évszázad során az irodalomtörténeti, irodalomtudományi feldolgozások elvei maguk is módosultak, a feldolgozandó anyag a rendszerezhetőségnek egyidejűleg igen sokféle elvét kínálta. A formális műnemi, műfaji tagolás alapelveit megtartva a kötet összeállítói igyekeztek e kereteken belül úgy tematizálni az irodalomtörténeti adatokat, hogy az időrendiséget csak az irodalomtudományi kutatás történetileg kialakult szempontjai (tematikai, élményi, stílustörténeti stb.) keresztezzék. Természetes tehát, hogy azoknál az életműveknél, ahol a kutatás eddigi logikája túlnyomórészt tematikák és élménykörök szerint osztott fel bizonyos életműveket (ld. pl. Ady), egészen más adatrendezési elveket kellett követniök, mint ahol már az 1945 utáni szociológiai történetiség határozta meg a művek irodalomtörténeti feldolgozását (József Attila). Hangsúlyozzuk azonban, hogy az egyes életművek szakirodalma sugallta rendezőelveket a kötet összeállítóinak úgy sikerült összhangba hozniuk a kötet egész anyagát áttekintően tagoló hagyományos bibliográfiai feldolgozásmóddal, hogy 20. századi irodalmunk jellegadó életműveinek adatai a tudományos tájékozódás számára végső soron ugyanazon struktúraelvek jegyében férhetők hozzá, mint az annak csupán a peremén elhelyezkedő, epizodikus jelentőségű alkotók világa.

A korszerű tájékoztatás szempontjából is nélkülözhetetlen kézikönyvet a gyűjtés alapjául szolgáló periodikumok jegyzéke, rövidítésjegyzék és névmutató egészíti ki.

Kulcsár Szabó Ernő

Magyar költők – 18. század.

Válogatta: Mezei Márta. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 966 l. (Magyar Remekírók)

XVIII. századi költészetünkről még sosem készült ilyen nagy terjedelmű válogatás: 570 vers. Összehasonlításként: a *Magyar versek könyve* (szerk. Horváth János, 1942) azonos időszakból 156 szemelvényt tartalmazott; *A magyar valóság versei* (szerk. Csa-

nádi Imre, 1966) 268-at; Weöres Sándor antológiája, a *Három veréb hat szemmel* 134-et; a *Hét évszázad magyar versei* utolsó kiadása 183-at.

Mezei Márta válogatása Faludival, Amadéval kezdődik; a kuruc költészetet a megelőző, XVII. század körébe utalja. Felső időhatára sem igazodik évszámhoz: a gyűjtemény Kazinczy körének s Berzsenyinek a verseivel zárul, vagyis mélyen belenyúl a XIX. századba. A könyv tehát nem pusztá időszámítási egység – évszázad – költészetét mutatja be, hanem egy irodalmi korszakét: a késő-barokk és a klasszicizmus vonulatát, literatúránk megújulásától a romantika kezdetéig.

A költők sorrendjét sem a merev kronológia (pl. születési évszám) döntötte el. A válogató-szerkesztő, mint írja, úgy igyekezett csoportosítani, hogy összetartozó írói körök művei egymás szomszédságába kerüljenek. Az egyes csoportok (törekvések) sorrendje azonban vitatható. Orczy Lőrinc például mindenképpen archaikusabb jelenség, mint Bessenyei, mégis a huszonnyolc évvel fiatalabb kortársa után kapott helyet. Ráday Gedeontól egyenes szálak vezetnek Kazinczy csoportjához, a kötetben mégis négyszáz lap választja el őket. Nem világos, miért kellett az 1769-ben született Dayka Gábort az 1726-os, illetőleg 1739-es születésű Kalmár György és Baróti Szabó Dávid elé helyezni, mintha ezek latinus disztichon-költészetének őse volna, nem pedig megfordítva. Kisfaludy Sándornak is aligha kellene megelőznie Virág Benedeket: a Himfy-ciklusok költője nemcsak jóval fiatalabb, hanem modernebb is.

A XVIII. század költészetében nem könnyű eligazodni: összetorlódnak s egymást átszövik meg takarják benne a legkülönbébb stílusok, irányzatok. Kiváltképp nehéz az olvasó dolga, mert a szerkesztő nem könnyíti meg: csoportosításához nem fűz magyarázatot; ami pedig a kronológiát illeti, a szemelvények alatt nem ad évszámot. Igaz, számos esetben nem is lehet, mert sok vers keletkezésének nem ismerjük a dátumát, de amikor tudjuk, mégis csak közölni kellett volna, mint ezt más antológiák (pl. a *Hét évszázad*) tették.

Jellemző továbbá a XVIII. század költészetére, hogy tulajdonképpen kétféle van belőle: egy – mondhatni – hivatalossá fölkent magas költészet, s egy alantjáró, populáris verstermés. Az irodalomtörténet sokáig csak az elsőről volt hajlandó tudomást venni; hogy a Mátyási Józsefek, Édes Gergelyek, sőt Poóts Andrások lantja, vagy talán csak dorombja is teremtett értékeket, azt először egy költő, Csanádi Imre bizonyította be antológiájával. Mezei Márta már nem tartotta irodalomtörténészhez méltatlannak a velük való törődést: gyűjteményében megszólalnak a provinciális verselgetők is, és némelyikük – például a rábaközi Szany község derék plébánosa, Nagy János – igen kellemes meglepetést okoz.

Ezeknek a verselgető aprószenteknek a jelenléte azonban fölvet egy problémát: mit keresnek egy olyan kötet lapjain, mely a magyar *remekírók* sorozatában jelent meg? Poóts Andrást csak nem fogjuk ezentúl *remekíró*nak tartani?

A probléma azonban nemcsak Mezei Márta antológiájára vonatkozik, hanem az egész sorozatra. Ez ugyanis kétfajta könyvtípust foglal magában: egyrészt olyan köteteket, melyek egy-egy valódi *remekíró* – Petőfi, Kemény Zsigmond, Kosztolányi, Gelléri Andor Endre stb. – műveit tartalmazzák, másrészt olyan gyűjteményeket, melyek egy-egy kor vagy irányzat bemutatására vállalkoznak, s vegyesen közölnek mindenféle író, kicsit és nagyot. Nem vitás, hogy mind a két könyvtípusra szükség van, de összeházasításuk egyazon sorozatban ellentmondást szül: tartalom és sorozatcím közt.

És még más kellemetlen következménnyel is jár. Ha Mezei Márta dolga az volt, hogy a XVIII. század egész költészetéről adjon képet, természetesen nem mondhatott le Csokonairól, Berzsenyiről. Csakhogy Csokonainak már volt, Berzsenyinek majd lesz külön kötete a sorozatban, ezért itt, az antológiában csak költői rangjukhoz képest elenyészően kevés – tucatnyi – verssel szerepelnek. Az összkép arányai tehát fölbortak; amire az utószó figyelmeztet is. Anélkül azonban, hogy fölsorolná, ki mindenki kap majd külön kötetet, így aztán az olvasó törheti a fejét: ezért talál furcsán kevés szemelvényt Fazekastól, Batsányitól, vagy azért, mert nem is érdemelnek többet?

Végül még egy bökkenő. Csokonaitól, Kazinczytól azonos versek szerepelnek a sorozat nekik szentelt külön köteteiben és most az antológiában, s ez nyilvánvalóan így lesz más nagy költők esetében is. *Egy sorozatban kétszer* lenyomatni ugyanazt, úgy vélem, példátlan a könyvkiadás történetében.

Lukácsy Sándor

Magyar Könyvészet 1921–1944.

I. Általános művek – Filozófia – Vallás. (A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke.) Szerkesztette: Komjáthy Miklósné. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1983. 841 l.

A Széchényi Könyvtár retrospektív bibliográfiai szerkesztősege e kötettel azt a bibliográfiai hiányt kívánja pótolni, amely a Petrik Géza-féle *Bibliographia Hungariae* (1712–1920), illetve a felszabadulás utáni Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke, a *Magyar könyvészet 1945–1960* között keletkezett. A mintegy 150 000 bibliográfiai tételt tartalmazó új, nyolckötetesre tervezett kiadvány első kötete az általános művek, a filozófia és a vallás szakokba sorolható művek címanyagát adja közre az egyetemes tizedes osztályozás rövidített jelzeteivel. A retrospektív bibliográfia a territoriális elv jegyében készült, ami azt jelenti, hogy az adatgyűjtés a mindenkor államhatárokat veszi tekintetbe, a jelzett időszakban tehát azok a könyvek, kiadványok szerepelnek a bibliográfiában, amelyek az 1920 utáni Magyarország területén jelentek meg. (A hungarikák bibliográfiai feldolgozása egyéb kurrens és retrospektív gyűjtemények feladata.) A sorozat nyolcadik kötete, amely utolsóként várhatóan a nyolcvanas évek végén jelenik meg, az 1–7. kötetek betűrendes mutatóját tartalmazza majd. E nagyszabású vállalkozással a magyar könyvészet sorozata 1473-tól (Szabó Károly RMK-jától) gyakorlatilag 1975-ig válik teljessé (az 1961–1975 közötti anyag is rövidesen nyomdába kerül), s az előszó tájékoztatása szerint az 1975 utáni adatok – immár gépi – feldolgozása is folyamatban van.

Kulcsár Szabó Ernő

A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése.

Közzéteszi: a József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára és I. számú Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke. Sajtó alá rendezte és a függelékét összeállította: Herner János és Monok István. Szeged, 1983. 648 l. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11.)

Kevés kutató mondhatja el magáról, hogy sajátjaként bírja az Adattár eddig megjelent valamennyi kötetét. A hivatalos könyvkiadásba soha, a könyvterjesztésbe is csak módjával s utóbb bejutó sorozat idestova húsz éve indult. Ha ezen a méltánytalan státuszon el is boronghatunk, a sorozat léte fölött csak örvendeznünk lehet. A Keserű Bálint irányításával folyó vállalkozásnak csak a célja, alapkoncepciója mondható állandónak, a megvalósításáért folytatott munka folyamatosnak és heroikusnak – nyomdája, munkatársi gárdája és mecenaturája állandóan változik. Nem lehet elég méltóan kifejeznünk nagyrabecsülésünket és hálánkat a sorozat életbentartói iránt, bámulatunkat életbentartó leleményeik fölött. A reneszánsz és a korai barokk művelődés nélkülözhetetlen dokumentumai jelentek és jelennek meg itt, vagy egy-egy tudósi teljesítményt, hagyatékot (Herepei, most Iványi), vagy egy-egy író életművét (Szenci Molnár, Ecsedi Bátor) véve kiindulópontul, vagy egy-egy műfaj, tematika köré rendezve (levelezések). Hatalmas kötet volt eddig valamennyi, s mind a mai magyar textológia legmagasabb színvonalán oldotta meg feladatát. Ehhez kell vennünk még a kiadványsorozat „pedagógiai vonatkozását” is. Szakemberek irányításával ugyan, de többségét szegedi egyetemi hallgatók rendezték sajtó alá. Olyan iskolát kapva ezzel, amely tudósi pályák sorát határozhatja meg, s határozta is meg, s olyan iskolát teremtve, amely példaadó valamennyi honi bölcsészettudományi kar számára.

A kötetet záró kiadói jegyzetből értesülünk arról, hogy ezzel a 11. kötettel egy sorozaton belüli sorozat veszi kezdetét, amelynek egyetlen célja régi könyvtárjegyzékek közlése, egyéb könyv- és könyvtártörténeti adatokkal együtt. Nem kell hangsúlyozni ennek az elhatározásnak, tervnek a fontosságát; a művelődéstörténetnek egyetlen ága sem nélkülözheti az efféle ismereteket, sőt a legtöbbje – ha alapkutatásról van szó – innen kell kiinduljon. (Gondoljunk az ideológiai mozgalmak terjedésére és történetére, egy-egy tájegység vagy réteg iskolázottságának színvonalára, egy korszak művelődésének rétegeztségére stb.)

A jelen kötet a magyar könyvtörténet és levéltártudomány egyik atyamesterének, Iványi Bélának (1878–1964) munkásságát gyűjti egybe. Egyike volt ő azoknak, akik belévethették magukat a századfordulón a mindenfelé megnyíló családi és intézményi levéltárakba és bibliotékákba, hogy aztán működésük terepe drasztikus hirtelenséggel oly szűkre záródjék Trianon után. Iványi – és mások – 1918 előtti (és utáni) adatgyűjtései pótolhatatlanok (sokszor ellenőrizhetetlenek): ezek révén vetül néhány fény sugar a történelmi Magyarország levéltári és könyvtári „egyetemére”. Ez az egyetemesség persze – tudjuk – milyen pusztulások utáni viszonylagosságot jelent. És elmondhatjuk, hogy az első világháborút követő évtizedek – napjainkig – mindenben „méltók” a korábbi pusztító századokhoz.

A kötet közli Iványi részben megjelent, majd befejezetlenül maradt nagy dokumentációját, a *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331–1663.* címűt. (Az első kötetet, az 1600-ig futó részt, fotómásolatban, a másolási hibák elke-

rülése végett.) Ezt követi 10 Iványi-tanulmány, illetve adatközlés. Függelékként a szerző további gyűjtéséből kapunk ízelítőt. Elképzelhető, hogy milyen komoly szerkesztői, textológiai munkát jelentett e sokféle anyag (kiadványok, kéziratok) egységbe rendezése. Ámulatunkat növeli, hogy az Iványi-bibliográfia (32 + 132 tétel) után a kiadvány gondozói a kéziratok hagyaték listáját is közlik. Ehhez szinte az egész országot be kellett járniuk.

Az Adattárnak ez a kötete – a többihez hasonlóan – a magyar művelődéstörténeti kutatások eredménye, csúcsteljesítmény. Példányszámáról nem tudósít a kötet, de remélhetőleg – legalább – a hungarológiával foglalkozó nagykönyvtárak és szakbibliotékák nem mulasztják el beszerezni, itthon és külföldön.

Alexa Károly

Majtényi Erik: Emberek, lakások lakói. Versek, műfordítások.

A bevezetőt írta Szász János. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 270 l. (Romániai Magyar Írók)

Majtényi Eriknek, akinek lírája a hetvenes évek elején újult meg igazán, miután megtagadta az „elkötelezett költészet álesztétikáját” és valódi poeta doctusként viszatért a maga „elfelejtett, tisztasodró éneké”-hez, a Romániai Magyar Írók rangos sorozatában megjelent gazdag versgyűjteménye az első posztumusz kötete. A költőként, gyermekversek szerzőjeként, újságíróként és szerkesztőként ismert, de emberként is legendás Majtényi 1922-ben született Temesváron; a nemzeti kisebbség életét élő bánásági magyarság első éveit, a maga küzdelmes életét, börtöneit, hol antifasiszta kommunistaként, hol fasiszta nacionalistaként való deportálásainak történetét sorsa más eseményeivel együtt a *Hajóharang a Hold utcában* c. memoárregényében írta meg (magyarországi kiadása: Magvető Kiadó, Budapest, 1977.), amely vallomásnak és történelmi korképnek egyaránt kiváló. A szerkesztés, irodalomszervezés és az írószövegségi munka mellett energiái javát a műfordításnak szentelte román és német költők mellett francia, angol és orosz lírikusok tolmácsolásával, 1982-ben Bukarestben bekövetkezett korai haláláig. Könyve, melyhez barátja és életművének ismerője, Szász János írt bevezető gyanánt vallomásos emlékezést és a költői utat megrajzoló méltatást, a még Majtényi által válogatott *Legszebb versek*-kötet anyaga mellett a halála előtt kevéssel elkészült *Válogatott versek*-könyv darabjait is tartalmazza (és teljes egészében magában foglalja a Magvetőnél 1981-ben megjelent *Most át kell írnom ezt a menetrendet* c. kötet verseit). E több mint száz vers a „szócsőköltészettel” és a szocreál ódákkal végleg szakító, mindinkább elmélyülő intellektuális-humanista lírát érlelő Majtényi Erik igazi arcát mutatja meg; művészi alázatára jellemző a puritán válogatás is. Majtényi tevékenysége és életútja Szász János bevezetőjéből közvetlenül is megismerhető; külön érdekessége e lírai pályarajznak, hogy (a szerző más hasonló írásait követve) montázsszerűen, szinte teljes terjedelmében idézi Gálfalvi Györgynek a már nagybeteg Majtényivel készített részletes életrajzi interjúját (Igaz Szó, 1980/4.) és a költőnek nem sokkal halála előtt az Előrében megjelent önvallomását (1981. márc. 8.). A kötet nagyobbik felét azonban nem Majtényi saját versei, hanem majd százötven műfordítása teszi ki; e gazdag, és már

a költő halála után Szász János által válogatott anyag viszonylagos túlsúlya ellenére is csak ízelítő Majtényi fordítói munkásságának minőségéből és terjedelméből, a világirodalom régi és kortárs nagyjainak (*Apollinaire, Schiller, Aragon, Béranger, Chamisso, La Fontaine, Heine, Hölderlin, C. F. Meyer, Morgenstern, Updike* és mások), illetve a régi és jelenkori román irodalom neves lírikusainak (*D. Anghel, Maria Banuş, M. Beniuc, Ion Budai-Deleanu, Eminescu, Fundoianu, Giurgiuca, Isac, Jebeleanu, Stănescu*) verseiből. Az *Emberek, lakások lakói* c. gyűjtemény a megfontolt válogatással pontos képet ad Majtényi Erik költészetéről, miközben szerény emléket állít a romániai magyar irodalom idősödő-fogyó középnemzedéke e becsült írójának.

Csapody Miklós

Martinkó András: Értjük vagy félreértjük a költő szavát?

RTV—Minerva, Budapest, 1983. 181 l.

Jó tíz esztendeje megjelent, „*A nagyszerű halál...*” című tanulmánya óta (Kritika 1971. 10.) Martinkó Andrást a régebbi magyar irodalmi szövegek nehezen megfejthető, vagy éppen évtizedeken át félreértelmezett szavainak—kifejezéseinek szakértőjeként tartják számon a jelenkori magyar irodalomtörténetírás művelői. E téren folytatott tevékenységével, hála a Magyar Rádió irodalomkedvelők számára sugárzott *Társalgó* című műsorának, s a műsorvezető Kulcsár Katalinnak, a nagyközönség is megismerkedhetett az utóbbi években, most pedig könyv alakban is kézbe veheti az elhangzott beszélgetések szövegét.

A bevezető beszélgetésben arról folyik a szó, „...hogyan a magyar olvasók egy jelentékeny része, de ... olykor az irodalommal hivatásból foglalkozók is nyelvi nem mindig értik azt a szöveget, amelyen, illetve amellyel dolgoznak”, majd Martinkó a kérdésekre válaszolva e jelenség okaira igyekszik rávilágítani. Ezután következnek a beszélgetés tárgyául választott művek keletkezésének időrendjében a szöveg-, illetve szóértelmezések. Példaanyagul Martinkó a legismertebb magyar versekből válogatott, a *Júlia szép leány* című népballadától kezdve a *Csongor és Tündén* át *Ady A föl-földobott kő* című költeményéig. Néhány találmányra kiragadott példa a sok-sok szómagyarázat közül: Balassinál (*Egy katonaének*) a vitézek szó szabadon portyázó harcosokat jelent, a *Csinom Palkó* „csollong’ja, sallang’, rojt’ értelemben szerepel, Faludinál (*Kiszűtő és felelő ének*) az „emberséges” nem a „humanitárius”, hanem a „férfias”, „derék” megfelelője, Batsányinál (*A franciaországi változásokra*) a „jobbágy” nem földesúrnak szolgáló parasztot, hanem általános értelemben „alávaló”-t jelöl, Kölcseynél a *S nyögte Mátyás bús hadát* sorban a „bús” nem „szomorú”, hanem „fekete” értelemben áll, a *Toldi* elején a „Mint ha” helyes értelmezése „Mint amikor”. S végezetül említsük még meg Martinkó András „felfedezései” közül a talán leginkább elhíresedett: a *Szózat* „nagyszerű halál” szókapcsolatában a jelző nem „magasztos”, „felemelő”, hanem a kisszerű, közepeszerű szavakat felidézően „nagyarányú”, hatalmas értelemben áll, a kifejezés tehát lényegében „országos halál”-t jelent.

Az egyszerre tanulságos és szórakoztató kötetet érdeklődő olvasó és irodalomtörténész egyaránt haszonnal forgathatja.

Szajbely Mihály

Méliusz József: *A Horace Cockery-Múzeum. – Horace Cockery darabokra tört elégiája.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 457 l.

Méliusz József (1909), a *Város a ködben* című klasszikus Monarchia-regény, a *Sors és jelkép* és a vallomásos *Kávéház*-regények írója, több mint félszázados pályája újabb magaslati pontjaként adja közre a Cockery-féle kettős könyvet, bizonyítékaként folyamatos megújulásának. A mű első fele, a *Múzeum* emlékező esszéregény, mely „A költő személyének, személyiségének, életének lefordítása”, vallomások, betétek és kollázsok sorozata a Méliusz által kitalált Horace Cockeryvel való találkozásokról és az elmúlt évtizedekről, míg a *Darabokra tört elégia* hatalmas, 127 versből álló kompozíció, a travesztia új remeke. A szerepjátszásnak ez az esztétikai gesztusa Méliusz egész életművét, nemcsak költészetét jellemzi; a voltaképpeni alanyiság rejtőzködő vallomásossága – amelyre ő maga az Óda József Attiláját hozza fel, aki Thomas Mann Castorpjának szerepébe bújik (de említhető Weöres és a Psyché is) – már korán, az 1934-ben a *Korunkban* közölt *Ben Hepburn hagyatékában* is megjelent. Méliusz költészetét a 60-as évek végén Szilágyi Domokos joggal nevezhette barokknak, mert arányai, retorikája és a parttalanságnak a fúgaformákban végre határozott alakot öltő volta már a költői pályája elején, a 30-as években feltűnik, és mert a népi nosztalgia nem népköltészeti formákat kap, hanem a szecessziós szabadvers formájában és beszédrítmusával jelenik meg. Bár a travesztia ténye logikus és átlátható, Méliusz költészetében rendkívül bonyolult filozófiai, poétikai és világnézeti formálódás, számtalan létező és világirodalmi élmény együttes és folyamatos hatására jött létre: a Múzeum lényegében e költészettípus méliuszi változata kialakulásának története. A Ben Hepburn már a megtalált hang volt, a Horace Cockery-darabok először mégis csak Méliusz legfontosabb verseskönyvében, az *Arénában* (1968) jelentek meg, a belső száműzetés éveit után, melynek művei 1963 és 1967 között keletkeztek. Méliusz jelen kötetének esszéregény-része egy észak-európai állam fővárosában, Dogshavenban, Horace Cockery szülőhelyén játszódik az ötvenes évek második felében, ahol monarchikus önkényuralom: „genocid antiszemizmus” és „nacionalista totális fasizmus” nyomja el a kisebbségeket; Horace ezzel a „totális humanizmust” állítja szembe. Konkrét eszmetörténeti, irodalmi szempontból az esszéregény korábbi fejezetei Méliusz régi emlékirataival kiegészítve jelenítik meg azt a rendkívül széles szellemi körképet, melynek a szerző (=H. Cockery) a 30-as évek legelején Berlinben és Zürichben, színházzal, irodalommal, politikával és teológiával foglalkozó ifjú európeérként lesz részese, s amelyben a fikció valóságos elemeiként tűnnek fel József Attila, Illyés, Kassák, Babits, Kosztolányi, a franciák, németek neve és műveik. A kettős Cockery-könyv így válik valódi mű és annak előrevetett keletkezéstörténete travesztijává, poétikai és gondolati bravúrokkal, irodalomtörténeti följegyzésekkel, ideológiakritikával, vallomással, élő és holt barátok alakjának megidézésével, melyek nemcsak Méliusz József életműve alakulásának, hanem a korszaknak és irodalmának forrásai is.

Csapody Miklós

Adolf Meschendörfer: Corona.

Regény. Fordította Kós Károly. Második kiadás. Átnézte, az eredetivel egybevetette és a lapalji jegyzeteket készítette Veres István. Az előszót írta Szász János. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 285 l.

Trianon után a transzilvanizmus, az „erdélyi gondolat” minden addiginál biztosabbnak tetsző alapot teremtett a magyar és a szász értelmiség, főként az írók ószinte együttműködéséhez, melynek alakulása, felívelése és a harmincas évek kezdetétől beálló hanyatlása a legjobban az Erdélyi Helikon és a Klingsor évfolyamaiban követhető: a két vezető fórum kölcsönös fordításokkal, „irodalmi cserékkel”, egymás szellemi életének és a magyar–szász művelődési kapcsolatok múltjának megismertetésével segítette elő egy ideig a közös helyzettudat formálását és a megértést (a tárgykör legjobb feldolgozása Pukánszky Béla művei után, kapcsolattörténeti értékeléssel, dokumentumközléssel és könyvészettel *Ritoók János: Kettős tükör. A magyar–szász együttélés múltjából és a két világháború közötti irodalmi kapcsolatok történetéből* c. munkája. Kriterion, 1980). Ennek a kibontakozó, a nagynémet eszme térhódításáig reményteljes és zavartalan együttműködésnek az eredményeként jelent meg magyarul a jeles szász írónak, *Meschendörfernek* (1877–1963) *Die Stadt im Osten* c. regénye, a 45 előtti szász irodalom alapműve is (Nagyszeben, 1931) Kós Károly fordításában, aki a regénynek a helyszín, Brassó régi német nevét adta címül: *Corona* (Erdélyi Szépművészeti Társaság, 1933). Meschendörfer, aki germanisztikai, romanisztikai, teológiai és filozófiai tanulmányok, Strassbourg, Bécs, Heidelberg, Budapest és Kolozsvár egyetemén után tért vissza szülővárosába, kora tipikus szász felsőértelmiségijeként állt be Brassó művelődési életébe. Tanított, szerkesztette a háború előtti időszak legérdekesebb orgánumainak egyikét, a *Die Karpathent* (1907–1914), tanulmányokat írt Kleistról, Traklról, Rimbaud-ról, a szász kultúrtörténet köréből, de ismert volt drámaíróként és a holderlini vonal kései követőjeként mint költő is: *Erdélyi elégiját*, mely a szász műköltészet csúcса, Radnóti és Dsida is lefordította. Legfontosabb munkáját, jelen regényét a húszas évek végén kezdte írni, az elavult Heimatkunstból való kitéréssel a századeleji szászság helyzettudatáról, az önazonosságért vívott küzdelmekről rajzolva autentikus történeti és művészi képet, a szászság transzilvanizmus-értelmezésének irányába is mutatva.

A 6 könyvben 20 fejezetre tagolt mű éregény formájában megszólaló nemzedékrajz, benne a gyermekkorban megtanult ősi szász hagyományvilág elemeivel, történeti mozzanataival, melyek a Honterus-emlékünnap szín pompás megörökítésével és a falusi szász életmód, a világi nagypolgárság és az egyházi értelmiség mentalitásának leírásával színezik a voltaképpeni történeti cselekményt. Ennek kiindulópontja a század végen a szászságra is kiterjedő, magyarosító központosítás ellen föllépő mozgalom 1890 nyarán összegyűlt nagyszebeni nemzeti gyűlése, ahol a szász egység kettészakadt: a szebeni központú békülékeny konzervatívokkal, a feketékkel szemben megalakult a brassói támással bíró fiatal értelmiségi nemzedék, később Meschendörferék generációjának zöld-pártja, a Barcasági Polgári és Parasztpárt. Ez az esemény csak egyik csúcspontja a regénynek, a lényeg ennek az erős hivatástudatú, történeti argumentációra építő, nemzete iránt hű, jól képzett polgári-egyházi értelmiségnek a megjelenítése, gondolatvilágának és történeti szerepének megértése. Ez az értelmiség közössége számára a kiutat a szász népi egység fönntartásában, hagyományainak tudatos és ma-

gasfokú ápolásában látta; jellemző, hogy az alig negyedmilliós kis népnek a századfordulón 300 különféle típusú iskolája, gazdag önszervező hálóza és erős egyháza volt. A Siebenbürgisch-sächsische Landeskirche létrejötte a honterusi reformációval az Universitas Saxonum és a német Heimat-gondolat mellett a legerősebb tényezője volt a nemzeti különállásnak, nemzeti intézményként szolgálva a kollektívizmust, amelyet a szász azonosságideológia az egyéni törekvések fölé emelt, alkalmassá téve azt a későbbi megrázkódtatások részbeni elviselésére.

A regényidő a gyulafehérvári határozatok kimondásakor áll meg, jelezve, hogy a szászság számára is tragikus 20. század voltaképpen ekkor kezdődik. A szöveg jelen változata érzéketesen mutatja a Kós-féle magyarítás hol patinás-zamatos, hol expresszionista nyelvét; az első kiadással összevetve látható, hogy a regény vége felé szaporodnak a kipontozások, tehát filológiai szempontból az I. kiadás használandó. Különös értéke azonban a kiadásnak Szász János előszava (*Adolf Meschendörfer nyomában; a szerző felvette A fennmaradás esélyei* c. kötetébe is: Gondolat, Bp. 1986), amely egy, a szerző fiával, Harald Meschendörferrel folytatott, biográfiai és irodalomtörténeti adalékokban rendkívül gazdag beszélgetés keretében rajzolja meg az író portréját és művelődéstörténeti jelentőségét, életének, gondolkodásának kitérőivel együtt. A könyvbe fűzve 8 fénykép is idézi Meschendörfert és életének színhelyét, a történelmi Brassót.

Csapody Miklós

Mesterházi Lajos: A hazafiság logikája.

Sajtó alá rendezte: Zimonyi Zoltán. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 163 l. (Nemzet és emlékezet)

Zimonyi Zoltán, a kötet sajtó alá rendezője nyolc nagyobb publicisztikai írást gyűjtött egybe az író munkásságából, központi tematikaként a címadó írást választva, amelyben nemzeti önismeretünk kérdéseit boncolgatja Mesterházi Lajos, elsősorban saját tapasztalatai, valamint a közelmúlt ideológiai változásai alapján. Károlyi Mihály alakját emeli ki a múltból, s vele kapcsolatban tekinti át történelmünk néhány igen jelentős fordulóját. Többi írásának legfőbb érdekessége, hogy egy nemzedék 1945-ös korfordulós élményeit, tettvagyát, a koalíciós időszak mozgalmas eseményeit idézi meg szubjektív hangon, sokszor kritikusan és kissé ironikusan. Az elmúlt évtizedek valós megítéléséhez jó adalékkal szolgálnak Mesterházi töprengései, íróként és közéleti emberként megszenvedett gondolatai. Nemcsak a hazafiság, szocialista demokrácia, történelemszemlélet, vitamódszerek, politikai képzés kérdéseiről olvashatunk a kötetben, hanem Jovánovics Miklós vele készített interjúja írói műhelyébe is bevezet, s kulcsot ad több műve megfejtéséhez, s egyben az Eötvös Kollégium egyik volt diákjának változatos életútját is bemutatja.

R. T. O.

Mikó Imre—Kicsi Antal—Horváth Sz. István: Balázs Ferenc.
 Monográfia. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 285 l.

A Trianon utáni erdélyi magyar irodalom legfontosabb, valóban új szemléletet hozó „fiatal nemzedéke” irodalmi-mozgalmi tömörülésként és önálló műveivel egyaránt már a húszas évek első felében színrelépett; ennek a nemzedéknek és az egész korszaknak egyik legnyugtalanítóbb szelleme, ideológusa, írója és szervezője, a társadalomtudatosítás prófétája, a faluszerzés úttörője, a szövetkezeti gondolat lelke volt Balázs Ferenc (1901–1937), akiről barátja és szellemi hagyatékának átörökítője, Mikó Imre írta az első életrajzi és irodalomtörténeti vázlatokat. Mikó halála után Kicsi Antal folytatta a munkát, a befejezés – a szövegek egységesítése és a monografikus feldolgozás teljes munkájának elvégzése – azonban harmadik irodalomtörténészre, Horváth Sz. Istvánra várt. Neki volt a legnehezebb feladata, hiszen a Balázs Ferencről hátramaradt hatalmas nyersanyagban meg kellett teremtenie a tárgy természetéhez és a feldolgozás szakmai követelményeihez egyaránt igazodó, szemléleti egységet mutató rendet. A gyermek Balázs Ferenc családi környezete, a századfordulós Kolozsvár világa és az unitárius iskolákban felnövő tehetséges, ám tbc-ben korán megbetegedő gyermek szellemi alakulása még Mikó hangulatos előadásában elevenedik meg, éppen úgy, mint a *Tizenegyek* antológiájának alaposan dokumentált előtörténete, az antológia irodalmi-eszmetörténeti jelentőségének értékelése. Ugyancsak Mikó hagyatékában maradt fenn Balázs Ferenc sajátos önkifejezési formájának: a mesének, e mesék sorozatának az elemzése is (a *Mesefolyam* még Benedek Elek Cimborájának kiadásában jelent meg 1922-ben), miközben nyomon követhetők az első közlések a Napkelet, a Keleti Újság, az Unitárius Egyház, az Unitárius Szószék, a Pásztortűz és a Cimborá hasábjain is, Balázs Ferenc életútjának fordulóival, az Unitárius Kollégium életének, az Unitárius Teológia működésének, tanárai tevékenységének és a teológus Balázs világnézeti alakulásának a rajzával együtt. A kolozsvári teológia elvégzése után a fiatal pap, akinek sokirányú művészi, szervezői tevékenysége és vallásfilozófiai álláspontjának radikális újszerűsége már rég megbotránkoztatva előjáróit, kétéves teológiai képzésre Oxfordba ment, ahol vizsgáinak sikeres letételével egyidőben világkörüli útjára is felkészült: megjárva Amerikát, Japánt, Kínát, Indiát és a Közel-Keletet, 1928-ban tért haza Erdélybe, hogy tapasztalatait unitárius egyháza és az erdélyi magyar falu szolgálatába állítsa. 1929-ben jelent meg *Bejárom a kerek világot* c. útirajza, később szövetkezetfejlesztő tervei, teológiai munkái, daloskönyve, regényei, a legfontosabbat azonban faluja életének átszervezésével, szövetkezetek alapításával, népneveléssel, előadóutakkal, lapszerkesztéssel és a gyakorlati munkaterületek számtalan terepén óhajtott elvégezni, miközben nehéz körülmények között élt családjával, gyanakvással körülvéve. Az *Erdélyi Fiatalok* falmunkájának és mozgalmának nemcsak ideológusa, hanem legtevékenyebb megvalósítója is volt, annak ellenére, hogy faluszerzői és papi munkája a mozgalmi élettől távoltartották. A túlfeszített munka hamarosan felemésztette fogyó energiáit, majd ifjúkorában szerzett betegségébe 1937-ben belehalt. A monográfia szerencsés módon nem e nagyívű, mozgalmas élet külső eseményeire, hanem hőse tevékenységének gondolati, erkölcsi premisszáira, etikai rendszerére helyezi a hangsúlyt, elemelve és bírálva felfogásának utópista vonásait, ugyanakkor kellően elemelve nemcsak irodalmi,

világszemléleti összetevőit, hanem jelezve Balázs unitarizmusának sajátos, szélsőségesen liberalista voltát is. Külön értéke a monográfiának a pontos, fejezetenként tagolt jegyzetanyag, főként pedig a Nagy Teréz által összeállított Balázs Ferenc-könyvészet, mely (annak ellenére, hogy Balázs számos külföldi – köztük elérhetetlen angol nyelvű – lapban is közölt) rendkívüli gazdagságú gyűjteménye a Balázs Ferenctől való és a róla szóló irodalomnak. A monográfiát 27 dokumentumfotó egészíti ki.

Csapody Miklós

Mikszáth Kálmán Összes Művei 77. kötet.

Cikkek és karcolatok XXVII. kötet: 1888. július–1889. január. Szerkeszti: Rejtő István. Sajtó alá rendezte: S. Fürth Éva–Rejtő István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 478 l.

Erről a kötetről is mindaz elmondható, ami az életmű-sorozat publicisztikai folyamának megelőző darabjairól: tárgyilagosan, ha a felépítését, dicsérőleg, ha a kidolgozás minőségét nézzük. (Természetesen a kritikai kommentárok néhány kérdőjele feloldható, feloldandó, a motivikus, stiláris korrespondanciák száma gyarapítható.)

A parlamenti élet – mely központi helyet foglal el ekkor a hírlapíró Mikszáth munkálkodásában – legfontosabb eseménye ebben az időszakban két törvényjavaslat: a regálemegváltásról és a véderő fejlesztéséről indítványozott; a közéletben pedig Rudolf trónörökös, „Rezső királyfi” öngyilkossága. Az előbbieket izgatott hangulatú, botrányoktól sem mentes üléseken vitte keresztül Tisza, az utóbbit (1889. januárjának legvégén) egy briliáns cikkben gondolja végig Mikszáth, szinte az első, bár ellentmondásos híradások pillanatában. (Ez az írása most jelenik meg kötetben először.) A parlamenti tudósításokat az a Mikszáth-i kedély önti el és emeli formává, amely a kormányparti képviselőség és az írói-hírlapírói függetlenség ellentétét próbálja „egyeztetni”, s amely az egész Mikszáth-életmű egyik jellegzetes hangneme. Egyéb cikkeinek, tárcáinak is meghatározó témája a parlamenti élet, talán azért is, mert – úgy tűnik – az író legfontosabb benső problémája ekkor éppen a „mameluk” és a „kuruc” magatartásának, szerepének összehangolása. Talán ezért sem találkozunk különösebb szépírói teljesítményekkel Mikszáth ekkori pályaszakaszán. Mindenesetre az újságírói műfajok – glossza, életkép, nekrológ, „csevegés” stb. – folyamatos művelésével és kezéhez alakításával a későbbi nagyobb epikus munkákhoz fontos formai elemeket dolgozott ki.

Alexa Károly

A mindenséggel mérd magad.

Tanulmányok József Attiláról. Szerkesztette: B. Csáky Edit. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 225 l.

1980. szeptember 29. és október 1. között háromnapos tudományos ülészakot rendezett a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya és

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság József Attila születésének 75. évfordulóján. E tanácskozás előadásainak gyűjteménye a kötet, amelynek anyagát szerkesztője, B. Csáky Edit az ülésszak után született néhány fontosabb, a tematikába illő tanulmánnyal egészítette ki.

A kötet cím-adó József Attila-i felszólítást – „a mindenséggel mérd magad”-gondolatát – a költői életmű vizsgálatára vonatkoztatva érvényesítik a tanulmányírók. Bárhonnan közelítsenek is József Attila lírájához, a világirodalom részeként, az európai költészet áramába kapcsolva tárgyalják-elemzik azt. Ki szűkebb kelet-európai, ki tágabb világirodalmi kontextusban, ki a történelem, az eszmetörténet, ki az esztétika, a lélektan, a filozófia megközelítési lehetőségeivel. A huszonegy hosszabb-rövidebb tanulmányban a szempontrendszerek szövevényes hálójá fonja körül a József Attila-i életművet, újabb és újabb aspektusait villantva fel, kora irodalmához kapcsoló olykor laza, olykor erős szárait bogozva.

Szabolcsi Miklós bevezető tanulmánya (*József Attila kora világirodalmában*) érvényesíti legtágabban a kutatás szempontrendszerét. A 20. század világirodalmában új korszakhatárok megállapításával – az 1930-tól 1960-ig tartó periódust változataiban is egységes, a szintetikus modern realizmus jellemezte egyetlen korszaknak tekintve – jelöli ki József Attila költészetének helyét a világirodalom alkotó nagyságai között. *Bori Imre (József Attiláról 1980-ban)* az avantgarde, elsősorban az expresszionista és a szürrealista törekvések felől közelítve véli megtalálni József Attila helyét a század világirodalmában. *Bojtár Endre (József Attila és a kelet-európai költészet)* és *Zirkuli Péter (Árnyékrajz versekről és személyekről)* a József Attila-i életmű kelet-európai párhuzamainak létét és hiányát kutatja versek szembeesítő értelmezésével. *Tamás Attila (A tárgyi világ megjelenítése József Attila költészetében)* a tárgyak jelentéssel telítettségéről szól József Attila költészetében, s e költői látásmód, alkotásmód rokon vonásait az ún. objektív lírai törekvések más-más jelentkezési formáiban, a tárgyas költészet képviselőinek, például a francia Pongénak, Guillevicnek, a jugoszláv Popának művészetében fedezi fel. Három írás, *Kántor Lajosé (A Dunánál történetéhez)*, *Lackó Miklóse (Múlt, jövő, vigasz, részvét)* és *Németh G. Béláé (A klasszikus óda megújításának mesterpéldája)* foglalkozik az 1936-ban született *A Dunánál* című verssel. Kántor Lajos a költemény előtörténetéről és utóéletéről szólva felvillantja József Attila és Tamási Áron kapcsolatát is, Lackó Miklós a történész szemszögéből vizsgálja a történetelméleti problémákat is felvető programverset. Németh G. Béla elemzése pedig azt bizonyítja, hogy *A Dunánál*, akárcsak a *Hazám* című vers a klasszikus óda modern megvalósításának legnagyobb példája. *Szöke György („Lágy őszi tájból és sok kedves nőtől próbállak összeállítani téged”)* József Attila anyaképek formálódását, az anyakeresés stációit, *Bécsy Ágnes (A felnőtt és a gyermek)* a gyermek-motívum néhány kérdését követi nyomon. *Levendel Júlia (Az értelemig és tovább)* egyetlen gazdag jelentésű fogalomnak, József Attila életműve egyik kulcsszavának, az eszméletnek értelmezési lehetőségeire tesz kísérletet. *Tverdota György (József Attila és a crocei esztétika)* József Attila Croceéhoz fűződő szellemi kapcsolatát vizsgálja. Több dolgozat foglalkozik József Attila kései költészetével, így *Németh G. Béla* másik írása (*A kimondás törvénye*) a kései József Attila világképéről és poétikájáról, *Bókay Antalé (Verstípus(ról) és lírai kifejezőmód(ról) József Attila kései költészetében)*. Kitekintést kap az olvasó a kortárs magyar zene és képzőművészet törekvéseire *Tallián Tibor (Temperamentumok*

és tendenciák a két világháború közötti magyar zenében) és Németh Lajos (*József Attila művészettörténész szemmel*) írásaiból, valamint József Attilának az Előőrshöz és a Bartha Miklós Társasághoz fűződő kapcsolatára *Tasi József* dolgozatából.

Az ünnepi kiadvány tematikai változatossága is példázza a József Attila-i költészet sokrétűségét és egyben bizonyosága annak, hogy érdemes és kell újabb szempontok bevezetésével vizsgálni e gazdag költői életművet.

R. J.

Mint különös hírmondó.

Tanulmányok, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára. Szerkesztette: Kelevéz Ágnes. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa. Budapest, 1983. 420 l.

Hol helyezkedik el Babits Mihály alakja és életműve mai irodalmi tudatunkban? Aki elolvassa a gyűjteményt, amely a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Kelevéz Ágnes szerkesztésében jelent meg, pontos választ kap erre a kérdésre. Babits költőfejedelem volt, de uralkodói jogait életében és halála után is sokan és nyomatékosan kétségbevonták. Műve és pályája hosszú időn át egyfelől a kritikátlan (olykor képmutató) kultikus tisztelet, másfelől a dühödt, elfogult támadások és a hidegen elutasító merevség áldozata volt. Az elmúlt évtizedekben azonban hitelt érdemlő irodalomtörténeti elemzéseknek és a mesterség csínját-bínját gyakorlatból ismerő, tapasztalataikat tudatosítani képes költők méltatásainak köszönhetően szellemi portréja átrajzolódott, s Babits végre elfoglalhatta az őt megillető helyet irodalmunk legkiválóbb szellemei között.

A Babits-kultusz megújulásában szakszerű elmélyültségükkel (Rába György, Németh G. Béla), illetve esztétikai érzékenységükkel (Nemes Nagy Ágnes) oroszlánrész vállaló szerzők, ha nem is teljes számban, de megtalálhatók a kötet szerzői között. Babits alkotói nagysága mellett nem kinyilatkoztatásszerűen, hanem értékítéleteiket alapos elemzésekkel, pontos megfigyelésekkel alátámasztva tanúskodnak. S ami a legfontosabb: gondolatmeneteik – Babits szavát kölcsönvéve – nem ingyen-teóriák, nem akadémikus, tét nélküli írások, hanem komoly szemléletformáló funkciójuk van, a Babits-kérdés újszerű végiggondolására készítetnek.

Nemes Nagy Ágnes a korszerű magyar költészet egyik nagy lehetősége: az objektív líra megvalósítójaként mutatja be a fiatal költőt és megfogalmazza e tárgyias létlíra mának szóló üzenetét. *Rába György* tanulmányának olvastán kibontakozik előttünk a gondolkodó és az alkotó közötti szoros egység, a tudatosság domináns és termékenyítő szerepe a költeményekben. Ez a tény különös hangsúlyt ad a gondolkodó, értekező Babits elemzésének. *Németh G. Béla* Az európai irodalom története világgépi összefüggéseinek vizsgálatával, *Taxner-Tóth Ernő* pedig a költőelődökről írott Babits-esszék sorrávetelével a költőnek a gondolkodó felől történő megközelítését segítik elő. *Németh G. Béla* kötetzáró tanulmánya a második pályacsúcs, a kései költészet poétikai sajátosságainak érzékeny és pontos leírásával járul hozzá a Babits-mű megértéséhez. A Babits-kutatás új generációját a kötetben *Reisinger János* képviseli, aki tanulmányában

nehezen elfogadható konklúziókhoz jut el, de eközben a XX. századi költészet és a vallásos hit közötti viszonyra vonatkozólag igen sok tanulságos megállapítást tesz.

A költő-Babitsnak tehát kétségkívül a legnagyobbak körében: Ady és József Attila mellett van a helye. Ez nem ok azonban arra, hogy elhallgassuk a szerkesztő, az irodalmi közéletben szereplő (helyenként gondolkodó) tevékenységének problematikus elemeit. A kiadvány ebből a szempontból is megfelel a tárgyilagosság követelményeinek. *Fráter Zoltán* Babits és Osvát kapcsolatáról, *Máté J. György* a Hatvanyhoz fűződő viszonyáról szólva, *Tasi József* József Attila Babits-pamfletjének személyi háttérét kutatva, *Csaplár Ferenc* Kassák és a költő érintkezésének történetét áttekintve, *Mikó Krisztina* a Halász Gáborral folytatott nemzedéki vitáját felidézve egyaránt rámutatnak Babits felfogásának, illetve magatartásának bizonyos korlátaira. *Kabdebó Lóránt* Babits és Balogh József kapcsolattörténetét feltáró tanulmányából is leszűrhetők hasonló tanulságok. Mivel e dolgozatok egy sor egykori vitakérdést, emberi konfliktust érintenek, esetenként további diszkusszióra adhatnak okot. A költővel szemben türelmetlen, elfogult beállítottság azonban egyiküknek sem vethető szemére. Babits szempontjait, igazát is mérlegre teszik és egy percre sem feledkeznek meg arról, hogy a gyakorlati, a személyes szférában is egy nagy alkotó, jeles szellem nyilatkozik meg. Ilyen kérdések tisztázása során a kortársi tanúságtételek, minden szubjektivitásuk ellenére is, jó szolgálatot tehetnének. Belőlük azonban, sajnos, csak mutatóban közöl a kötet: *Lengyel Balázs* visszaemlékezését ifjúkori Babits-élményére.

A Babits-életművet elemző és irodalmi, közéleti szereplését megvilágító írások a Babits-filológia meglehetősen homályos háttéréből bontakoznak ki. Olyan cikkek szomszédságában találjuk őket, amelyek minden megalapozott kutatás számára elengedhetetlen adatokat tárnak föl, tesznek közismertté, legyen szó akár a költő Balassiképéről (*Ambrus Katalin*), akár betegségének szakszerű orvosi leírásáról (*Dr. Gyenes György*), akár valamely érdekes adalék közzétételéről, amely Babits európai irodalmi kapcsolattörténetének valamely jellemző mozzanatára vet fényt (*Ferenczi László*). A feltáró munka jellege és eredményei azokról az óriási hiányokról is árulkodnak, amelyeknek a betöltése a Babits-kutatás sürgős feladata.

A kiadvány elkészülte is bizonyosság rá, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeum, amely az utóbbi években a szövegkiadás, a filológia egyik rangos műhelyévé nőtte ki magát, ezen a téren fontos szerepet játszhat. E műhely terméke, a szóban forgó kiadvány, dokumentumokat közöl a tanulmányok szövegébe foglalva (*Kabdebó Lóránt*), függelékként (*Csaplár Ferenc*, *Ambrus Katalin*) és önálló írásként is (*Sötér István* publikálatlan Babits-nekrológja, a költő 1919-es irodalomelméleti előadásainak szövege — *Kelevéz Ágnes*, *Sárdy Jánosné*), Illyés levelei Babbitshoz (*Téglás János*). Az irodalmi muzeológia más módon is hozzájárult a Babits-kutatáshoz: *W. Somogyi Ágnes* összeállította a Petőfi Irodalmi Múzeum Babits-fotóinak ikonográfiáját, *Sára Péter* pedig az alkotónak a relikviái, tárgyi emlékei közé vezet, akinek viszonyát a külső világhoz, mint az elefántcsonttoronyba visszahúzódkó alkotótét oly sok bírálat érte, s aki ugyanakkor a korszerű tárgyias líra képviselőjének számít a magyar irodalomban.

A kötet tehát születése 100. évfordulóján méltó emléket állított a magyar költészet kiemelkedő alkotójának.

Mitrovicei Vratislav Vencel viszontagságai.

Fordította: Nagy Judit. Madách Könyvkiadó—Európa Könyvkiadó, Bratislava—Budapest, 1982 [1983]. 272 l.

Két évszázad tizenegy cseh nyelvű kiadása után magyarul is megjelent a cseh reneszánsz irodalom egyik kiemelkedő alkotása, Mitrovicei Vratislav Vencel törökországi útinaplója.

Az 1591-ben Friedrich Krekwitz császári követ kíséretében a Portára menő tizenöt éves apród érzékletes úti- majd börtönélményei magyar szempontból is többszörösen figyelmet érdemlőek. Egyrészt a Béctől Belgrádig magyar királyi, illetve hódoltsági területen áthaladó követség tagja fontos észrevételeket tesz a magyar városok – különösképpen Esztergom és Buda – életformájáról, építészeti emlékeiről, vallásgyakorlási lehetőségeiről. (Száz évvel Mátyás halála után ő még láthatta a Corvina könyvtárszobájának festését, kárpitjait és egy feliratát.) Másrészt a korabeli magyarországi dokumentumok objektív kiegészítőjeként használhatók feljegyzései a hódoltság anyagi és szellemi kultúrájáról, hétköznapi létminőségéről. Végül pedig, amellet, hogy szemléletes, élénk képet rajzol a török főváros, az udvar életéről, már mint a Fekete-torony elképesztő gyötrelmeket túlélő foglya, említést tesz a magyar rabok, Balogdeák István, volt egri hadnagy, Gazda Kristóf és Huszár Mátyár – a híres törökverő Huszár Péter bátyja – sikertelen szökési kísérletéről.

Az olvasmányos könyvecske méltó párja Dernschwam János fél évszázaddal korábbi portai naplójának.

J. J.

Mózes Huba: Sajtó, kritika, irodalom.

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 175 l.

Mózes Huba könyve elsősorban sajtótörténet, lényegében a romániai magyar időszakai sajtó irodalomtörténeti vonatkozásait kutatja. Vizsgálódásainak, adatokat feltáró munkásságának középpontjában a sajtó mint irodalomtörténeti forrás (és még inkább mint forrásérték) áll.

Az első rész (*Időszaki sajtó – irodalmi sajtó*) fejezeteiben a szerző az időszakai sajtó történetének kronológiáját adja. Itt figyelme az irodalmi érdekű kiadványokra irányul: Beszélytár (1843–), Erdélyi Múzeum (1856–), Keleti Virágok (1889–), Új Erdély (1918–), Korunk (1926–), Utunk (1946–). Ezek közül négynek (Beszélytár, Erdélyi Múzeum, Keleti Virágok, Új Erdély) a teljes repertóriumát közli, kettőnek (Korunk, Utunk) pedig az indulási, előkészítési körülményeit taglalja.

A második részben (*Sajtó és kritika*) az irodalomkritika és az irodalmi elvek alakulását, fejlődését vizsgálja. Itt a belső tagolás szintén kronologikus; mindegyik fejlődési szakaszhoz más-más elvi kérdések kötődnek (a felsorolásban minden esetben példaként csak egyet említünk): az 1830–1848-as évek (pl. az irodalom fogalma, nemzeti jellege és az eredetiség), a XIX. század második fele (pl. irodalmi kapcsolatok, műfordítás), a XX. század eleje (pl. vélemények az új irodalomról), az 1920-as évek (pl.

nemzeti sorsproblémák megszólaltatása, az együttélésből fakadó kölcsönös emberi és írói kötelezettségek), 1930–1940 között (pl. marxista törekvések az irodalomkritikában) 1944 után (pl. az irodalom pártosságának értelmezése).

A harmadik részben (*Napisajtó és irodalom*) a szerző a két világháború közötti korszak két jelentős napilapjának, a Keleti Újságnak és a Brassói Lapoknak szerepét vizsgálja, elsősorban abból a szempontból, hogyan hatottak a romániai magyar irodalom kialakulására és népszerűsítésére.

A kötetet hasznos könyvészeti összeállítás zárja: Irodalmi érdekű időszaki sajtókiadványok válogatott bibliográfiája. Ennek van helységenkénti és időrendi áttekintése is.

Szabó Zoltán

Munkačilen kuzymez – Munkácsi ajándéka – Podarok Munkači.

Sostavitel' A. Uvarov. „Udmurtija”, Iževsk, 1983. 187 l.

A háromnyelvű (udmurt, magyar és orosz) kiadvány előbb Munkácsi jelentőségét méltatja, majd három tanulmányából (A votjások közt – Az esztergomi fogolytáborban – Újabb votják irodalom) közöl. Közel ötven, Munkácsi által gyűjtött votják (=udmurt) dal és egy hosszabb epikus ének következik Képes Géza és Kótyuk István magyar, illetve G. Ivanov orosz fordításában, és cirillbetűs eredeti szövegben is. Háromnyelvű a tartalomjegyzék és a mintegy tucatnyi fénykép aláírása. Forrásművek jegyzéke és bibliográfia is olvasható.

Az egész kötet jelzi, mily sokra becsülik ma is az udmurtok Munkácsi ottani népköltési gyűjteményeit. A meglepően hibátlan magyar részt Kerekes András gondozta.

Mínthogy Munkácsi érdeklődése még inkább az obi-ugorokra terjedt ki, más finnugristáink (Beke Ödön, Fokos Dávid és mások) pedig permi és volgai népek körében legalább ennyit kutattak, hasonló további kiadványok is elképzelhetők lennének.

Voigt Vilmos

Műhely '83.

Összeállította Fónod Zoltán. Madách Kiadó, Bratislava, 1983. 198 l.

Ötödik alkalommal vehetjük kézbe a pozsonyi Madách Kiadó évente megjelenő szemelvénygyűjteményét, a *Műhelyt*. Főlapozásakor rögtön szembe tűnik a gyűjtemény profilváltozása. Az első négy szám a „Szemelvények a Madách Könyvkiadó könyvterméséből, valamint a csehszlovákiai magyar kulturális sajtóból” alcímet viselte. Az 1983-as kötet azonban a „Szemelvények a csehszlovákiai magyar írók legújabb műveiből” megjelölést hordozza. Főlvállalt új szerepköre eszerint – hazai fogalmaink segítségével – eltolódott a kiadói ajánló programfüzetek és a könyvheti reprezentatív antológiák (Körkép, Szép versek, Rivalda, Írószemmel) hivatása felé. A feladatkör

ilyetén módosulása teljességgel indokolt, hiszen a nemzetiségi magyar irodalom eredményeit nyomon követők számára nem jelent átláthatatlan publikáció-özönt a Szlovákiában évente megjelenő kéttucatnyi eredeti magyar szépirodalmi kötet, valamint a pozsonyi Irodalmi Szemle tíz száma.

Az 1983-as füzet összesen 19 publikációt tartalmaz – minden eddigi kötetben megjelent írásműnél kevesebbet. A már szokásos rovatbeosztás szerint az *Arc és tükör*-ben novellák, versek, regényrészletek, esszék olvashatók, a *Mérlegen* irodalomtörténeti és művelődéstörténeti közleményeket tartalmaz, míg a szülőföldismeretet szolgáló *Barangolás* – mindössze egyetlen – riportot Naszvadról. A kötetet az 1983-ban megjelenő új szlovákiai magyar könyvek rövid ajánló ismertetései zárják le.

Az ismert és nálunk is népszerű szerzők (Dobos László, Grendel Lajos, Rácz Olivér, Tóth László), valamint a fiatalabb tollforgatók (Cúth János, Finta László, Kövesdi János) szépirodalmi közlései után a *Mérlegen* rovat esszéi, tanulmányai következnek. *Szeberényi Zoltán* egy hosszabb munkájának részlete a szlovákiai magyar irodalom népfrontos korszakának (1935–1938) eseményeit eleveníti föl, erősen politikus látásmóddal. A kötet másik fontos írása *Csanda Sándor* tollából származik, aki nagyívű tanulmányában dolgozta föl az 1932–1937 között megjelent Magyar Írás című folyóirat történetét. Ez a – Darkó István szerkesztette – lap volt kétségtelenül a két világháború közötti szlovákiai magyar irodalom legszínvonalasabb és egyben legrangosabb orgánuma, mégis a legutóbbi időkig a méltatlan feledés borította. Most ráirányulhat az irodalomtörténeti érdeklődés erre a folyóírra, amelynek munkatársi gárdájához tartozott pl. Bartalis János, Csuka Zoltán, Féja Géza, Győry Dezső, Kemény Gábor, Kovács Endre, Makkai Sándor, Mécs László, Móricz Zsigmond, Nyíró József, Radnóti Miklós, Szenteleky Kornél, Szentimrei Jenő, Szombathy Viktor, Tamási Áron, Tolnai Gábor vagy éppen a grafikus Buday György. Meggondolkodtató és vitára készítő *Alabán Ferenc* esszéje napjaink szlovákiai magyar irodalomkritikájáról: e műbíráló kibontakozásának irodalmi és nem irodalmi természetű akadályairól. Kissé ismétlésnek hat viszont *Farkas Veronika* cikke a nemzetiségi képzőművészetről. A főlzabradulást megelőző korszakról Brogyányi Kálmántól már napvilágot látott monográfia, így a szerző azt csak kivonatolhatta. Újdonságot tanulmányának második része jelent, az 1948-at követő időszak magyar festőinek, szobrászainak pályaképéről, e képzőművészet fejlődéséről való összegző áttekintése.

A *Műhely* '83-as jelzésű füzete ezúttal sem okozott csalódást, ami legnagyobb részben a szerkesztő-összeállító *Fónod Zoltán* érdeme. A terjedelmi korlátozottság miatt kicsiny anyagot volt kénytelen összeválogatni és megszerkeszteni. Talán ezért is kevés benne a kerek, egész írás és föltűnően sok a részlet. Ám lehet, hogy ez csupán az olvasási kedv fölkeltését célzó taktika.

Mezey László Miklós

Nádas Péter: Nézőtér.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 188 l. (JAK füzetek 5.)

A magyar és a világszínházról szóló írások, vallomások gyűjteménye a kötet. Nem szabályos bírálatokat olvashatunk egy-egy megvalósult színelőadásról, hanem a

leírason, a kritikán túl Nadas Péter elképzeléseit, vágyait ismerhetjük meg a színházról mint „az egyetlen közösségi művészetről”, a „rituális összelélegeztetés” művészetéről. Nadas szépirodalmi műveinek stílusa jellemzi esszéinek gyűjteményét is, amely egyik legszemélyesebb vallomásával, a *Takarítás* című komédiájának győri bemutatójáról szóló próbanapló töredékével zárul (*Egy próbanapló utolsó lapjai*).

A próba-folyamat egyes részleteit, a színészek, a rendező közös kínlását, néha meddő erőfeszítéseit, azt a művészi alkotó munkát ismerjük meg a színház búvőkörében élő, ám mégis ítélkezni, a történektől eltávolodni is képes drámaíró Nadas Péter szemével, amely igen ritka a magyar színházi gyakorlatban. A megszületett előadás, fölmutatva a művészi kifejezés új lehetőségeit, bizonyítéka lett egy eddig hazánkban még alig próbált színházi kísérlet életképességének.

A próbanapló és a *Nézőtér* más írásai Nadas Péter *Szintér* című dramakötete mellé állítva kétségtelenül drámaírodalmunk és színházművészetünk egyedülálló törekvését reprezentálják.

Stauder Mária

Nádor Tamás: Tiszteletpéldány az olvasónak.

Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, Budapest, 1983. 121 l.

A Könyvvilág ajándékkötete, amely könyvárusi forgalomba nem került, 27 interjút tartalmaz. Valamennyi beszélgetés szövege a könyvszakma folyóiratában jelent meg 1979 és 1983 között. Az interjúk mindig egy-egy frissen megjelent kötethez kapcsolódnak, de a kérdéseknek köszönhetően gyakran az egész alkotói pálya felelevenítődik.

A beszélgetőpartnerek között költők, regényírók, irodalomtörténészek, történészek, filozófusok vannak, de szerepel a kötetben gazdaságtörténész, zongoraművész, néprajzkutató, régész is.

A kötetben a következő alkotók szólnak meg: Bajor Nagy Ernő, Benjámín László, Berend T. Iván, Cseres Tibor, Cserépfalvi Imre, Cziffra György, Domokos Mátyás, Dömötör Tekla, Gáll István, Huszár Tibor, Juhász Ferenc, Juhász Gyula, Karinthy Ferenc, Kálnoky László, Keresztury Dezső, Rába György, Ránki György, Sánta Ferenc, Takáts Gyula, Tandori Dezső, Vas István, Vészi Endre, Zelk Zoltán, Zolnay László.

N. S. K.

Nagy Endre: A magyar esztétika történetéből. Felvilágosodás és reformkor.

Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 635 l.

A szerző – mint azt az alcímben is jelzi – a magyar irodalom- és művészetelméleti eszmélkedés hőskorának bemutatását tűzi ki célul. Egy ilyen bemutató, rendszerező, összegző, tematikájában Szerdahelyi György Alajostól (Bessenyei a szerzői előszóban

kapott helyet) nagyjából Erdélyi Jánosig, illetve Sükei Károlyig ívelő munkával a modern magyar esztétika-történetírás és könyvkiadás már régen adósa az irodalomtudománynak. Nagy Endre előszavában műve rendező elveként az 1778 és 1848 közötti magyarországi esztétikai gondolkodás „fejlődésének”, mozgásirányainak és csomópontjainak bemutatását jelöli meg. Ebből következően a mű erősen leíró jellegű, s így a történetiség elvét olykor háttérbe szorítja a pusztán kronológiai rendszerezés igénye.

A könyv tárgyát tekintve szinte kikényszeríti a rugalmas szerzői szóhasználatot, a tag értelmezési mezőjű *esztétikai irodalom* fogalmának bevezetését. Így válik lehetővé az esztétikai alapvetések és rendszeres esztétikák (pl. Szerdahelyi Gy. A.: *Aesthetica...*, Versey F.: *Usus aestheticus...*, Schedius L.: *Aesthetica*) mellett olyan munkák, írások tárgyalása is, melyek az esztétika tárgyát „csak” érintik, vagy annak mozzanataival bírnak (pl. Köteles S.: *A philosophia encyclopaedia*; *Philosophiai antropologia*, Kazinczy F. levelezése, Kölcsey F. és Bajza J. kritikai és vitacikkei, poétikai tanulmányai stb.). A szerzőnek így az esztétikai irodalom feldolgozása során nem ritkán ideológiai burokkba ágyazott gondolatokból kell kiszűrnie a tisztán esztétikai vonatkozásokat, bár könyve alapkoncepciójának megfelelően a filozófiai, az esztétikai, az eszmei és az ideológiai tartalmakat mindig azok összefüggéseiben és egymásra gyakorolt hatásaiban tárgyalja, mint olyasvalamiket, amelyek részei (vagy részeivé lehetnek) a „társadalmi progresszióknak”. A könyv szempontrendszerét gazdagítja, hogy a feldolgozott művek az európai források és hatások kimutatásával többek között Sulzer, Baumgarten, Krug, Kant, Henszlmann munkáinak kontextusában is vizsgáltnak.

Nagy Endre munkájában jól érzékelhető az a bőséggel motivált „fejlődés”, mely a felvilágosodástól a romantika úttörésén át a realizmus és népiesség irányába mutat. Ezen belül érdekes konzekvenciákkal jár az olyan esztétikai kategóriák mozgása, mint a művészi visszatükrözés, az ízlés, a jó, a szép, a kellemes, a tökéletes, az esztétikai alany és tárgy, az egyéni és az eszményi stb.

A könyv fontos kezdeményezés a magyar esztétika-történetírásban, mely fakuló értékeket emel vissza a nemzeti emlékezetbe. A bibliográfia, valamint a név- és címmutató hiánya a mű népszerűsítő jellegét erősíti.

Gyarmati László

Nem spekuláltam, éltem...

Válogatás Kós Károly írásaiból. Válogatta Gerle Péter. Makovecz Imre elő- és Sas Péter utószavával. Népművelési Intézet, Budapest, 1983. 135 l.

Kós Károly sokoldalú alakját idézi meg születésének századik évfordulója alkalmából ez a szerény kiállítású, nagy gondnal összeállított kiadvány. Tíz írást tartalmaz, melyekből – ha csak vázlatosan is – képet alkothatnak a vele most ismerkedni kívánók a művész tevékeny egyéniségének meghatározó eszméiről, s munkásságának jó ismerői is örömmel üdvözölhetik nehezen hozzáférhető cikkeit. A nemzeti művészet, népművészet, építészet kérdéseivel foglalkozó írások után olvashatjuk vallomását arról, hogyan lett építészből író, majd egy alapos elemzését a kolozsvári Szent György-szoborról. Saját sztánai házának építési körülményeit, megvalósulását rögzítő emlékei után

az erdélyi magyar művészet útjáról szóló összefoglalásával ismerkedhetünk meg, részletet olvashatunk befejezetlen regényéből, a *Nagyurakból*. Huszár Sándor 1969-ben készített interjúja zárja a kötetet, amelyből kirajzolódik Kós Károly életútja, az általa vállalt feladatoknak és írásművészetének jellemző vonásai, kortársaihoz fűződő kapcsolatai, a magyar drámáról vallott felfogása. Az írásokból kiviláglik példaadó erkölcsi elkötelezettsége, a magyarságért és az egyetemes kultúráért végzett tevékenysége, a transzilizmus általa kialakított gondolköre. A kis kötetet Makovecz Imre ajánló sorai vezetik be, és Sas Péter Kós Károlyt méltató utószava, valamint a Kós Károlyról szóló legfontosabb irodalmat tartalmazó bibliográfiája egészíti ki.

R. T. O.

Nemeskürty István: Diák, írj magyar éneket. A magyar irodalom története 1945-ig. I–II.

Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 487, 491–963. 1.

A kétkötetes irodalomtörténet jelentős, és bizonyos vonatkozásaiban a közelmúlt irodalomtudományában is egyedülálló egyéni vállalkozás. Előzményei természetesen vannak ennek az egyszemélyes műfajnak is, elég csak néhány – eltérő formájú, szándékú és színvonalú – példára utalni, Beöthy Zsoltra, Benedek Marcellra, Féjára, vagy a legnagyobbra, Szerb Antalra.

Fejlődésregény a könyv műfaja, a következetesen és tudományos igénnyel végigvitt történetiség mellett az olvasói–írói szabadságnak, az oldottabb tárgyalási, kifejtési tónusnak egyéni arányából épülnek a fejezetek. Könyve célját a szerző egy Szerb Antaltól vett idézettel és megvilágítja: „De őszintén megvallva, mintaképei nem a csodált német tudósok, akik az irodalomtörténetet irodalomtudományá fejlesztették, hanem inkább a régi humanisták áhítatos pletykálkodásukkal és az ancien régime-beli filozófusok, akik marquis-nők számára értekeztek a csillagos égbolt titkairól. Emberien élő, emberien átélt, humánus stílus által szeretné a magyar irodalmat emberi szívekhez közel hozni...” A cél megvalósításának eszköze az elbeszélő tónus is, s az a kivételes adottsága, mely az előddel, Szerb Antallal rokonítja: élménymegosztó ereje. Visszahelyezi jogaiba a tetszést, s megengedi magának is, a többszöri olvasás-újraolvasás után is, a rácsodálkozást. Mindezen erényei mögött igen jelentős filológiai teljesítmény, kutatómunka is áll. A legszembeütőbbben ez a 20. századi résznél mutatkozik meg, mert itt minden korábbi fejezetnél erőteljesebbek az újságcikkek, korabeli publicisztika és tudományos munkák, naplók alapján felrajzolt történeti háttér, szövet, kortabló. A régi magyar irodalom történetére – csaknem ezer évre – az első kötet kétharmada jutott. Biztos forrás- és anyagkezelés jellemzi, bő idézetsorral alátámasztva, amennyit a tárgy és az olvasót szem előtt tartó hozzáférhetőség szempontja kíván. A felvilágosodás- és reformkori anyag zárja az első kötetet, de ez a periódus már át-szeli azok pályáját – például Vörösmartyét is – akik az önkényuralom alatt is éltek, alkottak. Az Adyval induló e századot felölelő fejezetsor ismét kétharmadnyi kötet-terjedelemhez jut. Itt válik egyértelművé, hogy Nemeskürty a költészetnél, drámánál jobban vonzódik a prózához, annak minden műfajához. Költőkről szükséztlenül, s nem

is mindig arányosan szól, s kevésbé érdeklik az irodalmi jelenségek poétikai, filozófiai komponensei is. A fejezet minden bizonnyal kiemelkedő hozadéka az „újrafelfedezés”. Békássy Ferenc, Karácsony Benő, Bánffy Miklós neve és munkái talán épp e könyv segítségével – és könyvkiadásunk hasonló tendenciája révén – válhat eleven erővé. De izlése nem berzenkedik akkor sem, ha az egykori – ma úgymond „lektúrszerzők” – könyveit kell számbavenni. A részértékeket ezekben is felmutatja, értelmezi. Hiányérzetünk viszont marad e rész olvastán. Nem jut tér, idő olyan kiemelkedő íróknak, költőknek, akiknek pályája már a két világháború közötti időszakban elindult, de csak 1945 után teljesedett ki. Hiányzik például Szentkuthy és Vas István, akiknek e korszakbeli jelenléte és munkássága kiiktathatlan tényezője a század irodalmának.

Van a 20. századi fejezetnek egy érdekes, a szerkezetnek alárendelt, de igen lényeges problémátörténeti nyomvonala. A magyar irodalom tragikus, máig is ható örökségéről, az ún. népi–urbánus megosztottságról, illetve az ezzel az ellentéppárral jelölhető mélyebb problémákról van szó. A nacionalizmus drámáiról és tragédiáiról. Az indulatokat objektíválva azt a folyamatot kísérli meg dokumentálni, ahogyan a „magyar” – „nem magyar” osztályozás alapján az esztétikai megítélés is ellehetetlenült, ahogyan faji alapon leszűkülhetett a „magyar író” fogalma. Az olvasók korrekt támpontokat kapnak a továbbgondoláshoz.

A kötet 1945-tel ér véget. A szerző indoklása szerint azért ekkor, mert neki, aki ekkor volt húsz esztendő, körülbelül ekkor ért véget a történelem, s ezt követően már cselekvő résztvevője s ennek arányában részreahló szereplője is az irodalom eseményeinek. A szubjektív periodizálást objektív szempontok is alátámasztják, mert 1945 politikátörténetileg és irodalomtörténetileg is korszakhatár.

A Diák, írj magyar éneket egyéni megközelítésű, személyes hangú, olvasásra ösztönző könyv. Közművelődési hozadéka minden bizonnyal kiemelkedő.

Széchenyi Ágnes

Anton N. Nyerges: Arpad Toth: Song of the Drywood.
Richmond, Kentucky, 1983. 128 l.

Magyar költőket bemutató sorozatának 1983-ban megjelent kötetében a szerző Tóth Árpád pályaképét vázolja fel; a cím – A szárazfa dala – utalás a Hegyi beszédek felé című versre. A bevezetésben Tóth Árpád költészetét a metafizikus költészettől a szimbolizmuson át a minimális/imagista stílushoz való eljutásként összegezi: ennek az ívnek záróköveként emeli ki a Jó éjszakát című verset. Anton N. Nyerges a költő életútját három szakaszra bontva ismerteti: Korai évek – Középút (1913–1922) – Szárazfa.

A kötet több mint félszáz Tóth Árpád-verset tartalmaz Anton N. Nyerges saját fordításában, s dokumentumként közli a költő néhány levelét Hatvany Lajoshoz, Nagy Zoltánhoz, Bródy Pálhoz és Mikes Lajoshoz.

K. J.

Nyugati magyar széppróza antológiája, 1982.

Válogatta és szerkesztette: Ferdinandy György. Az életrajzi és könyvészeti jegyzeteket összeállította: Szépfalusi István. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása. Bern, 1983. 359 l.

Pár esztendeje, amikor a Nyugaton élő, magyar nyelven író költők munkáiból jelent meg válogatás, még felmutathattuk az idehaza összeállított *Vándoréneket*. Most azonban, amikor az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem sorozatának második könyvét a kezünkbe vesszük, már korántsem lehetünk ilyen magabiztosak. A várt magyarországi összeállításnak egyelőre se híre, se hamva. A Bernben kiadott antológia „hátsó fülén” pedig már a harmadik válogatást hirdetik, a Nyugaton írott magyar eszék gyűjteményét. „*Antológiánk (...) a szó szoros értelmében úttörő vállalkozás. Hihetetlen, de igaz: szépprózánk első antológiáját tartja a kezében az olvasó*” – írja a seregszemle darabjainak válogatója, a szerkesztő *Ferdinandy György*.

Szempontjai, melyek a szelektálásának irányát meghatározták, jól körülírhatók. A szépprózáirokat válogatta bele gyűjteményébe, a magyarul írókat, a magukat magyaroknak valló alkotókat. Az előző szempont miatt maradt ki például Albert Pál, a kritikus és esszéista, az utóbbi szempont magyarázhatja Koestler Artur, Hans Habe és többek távolmaradását.

Márai Sándor ezt a vállalkozást sem tekintette magáénak. A névsor azonban parádés, a válogatás Ferdinandy jó ízlését, biztos tájékozódását dicséri. Jelen vannak – természetesen – a nyugati magyar irodalom nagy öregjei, sokműfajú vezéregyéniségei: Cs. Szabó László és Határ Győző. Víz és tűz, játszhatnak a banális szólással, melyeket azért egyetlen fontos mozzanat összetart: a minőség.

A magyarországi olvasók számára ismerős és ismeretlen nevek sorakoznak utánuk: Tardos Tibor, Sztáray Zoltán, Domahidy András és Domahidy Miklós, Halász Péter, Vásárhelyi Vera, Monoszló Dezső, Györgyei Ferenc. Prózáit író költők is helyet kaptak, Lökkös Antal, András Sándor csakúgy, mint az elsősorban irodalomtörténész-ként ismert Czigány Lóránt, a kritikusként induló és tevékenykedő Pernecky Géza.

A Magyar Műhely szerkesztő-szerzői, akik a költői antológiában – érthetetlen okok miatt – nem kaptak helyet, jelen vannak műveikkel. Nagy Pál, Bujdosó Alpár és Papp Tibor itt közölt néhány munkája, szövegkezelése mindenestre erősen elüt a válogatás uralkodó tendenciáitól. Karátson Endre, Zalán Magda, Halász György, Sárközy Mátyás, Hendi Péter és Csillag Ádám beválasztott szövegei szintén a jelentősebbek közé tartoznak.

Összességében a könyvet a sokszínűség, az érdekesség és a változó színvonal jellemzi. Feltűnő, hogy egyetlen negyven éven aluli szerzője van e válogatottnak. Nincs itt mindenki jelen, de Ferdinandy György szándéka – aki, lévén maga is író, szintén képviselteti magát a szerzők között – megvalósul. A nyugati magyar próza helyzetéről, irányairól, erőviszonyairól megbízható, használható hű képet kapunk.

A kötet végére illesztett életrajzi és könyvészeti jegyzeteket Szépfalusi István állította össze, a tőle megszokott körültekintéssel és igényességgel.

Zalán Tibor

Orosz írók magyar szemmel. I.

Szerkesztette: D. Zöldhelyi Zsuzsa. Tankönyvkiadó, Budapest, 1983. 595 l.

Az *Orosz írók magyar szemmel* című szöveggyűjtemény az első irodalomtörténeti igénytelenséggel rendszerezett dokumentumgyűjtemény az orosz irodalom magyarországi fogadtatásáról, a kezdetektől 1919-ig. Mint a szerkesztő, D. Zöldhelyi Zsuzsa bevezetőjében olvashatjuk, a kötet anyaggyűjtési munkálataiban az ELTE Bölcsészettudományi Kara „Magyar–orosz irodalmi kapcsolatok” szakszemináriumának hallgatói vettek részt, sőt a kötet összeállítói is a szerkesztőn kívül e szakszeminárium volt hallgatói: Bergné Török Éva, Dukkon Ágnes és Légrádi Viktor. Tehát a szó legnemesebb értelmében vett kollektív munkáról van szó; tanár és diákjai alkotó együttműködéséről. A kötet előzménye a hasonló című egyetemi jegyzet volt.

A könyv szerkezeti felosztása logikus, s a szerkesztő, D. Zöldhelyi Zsuzsa színvonalas bevezető tanulmányokkal kezdi az egyes korszakok bemutatását. A korszakolás a befogadó magyar irodalom periódusai szerint történik. Az első korszak a kezdetektől az 1840-es évek végéig tart. Az első hírek az orosz irodalomról a „Hasznos Mulatságok”-ban jelentek meg 1822-ben és 1825-ben. A közvetítő nyelv a német és francia volt. Az orosz művek első magyar fordításai szintén a német és francia közvetítő szöveg segítségével jöttek létre az 1830-as években. E korszak dokumentumai közül a legérdekesebb Toldy Ferenc tanulmánya, amely *A moszka literatura jelen állapota* címmel jelent meg 1834-ben, a Tudománytár 4. kötetében. Toldy az orosz irodalom értékelése kapcsán felhívja a figyelmet a magyar kultúra akkori legaktuálisabb problémájára, a nemzeti nyelvű és érzelmű magyar irodalom kialakításának szükségességére. „Tehát a moszka sincsen még túl a költészet korán, mely minden literatúrának elseje. Mutatja ez is, miképp a tudományok ott, hol a honnyelv nem divatoz az intézetekben, a nemzet kebelében nem keletkezhetnek. Ez oka a mi hátramaradásunknak is.” A közölt dokumentumokban végig megfigyelhető a párhuzamok keresése az orosz és magyar irodalom között. Az orosz irodalmat befogadó és arra érzékenyen reagáló írók hasonlóságot éreznek a XIX. századi Oroszország és Magyarország társadalmi viszonyai és lehetőségei között, és az „egzotikum” keresésén kívül időben egyre inkább előre haladva, mind realisabb képet alkotnak maguknak nemcsak az orosz irodalomról, de az orosz társadalomról is.

A következő korszak dokumentumai az 1849–1867-ig tartó periódust mutatják be. Ez a korszak különösen fontos mind a magyar, mind az orosz irodalom szempontjából. Az 1850-es, 60-as években az orosz írók világhírré tesznek szert, s ennek következtében növekvő érdeklődés kíséri az orosz irodalmat Magyarországon is. Ekkoriban az orosz irodalom iránti érdeklődésnek két gócpontja alakul ki irodalmi életünkben: Arany János és köre, az ún. népies-nemzeti iskola és Zilahy Károly köre. Arany Jánost és követőit elsősorban a versesregény foglalkoztatja az orosz irodalomban, mivel a nemzeti eposz rekonstruálásának problémájában minta lehet az orosz „romantikai vegyületben modernizált eposz”. A magyar olvasó ebben az időszakban ismerkedik meg Turgenyev regényeivel, s megszületik az *Igor ének* első magyar kiadása, sőt megjelenik 1866-ban az első magyarországi orosz könyvsiker: Bérczy Károly *Anyegin*-fordítása. Zilahy köréből ki kell emelni az orosz irodalom két igazán lelkes népszerűsítőjének,

Reviczky Szevérnek és Riedl Szendének a nevét. Ebben a korszakban jelenik meg az első híradás az orosz forradalmi mozgalomról a magyar sajtóban: lefordítják Herzen „Kolokol”-jának egyik cikkét, „Forradalmi párt Oroszországban” címmel.

Az 1868–1905-ig tartó periódusban már jelentős fordító egyéniségeket, s filológiailag pontos tanulmányokat találunk az orosz irodalomról. Turgenyev e korszak legnépszerűbb orosz írója Magyarországon, még az író életében lefordították összes regényét magyar nyelvre. Tolsztojt bár fordítják, de mintha nagyobb lenne az érdeklődés eszméi, mint szépirodalmi tevékenysége iránt. Reviczky Gyula a *Háború és békéről* írva, Tolsztojt az orosz írók között a második helyre teszi Turgenyev után. Dosztojev-szkijt ebben az időszakban még nem kellőképpen ismerik Magyarországon, népszerűsége az 1910-es, 20-as években kezdődik. Ebben a periódusban ismerkedik meg a magyar olvasó Csehov, Gorkij és Leonyid Andrejev munkásságával is. Különösen érdekes a válogatásból két tanulmány: Palágyi Menyhért Lermontov „Démon”-járól írott cikke és Szini Gyula Csehov-tanulmánya. Palágyi 1896-os munkája a Lermontov-poéma és Byron: Manfréd című műve tipológiai hasonlóságait elemzi filológiai alapossággal. Szini Gyula 1904-es Csehov-tanulmányában a mai szakirodalom közkeletű alapmegállapításait előlegezi a *Három nővér* elemzése kapcsán.

Az utolsó rész az 1906–1919 közötti évek válogatott dokumentumaival ismerteti meg az olvasót. Az Oroszország iránti érdeklődés a forradalmi mozgalmak kapcsán a magyar társadalom meghatározott köreiben egyre intenzívebbé válik. A felfokozott szociális érzékenységű írók, költők, így pl. Ady Endre is, mély szimpátiával nyilatkoznak az orosz irodalom egyes alkotásairól. A munkásmozgalom és a baloldali írók körében Makszim Gorkij a legnépszerűbb, műveit sorra fordítják, sőt személyes sorsa iránt is felfokozott az érdeklődés. Napvilágot lát több komoly munka a klasszikus orosz irodalomról. Elsősorban Alexander Bernát 1910-es Tolsztojt-tanulmányát emelnénk ki. A századelő értékválságát filozófiai szinten elemezve, a kultúra problémájából kiindulva a következő korrelációba helyezi el Tolsztojt az európai gondolkodás történetében: „A tizenkilencedik században három nagy új értékelője élt az emberi értékeknek: Schopenhauer, Nietzsche, Tolsztojt.” E részben találjuk a Tanácsköztársaság idejének orosz irodalommal kapcsolatos dokumentumait is. A periódus szövegei között szerepel két tárcanovella: Krúdy Gyula: *Emlék Nagyvezsda Szergejevnről* és Balázs Béla: *Utazás az orosz határ felé* című alkotása. Mindkettő nemcsak határozott művészi értékkel bír, hanem érdekes emberi dokumentumot is képvisel. A két orosz nő – egyrészt Nagyvezsda Szergejevna, a megtestesült természetesség és jóság, aki egyaránt szeretettel és együttérzéssel ápolja az I. világháborúban megebesült orosz és magyar katonákat, másrészt ellenpólusa Darja, a Balázs-novella fő alakja, az egzotikus szépség, aki anyagi nyugalommal ekrazitot szállít át a határon – sokáig emlékezetünkben marad.

A kötet függelékében naplórészletek és levelek találhatóak: a Herzen–Pulszky Ferenc-levelezésből válogatás, Szabó Endre levelei Csehovhoz, Tolsztojhoz, Olga Csiuminához, Korolenkóhoz, Pantyejevhez és Batthyány Ervin levelei Heller Farkashoz. A kötetet névmutató és válogatott bibliográfia egészíti ki.

Szőke Katalin

A Parnasszus ölében. Endre Károly avagy egy életmű megközelítése.

Összeállította: Pongrácz P. Mária. Facla Könyvkiadó, Temesvár, 1983. 196 l.

A temesvári Endre Károly (1893) költészete a romániai magyar irodalomban a kevésbé ismert életművek közé tartozik; hat évtizedes munkásságát az antikvitás klaszszikus szépségeszményének követése és humanizmusa, a Nyugat lírájának formakultúrája jellemzi. Pályáján számottevő hangváltás nem következett be. Legelső versei a Temesvári Hírlapban jelentek meg 1910-ben, majd felfedezte őt Kosztolányi, s közölte az Esztendő és a Nyugat is. Verseskönyve először az Athenaeumnál jelent meg 1922-ben *Az ember, aki járva jár* címmel, miután megjárta az olasz frontot. A két háború közötti időben a temesvári kereskedelmi élet egyik ismert tisztviselőjeként működött a kamarában, részt vett az Ébredj és a Szemle c. folyóiratok megalapításában és szerkesztésében. Kapcsolatot tartott Tóth Árpáddal, Osváttal, Heltaival, s kezdettől tagja volt az Erdélyi Helikonnak is, majd a népfront éveiben a Korunk köréhez csatlakozott. Legjelentősebb műve a *Görzi elégiák* c., disztichonban írott háborúellenes lírai regénye, amely az ötvenes évek második felében keletkezett, még az első világháború élményeinek hatására.

A költő 90. születésnapját köszöntő kiadvány olyan antológia, amely zavaró minőségi-műfaji eklektikussága ellenére az eddigi leghasznosabb forrás Endre költői világáról. A kötetet az összeállító előszava és egy szerzői estről szóló beszámolója vezeti be, amelyet egy napilapból való születésnap interjú követ a költő gyermekkorról, a régi Temesvár világáról. Fontosabb ennél a Görzi elégiákról folytatott beszélgetésnek és Endre hosszabb önéletrajzi vallomástöredékeinek a szövege; a kötet gondozója is ennek alapján rajzolja meg a biografikus portrét. A fejezetet a korai versekből, a Fajankó c. satirikus lapban (Temesvár, 1924–25) megjelent darabokból való összeállítás követi, egy, a Kereskedők Lapjából való cikkel együtt, amely a civil foglalkozásról hoz hírt. Útinaplóinak részletei és a temesvári Arany János Társaság munkáját idéző jegyzete után a készülő mű, a Szonettek Michelagniolóról c. sorozat mutatványai állnak s a dokumentáció szempontjából fontos Kortársak vallomásai c. fejezet, amelyben *Franyó Zoltán*, *Franz Liebhard*, *Méliusz József*, *Majtényi Erik* és *Bodor Pál* méltatásai sorakoznak; közöttük a legteljesebb portrét Méliusz 1957-ben írott tanulmánya rajzolja fel. Kevésbé fontos az 1922 és 1982 közötti kritikákból, méltatásokból egybeszerkesztett szemelvényes anyag, ugyanakkor jó szolgálatot tesz a kutatásnak az életrajzi összefoglaló, a fontosabb versek, cikkek és tanulmányok bibliográfiája Endre kötetaineinek és munkásságáról szóló jelentősebb irodalomnak a jegyzékével együtt. Az antológiát 16 lapnyi fényképes dokumentáció zárja.

Csapody Miklós

Pázmány Péter. Válogatás műveiből.

A bevezető tanulmányt írta: Öry Miklós és Szabó Ferenc. Az írásokat válogatták: Öry Miklós, Szabó Ferenc és Vass Péter. Szent István Társulat, Budapest, 1983. I–III. 401, 378, 383 l.

„Egyfajta Pázmány-reneszánsz van tehát kibontakozóban” – olvashatjuk Öry Miklós summázó megállapítását a háromkötetes válogatáshoz írt előszavában. Így van ez – elég, ha az utóbbi másfél évtizedben megjelent számos Pázmány-tanulmányon kívül csak a részmonográfiákra és a szövegkiadásokra gondolunk (Bitskey István, Öry Miklós, Tarnóc Márton munkái).

A Szent István Társulat által megjelentetett kiadvány értékét jelentősen megnöveli az, hogy nemcsak Pázmány-szövegeket tesz ismét hozzáférhetővé, de függelékkel ellátott mintegy száz lapos kismonográfia-igényű bevezetésében a legújabb kutatások eredményeivel teljes és korszerű áttekintést ad Pázmány életművéről. A bevezető tanulmány különösen sokat profitált Öry korábbi Pázmány-tanulmányaiból, ezeknek miniatűr szintézise. A nemrég elhunyt klagenfurti magyar jezsuita fiatal kora óta rendszerző alapossággal haladt előre az életmű feldolgozásában. Pázmány születésétől az 1610-es évek közepéig, az érsekké váló kinevezés idejéig jutott el, s csak halála akadályozhatta meg abban, hogy számos új felfedezését egy, a teljes Pázmány-életművet elemző monográfiában alkossa átfogó szintézissé. (E kiadvány megjelenését sem érhettem már meg.) A kötet bevezetésén és *Időrendi táblázatán* is érződik a még befejezetlen nagy munka okozta bizonyos felemásság: különösen sok új adatot az 1616-ot megelőző évekről olvashatunk. Ezek azonban lényeges ponton egészítik ki Pázmányról való eddigi tudásunkat mind filológiai, mind irodalom- és eszmetörténeti szempontból. Az alábbiakban azokat az eredményeket foglaljuk össze, melyek kiegészítést jelentenek akár Fraknoi Vilmos, akár Sík Sándor, akár az akadémiai irodalomtörténet megállapításaihoz képest.

Ezek szerint Pázmány nem 1585-ben, hanem 1583-ban lett a kolozsvári jezsuita kollégium növendéke; katolizálása minden bizonnyal 1584-re tehető; 1590-ben a lengyelországi Jaroslávba került mintegy fél évre (ennek nyoma sem volt az Öry előtti szakirodalomban), Pázmány egy évet a római Angol Kollégiumban töltött, 1594–95-ben (ez magyarázza a löweni és az angol irány hatását a teológus Pázmányra); 1599–1600-ban a *Diatriba Theologica* című tézisyűjteményen dolgozott, mely 1605-ben jelent meg nyomtatásban. Pontos adatokat kapunk továbbá Pázmány első magyarországi (felvidéki) tartózkodásáról (1600–1603) és jezsuita előjáróival való sorozatos ellentéteiről, melyekről korábban kevés és bizonytalan adatunk volt. Nem kevésbé jelentősek azok a felfedezések, melyek Pázmány első grazi időszakában készített öt latin libellusáról, valamint teológiai előadásai egy részének mindeddig elveszettnek hitt, s az utóbbi években Öry által megtalált kéziratáról („a göttweigi kéziratról”) adnak hírt. Meggyőző az az érvelés, amely szerint Pázmány elsőnek kidolgozott magyar nyelvű munkája nem a Magyarai ellen írt *Felelet*, hanem a *Tíz bizonyosság* volt. Igen értékesek és tartalmukban teljesen újat mondanak a *Kalauzra* vonatkozó teológiai és filológiai elemzések, melyek tisztázzák a mű három kiadásának egymáshoz és az életmű többi részéhez való viszonyát.

A számos új adat előkerülését külföldi és magyarországi levéltárakban végzett

alapos kutatás tette lehetővé. A kéziratos források között azonban lehetetlen fel nem figyelni két, sok szempontból értékes, itthon őrzött latin műre, Dobokay Sándor *Memoriáléjára* (Országos Levéltár) és Dobronoki György naplójára (Egyetemi Könyvtár), melyek kiadását és feldolgozását nem lenne szabad tovább halogatni.

A válogatásról szólva mindenekelőtt meg kell említeni, hogy a kiadvány keresztmetszetet kíván nyújtani „Pázmány életművéből, pontosabban a teológiai és nyelvi szempontból ma is jelentős művekből”. A válogatásban – néhány rövid szövegtől eltekintve – magyar nyelvű művek szerepelnek. Az I. kötetben Pázmány hét művének részleteit olvashatjuk (*Tíz bizonyosság, Imádságos könyv, Keresztyéni felelet, Őt szép levél, Kalauz, a Kempis-fordítás, Az Sz. Irásrul és az Anyaszentegyházrul*). Teljes egészében szerepel itt a *Rövid tanúság* című munka, a nagyszombati egyetem alapítólevelének magyar fordítása (Sík Sándortól), 13 Pázmány-levél és két beszéd, melyek közül négy eredetileg latin szöveg először itt jelent meg magyar fordításban. A II. és III. kötet a prédikációkból ad bő válogatást. A válogatásról általánosságban megállapíthatjuk, hogy célját elérte, s a zavarbaejtően gazdag életmű feltétlenül értékálló részét emelte ki. Tükre ugyanakkor az általános hazai kiadói gyakorlatnak, mellyel kapcsolatban két súlyos probléma vetődik fel.

Pázmány életműve mintegy felerészben magyar s felerészben latin nyelvű. Érthető okokból évszázadokon keresztül mindig a magyar nyelvű művek jelentek meg újra. Mind Pázmány életművének műfaji sokfélesége, mind az európai kultúrába való ágyazottsága, mind a magyarországi filozófiatörténetben játszott kiemelkedő szerepe azt követeli meg, hogy a latin műveket mind nagyobb számban adjuk ki magyarul, vagyis fel kell fedezni végre a latinul író Pázmányt is. Pázmány több ezer oldalnyi latin filozófiai életművéből eddig mindössze néhány oldal jelent meg magyarul. Természetesen nemcsak a lefordítatlan filozófiai művekről, de egyéb, mindeddig „megbúvó” más latin munkájáról (pl. 1632-es római útinaplójáról, latin vitairatairól) is szó van. A másik fontos szempont a *teljes művek* közlése kellene, hogy legyen. Valamely mű ismeretéről csak az *egész* ismeretében adhatunk számot. Valamely részlet olvasója mindig bizonytalanságban marad: vajon helyes képet alkothat-e magának a teljes műről, melynek további részletei számára ismeretlenek maradtak. Ismétlem: a szóban forgó válogatás készítői a maguk elé tűzött célt jól valószínűsítették meg, kérdés azonban, nem kellene-e eleve a válogatási alapelveken módosítani, hogy ugyanazok a művek (pl. az *Őt szép levél*) ne jelenjenek meg néhány év leforgása alatt többször is, míg más, szintén fontos írások a nagyközönség számára lényegében hozzáférhetetlenek, sőt egyre inkább az ismeretlenség homályába vesznek.

A szövegek kiadásakor a sajtó alá rendezők a századfordulón megjelent életműkiadást vették alapul. Az *Összes Művek* kötetei a századforduló hazai tudományosságának legjobb színvonalát képviselik mind a szövegkiadás, mind a magyarázatok tekintetében. Még Pázmány marginális jegyzeteit is megtartották, így ezek a jelen háromkötetes kiadvány számára is átmentődtek. (Kár, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadó ugyancsak 1983-ban megjelent Pázmány-válogatásában ezek nem szerepelnek.) A helyesírás tekintetében a mai kiadás számára talán helyesebb lett volna annak a kiadói gyakorlatnak a követése, hogy a szövegeket vagy betűhíven közöljük (kritikai kiadás), vagy a mai helyesírás szerint, de a nyelvi régiségek megtartásával (ún. népszerű kiadás). A századfordulós kiadás szövegének mechanikus átvétele a helyesírás helyenként indo-

kolatlan és következetlen archaizmusainak átvételét is jelentette, így az eredmény se a kritikai, se a népszerű kiadás igényeinek nem felel meg. Talán helyesebb lett volna egy mai helyesírású szöveg produkálása, de az *eredeti* (Pázmány-korabeli) nyomtatványok betű szerinti figyelembevételével.

A II. kötet végén található függelék (*Imabeszédek Nagypéntek I. beszédéből*) az eddig lényegében nem kutatott és vizsgált magyar ritmikus és rimes próza történetéhez nyújt érdekes adalékokat. A III. kötetet betűrendes szótár zárja. A régies magyar kifejezéseknek itt nemcsak puszta értelmezését, magyarázatát találjuk meg, hanem helyenként más magyarázó irodalmi kontextusokat, idézeteket, analógiákat is. (Igen sokat Arany Jánostól.) Ez az eljárás eléggé ötletszerűnek látszik, ám az eredmény így is jól használható.

Hargittay Emil

Pázmány Péter művei.

A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Tarnóc Márton munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 1183 l. (Magyar Remekírók)

Tarnóc Márton válogatása arra törekszik, hogy a hatalmas és sokfelé ágazó Pázmány-életmű minden területét és jellegzetességét felvillantsa a szélesebb olvasóközönség előtt. Igen hasznos e törekvés, mert a köztudatban a barokk ellenreformátor képe él a legintenzívebben, s csak a legutóbbi évek irodalomtörténetírása próbálta – Magyarországon és külföldön egyaránt eredményesen – az egysíkú Pázmány-portrét kiteljesíteni.

E kötet a vitairatszerző mellett jelentős teret biztosít az elmélkedő, imádságszerző, teológiai rendszerező és prédikációíró számára is. A válogatás mindeközben a szépírói teljesítményre összpontosít: Pázmánynak a magyar próza és a magyar irodalmi nyelv fejlesztésében játszott szerepét, az életmű esztétikai értékeit igyekszik érzékeltetni és bemutatni, hangsúlyozva és elismerve, hogy a magyar próza atyja irodalmon kívüli célok érdekében próbálta szolgálatba állítani szinte minden sorát.

A gondosan válogatott – és végre igen terjedelmes – szövegek mellett Tarnóc Márton utószava is az írásművek által sugallt portré árnyalatait erősíti fel: azt a rendkívül komplex jelenséget teszi hozzáférhetőbbé, amit Pázmány és óriási munkássága jelentett. Az iskolaalapító, a politikus és egyházszerző, az ország dolgaival felelősen foglalkozó hazafi mellett a stilisztika bemutatása az utószó egyik legfőbb hozadéka: találó idézeteivel hatásosan irányítja a figyelmet a pázmányi próza jellegzetességeire és rejtett értékeire.

Az ezer oldalnál is terjedelmesebb szövegre vonatkozó jegyzetek, névmagyarázat, illetve Pázmány Péter életrajzi adatai teszik informatívvá és könnyen kezelhetővé a kötetet.

J. J.

Pécsváradi Gábor: Jeruzsálemi utazás.

Fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Holl Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 271 l. (Magyar ritkaságok)

Az egyik legkorábbi hazai latin nyelvű nyomtatott útleírás mintegy öt és fél évszázadot várakozott arra, hogy teljes szövege magyar fordításban az olvasó kezébe jusson. Holl Béláé az érdem, aki Pécsváradi Gábor obszerváns ferences 1514–1517 közötti szentföldi itineráriumát tudós precizitással és élményszerű irodalmisággal magyarította, hosszú időkre filológiailag is érvényes szöveget teremtve.

A Szentföld első hazai leírója részint a ferenceseknél közkézen forgó hasonló jellegű kiadványokat követte beszámolójában, de a történeti-egyházi forrásokon átsüt a személyes élmény hevülete, a saját tapasztalat hitelesítő ereje. Pécsváradi az ott töltött három év alatt maga is bejárta a kegyhelyek szinte mindegyikét, lemérve a távolságokat, látva-tapintva az épületeket, ereklyéket és egyéb emlékeket. Könyve azok számára készült, akik maguk sohasem juthattak el a bibliai helyszínekre, illetve vezetőül szánta azoknak, akik ellátogathattak oda. Így műve műfaji előzménye a másik ferences útleíró, Kiss István 18. századi Szentföld-leírásának.

Holl Béla *Pécsváradi Gábor és műve* című alapos bevezető tanulmányában új életrajzi adatokat is feltárva elhelyezi a szerzőt a korban, illetve a művet egy műfaj történeti vizsgálódás során az útinapló-irodalom vonulatában. Előszava rendkívül hasznos útmutatónak bizonyul egyben magához a szöveghez is, csakúgy, mint a különös gondtal és hozzáértéssel összeállított, a bonyolult és gyakran rejtett bibliai utalásokat is fel-táró, szövegmagyarázó tárgyi jegyzetek, illetve a névmagyarázatok.

J. J.

Péter László: Annák, szerelmek. Nőalakok Juhász Gyula költészetében.

Szeged, 1983. 178 l. (Somogyi Könyvtár kiadványai 27.)

Értékes, fontos részletmunkával gyarapodott a Juhász Gyula-kutatás. Péter László, a költő életművének kitűnő ismerője, ezúttal a századvég életérzése egyik legfontosabb jellemzőjének, a szerelemnek megvalósulását elemzi Juhász munkásságában. Meglátása szerint „égi” és „földi” szerelem volt ez egyszerre, háttérében felsejlik Baudelaire ösztönzése, mely előbb csak sztereotíp minta volt a költő számára, utóbb azonban – részben alkata, adottságai miatt – szerepévé élte. „Mit jelentett a nő Juhász Gyula életében? – veti fel a kérdést a szerző műve befejező, összegző fejezetében – ... egyértelmű a válaszunk: álomvilágot.” Ez az álomvilág, „a fantázia édes betegsége” azonban kapcsolatba hozható valódi, hús-vér nőalakokkal, akik közül az irodalmi köztudat elsősorban az Anna-versek ösztönzőjét, Sárvári Annát tartja számon, Péter László azonban további nevekkal gazdagítja a szerény „regisztert”: felkutatja az ifjúkori zsengek ösztönzőit éppen úgy, mint az érett Juhász Gyula szerelmi lírájának ihletőit, Júliát, Herminát és a többi kedves nőalakot.

A részletes, a kérdéskör szempontjából fontos verseket is tartalmazó Mutató mellett hét fejezetet tartalmazó könyvecskéből nemcsak Juhász Gyula szerelmi költésze-

tének tragikusra sikerült képét ismerhetjük meg, hanem életére, ihletésének természetére vonatkozóan is fontos, új adatokat tudhatunk meg. Péter László joggal cáfolja azt a vélekedést – melynek forrása Móra Ferenc egyik megnyilatkozása –, hogy Juhász Gyula tragikus sorsának szerelmi kudarcai voltak az okozói, inkább arra irányítja figyelmünket, hogy milyen szerepe volt alkotásának abban, hogy a szerelem sosem teljedhetett be életében. A részletes adatolás mellett elsősorban a versek vallomására támaszkodik, s így élet és mű szerves összefonódásából bontja ki izgalmas, tanulságos témáját.

R. L.

Péter László: Kilenc írás Juhász Gyuláról.
Megyei Könyvtár, Békéscsaba, 1983. 84 l.

A békéscsabai Megyei Könyvtár unikumokat ígérő, könyvrári forgalomba nem kerülő, számozott kiadványai közül most Péter László – Juhász Gyula-kutató – tanulmánykötete látott napvilágot. Nevéhez a Juhász Gyula kritikai kiadáson kívül számos vers, prózai mű és egyéb szövegkiadás, nem utolsósorban a költővel kapcsolatos tanulmányok fűződnek. A kilenc írás Péter László harmincéves kutatómunkájának eredményeiből válogat. Mindegyik tanulmány másodközlés, javarészt a Délmagyarországban jelent meg.

Két írás *A szabad jövő lovagja* és a *Virágos barikádon* című versek elemzése, egy pedig a Tápai-ciklussal foglalkozik. A Juhász Gyula prózáját ismertető írás – az 1958-ban kiadott *Örökség* című kötet bevezetője – prózai műfajonként elemzi a költő stílusát, mutatja ki a gondolkodását befolyásoló személyek hatását, valamint ismerteti a művek keletkezési körülményeit. Rendkívül érdekes – a *Jelentés és stilsztika* című kötetben 1974-ben megjelent – a Névtelen cikkeinek felismeréséről szóló írás. Juhász Gyula saját bevallása szerint csak vezércikket közel ötezret írt, és a zömét névtelenül. Nehezíti az azonosítást Móra Ferenc stílusban hasonló, szintén névtelen cikkeinek tömege. Betekintést nyerhetünk a stílselemzésen alapuló vizsgálatokba és azok eredményeibe.

A többi írás egy-egy epizódot, eseményt dolgoz fel a költő életéből. Végigkíséri betegségtudata kialakulását és elemzi annak következményeit. Egy másik tanulmány a pályakezdő Juhász Gyula szerkesztőségekkel folytatott levelezését teszi nyilvánossá.

V. K.

Péter László: Szegedi örökség.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 562 l.

Péter László, a Szegeden élő irodalomtörténész, etnográfus és kultúrhistorikus tanulmánykötete (cikkgyűjteménye?) a 800 éves várost is köszönti. Vallomása programot jelöl: „Mióta nevem írásom alatt nyomtatásban megjelent, szinte minden betűm

Szeged ügyét szolgálta.” A harminc év írásából összeállított kötet tehát egy szerelem bizonyítéka: filológiai alapon megalapozott, érdekesen megírt – többnyire az újságműfajhoz (tárcához) igazodó – cikkek, emlékezések, arcképek, „kiigazítások”, beszámolók, „kultúrtudósítások” gyűjteménye. Jóllehet az őket előhívó alkalmak s az eredeti megjelenés helyei (Délmagyarország, Csongrád megyei Hírlap, Magyar Nemzet, Magyar Hírlap, Tiszatáj, Kortárs, Élet és Irodalom, Ethnográfia, Kiskunság, Vásárhelyi tanulmányok stb.) különbözők, a kötetben egymás mellé sorolt írások nagyon is egyívásúak. Nem látszik az alkalmi jelleg, a nekikészülődés, csak a megfogalmazás, a pontosítás, a közlés – tanítás? – heve érződik rajtuk: a kultúrhistoriai, várostörténeti – irodalomtörténeti, művészettörténeti stb. érdekességeket helytörténetté (is) avató – szándék; a már tudotthoz csak mindig egy picit, ám fontosat hozzá tevő jobbító alázata.

Péter László tehát nemcsak irodalomtörténetet ír, szeretett városának éppúgy szereplője egy vár vagy torony, mint a falukutató vagy valamely eltűnt régi utca; egy szólásmondásnak (*Möglépett, mint Dugonics*) éppúgy lehetett élete, mint *A Vaskapu szegedi hőségének* vagy a város köveit megmentő Kováts Istvánnak.

A legkisebb terjedelmű glossza is élőnek tüntet föl mindent: lélegzik a táj, föltámad egy eddig homályban volt kapcsolat; legyen valaki *A Párizsi Kommün szegedi krónikása* vagy a híres alsóvárosi kovácmester, Csonka Vince fia, érdemlegeset tett avval, hogy működése Szegedhez kötődött. Az ilyen életmű, még ha kisebb is, megőrzésre méltó, s mert van aki akarja!, meg is őriztetik.

Péter László irodalomtörténeti jellegű kalandozásai pedig azért érdekesekek, mert mindenik közleményben ott az újság, legyen szó a kevésbé ismert Móra fivéről (*Móra István centenáriuma*), az Ivo Andrićnál tett látogatásról (*Utak és hidak*), netán az újságíró Tömörkényről vagy Móricz *Barbárokjának* motívumairól s a Rózsa Sándor nyelvéről. A tanulmányírónak – talán mert egyben tudós monográfiák szerzője is – mindig van közlendője Móra Ferencről (*Móra műhelyéből, Antisematikus arcképvázlat Móra Ferencről*), s legkivált Juhász Gyuláról, s halhatatlan életművéről. Sík Sándor emlékét éppúgy megőrzi, s a hagyomány részévé avatja, mint Bálint Sándorét vagy „az utolsó magyar polihisztor”-ét, Mészöly Gedeonét. Ezekben a cikkekben nagy szerepet játszik a személyes emlék, s hogy irodalomtörténeti forrásként is használhatók, az első sorban a pályaképet, emlékezést hitelesítő dokumentumoknak köszönhető. A kötet egyes írásaiban számos, a szerzőhöz intézett levelet, levélrészletet olvashatunk Veres Pétertől, Németh Lászlótól, Buday Györgytől, Moholy Nagy Lászlótól, s az egyes közleményeket dokumentumértékű fotók (facsimilék stb.) is hitelesítik, illetve színesítik. A névmutató ugyancsak segít azoknak, akik Szeged múltjában, jelenében búvárokodni akarnak.

Szakolczay Lajos

Péterfy Jenő válogatott művei.

A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Sötér István munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 1008 l. (Magyar Remekírók)

Igen gazdag, az életmű minden jellemzőjére kiterjedő válogatása ez a kitűnő, tragikus sorsú esszéíró munkásságának. Péterfy, az esszéíró, a Nyugat közvetlen előzmé-

nye volt kivételes műveltségével, kultúrájával és stílusának áttetsző világosságával. A Nyugat-mozgalmat készítette elő azzal is, hogy magától értetődő természetességgel helyezkedett bele a kortársi világirodalomba, s annak egyik akkor legjellemzőbb gondolkodástörténeti elemét, a pozitívizmust tette munkássága vezérelvévé. Jelentőségéhez mérten eddig aránylag ritkán jelentek meg művei. Összegyűjtött munkáit a század legelején rendezte sajtó alá barátja, Angyal Dávid, akinek Péterfy életére és tragikus sorsára vonatkozóan is forrásértékű adatok közlését köszönhetjük, majd Vajthó László és tanítványai jóvoltából jelentek meg kisebb bírálatai a Magyar Irodalmi Ritkaságok kötetében. Újrafelfedezését Németh G. Bélának köszönhetjük, az ő gondozásában jelentek meg Péterfy válogatott művei 1962-ben, s a kötethez fűzött nagyszabású tanulmányában a múlt századi gondolkodástörténetnek már azt a gazdag szempontú elemzését adta, melyet további munkáiban fejlesztett korszaktörténeté. Mellette Zimándi P. István kiváló könyve (*Péterfy Jenő élete és kora*, Akadémiai Kiadó, 1972.) jelezte a Péterfy életműve iránt növekvő érdeklődést. (Zimándi műve az életmű teljesnek mondható bibliográfiáját tartalmazza. Meg kell jegyeznünk, hogy életírásának teljesebb, a megjelentek majdnem háromszoros terjedelmű változata, mely további értékes adalékok forrása lehetne, jelenleg ismeretlen helyen van.)

Jelen válogatás nem időrendben tagolja Péterfy Jenő életművét, hanem témák szerint. A kötet élén Tragikum és tragédia címmel azokból a dolgozataiból olvashatunk bő és találó válogatást, melyekből tragikum-felfogását épp úgy megismerhetjük, mint bölcséleti tájékozódását. Számára az volt a legfontosabb, hogy a tragikum a sors és a hősök helyzetének összeütközéséből valósuljon meg, elutasított hát minden véletlenszerűt, szemben állt azzal az ideállal is, mely a végzetet tartja a műalkotás kormányzó elvének. Felfogására erősen hatott a német klasszikus esztétika, ő is a költészet egyik megnyilvánulási formájának vélte a drámát, a drámaírókat pedig költőnek. Ez a tragikum-felfogás hatotta át Eötvösről és Kemény Zsigmondról írt remek esszéit is (jelen válogatásban ezek irodalmi tanulmányok címszóval szerepelnek). Amikor korszakának legnagyobb és legjelentősebb regényíróiról értekezett, bennük különféle magatartástípusok megnyilatkozásait elemezte. Mércéje a nyugati polgári regény volt, azzal összehasonlítva vélte érzékelni a kor magyar regényének elmaradását. Ennek okát abban látta, hogy regényíróink nem fordítanak elég gondot a hiteles valóságábrázolásra. Ez a valóság azonban nem az eseményekben, a társadalmi—történelmi helyzetben adott, hanem a hősök lelki életének síkján. Jó érzéssel ismerte föl a szükségszerűen megmutatkozó, azt keresztező véletlen szerepét, ugyanakkor mintha nem hallotta volna ki Kemény Zsigmond regényeiből azt a drámai konfliktust, melynek megvalósítását oly nyomatékosan sürgette—várta. Kemény-tanulmánya mindemellett a beleélés és a lélektani érzékenység mindmáig nem homályosuló iskolapéldája.

Péterfy életművének egyik alapeszméje a művészet felelősségének hangoztatása. Szemben állt a kor divatos pesszimizmusával, a schopenhaueri gondolattal, s elutasította Nietzsche dekadenciáját is. A teljesség ígézetében, a szellemtörténet iránt sem érzéketlenül dolgozta bele magát a görög szellemiség történetébe, amelyről kivételesen szép, utókora stílusát és világszemléletét is megtermékenyítő tanulmányokat írt (Görög irodalom és filozófia). Ugyanakkor ő maga úgy érezte, ezekben a tanulmányokban nem sikerült megfogalmaznia világképét, s nem tudta bennük megragadni azt az új szemléleti formát, mely felé törekedett, de amelyet elérni már nem tudott.

Kulcskérdése Péterfy életművének Taine-hez való viszonya. Jelen válogatásban mindhárom Taine-tanulmánya szerepel, amelyeknek vezéreszméje, hogy „a történetre a szigorú természettudományi módszert alkalmazni majdnem olyan képtelen gondolat, mint a művészetben a mechanika törvényeit keresni”. Abban a kérdésben, hogyan viszonyul egymáshoz az egyéni és a történeti lét, miképp találhatja meg helyét a független szubjektum a történelem menetében, inkább Rankénál kereste az érvényes választ, amikor a történelemelemzés és -értelelemzés szükséges voltára irányította a figyelmet, jóllehet ezeket a kor történetbölcsölete meghaladott álláspontokként értelmezte.

Érdekes az a mód, ahogyan Péterfy állást foglalt a kortársi magyar irodalom törekvéseivel kapcsolatban. Az a szigor és emelkedettség, mely egész munkásságát jellemezte, ilyen tárgyú írásaiban is uralkodó elem (jellemzők például Mikszáthtal kapcsolatos állásfoglalásai). Annál olvadékonyabban s nagyobb beleéléssel adott hírt korának zenei és képzőművészeti eseményeiről. Mai szemmel is kivételesen fontosnak minősülnek zenei írásai, ezekben ugyanis iskolát teremtett, hiszen úgy közelített e művészeti ághoz, hogy szakszerű volt, ugyanakkor azonban a különféle művészeti kifejezésformák szintézisének eszményét valósította meg, s így a zene ügyét közüggé tudta tenni. Ebben a vonatkozásban a Nyugat legjelentékenyebb zenei íróinak, Csáth Gézának, Tóth Aladárnak és Szabolcsi Bencének volt előfutára.

A gazdag anyagú kötet a magyar gondolkodás- és kritikátörténet egyik legnagyobb alakjának méltó emléket állít. Az olvasót kitűnő név- és szómagyarázatok segítik az eligazodásban.

Rónay László

Petőfi Sándor összes költeményei (1844. január–augusztus).

Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte: Kiss József, Ratzky Rita, Szabó G. Zoltán. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 451 l. (Petőfi Sándor összes művei 2.)

Petőfi műveinek új kritikai kiadása eljutott a második kötetig. Részben Martinó András anyagának felhasználásával, a kötet legnagyobb részét Kiss József rendezte sajtó alá és ő írta a bevezető fejezeteket is, de a sorozat munkálataiba két új munkatárs is bekapcsolódott. A kötet legnagyobb részben az 1844-ben megjelent *Versek* anyagát tartalmazza, valamint a nagyobb művek közül *A helység kalapácsát*. A szöveg gondozás mintaszerű és a jegyzetek minden felderíthetőt fel is derítenek. Különösen kiemelkedik a *Versek* kötet létrejöttének sok ellentmondást feloldó és az emlékezők és a fennmaradt okmányok dzsungelében rendet teremtő, nagy tanulmány terjedelmű tisztázása. Kiss József felhasználta a Nemzeti Kör fennmaradt iratanyagát és így a kellő értékre tudta szállítani mind Vahot Imre dicsekvését, mind a későbbi emlékezők másodlagos közléseit. Így még szebben kiemelkedik a Petőfi életében és költői érvényesülésében oly döntő jelentőségű első kötetten bábáskodó Vörösmarty önzetlen és fáradhatatlan segítsége. Nagyon izgalmas az is, ahogyan minden létező (nyomdatörténeti, emlékezőkből merített, valamint esztétikai) adalék egybevetésével a szerkesztő tisztázta, hogy mely versek voltak, illetve lehettek azok, amelyeket Petőfi az előzetes bírálók tanácsára kihagyott a kötetből, illetve menet közben melyekkel pótolta őket. Ennek a

kérdésnek elsőrendű fontossága van, ugyanis nagyon sokszor csak ezen adatok mérlegelése után dönthető el, illetve valószínűsíthető egy-egy vers keletkezésének ideje. Mint ismeretes, Petőfinél a kronológia rekonstruálását hallatlanul megnehezíti az a módszerre, hogy egy-egy év verseit különböző szempontok alapján ciklusokba szerkesztette és így egymás mellé kerültek olyan versek, amelyek nyilvánvalóan nem keletkezettek egymáshoz közel álló időpontokban. Ezt a nehézséget először Martinkó András fedte fel, alaposan megnehezítve vele minden későbbi munkát, amely az ő felismerése után már nem fogadhatta el a korábbi datálásokat. Ebben a tekintetben is igen szolid eredményekre jut a jelen kiadás, mert ahol lehet rekonstruálja a lehetséges ciklusokat, és levonja ezek kronológiai következtetéseit, ahol viszont nem lehet (mint pl. *A csaplárné a betyárt szerette...*, vagy az *Ezrivel terem a fán a meggy...* stb. című versek esetében), a valószínűbbnek látszó datálás értelmében sorolja be a verset a kötet sorrendjébe, de mindjárt a vers alatt közli az esetleges kronológiai kételyt is.

Ami a közölt versek állományát illeti, a jegyzetek elején utasítja el a jelen kiadás a *Rokka-dal*, e sokat hánytorgatott állítólagos Petőfi-vers beillesztését a kötetbe; ugyanis olyan súlyos érvek szólnak e vers apokrif-mivolta mellett, hogy a továbbiakban nem érdemes vele foglalkozni. Egyúttal – önkritikus módon – törli a kiadás a hiteles Petőfi-versek közül az előző kötetbe fölvetett *Hozzunk áldozatot...* kezdetű egysoros, amely ugyan Petőfi kézírásával maradt fenn egy aláírási íven, de – mint bebizonyosodott – csupán idézet Pázmándi Horvát Endre egy verséből.

Szintén tanulmánnyal ér fel Kiss Józsefnek az a jegyzete, amelyben *A helység kapácsát* elemzi műfajtörténeti szempontból. Helyénvaló, hogy másutt közölt nagyobb művét a kritikai kiadás céljaira összezsugorította, tudniillik egyébként érthetetlen a mű dühös kritikái fogadtatása; ez csak a komikus eposz sajátos helyzetének taglásából érthető meg.

Sajátos eszmetörténeti kérdéseket vet fel *A nemes* című vers magyarázata. A szerkesztő nagyon helyesen óvatosságra intett az e költeménnyel kapcsolatban emlegett és életrajzilag és eszmetörténetileg is indokolhatatlannak látszó „plebejus indulat” fogalmával kapcsolatban. Ehhez hozzátehetjük, hogy Petőfi ebben a versben egyáltalán nem megy túl a reformer liberalizmuson. Ugyanis már Széchenyi István a *Stadiumban*, tehát Petőfi előtt tizenegy évvel és egészen biztosan nem plebejusi indulatokból vezetve a törvény előtti egyenlőségről írva a következő sorokban követelte a nemesség bíráóság előtti előjogainak eltörlését: „– hogy ha már éppen egy politikai vétekért az egyiket keményebben kell büntetni a másiknál, akkor az örök igazság szerint nem a’ szegény tudatlant, neveletlent, állati indulatút kell keményebben büntetni, hanem azt, ki nagyobb vagyon után, jobb nevelés ’s tanulás által köteles volna szenvedelmeit zablában tartani, ’s a’ törvényt semmiben át nem hágni, azaz: – ’s nyersen kimondva – hogy ha a’ nemtelen, teszem például, 10 forint lopásért végeztetnék ki, akkor a’ nemest 5 forint lopásért kellene kivégezni.”

Szörényi László

Pierre Lescalopier utazása Erdélybe [1574].

Közreadja Benda Kálmán és Tardy Lajos. Európa Könyvkiadó–Helikon Kiadó, 1982 [1983]. 134 l.

A XVI. század utolsó harmadában két külföldi utazó tollából is maradt ránk magyar érdeklődésre számot tartó feljegyzés – melyekben közös az is, hogy mindkét mű szerzője török portai utazása kapcsán került érintkezésbe Magyarországgal vagy Erdéllyel. Mitrovicei Vratislav Vencel cseh nemes ifjú 1591-ben utazott végig a Duna mentén, Pierre Lescalopier, Padovában tanuló francia nemes pedig 1574-es konstantinápolyi tanulmányútjáról hazatérőben járta meg Báthory István gyulafehérvári udvarát. Annak a diplomáciai jelentőségű mozzanatnak szereplőjeként, amely az erdélyi fejedelem és a párizsi udvari körök Chateauneuf hercegnője közötti házasság létrehozásával Erdély erősödő francia orientációjának nemzetközi jóváhagyását eredményezte volna. A házasság terve kútba esett, viszont mégiscsak ennek volt köszönhető, hogy a francia jogásztanuló rendkívül mértéktartó, s így forrásértékű beszámolója az erdélyi udvari körök életéről, a közállapotokról, a gazdasági helyzetről és a virágzó építészetről elkészült, s egyike lett a Magyarországot érintő legfontosabb korai utléírásoknak.

A naplót – mely idáig Montpellier orvosi fakultásának könyvtárában rejtett – a szakirodalom többször említette, havasalföldi és erdélyi vonatkozásait francia szöveggel és román nyelvű jegyzetekkel közölték Bukarestben, 1960-ban. Ez a magyar nyelvű fordítás jelenteti meg azonban nyomtatásban először a teljes szöveget. A sajtó alá rendezők utószava, földrajzi és tárgyi jegyzetei egészítik ki a kötetet, világosítják meg a könyv homályos, illetve tévedéseken alapuló utalásait.

J. J.

János Pilinszky: Poèmes choisis.

Présentés et traduits du hongrois par Lorand Gaspar avec la collaboration de Sarah Clair. Gallimard, Paris, 1982. 152 l.

Pilinszkynek tudomása volt e kötet készülésétől, fontosnak tartotta, örült neki, de megjelenését már nem érthette meg.

Lorand Gaspar a magyar költő százhuszonnégy versét nyújtja át a francia olvasónak. Bemutató esszéjében Pilinszky egész lírájának legfőbb indítékaként – joggal – korunk gyalázatát határozza meg, azt az élményt, amely Auschwitz nevének címkéjét viseli, s amely után a költészetnek vagy el kell hallgatnia, vagy útja az abszurd felé vezet. Ezután kissé meglepő, hogy a válogatás csak keveset tartalmaz Pilinszky azon versei közül, melyek közvetlenül a háború és a táborok iszonyatának poklában fogantak, s amelyeket legnagyobb művei közé számíthatunk: megszólal franciául a *Ravensbrücki passió*, de hiányzik a *Harbach 1944*, a *Francia fogoly*, *Egy KZ-láger falára*, *Frankfurt*. A válogató alkalmasint úgy vélhette, hogy a mai francia költészettől és közönségtől idegen e versek némiképp epikus-leíró jellege; franciás Pilinszkyt akar bemutatni, s ezért inkább a *Szálkák* töredéknyi terjedelmű darabjait, a költő utolsó korszakának az elnémulás mezsgyéjén keletkezett kétsorosait részesítette előnyben.

Lorand Gaspar rímtelen prózaversekben fordít; a francia lírának már régóta ez a természetes megszólalása, költői anyanyelve, s elmúlt az az idő, amikor Gara László magyar versek formahű fordítására tudott készíteni francia költőket. A francia szabadverset leginkább a vad szörendcserék és gyakori ige-mellőzések emelik a próza fölé, magasabb régióba, s ezért hangja eleve némi rokonságot mutat Pilinszky versbeszédével, mely ugyancsak sűrűn alkalmaz nominális szerkezeteket. Ennek az eredendő stilisztikai hasonlóságnak bizonyára része van abban, hogy éppen Pilinszky nagyversei, az *Apokrif*, az *Utószó* és több más, franciául is mintegy anyanyelvén szólalnak meg Lorand Gaspar fordításában.

L. S.

János Pilinszky: Poesie.

Traduzione italiana di Antonio Molteni. Centro Studi Europa Orientale, Bologna, 1983. 263 l.

Pilinszky első olasz nyelvű – pontosabban: bilingvis, magyar–olasz – verseskönyvét a Bolognában működő Kelet-Európai Tanulmányok Intézete adta ki, „La via dell’ ambra” vagyis „Borostyánút” című sorozatában, mellyel a Kelet és Nyugat közötti szellemi érintkezést és megértést kívánja szolgálni. A vállalkozás animátora a Rómában élő magyar költő és irodalmár, Szabó Ferenc. Ő írt a kötethez rövid, de jó bevezetőt és életrajzi tájékoztatást, s nyilván az ő munkája a válogatás és a nyersfordítás is, melyre Antonio Molteninek alkalmasint szüksége volt.

A válogatás Pilinszky nyolcvanegy versét és két ars poetica jellegű prózáját tartalmazza. Bemutatja a költői pálya valamennyi szakaszát, a *Trapéz és korlát* nyitányától az összegező *Kráterig*. Hiánytalanul megtalálhatók benne a legfontosabb versek: *Harbach 1944*, a *Francia fogoly*, az *Apokrif*, az *Utószó* és társaik.

Antonio Molteni nem hivatásos fordító; a költővel kötött meleg barátsága ösztönözte munkára. Olasz, francia stb. szokás szerint prózaversekben fordított: ennek a módszernek áldozatul estek a rímek, melyekhez Pilinszky sokáig ragaszkodott, s amelyek nála – a legfontosabb szavak akusztikus összekapcsolásával – gyakran sajátos közlő szerepet töltenek be. (Például: „Parázna vagy, mondom neked, *parázna* – de szíved alján embertelen *árva*”; vagy: „akár egy megnyíló *karám* – sarkig kitárult *halál*”.)

A veszteség rovattal szemben áll a nyereség rovata: a szoros tartalmi hűség, melyet formahű tolmácsolás aligha tett volna lehetővé. Molteni nemcsak hű képet ad a magyar szöveg értelméről, hanem többnyire pontosan imitálni tudja az eredeti szerkezetet, sorterjedelmet, olykor még a szórendet is. Ritkán marad ki egy-egy jelző, egy-egy árnyalat. Molteni fordításai öntvények, melyeknek minden idomát az eredeti öntőminta határozza meg.

Más kérdés, mit szól mindehhez az olasz közönség, mit fog fel délies és rétorikus temperamentuma Pilinszky hidegen villogó, dermedt fényű, szófukar, kataton lírájából. Erre a kérdésre csak olasz anyanyelvű olvasó felelhet.

L. S.

Pilinszky János: Szög és olaj.

Sajtó alá rendezte: Jelenits István. Vigilia Kiadó, Budapest, 1982 [1983]. 513 l.

Pilinszky János a háború után fellépő és az Új Hold című folyóirat köré tömörülő költőnemzedékhez tartozik. Lírja még életében olyan költői rangra emelte, amely sokaknak csak utóéletükben jut osztályrészül. Katolikus, vallásos költőnek szokás emlegetni, és ebből annyi igaz, hogy világgképét a katolicizmus filozófiája határozza meg.

Pilinszky János 1959-től haláláig az Új Ember című hetilap belső munkatársa volt. Elsősorban itt jelentek meg azok a prózai írásai, amelyekből Jelenits István – a Pilinszky-szakértő. Reisinger János segítségével – kiválogatta e kötet anyagát. A szerkesztő célkitűzését idézzük saját szavaival: „...A versek megközelítése és hiteles értelmezése lehetetlen a prózai hagyaték ismerete nélkül: nemcsak azért, mert egy-egy költemény közvetlen előzménye, egy-egy jellegzetes kép eredeti vonatkozásrendszere ezekben a cikkekben ragadható meg, hanem azért is, mert ennek a »publicisztikának« megvan a maga sajátos »mezítelenségi foka«, vallomásértéke, majdnem úgy, mint egy költői naplónak.”

Valóban lenyűgözően érdekes, hogy mi mindenre terjedt ki az író érdeklődése, amit nagyon mély végiggondolás után a költői nyelv szépségével és pontosságával rögzített papírra. Kronologikus sorrendet követ a könyv, így jobban szembetűnik témáinak változatossága. Szinte minden érdekelte Pilinszky Jánost; kiállítások, zenei események, új könyvek, egy-egy író, zeneszerző, műkedvelő színház, külföldi utazás, karácsonyi lemezvásár ismertetése váltják egymást az evangélium elemzésével vagy elvont eszmefuttatásokkal. De sokszor az életnek valami apró eseménye vagy ténye indítja el a költőben a gondolatsorokat. A kötet minden írásából árad a szerző mély vallásossága. A könyvet tematikai gazdagsága leginkább arra teszi alkalmassá, hogy az olvasó, szemezgetve belőle, tovább meditáljon ezeken a lírai fűtöttségű kis remekműveken.

Huszonnégy év anyagából kapunk válogatást legnagyobb részét az Új Emberben megjelent írásokból, de vannak a Kortárs, a Vigilia és az Élet és Irodalom című folyóiratokban megjelent cikkekből is. Cikkbibliográfia, névmutató és a kulcsszavak, témák mutatója egészíti ki a kötetet.

B. Hajtó Zsófia

Polgár, László S. I.: Bibliographie sur l'histoire de la Compagnie de Jésus 1901–1980. II. Les pays – Europe.

Institutum Historicum S. I., Roma, 1983. 601 l.

Polgár László, a kitűnő jezsuita bibliográfus, akinek a jezsuita rend magyarországi történetének a bibliográfiáját is köszönhetjük (*Bibliographia de historia Societatis Iesu in regnis olim corona Hungarica unitis. 1560–1773*, Roma, 1957), vállalkozott nyolcvan év (1901–1980) jezsuita rendre vonatkozó teljes bibliográfiájának összeállítására. A három kötetre tervezett műnek az I. része a jezsuita rend történetére vonatkozó általános irodalmat tartalmazza (*I. Toute la Compagnie, Roma, 1981*), a két kö-

tetre osztott II. rész pedig az egyes országokhoz kapcsolódó jezsuita történeti bibliográfiát szolgáltatja. A magyar kutatást a II. rész első, az európai országoknak szentelt kötete érdekli elsősorban, mivel ebben található meg a magyarországi jezsuitákról szóló könyvészeti adatokat.

Anyagát a jelen kötet országok szerint rendezi (az országok francia nevének abécédérendjében), s az egyes országok irodalmát három fő részre csoportosítja: általános történet (bibliográfiák, forráskiadványok, összefoglaló művek, korszakonként részletfeldolgozások stb.); tematikus rész (pasztorációs tevékenység, missziók, pedagógia, irodalom, iskoladráma stb.); helytörténet (az egyes rendházak irodalma stb.). Az egyes részekben, fejezeteken belül megfelelő alcímek segítik a tájékozódást. Az országokon belül az egyes bibliográfiai tételek besorolása mintaszerű, mivel Polgár nemcsak a címek, hanem a publikációk tartalmának ismeretében iktatja be az adatokat a megfelelő helyre. Sőt figyelembe veszi azokat a munkákat is, melyek nem kifejezetten jezsuita tárgyúak, de amelyek egyes részei a jezsuiták működésére vonatkozóan tartalmaznak érdemleges mondanivalót. Így magyar viszonylatban például szerepel az akadémiai kézikönyv II. és III. kötete, az annotációban gondosan megjelölve azokat a fejezeteket, melyek a jezsuiták irodalmi munkásságáról szólnak. A bibliográfia ily módon elsőrendű munkaeszköz, s magyar vonatkozásban is bátran támaszkodhat rá minden kutató. A magyar egyház- és művelődéstörténet kutatói számos olyan, értékes adatokat ígérő tanulmány adatára bukkanhatnak, melyekről nem volt eddig tudomásuk.

A bibliográfia összeállítójának nem volt könnyű dolga, amikor a könyvészeti tételeket a megfelelő országhoz kellett csoportosítania. Milyen országokról legyen szó, a jezsuita rend virágkorabeli államokról, vagy a maiakról? El kell ismerni, különösen a bibliográfia anyagának ismeretében, hogy nehéz megnyugtató, tudományosan elfogadható, a gyakorlati használhatóságot szem előtt tartó, s mindenfajta nemzeti elfogultságot mellőző megoldást találni. Polgár végül úgy döntött, hogy a helyhez, vagyis egyes városokhoz (rendházakhoz) kapcsolódó tételek esetében a jelenlegi politikai kereteket veszi alapul. Ebből azután számos furcsaság adódik, leginkább persze a magyar anyag esetében. Mert míg a jezsuiták magyarországi történetéről szóló általános irodalom a „Magyarország” fejezetben található, noha ennek legfőbb színtere — különösen a magyar jezsuitizmus hőskorában, a XVII. században a Felvidék volt, addig a magyar jezsuitizmus fellegrárával, a nagyszombati kollégiummal kapcsolatos irodalmat már a „Csehszlovákia” fejezetben találhatók, noha ennek legfőbb színtere — különösen a magyar jezsuitizmus teljes egészében Nagyszombathoz kötődik, a budapesti Pázmány Péter, majd Eötvös Loránd nevét viselő egyetem történetét tárgyaló művek közül mindazok, melyek kezdettől fogva foglalkoznak az intézmény múltjával, ugyanide soroltattak, együtt a budapesti Egyetemi Könyvtár, vagy az Egyetemi Nyomda történetét tárgyaló írásokkal. A jezsuita rend magyarországi történetére vonatkozó szakirodalmat kereső kutatóknak tudniuk kell ezért, hogy a keresett anyagot a Magyarország, Románia, Csehszlovákia, Ukrajna és Jugoszlávia fejezetekből kell összeszedniök. Hasonló nehézségekkel kell számolni más egykori politikai egységek (s egykori jezsuita rendtartományok) irodalmának az esetében is. Elismerve a kérdés bonyolultságát, meggyőződésünk szerint lehetett volna történetileg hitelesebb elrendezést is kialakítani — esetleg egy sokkal gazdagabb utalórendszer segítségével.

Klaniczay Tibor

Pomogáts Béla: A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 206 l. (Irodalomtörténeti füzetek 107.)

A romániai magyar irodalom és szellemi élet egyik legjobb magyarországi ismerője, Pomogáts Béla új kötetében a transzilvánista eszmevilág történeti, ideológia- és irodalomtörténeti vetületeit tekinti át, úgy, hogy leírása középpontjában a helikoni irodalmi koalíció és az Erdélyi Helikon szépirodalma, irodalomszemlélete és annak eszmei alapzata állnak. A rendszerező összegzésnek nagy érdeme, hogy noha a tárgykör vitatott kérdéseiben nem törekszik végső mérlegre, a megjelölt körben teljes áttekintését adja mindazoknak a tételeknek és adatoknak, amelyek nélkülözhetetlenek a transzilvánizmus megértéséhez, az eszmekör megítéléséhez, s amelyek a további kutatás kiindulópontjai lehetnek. A kötet négy nagy fejezetből álló logikus rendjében elsőként a régi magyar központosító kultúrpolitika ellenében érvényesülő, progresszív tartalmú decentralizáció eredményeit, Erdély magyar irodalmának századfordulós intézményteremtő kísérleteit ismerteti, majd plasztikus képet rajzol az erdélyi társadalomról, amelyben az új helyzettudat és magatartásforma: a transzilvánizmus kidolgozásában az ún. középosztálynak különleges szerepe volt. A szerkezeti tagolódás mellett korabeli statisztikák alapján a nemzetiségi arányszámokat és a magyarság területi elhelyezkedésére vonatkozó adatokat közli, ismertetve mindazokat a történeti-politikai körülményeket, amelyek következtében 1918 után az erdélyi magyar irodalom romániaiává lett. Részletes rajzát kapjuk a kezdeti passzív rezisztenciát fölvaltó politikai aktivitás megnyilvánulásainak, a polgári-népi progresszív pártalakító tevékenységének, s később a mind jobban megerősödő arisztokratikus-konzervatív tendenciáknak, amelyek az 1922-ben létrejött Országos Magyar Párt működését jellemezték. Ebben a történeti keretben tárgyalja a kisebbségi irodalom első emlékezetes műhelyteremtő vállalkozásait, illetve a Kemény János marosvécsi várában 1926-ban megalakult helikoni íróközösség történetét, jelezve, hogy a szemlélet- és stílusbeli, világnézeti sokszínűség ellenére az „erdélyi gondolat” képes volt megteremteni azt az irodalmi önelvűséget, amelynek tényleges tartalma az erdélyi népek sorsközösség-eszméje, regionalizmus és európai igényesség összeforrasztása és a kisebbségi humanizmus volt. A második fejezet a transzilvánizmusnak, mint általános erkölcsi tanításnak, magatartáseszmenynek, történelem- és nemzetszemléletnek a genetikus bemutatása; az értelmezések jelzése után a szerző a történeti Erdély és az erős liberális hagyomány örökségére is rámutat, majd bemutatja a magyar–román és magyar–szász irodalmi kontaktusok sorát is, külön alfejezetekben értelmezve regionalizmus és európaiság összekapcsolását, az „erdélyi lélek” kategóriáját és a kisebbségi humanizmus tartalmait. A mű harmadik fejezete a Helikon irodalomszemléletének jellegzetességeit mutatja be, a Helikon és a modern magyar irodalom: a Nyugat első és második nemzedéke közti kapcsolatrendszerrel együtt, majd pedig az „erdélyi gondolat” lírai és epikai alakzatairól ad ugyancsak összefoglaló képet. A negyedik fejezet, amely a transzilvánizmus válságának és felbomlásának körképe, időrendben a húszas évek kisebbségi „hőskorát” követő új évtized szellemi folyamatait ragadja meg mindenekelőtt azoknak a megújulási kísérleteknek a segítségével, amelyek, mint pl. Makkai Sándor *Magunk revíziója* c. munkája, a tíz éves kisebbségi lét után a morális-szellemi megújulás eszméjével kívántak új erőket felszabadítani. A szerző már a korábbi fejezetekben is a nagy csomópontok (az Erdélyi Szépművés Céh: 1924, a Ko-

runk; 1926, az Erdélyi Helikon, 1926 és a folyóirat: 1928) mentén haladt: e sor az „erdélyiség fordulójával” folytatódik, amely az új, az első kisebbségi nemzedék föllépését jelentette, s amely az irodalomközpontú kisebbségi szellemi életbe és kulturális önismereti modellbe a szociologikusabb valóságkeresés, a társadalmiság erős szempontjait hozta. E fordulat megvilágítása előtt a szerző ismerteti a Helikon és a Korunk viszonyának változásait is, majd nyomon követi a harmincas évek első felének vitáit, amelyek ugyan megfosztották a transzilvánizmust a romantikus-mitologikus elemek hordalékától, mégis fenntartották annak eredeti, igazi értékeit. A kötetben hasznosított ismeretanyag és a logikus előadásrend, a főtételek egyértelmű megfogalmazása és a lényeglátó szelekció Pomogáts Béla kötetét a kutatás és tájékozódás hasznos alapművévé teszik.

Csapody Miklós

Popper Leó: Esszék és kritikák.

Szerkesztette, a jegyzeteket készítette és az utószót írta: Tímár Árpád. A német nyelvű tanulmányokat Bonyhai Gábor és Tímár Árpád fordította. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 133 l.

Popper Leó (1886–1911) életműve több mint hét évtized után jelenik meg a mostani kötetben, s tartalmazza Lukács György ifjúkori barátjának valamennyi nyomtatásban megjelent írását, valamint hozzáférhető kéziratát – néhány levél kivételével, amelyeket a *Lukács György Levelezése 1902–1917* (Budapest, 1981.) című kiadvány tett közzé. Popper a századelő ama sajátos szellemi környezetének érdekes, tulajdonképpen senkivel sem hasonlítható egyénisége, amelyet Lukács Györgyön kívül – első sorban – Fülep Lajos, Mannheim Károly, Szilasi Vilmos, Tolnay Károly neve fémjelez. Ellentétben az imént felsoroltakkal, Poppert az utókor teljes mértékben elfeledte, s a tény, hogy az elmúlt néhány évben mégis az érdeklődés középpontjába került, igazi „újrafelfedezésnek” tekinthető. Mindez első sorban Tolnay Károlynak (aki egy évtizede megjelent tanulmányában Poppert mint művészettörténészt méltatja), a jelen kötet szerkesztőjének, Tímár Árpádnak és Bonyhai Gábornak köszönhető. Bonyhai napjaink hermeneutikai kutatásának egyik központi problémája, az úgynevezett „félreértés” szempontjából tekinti Poppert merőben újszerű, s mindenekelőtt úttörő gondolkodónak. (Meg kell jegyeznünk, hogy ebben a tekintetben Popper már a határainkon túl sem ismeretlen, Hans Jauss közölt róla tanulmányt a közelmúltban.) Jóllehet az életmű megjelölés kissé paradoxonnak hathat, hiszen a fiatalon elhunyt gondolkodó rövid írásai éppúgy töredékek, mint azok együttese, mégsem joggal ez az elnevezés, mert lényegében a tanulmányok nagyon is zárt gondolati egységet, egészet alkotnak.

Popper, aki zenei és képzőművészeti tanulmányai során egyaránt kimagasló tehetségnek bizonyult, első sorban művészettörténeti írásokat hagyott hátra, amelyek egy része teoretikus elgondolásokat tartalmaz, a másik része pedig kritika. Ezen kívül a kötet két zenei tárgyú írást és néhány recenziót tartalmaz. Az átfogó, művészetfilozófiai elgondolások alapján három alapvetően fontos teóriát kell kiemelnünk. Az első a festészet anyagával, a második a szobrászat logikai meghatározásával, a harmadik pe-

dig az előbb említett „félreértés-elmélettel” kapcsolatos. E három gondolati egységhez csatlakozik, jóllehet azoktól némiképpen elkülöníthető, egy zenei műfaj, a dal formai sajátosságainak egyéni meghatározása. A jelenkori érdeklődés elsősorban ezekre a problémákra irányul, de Popper szinte valamennyi írása tartalmaz olyan részletfejtegetéseket, amelyek a századelő magyar művészetfilozófiai gondolkodásában nem mutatathatók ki.

Az első egyedi ötlet az *Idősebb Peter Brueghel* című tanulmányban olvasható, s ez nem más, mint a festészet speciális, semmi másra nem jellemző univerzális masszája, az „Allteig”; vagyis a festészet azon tulajdonsága, hogy a természet sokszerűségét, összetettségét egyetlen homogén anyagba sűríti. Az „Allteig” létrejötté egy spontán, vagy tudattalan szintézis eredménye; korszerűen pedig az európai reneszánszhoz köthető. Az „univerzális massa” gondolata áthatja Popper festészetről szóló írásait, némi áttétellel már jelen van első rövid művészetfilozófiai elmélkedésében, a *Dialógus a művészetéről* című párbeszédés műben, ahol már megjelenik az „egyetlen forma” gondolata, s a definíció-értékű meghatározás is: „A művészet akozmikus”. A világ, a kozmosz összetettségével szemben a művészet – már az alkotás első, kezdeti pillanatában – határt von, és a határokon (legtípikusabb formában – a kép keretein) belül létrejövő műalkotás homogén világa feltétlenül az „Allteig”-gondolat analógiájaként értelmezhető. Az imént idézett dialógus egyébként a „fiatalkori hév” első, s egyben utolsó megnyilvánulása. Tárnya is egy – akkoriban – divatos és sokakat foglalkoztató gondolat: a *zárt* és a *nyitott* művészet szembeállítás. Popper itt végrehajtott romantikus választása a későbbiek során is általános érvényű; a dialógus záró mondata szerint: „A lezárást oda kell helyeznünk, ahol a gyertyánk kialszik, mert a dolgok sötét éjszakájában nem tudunk átvirrasztani.” A kép keretein belül megvalósuló zárt világ homogenitása nem csak az anyagszerűségből következik.

A Peter Brueghel személyével kapcsolatban kifejtett „univerzális massa” gondolat kiegészül a *Goya kiállítás Bécsben* című írás alapgondolatával.

Popper életművének második teoretikus csomópontja *A szobrászat, Rodin és Maillol* című tanulmányban található. A kiinduló ötlet az egyiptomi szobrok példája. Itt a monumentális arányok, a hatalmas súly meghatározó erejét vizsgálja, vagyis azt, hogy a szobrok szakrális jellege a súlyban rejlik, s ez a súly határozza meg a formát.

Az életmű harmadik sarokköve *A szó ereje a muzsikában* (Fejlődéstani jegyzetek) című tanulmányban keresendő, amely szintén a legkorábbi írások közül való. Ebben a művében Popper a *dal* műfaj változásait követi nyomon a XVII. századtól kezdődően. Átfogó megállapítása szerint a dal útja Schubertig, Schumannig, Wagnerig nem más, mint egy kísérlet, kísérlet a *zene* és a *szó* kölcsönös egymást megváltására. Ez a megváltás pedig – a tanulmány egy másik megállapítása szerint – „fordítás”, a *zene* „szótlan nyelvének” és az „élet nyelvének” egymásra való fordítása. Természetesen sikertelen „megváltásról” van szó, mely azonban mégsem maradt eredmény nélkül. (Az imént idézett tanulmány középponti elgondolását lényegében újra megismétli a kötetben *Dal és dalénekes* címen felvett töredék.)

Ugyancsak a kötetet záró négy töredék között találjuk azt a rövid, csak néhány mondatos vázlatot, amely az utókorra – mindez ideig a legnagyobb hatást gyakorolta. A töredék a *félreértési elmélet* címet kapta. Az első mondat szerint: „A művészet fejlődésének fő tényezője a félreértés”. Az időben egymás után következő korszakok

egymás történelmét, művészetét mindig utólagos magyarázatok alapján „értik meg”, s a megértés tulajdonképpen mindig *félreértés*.

Mindenképpen úttörő megközelítést tartalmaz a *Repülőgép esztétikájáról* című írás is, amely a kor számára újdonságként ható, az esztétikai érdeklődés hagyományos határain kívül eső „gépet” teszi vizsgálatá tárgyává. Ugyanez vonatkozik *A giccs* című tanulmányra is, amelynek központi gondolata – az alkotó és a műélvező szerepének felcserélődése a dilettáns művészetben – szintén sajátosan egyedi.

Popper tanulmányainak nyelve féluton helyezkedik el az úgynevezett tudományos esszé és a századelő zsurnalisztikai nyelve között, nehézkessége és németes szerkesztése ellenére mindenkor világosan érthető. Talán nem mellékes ezt megjegyeznünk, amikor úgy véljük, hogy a jelen kötet az utóbbi évek egyik legizgalmasabb szellemi kalandját, illetve e kaland lehetőségét jelenti az érdeklődő olvasó számára.

Kocziszky Éva

Rába György: Babits Mihály.

Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 326 l.

Az elmúlt három évtized örvendetesen kibontakozó Babits-kutatásának nagy eseménye volt Rába György monográfiája, a *Babits Mihály költészete 1903–1920* (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.). Most, hogy teljes pályaképet adott közre, nem vonatkoztathatunk el sem ettől a munkájától, sem *A szép hűtlenek* című, Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád műfordításait bemutató kötetétől (Akadémiai Kiadó, 1969.). Mert most megjelent kötete 1920-ig dokumentáltan, de egyébként is, egy hatalmas jéghegy csúcsát jelenti. S a szerző gyakran olyan optikát állít elénk, amelynek segítségével láthatókká válnak Babits-kutatásainak teljes dimenziói.

Rába könyve, bár ritkán üt meg polémikus hangot, önmagában vitairat. Amelyet olvasva, Babits pályaképén egyszerűen nem marad tér a korábról ismert előítéleteknek, torzításoknak. Módszere mindenekelőtt rendet és fogalmi tisztázást jelent. Pontos tablót kapunk a költő filozófiai iskoláiról: Locke szenzualizmusa, az örök változás filozófusa, Hérakleitosz, azután Spinoza, Schopenhauer, Nietzsche (a két utóbbi inkább irodalmi előadásmódjával).

Rába György Babits-pályaképében mindenekelőtt a költőre összpontosít. Megismerjük az Angyaloskönyv (az ifjú Babits versíró füzete) szerkezetét, az első Babits-kötet „Irisz-leveleinek” Shakespeare-i sokszínűségét és Baudelaire-i kompozíciós rendjét, a korai versek lélektani alapvetését Wundtól és James „képszalagjától” – amely látásmód utóbb, Bergson hatására filmlátássá válik –, a tárgyiasult erkölcsi emlékezetig; az objektív líra babitsi követelményét; hajlamát a lírai festmények létrehozására; s hasonlóan érdekesekek Babits „personái”. A tanulság pedig, amelyet Rába – mély elemzései nyomán – Babits első kötetéből levon, az, hogy az ifjú költő szimbolista volt.

Nem követhetjük itt részletesen Babits – Rába által bemutatott – elfojtott „duk-duk affér”-ját, sem a költő „klasszikus álmainak” avatott kibontását az elemzések során, ám a korábbiaknál líraibb hitelűeknek ítélt „görög” verseiből levont követ-

kezetések egyikét idézzük: „Tévednénk (...) ha a »görögös« Babitsban az élettől a kultúra tisztására menekülő embert látnánk ...”

Ilyen előzmények után jut el Babits Fogarason Bergson műveihez, köztük az *Anyag és emlékezethez* és a *Teremtő fejlődéshez*, és – mint Rába igazolja –, az előbbi által szabadul fel – már Proustot előlegezve – művészi emlékezete, az utóbbival pedig eljut a végtelen variációkban feltörő életlendület ihletforrásához.

Noha a köz dolgai iránt Babits korábban sem volt részvétlen, mégis, a tárgyalás során méltán jelentenek cezurát a háborús versek. Meg az általa fordított *Örök béke* Kantja. És Szent Ágoston. Akiknek etikai tanításai végigkísérik a költőt.

A monográfia a forradalom és az ellenforradalom kataklizmáitól két szálon vezet. Az egyik a költő forradalom utáni útkeresését, majd kivívott és megszenvedett helyét jelöli. Vagyis Babitsot mint a két világháború közti irodalom őrszemét, és mint a nemzeti méltóság és az európai szellem vigyázóját láttatja. A másik a költő, a prózaíró és a műfordító útját. Az első világháború utáni Babits-líráról illetően megannyi új mondanivalója van Rábának. Így az, hogy a kései, törekeny szerelmi boldogság „kettes csendjétől” mit jelentett megtenni az utat az emberek életéig. Vagy hogy miként vált a mives költő számára a gondolat fontosabbá a formánál. „Csak a húszas években mintegy harminc politikai verset írt, és valamennyi a tagadás, vagy a semmibebevés hangján ellenzéki.” Mindezt csak úgy jelezhetjük csupán, mint a „lelkiismeretvizsgálat költészetének” – így nevezi Rába a legérettebb versek világát – megannyi hajtását. E talajból nőtt ki végső életmű-szintézise, az a *Jónás könyve*, amelynek fő summázatát a monográfus ekként adta meg: „A valódi szerepével viaskodó próféta küzdelme, mint szerkezeti elem, és a harc eldőlte Jónás lelkében mint a mű erkölcsi tanulsága Babits régebbi, ismert kettősségének aktualizált megoldása”.

Melczer Tibor

Régi Magyarországi Nyomatványok II. 1601–1635.

Szerkesztette: Borsa Gedeon és Hervay Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 855 l.

A Hungarológiai Értesítő 1979. I. évfolyamában Borsa Gedeon beszámolt a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár közös munkájaként készülő, régi magyar nyomatványokat feldolgozó bibliográfiai sorozatról. Az *RMNY* már akkor nyomdába került második kötetét 1980-ban szerették volna megjelentetni, végül 1983-ban került ki a nyomdából. Az 1601–1635 közötti időszak 763 nyomatványának feldolgozása az első kötetben kimunkált szempontok következetes megvalósításával történik. A jelzett korszak eddig tévesen magyarországinak tartott nyomatványait (153 mű) az Appendix különíti el. A nyomatványok leírásával egyenrangú munka a tízféle mutató elkészítése, amely a kutatók minden szakmai igényét kielégíti. Az első kötethez hasonlóan itt is valamennyi hozzáférhető nyomatványról címlapfotó készült, amely egyértelművé teszi az azonosítást.

A kötet szerkesztői mellett a munkálatok *Holl Béla, Fazekas József, Heltai János, Kelecsényi Ákos és Vásárhelyi Judit* szakértelmén és áldozatos feladatvállalásán alapulnak.

N. S. K.

Reményik Sándor: Az építész fia.

Versek (1916–1941). Válogatta és a bevezetőt írta: Kántor Lajos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 282 l. (Romániai Magyar Írók)

Reményik Sándor (1890–1941) válogatott verseinek kiadása reveláció, hiszen a több mint négy évtizedes hallgatás, s nem kevésbé a sokáig dívott dogmatikus megméretés már-már elfödte, illetve jóval értéke alatt kezelte az erdélyi lírikus költészetét. Reményikben sokan – noha lassacsckán változik az értékelés – a Végvári versek alkotóját látták, s hangjában csöppet sem a Trianon utáni lélekvesztés keserűségét, inkább a gyűlöletet. Ezt a megcsontosodott, ma már korszerűtlen képet jobb olvasással még kiegészíthette volna az antifasiszta lírikus halála előtti tiszta hangja, bűnbánatért könyörgő verseinek humánuma, de az irodalomtörténet a maga alkotta sematizmusban élt, noha az utóbbi évek kezdeményei (leginkább Imre László alapos elemzése nyomán) sürgetőbbé tették az újraértékelést.

A romániai magyar kiadás – Kántor Lajos válogatásában és bevezető tanulmányával – az eddigieknél sokkal korszerűbb Reményik-képet rajzol; az értékre, a költonék a magyar lírában betöltött szerepére koncentrálna, de nem hallgatva el a pálya – kényszerű?, a kor ellentmondásosságából következő? – kanyarjait sem. A válogatás az 1943-ban megjelent *Reményik Sándor összes versei I–II.* kiadásra épült, ezt egészíti ki jópár, az Erdélyi Helikonban megjelent darab. Kántor a könyv nagyobb részében – nem lévén Reményik-filológia – az eredeti kötetek ciklus-beosztását követte, s ettől a rendtől mindössze az utolsó három ciklusban (*Magasfeszültség, 1940; Meghalni mégis egyedül kell, 1935–1941; Korszerűtlen versek, 1941*) tért el, mikoris „a *Meghalni mégis egyedül kell* és a szerzőtől származó címet viselő *Korszerűtlen versek* c. ciklusokba a *Magasfeszültség* c. kötet után folyóiratokban megjelent, s az 1943-as *Összes versek*be besorolt költemények kerültek.”

A Reményik-kérdéssel előbb-utóbb a magyarországi irodalomtörténetírásnak is szembe kell nézni, s valószínű, hogy egy ilyen értékelés valamennyire meg fogja növelni a most közreadott versek számát, de Kántor Lajos és a romániai magyar művelődés kezdeménye letagadhatatlan. A kötet bevezető tanulmánya – *Történelmi vakság ellen* (Reményik Sándor lírája, közelről) – mielőtt a költő verseinek lényegét boncolná, kitér a líra értékelésére gazdag filológiai apparátust mozgatva külön Reményik erdélyi visszhangjára, illetve utóéletére is. Neveket sorakoztat, érveket ütköztet, Reményik ellentmondásosságát – ez Kántor elemzésének legnagyobb értéke – belülről, a versekből kiindulva próbálja megfejteni. Reményik lírájának változását „egy hosszú lelkiismereti folyamat beéréseként” értékeli, s ha a költő álláspontja nem mindenben is egyezik, a megtett út végén a fölismerés már azonos a kisebbségi humánumot baloldaltól éltető Fábry Zoltán, Győry Dezső, Kacsó Sándor vox humana-jával. A bevezető

tanulmányt író kolozsvári irodalomtörténész az is dicséri, hogy példaanyagai közt olyan verseket (részleteket) is szerepeltet, melyek különböző okok miatt nem kerültek bele a válogatásba.

Szakolczay Lajos

Réthy Andor–Váczy Leona: Magyar irodalom románul.

Könyvészet 1830–1970. Bevezető tanulmány: Köllő Károly. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 1063 l.

Egy olyan – nyelvében és ezáltal irodalmában elszigeteltebben élő nemzetnek, mint a magyar – mindig ünnepi dolog, ha legkiemelkedőbb lírai és prózai alkotásai más népek nyelvén is megszólalnak. A kritikai fogadtatás, a közönség-visszhang tükrözi leginkább számunkra, hogyan sikerült a fordítónak a szótári értelmezésen túl a mű hangulatát is visszaadni. Ezekután különösen fontos, hogy időnként összegyűjtve – mind a fordított műveket, mind a rájuk, illetve írójukra vonatkozó tanulmányokat – bibliográfiai formában is áttekinthessük. A szintézisek eme tényszerű, adatközlésszintű, szikár műfaja segít a dolgokat rendezettségükben, új összefüggéseikben, továbbgondolásra inspiráló módon láttatni.

Hungarika irodalmunk ezen vetületének számbavétele, habár közel százéves múltra tekint vissza, sajnos rendszeresnek nem tekinthető. 1876-ban jelent meg Kertbeny Károly A magyar irodalom a világirodalomban c. kötete, és 1915-ben, valamint 1920-ban láttak napvilágot Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven c. munkái. Hosszú szünet után Demeter Tibor: Bibliographia Hungarica – Magyar szépirodalom idegen nyelven c. gépiratos formában létező – ezért nehezen hozzáférhető – többkötetes analízis bibliográfiájából tájékozódhatunk, majd megindult a Széchényi Könyvtár ilyen irányú vállalkozása, és 1975-ben forgalomba került a Magyarországi irodalom idegen nyelven az 1945–1968-as évekre vonatkozóan (az 1969–80-as anyag szerkesztés alatt van).

Ha végigpillantunk ezen a listán, kiváltképpen éreznünk kell Réthy Andor és Váczy Leona könyvészetének jelentőségét, amely egy nyelv – a román – szempontjából végzi el ezt a hangyaszorgalmat, rengeteg kutatást igénylő munkát 1830-tól – tehát a kezdeti jelentkezésektől – 1970-ig.

A kötet ennél sokkal fontosabb jelentősége, hogy létével és terjedelmével igazolja az egymás mellett élő népek békés kapcsolatának jótékony, termékenyítő, egymást előrevivő lehetőségét. Az adatgazdag, hosszú, és még így is csak további kutatási pontokat nyújtó bevezető vázlatosan végigkíséri az együttélés irodalmi, művelődési szempontú főbb eseményeit, személyi, intézményi, kiadványi aspektusból. „... a román–magyar művelődési – s ezen belül az irodalmi – kapcsolatok kezdettől fogva meghaladták az esetleges személyi érintkezés szintjét, és sok együvé szakadt érből táplálkozó vízfolyás gyanánt alakították ki a maguk fokozatosan szélesülő medrét. Mindemellett tagadhatatlan, hogy egy-egy jelentős alkotó tevékenysége a kapcsolatoknak valóságos új áramlatát volt képes megindítani.” Ezen nemcsak a magyar írókat – Petőfit, Adyt, József Attilát vagy Móriczot – érti Köllő Károly, hanem a román irodalom művelőit, fordítóit is.

Az irodalmi kapcsolatok koronkénti változása az árnyaltan fogalmazott tanulmányból jól érzékelhető. Kiindul a kezdeti spontán hatásokból táplálkozó adaptációból (Csokonai, Petőfi, Kölcsey, Gyulai Pál), majd a századforduló bizakodást keltő lendületén és a két világháború közti pozitív példákon át, eljutunk napjainkig, amikor „az elszigetelt kezdeményezések stádiumából országos szintű célkitűzéssé, illetve szocialista államközi kapcsolatok tényezőjévé vált” az ügy.

Ezen könyvészet célja, hogy a Domokos Sámuel által szerkesztett *A román irodalom magyar bibliográfiája 1831–1960 és 1961–70* román–magyar kapcsolatot tükröző kötetek mellett feltárja a magyar irodalom román recepcióját, egészen pontosan „a magyar szerzők román fordításban vagy eredetileg román nyelven megjelent, és a román szerzők a magyar irodalomról és kultúráról írt munkáin kívül tartalmaz magyar, sőt néhány francia, német és angol nyelvű anyagot is, amely a magyar irodalom és kultúra román visszhangjáról szól, illetve e két kultúra kapcsolataira vonatkozik.”

A XVI. századi vallásos művek, a XVII–XVIII. századi kéziratos énekköltészeti anyag esetében meglevő, nem igazán friss kiadványokhoz irányítja a használt a szerző. (Juhász István: *A reformáció az erdélyi románok között*. Kolozsvár, 1940.; Szabó T. Attila: *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI–XIX. században*. Zilah, 1934.; Stoll Béla: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája*. Bp. 1963.)

Négy nagy fejezetre tagolódik (népköltészet, nyelvészet, magyar irodalom, romániai magyar irodalom), amelyeket alfejezetek és cikkelyek finomítanak, ezeken belül az egyes tételek elrendezése időrendi. A magyar irodalom további felosztása: gyűjteményes munkák, általános elméleti és történeti fejezet, a román–magyar kapcsolatok, majd az egyes írók következnek. Az írók fejezetbe azok kerültek, akiknek legalább egy műve megjelent román fordításban vagy írtak róluk román nyelven. Az írók műveit az önálló kötetek kezdik a hozzájuk kapcsolódó recenziókkal; a gyűjteményes, összefoglaló munkák után a tanulmányok, cikkek; míg végül az írókról szóló monográfiák, kisebb írások következnek. A munka kezdeményezése és az anyaggyűjtés fele (8400 tétel) Réthy Andor nevéhez fűződik. A szász származású, és magyarul csak az iskolában tanuló Réthy Andor személye és egész munkássága az Erdélyben élő népek harmonikus és értelmes kapcsolatának szép példája. Az anyaggyűjtést az ő halála után tanítványa, Váczy Leona végezte be, és a sajtó alá rendezés is az ő munkája. Köllő Károly, a kötet lektora még hatszáz tétellel gyarapította az anyagot, és rangos bevezető tanulmányával fokozta a könyvészet egyébként is vitathatatlan értékét.

Varga Katalin

Réthy Péter naplója.

Előszó, jegyzetek: Maria Ursutiu. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 138 l. (Téka)

A Téka sorozat egyik legújabb darabjaként a már régen felfedezett s többek által kiadni akart Réthy-napló gazdagítja az Apafi-korra vonatkozó ismereteinket. A korszak tudós kutatója, Szádeczky-Kardoss Béla az Apafi-udvartartás dokumentumainak – már meg nem jelent – harmadik kötetébe illesztette; a Fogaras környék urbáriumait köz-

readó Prodan professzor szerkesztette kötetben a napló gazdaságtörténeti érdekű részei jelentek meg. Ez utóbbi kötetnek Maria Ursutiu is munkatársa volt. A gyulafehérvári Batthyáneumban őrzött diárium érdekességeinek ismertetése előtt néhány szóban kitérnék a kiadásra s az előszóra.

Ismeretterjesztő sorozat tagjaként megjelent szöveg természetesen nem lehet bűtív kiadású. A modernizálás nagyon jól sikerült, megmaradtak azok a kifejezések — s csak azok —, amelyek a kort felidézövé teszik a könnyen olvasható szöveget. A latin részeket Dani János archaizáló fordításában ismerhetjük meg. Maria Ursutiu jó korismeretéről tanúskodnak a jegyzetek és a mutatók; jóllehet előfordul sajtóhibának nehezen felfogható tévedés egy-egy személy életrajzi adatainál (például Béli Pál). Az előszó írója mint történész mutatkozik be, s a napló művelődéstörténeti felhasználási lehetőségeit csak néhány érdekesség megjegyzésével jelzi. A gazdaság- és politikatörténeti elemzés is elhagy néhány, a napló szövegéhez közvetlenül kapcsolódó kérdést. A következőkben ezzel kapcsolatos problémákra hívnám fel a figyelmet.

Rétyi Péter (1621–1674), a fiskális birtokok gazdasági tisztartója, aki kora jelentős politikai eseményeinek is résztvevője, 1645-ben állt fejedelmi szolgálatba, s aztán hat fejedelmet élt meg rövid életében. Naplóját azonban csak 1664-től vezette, a megelőző időkről emlékezetből jegyzett fel néhány eseményt, főleg saját életét illetően. Maria Ursutiu szépen rekonstruálta a diáriumíró életrajzát, társadalmi állására birtokainak számbavétele után következtetve. Nem élt viszont azzal a lehetőséggel, hogy a birtokok számbavétele után kitérjen arra a — hazai történetírásunkban már ismert — kérdésre, hogy bizony egy erdélyi birtokigazgató gazdagságát egy magyarországi módos paraszt is gyakran meghaladta. Más jelenségek, események értelmezésében is csak a régebbi magyar szakirodalom megállapításai kaptak helyet az előszóban: II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratát csak mint meggondolatlan, Erdélyt a romlásba taszító lépést említi. Jóllehet született már olyan dolgozat, amely meggyőzően bizonyította: az ifjabb Rákóczi nem volt kevésbé körültekintő, mint mondjuk apja az 1644-es hadjárat megindításakor. Ugyanígy visszhangzik a régi elképzelés az Apafi-kort illetően: koncepciótlan fejedelem, „moribunda Transylvania”. Ez annál furcsább, mivel pontosan az e naplóban említett személyekkel — Apafi és Bornemissza Anna gazdasági szakembereivel — kapcsolatos iratanyag Maria Ursutiu szakterülete, s ezek az iratok éppen nem a gazdaságilag haldokló Erdélyt mutatják.

Az előszó egyik legérdekesebb része az, amikor a szerző a napló alapján valószínűsíti Barcsai Ákos fejedelem megölésének helyét, felidézve az erről folyt vitát. Említésre méltó, hogy a Romániában megjelenő könyvek többségével ellentétben ő csak ott ír Erdély és a román vajdaságok kapcsolatáról, ahol az dokumentálható; erre kitérni azért sem felesleges, mert az adatfeldolgozás e téren mindkét ország történetiséi által elhanyagolt terület. Az együttműködés — például a magyarországi történeti irodalom Romániába jutásának lehetősége — az eddigiekben említett hiányosságok kiküszöbölését is lehetővé tette volna.

Riadj magyar! 1848–49 fametszetes ponyvai, csatakrónikái.

Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Pogány Péter. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 667 l. (Magyar Hírmondó)

E vaskos kötetben az 1848–49-es forradalom és szabadságharc vásári ponyvairodalmát gyűjtötte össze a kérdéskör szakértője, Pogány Péter. Munkája során, utószavának megfogalmazása szerint. „... nem »válogatásra«, hanem elérhető epikai teljességre törekedett.” Az idézett mondatban a hangsúlyt az *elérhető* szóra kell tennünk; a világosi fegyverletétel után ugyanis rendkívül veszélyes dolog volt e kis, párlapos füzetkéek rejtegetése, így az anyag jó része nem maradt ránk. Az *epikai teljesség* kifejezés pedig Pogány Péter szerkesztői koncepciójára utal. Úgy igyekezett ugyanis sorrendbe állítani ezeket a Tinódi műveinek kései örökösiként a korabeli eseményeket naprakészen (többnyire még Tinódiénál is csikorgóbb) versekbe foglaló tudósító énekeket, hogy belőlük a forradalom és szabadságharc teljes története kronológiai rendben bontakozzék ki. Mégpedig egy sajátos nézőpontból, a hétköznapok, a kisemberek világa felől; éppen ezért válhat e korábban lényegében hozzáférhetetlen szövegeket közlétező kiadvány nem csupán jó szórakozást kínáló olvasmánnyá, hanem a korra vonatkozó mentalitástörténeti kutatások fontos forrásává is. Tudományos munka forrásaként való felhasználását elősegíti utószava és a nagyközönségnek szóló könyvek esetében szokatlanul terjedelmes, több, mint százötven oldalas jegyzetapparátusa is. A jegyzetek a művek közlési sorrendjében szolgálnak igen részletes felvilágosításokkal, az utószóban pedig Pogány Péter sok esetben eddig ismeretlen adatok alapján értekezik a ponyvák kiadóirol és szerzőirol, valamint a füzetek 1849 utáni sorsáról; nagyarányú pusztulásukról és a megmaradt, többnyire egyedi példányok máig vezető útjáról. A néhány vonatkozásban talán csak a szakemberek érdeklődésére számot tartó utószón és jegyzetapparátuson kívül a könyvhöz egyértelműen a nagyközönséghez szóló előszó is tartozik, melyben Pogány Péter a tudósító ének 1848 előtti magyarországi útjáról és szerepéről, a mostani kötet anyagáról és a sajtó alá rendezés közben követett módszerről tudósít.

Szajbély Mihály

Rolla Margit: Kaffka Margit II. Út a révig...

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Budapest, 1983. 221 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. Új sorozat 12. /87/.)

Rolla Margit ezzel a kötettel lezárta nagy munkáját. A könyv címének befejező szava nem az írói beérkezésre, hanem az ember útjának végső pontjára, az alvilági révésszel való találkozásra utal. 1906-tól 1918 novemberéig kíséri író-hőse útját. Kaffka Margit, akinek adottságai éppoly vitathatatlanok, mint az a tény, hogy sorsalakítása és művészete nem mindig érte el adottságai szélső határait, a szerző számára nem egyszerűen irodalomtörténeti alak; inkább bálvány, médium, egy nemes rögeszme tárgya. Így ez a könyv sem szabályos pályarajz vagy szenttelen dokumentumgyűjtemény. Ez is, az is természetesen, de ezen túl mozaikos művelődés- és mentalitástörténet a századelőről, kritikai szemle és önvallomás, „anyaggyűjtés” egy megíratlan dokumentumregény-

hez. Minden szakmai gyarlósága ellenére a Kaffka Margit-filológia legjelentősebb darabja, hiszen minden megismerhető adatot, minden elérhető anyagot összegyűjtött és leírt. A nyers, eleven élet lüktet ezeken a lapokon – érdektelen, hogy Rolla Margit szándéka szerint vagy éppen annak ellenére –, az a fölfokozott századfordulós „életlihegés” szervezi az itt felbukkanó figurák – írók, képzőművészek, kötöttségeikből kitörni vágyó polgári egzisztenciák – sorsát, amiről a legakkurátusabb szakközlemények sem képesek pontosan beszámolni. Műalkotásrészletek, kritikai reflexiók, pletykák, memoártörödékek, évtizedekkel az események után feljegyzett – kétes hitelű – emlékezések keverednek itt szétbontatlanul. A lelki élet és a testi intimitások olyan tájait járhatja be az olvasó, amelyekről a kor – azidőt oly sokakat megbotránkoztató – belletrisztikája még metaforikusan is alig mert beszélni. Tudjuk, ha szeretünk is megfedkezni róla, hogy milyen sokat köszönhet a történettudomány vagy az irodalmi filológia egy-egy megszállott amatőr kutatónak, rajongó olvasónak. Rolla Margit könyvét is megilleti – ha csendes mosollyal is – a tisztelgő főhajtás.

Alexa Károly

Rónay László: *Képes Géza*.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 224 l. (Kortársaink)

Rónay László eddigi irodalomtörténeti munkásságának döntő részét a Nyugat-nemzedékeknek szentelte: Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Tersánszky Józsi Jenő, Szabó Lőrinc munkásságáról szóló tanulmányai, műelemzése és kismonográfiái mellett az ún. „harmadik nemzedék” életpályáját, munkáit kísérte és kíséri figyelemmel. Devecseri Gáborról és Thurzó Gáborról írott portré-monográfiái után az 1909-ben született Képes Géza életművét mérte fel. Képes Géza költőként, műfordítóként és tudósként egyaránt egyre gazdagodó és kiteljesedő tevékenységéről még nem készült ilyen átfogó és összegező tanulmány, sok tekintetben egyedülálló teljesítményének értékelése még nem vált eléggé irodalmi köztudatunk részévé. Rónay Lászlónak e portré megrajzolásához alap kutatásokat kellett végeznie, s az életrajz, életpályadatain kívül részletesen szemügyre kellett vennie Képes Géza valamennyi megjelent kötetét, s tüzetesen elemeznie műfajok szerint eddigi teljesítményeit. Elemzéseiben állandóan viszonyít a magyar és világirodalmi költészeti hagyományokhoz, párhuzamokhoz és eszmei-művelődéstörténeti forrásokhoz, s így világítja át Képes Géza műveit, törekvéseit és megvalósított programját. Folyamatrajz, műelemzés, műfordításelmélet, nyelvészeti és verstani ismeretek, az irodalomtörténeti módszerek alkalmazása mellett az irodalomkritika eszközeit is felhasználva helyezi el életművét a mai magyar irodalom értékei között. Képes Géza költői teljesítményeinek méltatásával, egyes műveinek beható tartalmi és nyelvi elemzésével a kortárs költészet megközelítésére és bemutatására is példát kínál. Az önálló művek mellett igen nagy hangsúlyt kapnak Képes Géza műfordításkötetei is, melyek hat évezred (!) lírájából válogatnak, s e hatalmas időszak valamennyi művét eredetiből fordította a költő. Az *Előszőr magyarul* (1971), a *Napfélnél és éjfélnél* (1972) és a *Fordított világ* (1973) közül kiemelkedik a középső kötet elemzése, mely a finnugor költészetet tolmácsolja és varázsolja élővé. A tanulmányíró Képes Géza mun-

kásságával kapcsolatban Rónay László megállapítja, hogy valamennyi írását szellemi izgalom, számos új felfedezés és a személyes vallomások élményszerűsége jellemzi. Több szakterület művelői is érdeklődéssel olvashatják Rónay László összefoglaló kismonográfiáját, melyben Képes Géza gazdag életművének bemutatása kapcsán élő irodalmunk, kortárs műfordításirodalmunk számos kérdését továbbgondolásra ösztönözve tárja elénk.

R. Takács Olga

Rónay László: Tersánszky Józsi Jenő.

Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 261 l. (Nagy magyar írók)

Tersánszky Józsi Jenő századunk magyar irodalmának egyik kiemelkedő alakja. Egyéni írásművészete, problémafelvetése, de legendás életpályája is joggal kelti fel az olvasó érdeklődését, aki mélyebb megértésre törekedve hiába keresgélt eddig a könyvtárban, csak elvétve talált az íróra és műveire vonatkozó összefoglaló szakirodalmat. Az első ilyen jellegű munka Kerékgyártó István Tersánszky arcképe volt (1969), s ehhez csatlakozik közel másfél évtized után Rónay László kismonográfiája.

Rónay László Tersánszky egész életét és életművét áttekinti munkájában, s erénye, hogy megpróbálja szerves egységbe kovácsolni mindazt, amit Tersánszkytól, illetve Tersánszkyról tudni lehet. A bőven áradó idézetek (irodalmiak és szakirodalmiak egyaránt) már magasabb szempont szerint rendezett szövedékéből és az irodalomtörténész értelmezéseiből, magyarázataiból világos képet alkothatunk a XX. század első felének életéről, történelmi eseményeiről, társadalmi problémáiról; a művészek életéről és lehetőségeiről is.

A Pályakezdetés – kitérőkkel című fejezet főleg életrajzi vonatkozású, Tersánszky gyermekéveivel, fiatalságával, első meghatározó élményeivel és barátaival foglalkozik.

Az ezt követő két fejezet (Háborús évek, Erkölc és társadalom) a nyomasztó történelmi események hatására íróvá fejlődő Tersánszky társadalmi és etikai kérdéstevéseit és válaszkereséseit elemzi.

A negyedik fejezet teljes egészében *Kakuk Marciról*, Tersánszky talán legismeretesebb regény-folyamáról, illetve (bizonyos fokig az íróval azonosítható) regényalakjáról szól.

Ezt követően ismét maga Tersánszky kerül előtérbe, de nem elsősorban az író, hanem a kabarékban fellépő furulyázó, füttyülő, gitározó életművész, aki melleleg különféle technikai találmányokon törí a fejét (Tersánszky „szerepei”).

A Fordított világröndben és A regény ősforrásainál című fejezetek talán a legérdekesebbek és a legegységesebbek a monográfiában. Rónay ezekben a fejezetekben szakad el a legjobban az őt megelőző szakirodalom véleményétől, lényegesen lecsökkennek primér idézetei is (amelyeket néhol már fásasztó bőkezűséggel szór az olvasó elé), magával ragadóan boncolgatja Tersánszky állatszimbólum-rendszerét, és mutat rá ezek összefüggéseire.

Könyve befejezéséül Tersánszky utolsó alkotói korszakát elemzi *Tárgyak* vallomása címen, illetve – mivel az ekkor írt művek szinte kivétel nélkül a II. világháború

eseményeiből és tapasztalataiból származnak – a második világháború Tersánszkyra tett hatásairól beszél.

A monográfiát záró epilógus a sematizmus korától kezdve vezet végig Tersánszky életén; megmagyarázza, hogyan rekedt ki az irodalmi életből, miért hallgatott el önként a konszolidáció idején; majd az idős író megérdemelt rehabilitációjának állomásaival zárul a könyv.

A kismonográfiát két hasznos segédlet egészíti ki: Tersánszky fontosabb életrajzi adatainak felsorolása és a Tersánszkyról szóló cikkek bibliográfiája.

Szőnyi Etelka

Saad Béla: Tíz arckép.

Ecclesia, Budapest, 1983. 369 l.

Tíz jelentékeny személyiség riport formában megírt életrajzát tartalmazza a kötet, olyan egyéniségeket, akikben az alkotásvágy, a közösség szolgálatának igényén kívül a katolikus egyházhoz és hithez való kötődés is közös volt. Hitvalló életvitelük, s emellett a mai Magyarország iránti elkötelezettségük közelíti egymáshoz az eltérő területeken tevékenykedő embereket: Bánáss László dr. püspök, Berda József költő, Cavalier József dr. újságíró, dr. Czapik Gyula érsek, Fekete István író, Kunszery Gyula költő, publicista, irodalomtörténész, Pattantyus-Ábrahám Imre gyárigazgató, Radó Polikárp hittudós, Rónay György író, költő, szerkesztő, Szarka Géza pedagógus a főszerplői az érdekes műfajú könyvnek, amelyben a riporter kérdéseivel nemcsak az érdekelteket kereste meg, hanem a hozzátartozókat, kollégákat, kortársakat, tanítványokat is, s egybeszövődő emlékeiből, levélrészleteiből kerekednek ki az érdekes portrék, a korszakról tanúságot tevő személyiségek életútjának meghatározó jelentőségű epizódjai, legfontosabb tetteik, maradandó alkotásaik. A költők, írók, publicisták esetében versekkel, regény- és cikkrészletekkel is bővíti a portrék szövegét, önálló műveik bibliográfiáit is közli. Tíz riportalanya közül már egy sem él, de emléküket, példájukat megőrzi ez a körültekintő, gondos kutatásra alapozott könyv, melyet nemcsak irodalomtörténészek forgathatnak haszonnal, hanem a mai Magyarország közléte, utóbbi évtizedeinek története iránt érdeklődő hazai és külföldi olvasók is.

R. T. O.

Sáfrán Györgyi: Arany János-gyűjtemény. Petőfi Sándor–Szendrey Júlia kéziratok.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1983. 178 l., 10 t. (A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárának katalógusai 13.)

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának közismerten nagybecsű gyűjteményei sorában is a legértékesebbek közé tartozik ez a kettő, amelyeknek közös katalógusát a nemrég elhunyt érdemes irodalomtörténész, az Arany-levelezés kritikai kiadásának sajtó alá rendezője, Sáfrán Györgyi szerkesztette: mind Arany,

mind Petőfi idekerült szellemi hagyatéka nemzeti kincs; megőrzésük, gyarapításuk és hozzáférhetővé tételük a kéziratár különösen fontos és felelősségteljes feladata.

Hogy a két gyűjtemény katalógusa a kéziratári sorozat 13. füzetében – bár elkülönítetten, de közös névmutatóval és idegen nyelvű ismertetőkkal – együvé került, az a kéziratanyag többértékű kapcsolódása, tartalmi összefüggései folytán úgyszólván magától adódó (és helyeselhető) megoldás volt: elég, ha csak Petőfinek Aranyhoz írott leveleire utalunk, melyek kezdettől fogva a kéziratár Arany-gyűjteményéhez tartoznak.

Az Arany-gyűjtemény jóval terjedelmesebb a másikinál; a nem-hivatalos jellegű Arany-kéziratok száma, a költőtől írt leveleknek több mint 450 darabjával együtt, közel 2000, olvassuk a bevezetésben, ilyenformán ennek leírása teszi ki a füzet négyötöd részét (5-127 l.); a Petőfi-, illetve Szendrey Júlia-kéziratok bemutatása a füzet 129-158. lapjára terjed. A Petőfi-gyűjtemény a költő verseinek ún. „első akadémiai kritikai kiadása” (1951) óta is számos autográf kézirattal gyarapodott. Ezután következik a két katalógus közös rövidítésjegyzéke, névmutatója, német, angol és olasz nyelvű rezüméje, végül 19 kép, illetve kézírathasonmás.

A kéziratleírások tartalmilag és a forrástípusokat tekintve is igen széles kört ölelnek fel: szemmel látható a szerkesztőnek az az igyekezete, hogy a két klasszikus szerző életművének kutatásához minden vonatkozásban megadja azt a segítséget, amit a kéziratár a birtokában levő sokféle anyag alapján irodalomtörténészeknek, szövegkiadóknak, biográfusoknak, műfordítóknak, pedagógusoknak és népművelőknek nyújthat. Ezért figyelmét az autográf kéziratokon és levelezésen kívül a másolatokra, egykorú és későbbi dokumentumokra, kéziratban levő tanulmányokra, anyaggyűjtésekre, a családtagok irataira, sőt a fennmaradt képekre és tárgyi emlékekre is kiterjesztette.

A füzet mindkét részében előbb az ún. törzsanyagot írja le, majd – ettől elkülönítve, Függelékben – más kéziratári fondok vagy az ún. Régi Akadémiai Levéltár, a Kisfaludy Társaság iratai és az MTAK Mikrofilmtára ide vonható darabjainak adatait közli. Nem vagyunk meggyőződve ennek a megkülönböztetésnek a célszerűségéről. A használó számára általában közömbös a kéziratok lerakási sorrendje, illetve gyarapodási időrendje; az a fontos neki, hogy az egynemű dolgokat (pl. az Aranytól egy bizonyos személynek írt és attól hozzá intézett leveleket, vagy Petőfi eredeti verskézíratait) jól áttekinthető, logikusan felépített műfaji–tárgyi felosztás keretében – lényeges adatokkal, raktári jelzetükkel együtt – egyazon helyen találja. Persze, elképzelhető valamilyen más, így a Sáfrán Györgyi választotta (bár korántsem következetesen végigvitt) elrendezés is: ilyenkor azonban a mutatóknak kell ellátniuk az „együvé hozás” feladatát. A szerkesztő készített is ilyeneket, de ezeknek van egy nagy fogyatkozásuk: ti. a raktári jelzetre, s nem a füzet lapszámára utalnak, tehát a leíró rész és az index között nincs közvetlen kapcsolat; a mű-címek mutatója pedig csak az autográf kéziratokat veszi figyelembe, tehát pl. egy-egy Arany-, illetve Petőfi-műnek a kéziratárban hozzáférhető másolatait, irodalmát, elemzéseit, fordításait, illusztrációit, utóéletének adatait stb. csak több-kevesebb keresgélés árán lehet a katalógusban megtalálni.

Joannes Sambucus. Emblemata.

Antverpiae, 1564. (Hasonmás.) A kísérő tanulmányt írta: August Buck, a faksimile szövegét gondozta: Varjas Béla. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 1982. (Bibliotheca Hungarica Antiqua)

Az embléma a 16. század egyik divatos költői és képzőművészeti műfaja volt, amely Andrea Alciati 1531-ben megjelent gyűjteménye nyomán vált népszerűvé Európa fejlettebb, megfelelő technikai színvonalon álló könyvkiadással rendelkező országaiban. Az embléma-műfaj esetében ugyanis szoros egységet képezett a jelképes értelmű, többnyire szinte képrejtvény-szerű rajz, s az azt magyarázó verses szöveg. A metszetek készítője ugyan rendszerint névtelen maradt, s az emblémagyűjtemények a verseket író tudós humanisták szellemi produktumaként kerültek forgalomba, a kiadvány sikerének azonban előfeltétele volt, hogy a kiadó jól felkészült grafikust is tudjon alkalmazni, aki az ábrákat a kor ízlésének megfelelő színvonalon elkészítette a költő intenciói szerint.

Joannes Sambucus (Zsámboky János, 1531–1584) korának talán legképzettebb magyar humanistája volt, aki elsősorban mint filológus, klasszikus latin és görög szerzők kiadója és kommentátora vívta ki kortársai elismerését, költői hírnevét pedig emblémagyűjteményének köszönhette. Emblémáit 1564-ben a kor egyik legkiválóbb könyvnyomtatója, az antwerpeni Christophorus Plantin jelentette meg. Ezt az első latin nyelvű kiadást a 16. században még öt újabb kiadás követte, s rövidesen megjelent a mű holland, francia és angol fordítása is.

Az utóbbi időben a nemzetközi reneszánsz-kutatás fokozott mértékben érdeklődik a 16. századi emblémaköltészet iránt, amely divatjának elmúltával, a 17–18. században jórészt feledésbe merült. E tudományos érdeklődés kielégítése érdekében az olyan igényes faksimile kiadványok, mint amilyen a Bibliotheca Hungarica Antiqua 11. kötete, nélkülözhetetleneknek látszanak.

A nemzetközi tudományos érdeklődés kielégítését szolgálja August Buck professzor színvonalas német nyelvű kísérő tanulmánya is, amely tömören és pontosan ismerteti Zsámboky János életrajzát, fontosabb műveit, s részletesen elemzi az 1564-ben megjelent emblémákat, kijelölve a gyűjtemény helyét a kor európai irodalom- és művelődéstörténetében.

Pirnat Antal

Sarkadi Imre: Drámák.

2., bővített kiadás. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta, a jegyzeteket írta: Sarkadi Imréné és Csontos Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 936 l. (Sarkadi Imre Művei)

Sarkadi Imre drámaírói munkássága sok vitát váltott ki. Félkész, töredékes vagy befejezett műveinek bemutatóit (pl.: *Kőműves Kelemen*, Szegedi JATE, Veszprémi Petőfi Színház, Vígszínház; *Oszlopos Simeon*, Madách Kamaraszínház, Kaposvári Csiky Gergely Színház) kritikai viharok követték. Az 1974-ben megjelent kiadás adta közre

először az írótól fennmaradt 14 drámát, köztük egy hangjátékot. Ekkor jelentek meg kötetben először a *Hannibal*-drámák, a *Lukrécia*, az *Elektra* és a *Kőműves Kelemen*, Sarkadi 1943-tól kb. 1949–50-ig írt, töredékben maradt művei. Időrendben utánuk a *Január* és a *Párbaj*, szintén töredékes parasztdrámái. Az egykorú kritika nyugtázta: vég-re olvasható az életmű.

A második kiadást az indokolta, hogy a 80-as évek elejéig lényegében befejeződött a hagyaték feldolgozása. Kéziratrészek és variánsok kerültek elő, lehetővé vált a darabok keletkezési idejének pontosítása. A levelezésnek és az író jegyzeteinek feltárása módot adott arra, hogy a töredékeket az első kiadástól eltérő elv szerint rendezzék a szerkesztők. A 14 dráma jelenlegi szövegéhez jegyzetek tartoznak, amelyekből tájékoztatást kapunk a darab keletkezésének körülményeiről, a kéziratról vagy kiadásról, amely a megjelentetéshez alapul szolgált, illetve, ha volt, a színházi bemutatóról.

Az első kiadáshoz képest a *Hannibal*-drámák töredékei megváltoztatott sorrendben – a kéziratban Sarkadi az ábécé betűivel jelölte meg az egymás után következő részeket – pontosított dátummal, 1948–49 az eddigi 1943–57 helyett, és két jelenet-töredékkel valamint két töredék-változattal kibővítve jelentek meg. Más a *Lukrécia* és az *Elektra* részeinek sorrendje is. Az utóbbit, az író megtalált levele alapján állapították meg. Megváltozott datálással (1945, 1948) kerültek a kötetbe. Megjegyzendő, hogy szövegeik nem azonosak a Siklós Olga által közölt (átdolgozott) drámákkal. (Életünk 1974. 3. sz., Életünk 1973. 6. sz.) Sarkadi egyetlen fennmaradt hangjátéka *Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról* új dátuma miatt (1948) előbbre került a művek sorrendjében, valamint itt közlik először a hozzá írt bevezetőt.

Az egyik legérdekesebb rész a *Kőműves Kelemen* c. befejezetlen dráma két változata. A keletkezés idejét az eredeti gépirat alapján állapították meg: 1948–49. Biztosra vált tehát, hogy a darab nem 1953 körül vagy után született s így nem lehet Sarkadi „kiábrándulásának” tükrözése. A szerkesztők szerint a töredékek a népies és filozofikus elemek többségét figyelembe véve két csoportra voltak oszthatók, s így két töredékes drámát olvashatunk. Mindkét esetben jelentős az eltérés az 1974-ben megjelent szövegekhez képest. Föltehetően Sarkadi *Kőműves Kelemen*jének részei a leginkább variálhatók, és készletük rendezői, dramaturgi koncepció szerinti sorrend, szöveg stb. változtatására a vele foglalkozókat, ugyanis az eddigi három színházi bemutatóhoz is más-más szövegvariánsokat használtak.

Ez után következnek az író sematikusnak nevezhető parasztdrámái, töredékei. A *Január* szövege újabb részleteket tartalmaz, viszont elhagytak szöveget a 74-es kiadáshoz képest. A töredékek sorrendjét megváltoztatták, s a hagyaték is őriz nem publikált részleteket. Az így összeállított változat a szerkesztők szerint kiegészíti és árnyalja Sarkadi itt-ott brosúra-ízü téveszdrámáinak mondanóját, írói eszközeit. A *Párbaj* jeleneteinek sorrendjét a dráma folyamatosságának megteremtése határozta meg, különbözve az első kiadástól.

Az író 1958 után írt három drámája (*Ház a város mellett*, *Oszlopos Simeon*, *Elveszett paradicsom*) az eddigi szöveggel szerepel. Most közlik először a *Ház a város mellett* korábbi szinopszisát. Változatlan a szövege *A próféta*, az *Út a tanyákról* és a *Szeptember* c. színműveknek.

A kötetet Horvai István emlékezési zárják. Sarkadi barátja és munkatársa megpróbálja áttekinteni együttműködésük teljes történetét. Levelezésük, vitáik leírása

közelebb viheti az olvasót a drámaírói szándékok, a műhelymunka és az elkészült művek megismeréséhez.

A *Drámák* jelen kiadása alaposabb és talán végleges képet nyújt Sarkadi Imre drámai műveiről. A teljes életmű kuszaságaiban (novellaötletből forgatókönyv, novellakezdemény, drámarészlet stb.) való eligazodáshoz azonban nem nélkülözhető a sorozat többi kötete, illetve a *Drámák* 1974-es kiadása sem.

Stauder Mária

Schöpflin Gyula: Szélkiáltó.

Emlékezések. I. U. S.: Az Irodalmi Újság sorozata, Párizs, 1983. 153 l.

Emlékezéseinek egy pontján Schöpflin Gyula arról panaszkodik, hogy életének bizonyos szakaszai – szemben más memoár-írókéval – meglehetősen eseménytelenek voltak. Elképzelhető, ám az is bizonyos, hogy a viszonylag kis terjedelmű könyv eseménydús életutat örökít meg. A visszaemlékezések sora természetesen a szülői házzal kezdődik, s az apa, Schöpflin Aladár író-baráti körét idézi fel Kosztolányitól Babitsson át Móricz Zsigmondig, akitől a könyv szerzője írói nevét, a Nagypál István kapta.

Az életút kanyarral folytatódik: Schöpflin Gyula már fiatalon bekapcsolódik a mozgalomba, s a pártban vállalt feladatok a svédországi letelepedésig sorsa meghatározóivá válnak. Ez azt is jelenti, hogy olyan közeg sodrásába kerül, mely minden szempontból idegen a gyermekkor meghatározó élményeket nyújtó világától.

Az irodalomtól azonban nem távolodik el akkor sem, hiszen a Révai könyvkiadóban kap amolyan „mindenes” állást. Ebben az időszakban köt mély barátságot Radnóti Miklóssal és Bálint Györggyel. S itt időzzünk el egy pillanattal. A barátság tényének bejelentésén túl – néhány apróságot leszámítva – szinte alig tudunk meg bármi személyesebbet erről a két kapcsolatról. Noha, mint a szerző jelzi, élete legfontosabb két emberéről van szó. Ez a szűkszavúság az egész könyv jellemzője – sajnos, hiszen emlékirat esetében még a fölösleges szószátyárkodás is hozadékkal járhat. Mintha Schöpflin túlságosan a párt (feladat, munka, szellem) köré rendezné a mondandóit. Így a *Szélkiáltó* inkább tekinthető egy gazdag élet sovány vázlatának, mint összegzésének.

A könyv számunkra bizonyára legizgalmasabb részei az 1945–1949 közötti időszak eseményeit összegző fejezetek. Ebben az időben az író a rádiónál teljesített „szolgálatot”. Ez szó szerint értendő: ahogy ő fogalmazza meg könyvében a helyzetét: „A Párt felé én voltam a Rádió, a Rádióban én voltam a Párt. S mit tagadjam, a dolgok ilyenén állása igencsak ínyemre volt.” A figyelmeztető jeleket, melyekből a közelgő vést kiolvashatta volna, ő is érzékeli, de fegyelmezett mozgalmi emberként vagy nem hajlandó dekódolni, vagy magyarázatokat keres rájuk. A kijózanító pillanat a Rajk-per idején érkezik el számára is. Ekkor már Stockholmban rendkívüli követ (és meghatalmazott miniszter), s a potenciális áldozatok egyike – valószínűleg. Ezért választotta az emigrációt.

A könyv kiábrándult, de józanul értékelő ember munkája. A *Budapest nem felel* regény írója azonban nem kis szolgálatot tenne azzal, ha bővebben, a részletek gazdag-

ságával és a személyesség súlyosabb hitelével tárná fel emlékeit, hozzájárulva így egy homályos korszak mind több oldalú megvilágításához.

Zalán Tibor

Society in Change: Studies in Honor of Béla K. Király.

Edited by Steven B. Vardy and Agnes H. Vardy. Boulder, Colorado (Distributed by Columbia University Press, New York), 1983. XII, 680 l. (East European Monographs CXXXII.)

Ez az Emlékkönyv olyan ember munkásságának méltatására jött létre, akinek magatartását jellemezhetnénk a gyakran, de nem mindig kiérdemelten hangoztatott szavakkal: tevékenyen és alkotva maradt hű hagyományainkhoz, míg ugyanakkor célratörően és gyümölcsözően illeszkedett be a nyugati kulturális és tudományos életbe. Rangját – melyet hadd ne rögzítsek, mert a Király-sztorinak még nincs vége – mint egyetemi professzor, mint úttörő jelentőségű konferenciák szervezője, és mint a magyar és közép-kelet-európai történetírás eredményeivel az angolul olvasókat megismertető tekintélyes kiadványsorozat alapító-szerkesztője érte el. Eredményei fontosabbak és maradandóbbak koszorúzott szórvány-személyiségeink legtöbbszörénél. Nem felesleges hozzátenni azt sem, hogy Király Béla mindezt csendesen, könyöklés és gáncs nélkül tette, tudatos és az amerikai magyar tudományos életben szinte páratlan segítőkészséget tanúsítva fiatalabb kollégái iránt.

Az Emlékkönyv Király Béla nyugdíjazása után egy évvel jelent meg, s megkülönböztető fontosságot ad neki az a tény, hogy a Columbia University Press világ-hálózata vállalt gyámságot terjesztése felett. Szerkesztői, Steven B. Vardy és Agnes H. Vardy a pittsburghi Duquesne Egyetem, illetve a Robert Morris College tanárai, az amerikai szórvány-magyarság ismertebb egyéniségei közé tartoznak. Széles körű ismeretségük különösen alkalmassá tette őket arra, hogy a szerkesztésük alatt megjelenő könyvben a Király Béla tanítványai, barátai, és kollégái által írott tanulmányok legjavát nyújtsák egy kötetben. S valóban, ami talán elsőként feltűnik a vaskos könyv lapozása közben, az a széles érdeklődési skála, amely a 37 cikk íróit jellemzi. Szakmailag szétválasztva azt találjuk, hogy 20 tanulmány a társadalomtörténet, 8 a kultúrtörténet, 7 pedig a hadtörténet körébe illeszkedik legjobban. A magyarságtudomány szempontjából természetesen az teszi jelentőssé a kötetet, hogy – az ünnepelt érdeklődésének és munkásságának megfelelően – az írásoknak több mint fele (22) foglalkozik magyar, illetve Duna-medencei témával. Az összeállítás értékéből semmit sem von le az a tény, hogy jónéhány tanulmány már megjelent vagy elhangzott egyéb fórumokon, esetleg több ízben is. Az amerikai magyarságtudomány fórumai ugyanis, őszintén szólva, meglehetősen szűkek, s csakis a most kiadott emlékkönyv teszi lehetővé, hogy a benne foglalt cikkek a szélesebb olvasóközönség (esetleg egyetemi hallgatók, sőt tanárok) figyelmét is megragadják.

Society in Change tehát mint az East European Monographs sorozat része, jelen lesz majd a másod- sőt esetleg a harmadrangú egyetemek könyvtárainak polcain is, s így elképzelhető, hogy sokan kézbe fogják venni. Hivatásának megfelelően elsősorban

Clio megszállottjai fogják forgatni, s így az e témakörbe tartozó részeket emeljük ki: Magyarország hadtörténetével közvetlenül csak két tanulmány foglalkozik: *Joseph Held* írása Nándorfehérvár ostromáról, valamint *Kramár Zoltán* cikke az 1848-as honvédsereg vezérkaráról. Jóval többet nyújt a könyv a magyar társadalom- és politikatörténet iránt érdeklődőknek: *Vermes Gábor* a monarchiabeli közös hadsereg helyzetét tárgyalja meg; *Deák István* Budapest fejlődését vázlatolja; *Aczél Tamás* részleteket közöl készülő önéletrajzából, saját és korának politikai viszontagságait elevenítve fel; *Stephen Borsody* a Habsburg-birodalom és a Magyarország közötti viszály néhány fontosabb összetevőjére utal; *Dreiszigler Nándor* Jászi Oszkár kelet-európai föderációs terveit, *Decsi János* Andrassy Gyula, *Peter Pastor* pedig Károlyi Mihály gondolkodását körvonalazza a magyar–orosz kapcsolatokról. Három tanulmány szól az egymás mellett élő nemzetiségekről: *Michael Sozan* az ausztriai, *Nagy Károly* a romániai magyarok életéből emel ki mozzanatokot, valamelyest ellentétes előjellel, míg *Andrew Ludányi* a Romániában, illetve Jugoszláviában gyakorolt hazafiság elveit és gyakorlatát hasonlítja össze. *Thomas Szendrey* és *Peter Sugar* írásai a történetírás problémáit vizsgálják, a magyar „európaizálódás” 1700 és 1830 közti szakaszára, illetve a II. Lipótról alkotott történelmi képre összpontosítva figyelmüket. *Leslie Domonkos* a középkori magyar egyetem-alapítások problémáiról ír; *Várdyné Huszár Ágnes* a Jókai-életmű török vonatkozásait és alakjait elemzi. A magyar kultúrtörténettel foglalkozó tanulmányok közül említésre méltó *Louis Éltető* érzéletes fordításokkal tűzdelt eszmefuttatása a magyar költészet történelmi hivatásáról és hivatottságáról. *Steven B. Várdy* cikke a magyar kivándorlás 1880–1920 közti „hőskorát” mutatja be, míg *Mario Fenyő* egyik legismertebb és legsikeresebb amerikai magyarunkról, Haraszthy Ágostonról tájékoztatja az olvasót. Külön említést érdemel *Ivan Sanders* *Amerika magyar szemmel* című írása, amely szellemességével és józan megfigyeléseivel remélhetőleg további hasonló tanulmányok ihletője lesz.

A nem magyar, illetve nem kizárólagosan magyar tárgyú írások közül különösen fontosnak találtuk *Perjés Géza* Clausewitz-tanulmányát, *Louis L. Snyder* elgondolkodtató kérdésfeltevéseit az etnikumról és nacionalizmusról írott cikkében, *Bak János* megjegyzéseit az európai feudalizmus honvédelmi gyakorlatáról, valamint, last but not least, *Ránki György* cikkét Hitler közép-kelet-európai politikájáról a második világháború idején.

A gondosan összeállított kötetet jól egészíti ki Király Béla munkáinak listája és egy előszó, amit Christopher Dodd connecticuti szenátor írt. A szerkesztők által összeállított Király-életrajz és méltatás tárgyilagos, már-már száraz prózaiságával tűnik ki, amelyen nem segítenek az angolban oly könnyen felismerhető hungaricizmusok.

Boros-Kazai András

Spira György: Négy magyar sors.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 169 l. (Nemzet és emlékezet)

Négy történelmi esszét fűzött köteté Spira György. Három közülük már korábban ismert, a *Széchenyi tragikus útja* 1964-ben a Történelmi Szemlében, 1973-ban a szerző *A negyvennyolcas nemzedék nyomában* c. tanulmánykötetében jelent meg magyarul, közben pedig angolul a *Nouvelles Etudes Historiques* Bp. 1965/I. kötetében. A *Petőfi kardja* 1972-ben a *Petőfi tüze* c. gyűjteményes kötetben, 1973-ban a már említett tanulmányfüzérben, a *Kossuth és az utókor* 1979-ben a Magyar Tudomány és a Látóhatár lapjain magyarul, angolul az *Etudes Historiques Hongroises* 1980 című gyűjtemény kötetében látott napvilágot. A negyedik, a *Batthyány Lajos* c. tanulmány e kötetben jelent meg először.

A magyar reformkor és szabadságharc négy illusztris alakjának arcképe egymás mellé állítva különleges – egyben ízig-vérig jellemző képet fest Spira György történelmi kutatásairól.

A kötetben első helyen szereplő Széchenyi-portrét – melynek koncepciója nagyban hozzájárult a legújabb Széchenyi-értelmezések kialakulásához – a Batthyány Lajosról írt tanulmány követi. Kétségtől ez a könyv legérdekesebb része, mely nemcsak újdonsága, hanem látásmódja miatt válik fontossá. Spira felfogásában Széchenyi legnagyobb ellenfele – az első független felelős magyar minisztérium fennállásáig – a reformpolitikai tettekben cselekvő Batthyány Lajos volt, nem pedig a Batthyányval szoros szövetségbe kerülő, forradalmi reformpolitikát propagáló Kossuth. A rendkívül erősen összefogott szálakból vitatható kép bontakozik ki, de Spira koncepciója – mint általában – most is elgondolkodtatóan érdekes.

A már korábban is vitatott kérdés, hogy vajon a baloldal a liberális tábornak csak egy része, vagy attól függetlenül erő – mint ahogyan azt Spira tartja – ezúttal a tanulmány bűjtöttan megformált tétele.

Spira György valamennyi művében valóra tudta váltani a pasztikusság igényét, szorosan összefonva a magánemberi és politikusi szálakat.

Így ír Petőfiről is, politikusi gondolkodásmódját elemelve, és ezt tartva a költő cselekedeteit szervező erőnek. Felfogásában Petőfi tudatosan ragadja meg a kezdeményező szerepet, és „cselekvőkészséget józansággal párosító eljárással” marad távol a vezetőszereptől. Petőfi kardja a költő forradalmi cselekvésének szimbóluma – melyhez Petőfi tudatos politikai koncepció alapján nyúl. Petőfi halála Spira felfogásában a politikai halálra ítélt ember útválasztása.

A kötet negyedik tanulmánya Kossuth pályáját két szála bontja, tagadva munkájának és tevékenységének eredménytelenségét, s hangsúlyozva egyéni tragédiáját.

Értékelése noha kissé leegyszerűsítettnek tűnik, mégis Spira 1848–49-koncepciójának leglényegesebb jegyeit viseli. Ez értékét nem csökkenti, a tanulmány stílusosan méltó befejezése a kötetnek, noha több ponton éppúgy vitatható, mint a Batthyány-tanulmány.

A rendkívül élvezetes és képszerű nyelvezettel megfogalmazott, széles ívű, látványos gondolati építkezésű részekből összeálló mű méltán tart számot nagy érdeklődésre.

Emberközelbe állítva szól négy „nagy magyarról”: Széchenyiről, Batthyányról, Petőfiről és Kossuthról.

Kőrösi Zoltán

Sükösd Mihály: A paradicsom kapuja.

Tanulmányok. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 455 l.

Könyvében 1960 és 1980 között írt esszéit gyűjtötte össze Sükösd Mihály. Egy kötetbe rendezésüket nem csupán húsz év esszéírói működésének összefoglaló szándéka indokolja: írásai ugyan időben évszázadokat fognak át, s tematikailag is változatosak, az írói magatartás, a vizsgált tárgy megközelítési módja azonban valamennyiben közös. A könyv Blake-től kölcsönzött címe és mottója is arra utal, hogy „bizonyosság” helyett kísérletekkel, gondolkodási kísérletekkel van dolgunk.

A tizenkét írás három gondolati egységbe tömörül, s ezzel, bár nem szűnik meg a kötet eklektikussága, a címek (Eszme, Próza, Mi az, hogy regény?) valamelyest mégis sejtetik a szerző szándékát: elsősorban eszmetörténeti, műfajelméleti kérdésvetéseit jelzik. *Bethlen Kata* önéletírásában nem a magyar próza eredetét kutatja, hanem megpróbálja egyszerű olvasmányként olvasva megfejtetni máig ható erejének titkát. Míg Maculay az angol liberalizmus eszméinek megörökítőjeként egy 19. századi, egységes világképet példáz, *Sinkó Ervinn*ről írva (Értelmiségi a forradalomban, forradalom az értelmiségiben) egy 20. századi, hittel és kételyekkel teli pálya képét rajzolja meg. *Szállasi* naplójának 1978-as kiadása kapcsán egyén és történelmi helyzet viszonyát vizsgálja. Változatok az új baloldalra című írásában Sartre Az értelmiségi és a forradalom című könyvét jegyzetelve Sartre gondolatait saját nyugat-európai tapasztalataival szembesíti, közreadva az új baloldal néhány képviselőjével folytatott beszélgetéseinek töredékét is. Próza címmel egybefogott esszéiben a 20. századi próza nagy átalakulásának kérdéseit elemzi, kiemelve Joyce és Musil szerepét a regényműfaj változásában, s a próza útkeresésének jelentős példáit találja meg Babel, *Déry* és *Örkény* műveiben is. A kötet utolsó két írása a ma regény-írójának lehetőségeit kutatja, s közvetlen vallomásként a szerző prózaírói szemléletéről, vállalkozásairól is számot ad.

Egyed Ilona

Szabó Ferenc: Jelek az éjszakában.

Róma, 1983. 425 l.

A kötet a szerző újabb verseit és tanulmányait adja közre. Az első esszésorozat Pascal – a szerző szerint az első modern gondolkodó, az egzisztencialisták őse – hatását méri fel a „katolikus reneszánsz” költőinek műveiben. Szabó Ferenc – saját fordításban – bőven idéz Claudel, Bernanos, Mauriac, Peguy, Gide és Pierre Emmanuel verseiből.

A középső részben új verseiből közöl Szabó Ferenc.

Az Új távlatok című fejezet nagyrészt magyar irodalmi tanulmányokat tartalmaz, de találunk itt esszét Dosztojevszkijről és Csontváryról is. Az egyes esszékben (Ady Endre hite; „Tiszta szívvel”. József Attila emlékezete; Rónay György – 1913–1978 –; In memoriam Pilinszky János; Babits költészetéről Rába György monográfiája kapcsán; Próféta a hit senki-földjén. Illyés 80 éves) Szabó Ferenc a művekben megjelenő hit felől közelíti meg az alkotókat, illetve költészetükben az istenélmény mibenlétét igyekszik elemezni s feltárni. Nézőpontja teljesen indokolt, hiszen, mint az Illyésről szóló tanulmányban írja: „A lét alapkérdéseit feszegető, értelmet kereső ember világnézeti fejlődésének bemutatásával még adós a magyar irodalomkritika.”

Ny. J.

Szabó Júlia: Máttis Teutsch János.

Corvina Kiadó, Budapest, 1983. 35, (60) l.

Máttis Teutsch János festő, szobrász és grafikus jelentős szerepet játszott a századelő magyar avantgarde művészetének alakításában. A MA folyóirat első kiállítása az ő képeiből nyílt meg 1917-ben. Ez volt az első gyűjteményes kiállítása, de a folyóiratot is gyakran illusztrálta. Munkásságának összegzésére, a magyar képzőművészetben betöltött helyének kijelölésére vállalkozott Szabó Júlia művészettörténész.

Mint a Corvina szinte mindegyik képzőművészeti kiadványa, Szabó Juliának ez a könyve is izléses kiállításban látott napvilágot. Az első huszonegy oldal Máttis Teutsch János méltatása, művészetének alapos és részletes ismertetése. Ehhez kapcsolódnak az Életrajzi adatok kronologikus szerkesztésben, mely alapján nyomon követhetjük Máttis Teutsch János életének fontosabb dátumait, még a halála utáni eseményeket, kiállításokat is, egészen 1981-ig. Igen tekintélyes irodalomjegyzéket is ad a szerző Máttis Teutsch János és kora irodalmából. A könyv nagyobbik hányada hatvannyolc kép, illetve szobor reprodukcióját közli részletes címléírással. A műalkotásoknak körülbelül a fele színes fotókon látható. A képjegyzék közli a keletkezési évet, a műfajt, a méretet, az eredeti műalkotás lelőhelyét. Mindezt a gazdag apparátust német nyelvű rezümé teszi teljessé.

B. Hajtó Zsófia

Szabó Pál 45 levele Bíró Jánoshoz.

Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Beck Zoltán. Szeghalom, 1983. 63 l. (Sárréti füzetek IV.)

A levelek címzettje, Bíró János (1896–1982) földije volt Szabó Pálnak és küzdőtársa is, hiszen az 1921-től 1944-ig bognár mesterséget folytató férfi mindig politizált. Írásai többek közt megjelentek a Magyar Alföldben, az Erdélyi Fialokban, a Független Kisgazdában, a Szabad Szóban, s kapcsolatot tartott országos jelentőségű politikusokkal, így Tildy Zoltánnal is. 1945-ben, Szabó Pál hívására, Pestre megye, s a

Paraszt Újság munkatársa lesz. Aktívan részt vesz a közéletben, tudósító és nagygyűlési szónok.

A Szeghalmi Közgyűjteményt gyarapító 45 Szabó Pál-levél a közös ügy révén alakult barátság dokumentuma; az első 1932 májusában íródott — „újra bele megyünk a választásba” —, az utolsónak a keltezése 1948 november: Szabó Pál arra kéri Bírót, kedves „komáját”, hogy írjon egy cikket a Paraszt Újság karácsonyi számába egy bihari falu, Geszt 1945 utáni fejlődéséről. A levelekből egyértelműen kiderül, hogy a *Talpalatnyi föld* írója milyen komolyan vette a politikát — „győzni fogunk, mert a miénk az Igazság” —, országjárásai is ez ügyben szerveződtek. Különösen érdekesek a levelek ama részei — irodalomtörténeti forrásértékük vitathatatlan —, amelyek a lapszerkesztő Szabó Pál arcát világítják meg (Kelet Népe, Szabad Szó). A kiadvány néhány levél fakszimiléjét is közli (az egyiket Szabó Pál aláírásán kívül Féja Géza és Kovács Imre neve is szerepel), és kislexikont ad a levelekben előforduló személyekről.

Szakolczay Lajos

Szalay Károly: Komikum, szatíra, humor.

Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 400 l. (Esztétikai kiskönyvtár)

Csaknem kilenc oldalnyi bibliográfia csatlakozik a kötethez, amely a címben jelzett kérdéseket tárgyaló magyar és idegen nyelvű munkákat (tanulmányokat és könyveket) sorolja fel, mégsem mondható el, hogy elegendő tudással rendelkezünk ezekről az évezredek művészetét befolyásoló jelenségekről, a komikum és humor magyarázatáról; végleges és minden szempontból megdönthetetlen elméletek sem állnak rendelkezésünkre. Minden korszak művészei és elméletírói tanulmányozzák ezt a bonyolult jelenségcsoporthoz, s egyre árnyaltabbá teszik a róluk való gondolkodást. A magyar kortárs szakirodalomban Szalay Károly foglalkozott legrészletesebben a kérdéskörrel, jelen kötete előtt már hat ilyen témájú könyvet publikált, s számos tanulmányban közelítette meg egyes szerzők humorelméletét, a magyar irodalom szatirikus ágának történetét, legújabb hajtásait, a filmkomikum létrejöttét és megjelenési formáit, a külföldi szakirodalom vonatkozó tanulságait. E rövid összefoglaló munkáját két részre osztotta: az egyikben a komikum, szatíra, humor, gúny és ironia irodalomelméleti és esztétikai általános törvényszerűségeit mutatja be számos jól választott példa segítségével. A második részben a magyar komikum-, humor- és szatíra-elméleteket vázolja a humanizmus korától a hatvanas-hetvenes évek hazai és határon túli törekvéseiig, jellemző és tömör címeken tárgyalva a különböző korok legfőbb kérdéseit. A könyv utolsó harmada az 1945 utáni helyzetet elemzi, jól orientáló címei itt a következők: Világnézet és osztályharc szerepe a szatírában; Parázs viták — megújulásért, a doktrinér elméletek ellen; Fogalmak zavarától a fogalmak tisztázásáért. Ebben a részben nemcsak ismerteti az egyes elméletírók felfogását, hanem sokukkal polemizál, további viták kiindulópontjaként fogva fel saját nézeteit is, hiszen az irodalom korunkbeli gyors változásai azt is megkívánják, hogy a fogalmakat újra és újra definiáljuk. A komikum, szatíra, humor, ironia mellett egyre többször bukkan fel a groteszk, az abszurd, a fekete humor, s a velük kapcsolatos elméleti megközelítések száma még nem

túl nagy. Egy-egy műformán belül számtalan változat, eltérő minőség létezik, s az esztétikának és irodalomelméletnek lehetőség szerint valamennyivel részletesen kell foglalkoznia. Ezekhez a további elmélyült kutatásokhoz nyújthat ösztönzést és kiindulópontot Szalay Károly tömör összefoglalása.

R. Takács Olga

Szárszó, 1943.

(Előzményei, jegyzőkönyve és utólete.) Az anyagot gyűjtötték, szerkesztették és az összekötő szövegeket írták: Györffy Sándor, Pintér István (főszerkesztő), Sebestyén László, Sipos Attila. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 448 l.

1943. augusztus 23–29. között rendezte meg a Soli Deo Gloria Szövetség a Magyar Élet Könyvbarátainak Társaságával és a Magyar Ifjúság Nagybizottságával együttműködve az SDG balatonszárszói telepén a magyar társadalom kérdéseit vizsgáló tanácskozást. A tanácskozáson közel hatszázan vettek részt, a fiatalok között ott voltak az SDG, a Györffy-kollégium, az Egyetemi Diákegységmozgalom, a Parasztszövetség, a Katolikus Legényegylet vezetői, képviselői, valamint egyetemisták, paraszt- és munkásfiatalok is. Az előadók között a magyar szellemi és irodalmi élet jeles képviselői szerepeltek: Kodolányi János, Erdei Ferenc, Nagy István, Veres Péter, Németh László, László Gyula, Asztalos István, Szabédi László, Böződi György, Balla Péter, Püski Sándor... Amikor a találkozóra sor került, a sztálingrádi csata és az olasz események már megváltoztatták a háború menetét: így mind az előadók, mind a hallgatók körében a jövő kérdése került az érdeklődés középpontjába. A szárszói konferencia kiemelkedő jelentőségét is ez magyarázza: a magyar szellemi élet képviselői a háború utáni Magyarország általuk kívánatosnak vélt fejlődéséről mondták el véleményüket.

Az 1945-ös – s különösen az 1948-as – társadalmi, politikai változások után azonban egyre kevesebb szó esett a Szárszón elhangzottakról. Emlékezni is csak az évfordulókon emlékeztek rá. Az újabb – immár negyvenedik – évforduló azután megtörte a Szárszót körülvevő csendet: az évforduló legjelentősebb kiadványának a *Szárszó, 1943* című könyvet tekinthetjük.

Ez a kötet nem csupán a konferencia jegyzőkönyvét közli – Püski Sándor korabeli kiadása alapján –, hanem jelentős számban mutatja be a korabeli dokumentumokat is. Mondhatjuk, a résztvevő valamennyi csoportosulás történetére találunk itt dokumentumokat vagy visszaemlékezéseket. Így a kötet érinti a munkás-, paraszt és értelmiségi fiatalok 1942 februárjában lezajlott találkozóját, foglalkozik a Soli Deo Gloria Szövetség történetével, s ezen belül az SDG Kabay Márton Körével. Az itt közölt dokumentumok és emlékezések is segíthetnek abban, hogy a szervezet két kiemelkedő alakjának, Bognár Istvánnak és Kiss Sándornak a nevét megőrizze a történelmi emlékezet. Olvashatunk a népfőiskolai mozgalomról, a Diákegységmozgalomról, a Györffy-kollégiumról, valamint azokról a kezdeményezésekről, amelyek a haladó erők összefogására irányultak – így közlik többek között a KMP 1943 áprilisi programját és a Békepárt 1943 júliusi röplapját.

A könyv középpontjában a szárszói konferenciák és a mögöttük levő csoportosu-

lások állnak. Hosszabb részlet olvasható Püski Sándor kéziratából (*A Magyar Élet Könyvkiadó és a népi mozgalom*), s megtalálhatók a könyvben az 1942. évi szárszói konferencia dokumentumai is. Így amikor a 1943. évi tanácskozás jegyzőkönyve kerül sorra, már nemcsak a második világháború alatti évek lényegesebb politikai törekvéseit ismerhetjük meg, hanem az egyes törekvések körüli csoportokat és személyeket is. A Szárszón elhangzottak így történelmi összefüggésekbe helyeződnek, s világosan megmutatkozik az is, hogy a felszólalók nem a változó történelemmel folytattak párbeszédet – s így Szárszót nem is tekinthetjük a magyar történelem jósdájának –, hanem a magyar társadalom és a magyar nép legfontosabb problémáiról beszéltek, a szükségesnek tartott átalakulás mikéntjéről mondták el véleményüket. A közvetlen cselekvésről azonban kevés szó esett, pedig ahhoz, hogy a társadalmi átalakulás kérdése mint napirenden levő probléma felmerülhessen, 1943-ban még a közvetlen cselekvés szükségeltetett. Alighanem ennek tudható be, hogy Szárszón nem született egységes állásfoglalás, mert ha a jövőről vallott elképzelések megosztották is a jelenlevőket, a németellenesség minden bizonnyal egy táborba kapcsolta a felszólalókat. Ezt bizonyítja az is, hogy a konferencia résztvevői közül később többen is tagjai lettek az ellenállási mozgalomnak. „Ismereteink szerint a szárszói konferencia résztvevőinek többsége bekapcsolódott a népfrontmozgalomba. A jobboldali sajtó rágalomhadjáratához senki sem csatlakozott; ellenkezőleg: különösen a jegyzőkönyv megjelenése után többségében szószólói, hírvivői lettek a szárszói népfronteszmének” – olvashatjuk a könyvben. Az 1945 utáni demokratikus kibontakozásnak is részesei voltak a konferencia résztvevői...

A könyv értékét nagyban növeli, hogy számos dokumentumot hasonlóan találhatunk meg benne. Külön is szólnunk kell Bérci László szárszói fotóinak megjelenítő erejéről.

Tan gondosan összeállított kötethez Kállai Gyula írt előszót, a részletes bevezető tanulmány pedig Pintér István munkája. A kötetet a Kossuth Könyvkiadó a Hazafias Népfront Országos Tanácsának közreműködésével jelentette meg.

Füzi László

Szász István: Bika a toronytetőn.

Anekdoták, történetek. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1983. 262 l.

Szász István (1910–1981) erdélyi újságíró, publicista ahhoz az újságírónemzedékhez tartozott, melynek tagjai egyszemélyben írók, szerkesztők, politikusok is voltak, s a redakció egyszerre jelentett nekik otthont és kilátót, ahol mindig történik valami. Sajátságos, ma már visszahozhatatlan légkör vette körül ezeket a szerkesztőségeket, s tagjaik, afféle hősökként, nemcsak tollukkal, hanem cselekedeteikkel is írták e furcsa kultúrhistoriát. Szász István, a hajdani Brassói Lapok, a temesvári Szabad Szó, a brassói Népi Egység, a marosvásárhelyi Népújság, a kolozsvári Világosság és Utunk, a bukaresti Előre egykori szerkesztője, főszerkesztője, tudósítója, egyszóval munkása sajátos irodalomtörténetet készített. Nemcsak önmagának akart derűs perceket szerezni a régvolt történetek fölidezésével, hanem emléket szeretett volna állítani a kornak

– főképp a két világháború közötti erdélyi szellemi életnek (irodalomnak, művészetnek) –, melyben nem volt ritka a csoda, melynek ő is kicsiny, de tevékeny részese volt.

Ha korábbi anekdotakötetéről, a *Nyúl a telefonpóznáról* (1971) el lehetett mondani, hogy humorba oltott önélet- és társadalomrajz, folytatása a *Bika a toronytetőn*, ez a különös sajtó-, irodalom- és sporttörténet ugyancsak megdolgoztatja rekeszizmainkat. Szász István a saját és mások élményeit, a nyüzsgő társasági élet legapróbb mozzanatait is olyan ünnepélyességgel tudja elmesélni, ami csak a krónikaíró hűségéhez hasonlítható. Egyszemélyű groteszk történelme, melyet sorról sorra fölszikkasztat egy jól elhelyezett poén, egy-egy valódi (megtörtént!) „vicc”, nem kisebbet akar: megmutatni a hőskort – árnyékaival, furfangos szereplőivel, vidámságot vidámságra halmozó családi történeteivel – halhatatlanná tenni az amúgy is halhatatlanokat: Vikár Bélát („*Fejérnéprajz*”), Krenner Miklóst, a népszerű Spectatort, és Ligeti Ernőt (*Elégtétel, Felesleges szószaporítás*), Jancsó Pált (*Az első magyar komikusról*) és Szentimrei Jenőt (*Egy híres nóta születése*), a peches, milliókat elveszejtő Markovits Rodiont és a Bánffy Miklóssal pertuba nem bocsátkozó Kós Károlyt, *A népszerűvező Balázs Ferencet* és az egymást ugrató két remek festőt, Ziffer Sándort és Popp Aurélt (*Versengés a modellért*).

Szász István történeteiben a színház (*A hajthatatlan színházigazgató* – Ditrói Mór; *A legnagyobb parasztábrázoló magyar színész* – Szentgyörgyi István) éppúgy megdicsőül, mint az irodalom (*Bankrobbantás* – Brassói Lapok; *Elek apó hazatért* – Benedek Elek; *Osvát Kálmán és a krémesbéles*; *Az elbúcsúztatott ösztöndíj* – Tomcsa Sándor), és nincs olyan ügy, mely – kifigurázva, újraköltve, adomásítva – ne élne tovább tolla nyomán, legyen az Blénessy Pista (*A gyergyói legendás hírű betyárvezér*) vagy a kegyetlen, de humoros Guțu rendőrkomisszár (*A temesvári Sherlock Holmes*) halhatatlan históriája. A *Bika a toronytetőn* mégsem csak a közélet, az újságírás (irodalom, művészet) és közélet görbetükre, hanem vallomása egy olyan írónak, kit a fölnevelő közösség, s a szülőföld tett krónikássá.

Szakolczay Lajos

Székely oklevéltár. Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek 1569–1591.

Közzéteszi: Demény Lajos és Pataki József. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 395 l. (Új sorozat 1.)

A magyar és romániai történeti forráskiadás jobbik hagyományait folytatva jelent meg a 9. kötet Székely oklevéltár, nem várva meg, hogy az 1934-ben megjelent 8. kötet kiadásának 50. évfordulóján kerüljön olvasói kezébe; az 1. kötet elkészülésének 110. évfordulóját viszont lekéste egy évvel. Szabó Károly, Szádeczky Lajos és Barabás Samu munkáját Demény Lajos és Pataki József folytatta.

Az új kötet is láthatóan úgy készült – mint a legtöbb erdélyi magyar kiadvány –, hogy megfeleljen mind a szakmabeliek, mind a széles olvasóréteg igényeinek. Ez esetben talán az utóbbiak szempontjai szorultak háttérbe a kiadás elveinek megválasztásá-

ban, de például a központosításban, a nagy- és kisbetűk használatának megválasztásába az ő igényeik is benne voltak.

Az előszó egy valóban rangos forráskiadáshoz méltóan szűkszavú, ugyanakkor az Oklevéltár történetének leírásával, s az ehhez írt jegyzetekkel az erdélyi magyar művelődéstörténet egy szép szakaszát ismertették a kiadók, megfogalmazva azt a célt, hogy az új kötetekkel meg akarják haladni az elődök eredményeit, s egy, a modern forráskiadás elveinek megfelelő sorozatot szeretnének létrehozni. A tervek szerint – szakítva az eddigi kronologikus iratközléssel – tematikus köteteket adnak közre: a társadalom felépítettsége, állattartás, ipartörténet, művelődéstörténet stb.

A törvénykezési jegyzőkönyvek gazdaság- és társadalomtörténeti forrásértékét hangsúlyozza az előszó, mi itt csupán e szövegek nyelvtörténeti gazdagságára utalnánk.

A kötet mutatói – személy- és helynév-, továbbá tárgymutató – példaadóan pontosak, s nem csupán az oldalszámra, de az egyes iratokon belüli sorszámmra is utalnak. A helyneveknél megtalálható a ma használt román nyelvű alak is, ami a hazai kutatók számára hasznos segédeszköz lehet. A nagy példányszámra való tekintettel hasznosnak találtunk volna egy latin–magyar szójegyzéket is.

Az előszóban megfogalmazott célok eléréséhez jó volna az ott említett társadalmi szervek és tudományos intézetek további összefogása, hiszen a román és a romániai magyar történetírókon kívül a sorozat számot tarthat mind a magyar, mind a szász szakemberek érdeklődésére is.

Monok István

Szeli István: A magyar kultúra útjai Jugoszláviában.

Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 137 l.

Az eredetileg szerbhorvát nyelven megjelent tanulmányt (fordította *Szeli Valéria*) a szerző 1976-ban készítette a Jugoszláv Kommunista Szövetség egyik akkori társadalompolitikai tervezetének munkálatai során, melynek a Vajdasággal is foglalkozó fejezete *A művelődési élet eszmei irányai és forrásai* címet viselte. Szeli összefoglalója a feladat természetéből adódó vázlatossággal, egyszersmind tézisszerű tömörséggel mindenekelőtt a Jugoszlávia mai területén élő magyarság történetének hosszmetézetét adja meg, rámutatva a 16. század elején bekövetkező tragikus hiátus okaira és következményeire; a 17. századi újratelepítéssel vált a Vajdaság a mai képet előlegező, tarka etnikumú területté, és minthogy a magyar kultúra főáramai korábban is elkerülték e vidéket, a művelődés tudatvilágába a középkor magyar kultúrája már csupán történeti értékkel s nem aktív hatóerejével került bele. Ekkoriban indult meg az a folyamat is, melynek következtében a Vajdaság a magyar kultúra egyik peremvidékévé lett, párhuzamosan azzal a jozefinizmussal felerősödő tendenciával, mellyel a területen élő szerb-ség etnikai-gazdasági, tehát politikai és kulturális szempontból is mind nagyobb jelentőségre jutott. A tanulmánynak még ugyancsak bevezető jellegű társadalmi keresztszete már csak a „vajdasági magyar kultúra szociológiai alapjait” vázolja, vagyis a Trianon utáni idők, a régi Jugoszlávia Vajdaságában élő magyar etnikum tagolódását; elsősorban szociológiai megközelítést ad *A kisebbségtudat gyökerei* c. fejezet is, me-

lyet a *Kisebbség – nemzetiség* c. jogelméleti, fogalomtisztázó gondolatsor követ; itt és a tanulmány további pontjain Szeli Rehák László álláspontját fogadja el, amely a *kisebbség* szó által asszociálható negatív jelentéstartalmak helyett a *nemzetiség* fogalmának használatát tartja helyénvalónak, tekintve, hogy a nemzetiség az öngazgatási rendszeren belül jogállapotot, mégpedig előnyös helyzetet jelent, és nem a nemzet fogalmával, hanem a kisebbséggel szemben jelöl megkülönböztetést. A kulturális kölcsönhatások jelenségének értelmezését az említett fogalmak ideológiatörténeti áttekintése és értékelése követi (*Kisebbség mint ideológia*); ennek végén Szeli elutasítja a megállapítást, mely szerint „a kisebbségi sorsban egyetlen világszemlélet van: a magyarság.” A nacionalizmust a kisebbségtudat következményeként leíró fejezetet *Az anyanyelv szerepének polgári és szocialista szemlélete* c. vázlat követi, amely a vajdasági nyelvemlék mozgalmaikat tekinti át. A tanulmány legterjedelmesebb és legfontosabb részlete – követve az említett terminológiát – *A kisebbségi irodalom átfelzárkózása nemzetiségi irodalommal* címet viseli, melynek gondolatmenete a kisebbségi és a nemzetiségi irodalom (hagyomány és hagyománytalanság összefüggései stb.), valamint a nemzetiségi és a nemzeti irodalom megkülönböztetésére tesz kísérletet a Budapest-központúság, a couleur locale, a polgári liberalizmus, a baloldali radikalizmus és lapjaik, folyóirataik működésének áttekintésével (Kalangya, Tovább, Szervezett Munkás, Híd), illetve a 45 utáni folyamatok pozitív értékelésével. *A művelődés alapjainak mennyiségi változásai 1945 után* c., viszonylag gazdag statisztikai anyagot használó fejezet végén Szeli arra a megállapításra jut, hogy „a negyvenes és ötvenes évek erőfeszítései a tömegkultúra létfeltételeinek megteremtésére irányultak, a hatvanas években a közép- és felsőoktatás minőségi változása következett be, míg a hetvenes évek során újabb minőségi változás eredményeképpen a magyar nyelvű és tárgyú humán tudomány felvirágzását említhetjük.” A tanulmányt rövid intézménytörténeti áttekintés zárja, melyben a vajdasági magyar kulturális intézményrendszer két fontos eleméről, az egyetem Magyar nyelvi és irodalmi tanszékéről és a Hungarológiai Intézetről, ezek tudományos tevékenységéről kapunk vázlatos áttekintést.

Csapody Miklós

Szemelvények a Babits Emlékkönyvből. Az Emlékkönyvet szerkesztette Illyés Gyula. Válogatta és az utószót írta: Téglás János. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola, Budapest, 1983. 296 l.

Babits Mihály korai és tragikus halála óriási vesztesége volt a háború küszöbén álló magyar társadalom irodalmi életének. Ennek hű dokumentuma a Babits Emlékkönyv, amelynek keletkezése közismert, mégis érdemes idézni Téglás János utószavából a történeteket: „... az Emlékkönyv adta meg a méltó tiszteletet és gyászpompát a halott költőnek. Ez volt az emlékmű: prózából és versből, emlékezésből és tanulmányból, búcsúbeszédéből és fényképekből akották írók, költők, tudósok, művészek; öregek és fiatalok; barátok, ismerősök és elmaradt kézfogásra érkező ellenfelek.”

A könyv legendás gyorsasággal készült el, nem egészen három hónap alatt. Hetvenöt embertől kért és kapott írást a szerkesztő Illyés Gyula, akik egy hónap alatt ír-

ták meg tisztelgő megemlékezéseiket. Illyés erkölcsi bátorságát is mutatja, hogy abban az időben származásra és vallásra való tekintet nélkül kérte fel a szerzőket. Ebből az Emlékkönyvből válogat Téglás János, két szempont alapján. Az egyik szempont az, hogy minél teljesebb legyen a válogatás, mert nehezen hozzáférhető az eredeti. Ezen kívül szándékában áll hozzájárulni a Babits-életmű értékelésének jobb irányba fordulásához.

A hetvenöt szerzőből hatvannyolcat beválogat a szerkesztő, s ez jószerével a teljességet jelenti. A szövegeket reprint jelleggel nyomtatják ki, ami azt kívánta, hogy kicsinyítéssel közöljék. Sajnos, a nagyon apró betűk miatt kissé nehézkessé válik az olvasás, de így is igen hasznos és értékes munkát végeztek a Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet növendékei. Az ő gyakorló munkájuk ez a kiadvány, sajnos könyvárusi forgalomba nem került. Az Emlékkönyv képanyaga egészében megtalálható a könyvben. Függeléként Illyés Gyula 1963-ban írt *Babits szemébe nézni* című cikke, Téglás János utószava, valamint a Babits Emlékkönyv szerzőinek teljes névsora szerepel.

B. Hajtó Zsófia

Szemere Bertalan: Utazás külföldön.

Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Válogatta, szerkesztette, jegyzetekkel ellátta Steinert Ágota. Sótér István tanulmányával. Helikon Kiadó, Budapest, 1983. 488 l.

Az 1840-es évek Magyarországnak egyik legnagyobb könyvsikere Szemere Bertalan útinaplója. A műfaj tág kereteit kihasználva élményszerűen, ugyanakkor aprólékos gondossággal rajzolja meg a hazai közönségnek a „Nyugat” képét. Vállalkozása nem előzmények nélküli, a reformokon gondolkozó fiatal politikus-nemzedék számos képviselője, a majdani centralisták is naplóba rögzítik úti tapasztalataikat. Hogy mit kell meglátni Európából, mire éhes a magyar közönség, ezt Szemere már Széchenyi, Bölöni Farkas és Eötvös írásaiból megtanulhatta. De sokkal inkább meghatározzák az 1832–36-os országgyűlés forró légköre, tapasztalatai, hogy milyen elméleti és gyakorlati kérdések megválaszolását várja az utazástól. A költségeket nagybátyja fedezi, mert az elszegényedett család már taníttatását is alig vállalhatta. A nélkülözéseknek nincs nyoma a naplóban, bár az egész műben érezhető Szemere puritánsága. Nem érdekességet, kalandot keres, mindig arra ügyel, mi lehet a hazai olvasónak hasznos. A legszerencsésebb összhangban ismerteti a tényeket a megvalósult gyakorlattal: bemutatja a francia, angol választási rendszert, a parlamentek működését, ugyanakkor lelkesen említi a postakocsi, a gázvilágítás, a színház, a sajtó, a nyilvános képtárak demokratizmusát. A nyugati civilizáció nem kápráztatja el, úgy érzi, alaposan meg kell fontolnunk a választást, milyen mintákat követünk az intézményrendszer reformjában. Ezért vizsgálja mindenütt lelkiismeretesen a börtönöket, iskolákat, biztosító- és hitelintézeteket, a fellelhető adatokat rávetítve a látottakra. Aggodalmasan figyelmeztet a főváros-központság veszélyeire franciaországi élményei hatására; megdöbbenve ismeri fel az írországi nyomor okaként a mezőgazdaság rendszerének elavultságát, a földéhséget; és lel-

kesen beszél a virágzó Svájc függetlenségéről. A tanító szándékhoz jól illik a forma: önálló esszéket, anekdotákat, több kis novellát is beleépít a műbe. Az élmény sokszor csak apropó, hogy beleszójön egy-egy közgazdasági, történetfilozófiai, esztétikai gondolatmenetet. Hiszen az utazás az önmegismerés lehetősége is, kipróbálhatja magát a megszokottól eltérő helyzetekben. Ez az érzékenység, személyesség teszi egységessé a napló stílusát. Romantikus körmondatok helyett puritánul és pontosan, de rendkívül elevenen és szellemesen fogalmaz. A napló egyik érdekessége, hogy Szemere élénken érdeklődik a Magyarországról kialakult európai kép iránt. Felbosszantja a francia újságok betyárromantikája, az ostobaságok, amiket tudósoktól, íróktól hall. Ő távolról is reálisan, bírálva, de magától értetődő elkötelezettséggel látja Magyarországot, cselekvő hazaszeretettel. Amikor módja lesz rá, megyei és országos politikusként ülteti majd át a gyakorlatba az európai út tanulságait. A könyv bő szómagyarázatai és a kísérő tanulmány segítik a mű elhelyezését a korban.

Gaál Zsuzsa

Szijártó István: Sipos Gyula.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 161 l. (Kortársaink)

Sipos Gyula nem tartozik a kiemelkedő életművet hátrahagyó alkotók közé, ám morális tartása, a közösségi eszmékbe vetett hite és felelősségérzete példaszerűvé avatja életútját. A kötet szerzője, Szijártó István ezt felismerve az életpálya egyes állomásaira koncentrált – s ezek függvényében érintette Sipos Gyula költői munkásságát. Mozgalmas életút bontakozik ki a könyv lapjain: Sipos Gyula 1939-ben érettségizett Kaposváron, s élete hamarosan összefonódott a kor haladó mozgalmával. A Győrffy-kollégiumban a közösség erejét tanulja meg: az ellenállási mozgalomban letartóztatása idején a veszélyt és a szenvedést. Részesé ő is a lázas építő munkának: részt vesz a föld-reform-törvény kidolgozásában. A fordulat éve után a Győrffy-kollégisták is kiszorulnak a hatalom színpadáról, a cselekvés, a tettek éve után ismét a költő lép előtérbe. 1953-tól jelenik meg újra Sipos Gyula a Csillagban; kötete pedig 1962-ben hagyja el a sajtót.

A szerző feltérképezi ennek a meglehetősen egysíkú, élményt, mondanivalót közvetlenül versbeöntő, konzervatív formakincsű lírának a – meglehetősen hullámozó teljesítményekből összeálló – vonulatait; költészetének legfőbb jellemzőiként a szocialista elkötelezettségét, a népiséget és a „lírai realizmust” jelölve meg. Végigkíséri későbbi éveinek érettebb, resignáltabb, ironikus hangvételű költészetét; elemzi a mindennek dacára megőrzött hit egyszerű költői dokumentumait. Végül foglalkozik a költő prózai és publicisztikai munkáival s az Alsóheténypusztáról szóló, posztumusz szociográfiájával.

Erdődy Edit

Szülőföld vonzásában. Ilyés Gyula Tolnában.

Ajánló bibliográfia. Összeállította: Hargitai Anikó, Mislai Sarolta. Tolna megyei Könyvtár, Szekszárd, 1982. 84 l.

A helytörténeti kiadvány a költő nyolcvanadik születésnapja alkalmából született. „... vállalkoztunk a megyéhez kötődés néhány olyan emberi vonásának bemutatására, melyek bizonyítják, ... gyökerei mindvégig innen táplálkoznak” – vallják az összeállítók. A kötet nagyobb hányada montázsszerű összeállítás Ilyés Gyula verseiből, életrajzi adataiból, leveleiből, róla készült fotókból, valamint a helybéli kortársak emlékezéseiből, kisebb része pedig bibliográfia.

V. K.

Tamási Lajos: Születésnapomra.

Összeállította: Benke László. Csepeli Munkásotthon, Budapest, 1983. 252 l.

Ajándékba, meglepetésnek készült a könyv a hatvanadik születésnapját ünneplő Tamási Lajosnak – akire a kötet tanúsága alapján hálásan, szeretettel gondolnak a Csepeli Munkás Klub tagjai, látogatói. Sok ember olvasóvá nevelése, irodalomszeretete, írási kedve fűződik nevéhez. A kiadvány fele Tamási Lajos verseit tartalmazza. Ezt visszaemlékezések követik a pályatársak (Fodor András, Gyárfás Miklós, Képes Géza, Kolozsvári Grandpierre Emil, Palotai Boris, Palotai Erzs, Vészi Endre stb.) és a tanítványok (Oláh János, Kovalcsik József, Schuch János, Hernádi Miklós stb.) részéről.

V. K.

Tanulmányok a XIX. század magyar irodalmából.

Szerkeszti: Mezei József. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1983. 257 l. (Irodalomtörténeti tanulmányok 2.)

E kötettel az ELTE XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének munkatársai köszöntötték a tanszék egykori alapítóját, a 70 éves Sötér Istvánt. Az ünnepelt munkásságát méltató bevezető után két nagy tematikus egységbe gyűjtve következnek a tanulmányok: az első *A kor epikus tükre*, a második *A kor költői tükre* címet viseli. A fejezetcímek olvastán arra gondolhatnánk, hogy a kötet első részében a kor epikájáról, a másodikban a kor lírájáról szóló fejtegetéseket találhatunk majd. Várakozásunknak azonban a kötet második felének tanulmányai csak részben felelnek meg. Az itt található három írás közül ugyanis egyedül *Mezei Józsefé* foglalkozik a kor lírájával, pontosabban Arany János 1850-es évekbeli költészetével (A költő-mítosz. Arany verseiről), míg *Mándi Ildikó* (hangulat-szimbolikus mese) Szini Gyulának *A sárga batár* című novelláját, *Eisemann György* (Kultusz és történet) pedig Bródy Sándor Rembrandt című novelláskötetét elemzi. A kiadvány első fele mentes az efféle meglepetésektől: az itt sorakozó tanulmányok valóban a 19. század második felének epikai,

pontosabban széprózai alkotásainak köréből merítették tárgyukat, vagy legalábbis ide nyúltak vissza kiindulópontért. Az utóbbi megszorítás elsősorban *Alexa Károlynak* a fejezet élén álló, Anekdota, magyar anekdota című munkájára vonatkozik, mely elegáns könnyedséggel kezeli hatalmas anyagát, a prédikátor-író Bornemisza Pétertől kezdve egészen Esterházy Péterig. A szerzője által esszébe oltott apologetikának nevezett írás célja annak a kérdésnek a megválaszolása, „... hogy prózairodalmunk mely szakaszaiban és műformáiban, milyen művészi szándékok esetében és milyen deformációkban tekinthető az anekdota, az anekdotikus előadás korszerűnek.” Alexa írását a szó hagyományos értelmében irodalomtörténeti jellegű tanulmányok követik. *Csűrös Miklós* (Mikszáth korszerűsége és A fekete város) először a Mikszáth-utóélet két jól körülhatárolható szakaszát vizsgálja, a nyugatosok és a „napjaink prózáját megújítani törekvő nemzedékek” Mikszáth-képét, majd a 19. századi író modernségét bizonyítandó, *A fekete várost* elemzi részletesebben. *Kiczenko Judit* tanulmányának (Peteleit lapozgatva...) alaptétele az, hogy „Petelei nagy novellista”, s arra a kérdésre keres választ, hogy művészete miért merült mégis feledésbe. *Nagy Miklós* (A regényíró Vas Gereben) először az író furcsa, liberális és konzervatív szálakkal átszőtt világnézetét tárgyalja, majd regényírói művészetének jellemzésére tér rá, hogy azután kijelölhesse közelebbi és távolabbi rokonait a kortárs írók között. A címében is prózairodalommal foglalkozó tanulmányokat ígérő egységet *Mikó Krisztina* munkája (Harc a valósággal. A múlt századi magyar regényről) zárja, amely a magyar esszéíró hagyomány tanulságait kamatoztatva igyekszik közelebb férkőzni a 19. századi hazai regényirodalom rejtelmeihez, illetve feltárni és bizonyítani a regény és esszéírás közötti sajátos összefüggésrendszert.

A kötet utolsó oldalain *M. Kiss Sándornak* a 70 éves Sötér Istvánnal készített interjújából olvashatunk részleteket.

Szajbély Mihály

Tanulmányok 1983.

Szerkesztette Penavin Olga és Thomka Beáta. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete (16. füzet). Újvidék, 1983. 113 l.

Az újvidéki kiadvány az irodalomelméleti (Angyalosi Gergely: *A befogadás és az elméleti formalizmus*), nyelvtudományi (Penavin Olga: *Hagyományos nyelvészet – modern nyelvészet az oktatásban*) és folklór tárgyú (*Egy vírusos bőrbetegség mágikus-analógiás gyógyítása Temerinben*) tanulmányok mellett két publikációval hívja föl magára a figyelmet: a *Magyar esszehagyomány* rovatban Thomka Beáta közzé teszi Hamvas Béla *Patmos* című, 1959 és 1964 között íródott, a szerző által megkomponált utolsó esszékötetének részleteit, Gerold László pedig *A jugoszláviai magyar drámairodalom huszonöt évéről* értekezik.

Thomka Beáta rövid bevezetőjében több lényeges megállapítás van: a *Patmos* fölépítésére is a nagyfokú tudatosság jellemző, hiszen a II. rész mozaikszerűen felépülő redkívül értékes nagyesszéjét negyvenegy rövidebb-hosszabb esszé és tanulmány fogja közre. Ebben a kéziratos kötetben is észlelhető Hamvas gondolati és szellemi rendsze-

rének kohéziója, s Thomka úgy véli, hogy ebből a szempontból a *Patmos* reprezentatív gyűjteménynek tekinthető, melyben fősorakozik az életműnek szinte minden rétege: morálfilozófia, ontológia, esztétika, művészetelmélet, kultúr- és vallástörténet, irodalom- és eszmetörténet stb. Hamvas alapkérdéseket – bűn és bűnhődés, hatalom és kiszolgáltatottság, erkölcs és immoralitás stb. – világít át, esszéjének hangnemét „hol a szatirikus, a könyörtelenül kritikus, hol a rezignált, az epigrammatikusan fogalmazó, bölcsekedő, hol a nyelvet költői régiókba emelő írói, hol a kinyilatkoztatásszerűen prófétikus, emelkedetten prédikáló magatartás és szándék befolyásolja.” Thomka szerint az esszéíró nézeteinek és álláspontjainak nagy része igen erős bírálatot is kiállna, és a megmértésre szükség is lenne, hiszen ezáltal árnyaltabbá válnék a század magyar eszmetörténete, és a „méltánytalanul elfeledett gondolkodó” könyvformában is kifejtethné azt, amit eddig csak mendemondákból, rosszul interpretált töredékekből tudunk szellemiségéről, esszéinek világáról.

Gerold negyedszázadnyi drámatörténete egy kissé a jugoszláviai magyar színházat, annak korszakait is reprezentálja. A negyedszázadnyi periódus első része: „a vajdasági magyar dramaturgia ún. kommersz-korszaka”, ezt váltotta föl a fekete-fehér ábrázolás (a falu átalakulása, a szövetkezetek megszervezése stb.), majd az „útkereső, tájékozódó pillanat” (klasszikusok és szórakoztató darabok egymás mellettsége). A hatvanas évektől kezdve egyre erőteljesebben hallatja hangját, színpadot kapván, az a generáció, melynek tagjai tulajdonképp valamelyest alakították is az addig így vagy úgy szerveződő műsorpolitikát. Gerold ezt a váltást mini-elemzésekkel mutatja be, Deák Ferencet (*Áfonyák, Légszomj*), Gobby Fehér Gyulát (*A budaiak szabadsága*), Tóth Ferencet (*Jób*), Varga Zoltánt (*A tanítvány*) és Tolnai Ottót (*Végeladás, Bayer aszpirin*) állítva a középpontba, de szól több olyan darabról is, amely elsősorban nem színpadra született (Gion Nándor: *Ezen az oldalon*; Domonkos István: *En lenni* című verskollázs).

Szakolczay Lajos

Tarján Tamás: Kortársi dráma.

Arcképek és pályarajzok. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 454 l. (Elvek és utak)

Tarján Tamás kötetével, saját bevallása szerint, ha nem is az utolsó másfél évtized rendszeres drámatörténetét, de drámaírói arcképek gyűjteményénél többet kívánt nyújtani olvasójának. A pályarajzok nem szigetelődtek el egymástól, a kiválasztott húsz író portréja szemléletben, formában hasonló, szerkesztésben egymásmellettséjük új összefüggéseket, műveikben meglévő azonos jelenségeket tesz felfedezhetővé.

Az előszóban a szerző megokolja, miért ezekről az alkotókról szóló írásait válogatta könyvvé. Fontos szempontja volt, hogy a választott író életművén belül elsődleges, de legalábbis más műfajok művelésével egyenrangú legyen a drámaíró tevékenység. Legkevesebb 4–5 elkészült művet tudjon magáénak és néhány színházi bemutatót, ugyanis az elemzések az írott szövegen túl a színházi előadások tapasztalatait is figyelembe veszik. Természetesen alapvető szempontja volt a szerzőnek saját ízlése, és íróinak kiválasztásában jelentős szerepet kaphattak az évek óta gyűjtött színikritikusi,

dramaturgi tapasztalatai is. A mai magyar drámairodalom reprezentánsai tehát, a szerkesztés sorrendjében: Sarkadi Imre, Örkény István, Hubay Miklós, Szabó Magda, Sütő András, Páskándi Géza, Száraz György, Hernádi Gyula, Karinthy Ferenc, Csurka István, Fejes Endre, Gyurkó László, Maróti Lajos, Szakonyi Károly, Gyurkovics Tibor, Görgey Gábor, Eörsi István, Kocsis István, Spiró György, Bereményi Géza.

A kötet tanulmányai nem egy-egy jól sikerült mű tükrében vizsgálják az alkotó pályáját, hanem a történeti áttekintést választják. Így az adott életművön belül gyakran átlépi a szerző a megadott időhatárt (Örkény, Sarkadi), s 20–30 év áttekintésével vizsgálja, hogy hová, milyen úton jutottak el az alkotók, s milyenné vált a magyar dráma. Örkény István *Tótékjának* ősbemutatóját drámatörténeti jelentőségű eseménynek tartja. Tarján úgy véli, hogy innen számítható egy alkotói föllendülés, a mai magyar dráma színvonalemelkedése. Azonos motívumokat, bizonyos karakterek továbbélését fedez föl egy-egy író műveit összehasonlítva (Sarkadi, Csurka, Eörsi). Egymásba kapcsolódó életművek bontakoznak ki portréiból.

A Tarján Tamás által drámairodalmunkról felmutatott kép természetesen nem teljes. Nemcsak Illyés Gyula, Németh László portréit keresnénk hiába, a szerző szerint értékelésük egy külön könyv feladata lehet, de hiányzik még jónéhány alkotó bemutatása is. A kötet tehát nem pótolhatja a korszakról szóló drámatörténeti monográfiát, nem is ebből a célból született. De mindenképpen eligazítást nyújt az irodalomtörténet-sz-kritikus által kiválasztott szerzők műveiben, bemutatja Tarján Tamás drámáról, alkotókról, előadásokról vallott nézeteit, a vizsgált írók (drámák) értékeit és a színházi megvalósítás korlátait. Mindezeket túl, tájékoztatást kapunk hiányérzetéről: még mindig nem született meg az igazi magyar drámairodalom, bár megszületésére megvolt/megvolna a lehetőség.

A tanulmány többsége már publikált munka, az első közlés adatai a jegyzetekben, válogatott szakbibliográfiák kíséretében találhatóak. A kötetet a szerző 1981 végén zárta le.

Stauder Mária

Tarnóc Márton: Kodály és a régi magyar műveltség.
Kecksemét, 1983. 22 l.

A Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet által rendezett Kodály Szeminárium keretében hangzott el Tarnóc Márton irodalomtörténésznek 1982-ben az az előadása, melyet kézirat gyanánt a fenti címen megjelentettek. A nem hivalkodó, de tetszetős kiadvány gondos kutatómunkát takar.

Elégé köztudott, hogy Kodály a magyar nyelv ismeretét a műveltség alapjának tekintette. Ezért olvasta a filológus alaposságával nyelvemlékeinket, a különböző levélgyűjteményeket, a magyar irodalom számos alkotását. Az általa leggyakrabban forgatott művekből, alkotóikból Tarnóc Márton jó néhányat felsorol: Régi Magyar Költők Tára, Nyelvemléktár, Régi Magyar Könyvtár kötetei: Balassi Bálint, Gyöngyösi István, Pázmány Péter, Rimay János, Szenczi Molnár Albert stb.

Ugyanis Kodály házikönyvtárának régi magyar irodalommal foglalkozó példá-

nyait, s ezek bejegyzéseit vette számba Tarnóc Márton, mielőtt előadásának megírásához fogott. Szükséges volt ez a feltáró munka, hiszen a felsorolt kötetek a Kodály-szellemiség kialakulására meghatározó élményt jelentettek.

Kodály marginális bejegyzéseinek legnagyobb része ezekben a kötetekben – mint megtudhatjuk – verstani-prozódiai eredetű. Bőséges idézetet is kapunk belőlük (pl. Tótfalusi Kis Miklós *Mentségéből*, Pázmány *Kalauzából* Szepsi Csombor Márton *Europica Varietasából* stb.).

Találóak Tarnóc párhuzamai Kodály egy-egy zeneműve és a könyveiben aláhúzott gondolatai (pl. Szepsi Csombor zenélőóráról tudósító sorai és Hány harangjátéka), vagy a szellemi rokonság kapcsolódási pontjai (Kodály és Tótfalusi Kis Miklós) között.

„Kodály szemhatára a régi magyar műveltség minden vonulatát magában foglalja”. E vonulatokat követi végig Tarnóc Márton, mikor a zene és irodalom, művészet és tudomány szoros kapcsolatát jelző kodályi életút egy-egy állomását könyveinek tükrében felvillantja (Psalmus Hungaricus, Három ének, Zrínyi szózata).

Hübert Ildikó

A Társadalmi Szemle repertórium 1972–1981.

Feldolgozta és szerkesztette: Ecsedy Andrásné és Gáliczky Éva. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1983. 275 l.

Jelen kiadvány a *Társadalmi Szemle 15 éve* c., Mitru Ibolya által szerkesztett repertórium folytatása. A kötetek szerkesztési elvei kisebb módosításokkal megegyeznek.

A repertórium két részből, alapjegyzékből és mutatókból áll. Az alapjegyzék a cikkek megjelenésének időrendjében, évekre bontva közli a folyóiratban publikált tanulmányokat, beszédeket, dokumentumokat, ismertetéseket, kivéve az egyes számok végén található idegennyelvű cikklisztát, a külföldi pártlapok legfontosabb cikkeiről. Minden tétel számozott, a számozást évenként újratekintik. A címfelvételek annotációt, esetleg rovat- vagy sorozatcímet is tartalmaznak.

A kötet mutatói tematikailag csoportosítva tartalmazzák a tételszámokat, amelyek alapján az olvasó visszakeresheti az alapjegyzékben az őt érdeklő adatokat. A repertórium mutatói: Tárgymutató, Dokumentumok, Évfordulók, Viták, eszmecserék, kerekasztalbeszélgetések, Névmutató, Földrajzi mutató, A folyóiratok mutatói (Ide tartoznak azok a folyóiratok is, amelyekben megjelent cikkekkel vitakoztak a Szemle hasábjain.), Illusztrációk jegyzéke. A tájékozódást bevezető és tartalomjegyzék segíti.

A szerkesztők igyekeztek megkönnyíteni az ezzel a korszakkal foglalkozó szakemberek munkáját, repertóriumuk kalauzul szolgálhat a párt folyóirata anyagának tematikus áttekintéséhez.

Stauder Mária

A Thököly-felkelés és kora.

Szerkesztette Benczédi László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 287 l.

A 17. századi Habsburg-ellenes magyar függetlenségi küzdelmek sorában alighanem a legvitatottabb historiográfiai kérdés volt mindig is a Thököly-felkelés helye és szerepe, külpolitikai irányvonala, belső bázisa, művelődéstörténeti jelentősége. A felkelés körülményeinek és eredményeinek tüzetesebb vizsgálatára jó alkalmat kínált az 1678-ban meginduló kuruc mozgalom 300. évfordulója, amelyre a Magyar Történelmi Társulat, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Hajdú-Bihar megye Tanácsa és Hajdúszoboszló város Tanácsa tudományos ülészakot szervezett Hajdúszoboszlón 1978. október 2–4. között. Itt választották ugyanis Thököly Imrét a kuruc hadak fővezérévé 1680. január 8-án, így e jeles esemény méltán vonulhat be a város számontartott helytörténeti hagyományai közé.

Az ülészak anyagát – több kiegészítéssel, újabb kutatási eredménnyel együtt – közreadó kötet négy nagyobb tematikai csoportban mintegy 25 tanulmányt tartalmaz, amelyek együttesen a köztudatban élőnél jóval gazdagabb és árnyaltabb képet adnak a kuruc fejedelemtől és környezetéről. Az írások első csoportja a felkelésnek a magyar társadalom életében játszott szerepét vizsgálja. *Benczédi László* a mozgalom társadalmi és politikai alapjait, a rendi monarchia és a rendi központosítás lehetőségeit elemzi, s többek között arra a következtetésre jut, hogy a török szövetséghez a végső szükség, a kényszerűség hajlította a fejedelmet. *Maksay Ferenc* a szepesi kamara működését, *Nagy László* Thököly hadseregének felépítését és harcértékét, *Varga János*, *Varga J. János* és *Szakály Ferenc* a korabeli magyar feudalizmus egyes sajátosságait vizsgálja, három dolgozat pedig Thököly és a magyar városok kapcsolatáról szól: *Marie Marecková* Eperjesnek, *Szendrey István* Debrecennek, *Rácz István* pedig a hajdúvárosoknak a kuruc fejedelemtől és mozgalmához fűződő – sok ellentmondással tarkított – viszonyáról értekezik. Az utóbbiakból kiderül, hogy – ellentétben a köztudattal – sem a „cívis város”, sem a hajdúvárosok nem voltak egyértelműen Thököly hívei, sőt a hajdúság többsége privilégiumainak védelmében szembeszállt vele.

A második tematikai egységet a felkelés európai visszhangját elemző dolgozatok alkotják. *Köpeczi Béla* a mozgalom külföldi szövetségi lehetőségeit vette számba, ehhez kapcsolódnak a külföldi (*C. Michaud*, *Z. Abrahamovicz*, *Vojtech Kopčan*) és a magyar kutatók (*Iványi Emma*, *Trócsányi Zsolt*, *Kalmár János*) diplomáciatörténeti vizsgálódásai. Szerves kiegészítése mindennek a harmadik egység: a Thököly emigrációs éveit taglaló két dolgozat, a *Benda Kálmáné* és a *Karol Telbizové*. Az utóbbi meglehetősen sötét színekkel mutatja be a kuruc vezér és katonái szerepét az 1688. évi bulgáriai felkelés leverésében, a kissé egyoldalú beállítást azonban szerencsésen igazítják helyre Benda Kálmán hozzáfűzött megjegyzései.

A kötetet a *Művelődés és hagyomány* c. egység zárja, amelyben a fejedelem irodalmi megörökítését (*Varga Imre*, *Hopp Lajos*), mozgalmi ideológiáját (*Péter Katalin*), udvartartását (*Petneki Áron*) és utóéletét (*R. Várkonyi Ágnes*, *Hazai György*, *Sz. Horváth Anna* és *Csáky Móric*) elemzik a tanulmányok. Hozzájuk két dokumentum közreadása és szerkesztői utószó csatlakozik, névmutató viszont sajnos nem készült, pedig ez nagyon megkönnyíthetné a kötet használatát.

Összességében a könyv fontos állomás a 17. század végi magyar történelem és művelődés vizsgálatában, eredményeire kell épülnie a további Thököly-kutatásoknak.

Bitskey István

Török Gábor: A pecsétek feltörése. Mai líránkat olvasva.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 423 l.

A szerző műelemzései, a kortárs magyar költészet stilisztikai, nyelvi-poétikai és szerkezeti sajátosságait vizsgáló esszéi, értelmezései öt fejezetbe gyűjtve alkotják azt a sajátos olvasónaplót, melyet Török Gábor találóan *líraolvasástannak* nevez könyve ajánlásában. Alaptétele ugyanis, hogy „Egyre többet el kell sajátítanunk mindabból, ami a versolvasásból, műértésből megtanulható. Nem sérti az önálló alkotó rangú versolvasást, ha az autonóm embert mélyen tisztelő nyelvész átnyújtja neki a *megtanulhatóról* szerzett tapasztalatait.” Az első fejezet írásai ehhez a bevezetéshez szolgálnak alapozásul, gazdag illusztrációs anyagot hívva segítségül a líraiság mibenlétének körvonalázásához, a költészet olvasása „játékszabályainak” jelzéséhez és a vers jelentésének bemutatásához. A modern líra rejtjelezett nyelve c. fejezet már közelebb visz a jelentés pecsétjeinek feltöréséhez, Ladik Katalin, Déry, Tandori, Nagy László, József Attila, Kasák, Juhász Ferenc, Csoóri, Sárándi József, Illyés, Weöres és mások egyes műveinek, azok részleteinek elemzésével; a versmondat fajtáinak, a szóösszetételek világának megismertetése után következő esszécsozor a vers szerkezeti felépítését vizsgálja a disszonancia, az ismétlődés, az idő, a térbeliség és a filmszerűség, az objektív vers és a statisztikai módszer problémáinak sorravételével: az előzőhöz hasonlóan itt is mindenekelőtt a példaanyag szerencsés kiválasztása, az apró észrevételek, ötletek sokasága teszi mozgalmassá Török megállapításait, melyeknek nem mindig az elméleti végiggondolás és a meggyőző argumentáció, hanem a szokatlan szemléletmód, a friss közelítés az elsődleges erénye. A vers szerkezeti világának elemzése, a versszak, a szakasz, a sorvég és a vizualitás kérdéseinek felvetése után három terjedelmesebb írás foglalkozik az „irodalmi” költészet (Benjámín Lászlót hozva példának), az idegen nyelvi elemek felhasználásának (Radnóti Miklós) és a kollázs szerkesztésének problémáival, majd *A vers gyökereiről* fejti ki elképzeléseit. Az esszégyűjtemény a módszerek sokfélesége és némely észrevétel esetlegessége ellenére jól betölti hivatását: a szöszerinti jelentés mögötti, „művészileg átvitt értelem” megtalálását, illetve az erre való köznapi olvasói érzékenység, figyelem felkeltését. Minthogy rendkívüli bőséggel dolgozik a klasszikusoktól egészen a legújabb költőig, egy névmutató nagyban megkönnyítette volna a kötet használatát.

Csapody Miklós

Tüskés Tibor: Illyés Gyula alkotásai és vallomásai tükrében.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 456 l. (Arcok és vallomások)

A pálya egészének bemutatására (Gara László két évtizeddel ezelőtti, Washingtonban kiadott könyvecskéjét leszámítva) eddig senki nem vállalkozott. Talán nem véletlen, hogy ez a hiányt pótló és hiányt jelölő – mert az újabb, más szempontú vállalkozásokat sürgető – munka éppen kritikánk egyik legproduktívabb egyéniségének, Tüskés Tibornak a műhelyéből került ki.

Könyve nem apológia, de nem is vitairat. Példaképe a kritikus Illyés: „ha ő ír kritikát vagy esszét másról, szenvedélyesen keresi a művek, az eszmék mögött az alkotó személyiségét.” Az életrajzi mozzanatokot is azért kutatja, mert az írói motívumokat „élettények értelmezik és magyarázzák.” „Vállalkozásunkat csak az indokolja, hogy a műhöz akar vezetni. A pályakép fölvezetésével, az élettények bemutatásával, az író önvallomásainak idézésével az alkotás, a művek megértését kívánjuk szolgálni.” – írja. A könyv tehát kísérlet az alkotói pálya időrendjének meghatározására, valamint arra, hogy Illyés írói világában, szerteágazó, hatalmas életművében a tájékozódást segítse.

A sorozat jellegéből is adódóan az életrajz-központúság a jellemző. Tüskés az élet és a mű elválaszthatatlan kapcsolatát tartja szem előtt, pályaképe egyúttal azt a meggyőződést is tükrözi, hogy a biográfia nem avult el, s az új kutatási módszerek megbízható életrajzi alap nélkül zsákutcába vezethetnek. Sajnos, éppen Illyés esetében nem tartunk ott, hogy a kutatómunka – életrajzi vonatkozásban – már csak érdektelen adatok feltárására vezet. Tüskés nem tűntet (nem is tűntethet) el minden fehér foltot, de logikus, tiszta rendet alakít ki.

Sokat idéz Tüskés Illyés „alkotásaiból és vallomásaiból”, s ezt mindig indokoltan teszi. Az írói vallomások megerősíthetik az értelmezőt: az író valóban azt akarta, valóban úgy gondolta, ahogy ő állítja. Tüskés tudja, hogy Illyést kizárólag Illyés-vallomással nem lehet magyarázni. Jól teszi, hogy figyel az író által szépprózában vagy versben közölt életrajzi adalékokra, de abban is igaza van, hogy az Illyés-szövegek biográfiai utalásait nem tekinti cáfolhatatlan adatközlésnek: „Vagyis Illyés a legszemélyesebb önéletrajzi vallomásaiban sem naptári pontosságra, dokumentumhitelességre törekszik, hanem művet alkot, esztétikai minőséget hoz létre...” Hasonló munkákban számtalan példa akad arra, hogy a művek keletkezésének determinánsait riasztóan abszolutizálja a monográfus. Az Illyés-könyv ebből a szempontból is mértéktartó.

A műfaj, a sorozat igényeiből következik, hogy a hangsúly nem a műelemzésen van. Persze Tüskés könyve is helyet szorít az esztétikai analíziseknek. Természetes, hogy csak a csúcokra utal, s azok közül se mindegyikre. A súlypontokat jelöli ki, mivel ilyen terjedelemben lehetetlen teljes írói pálya portrészzerű feldolgozása. (Még így is a sorozat egyik legvaskosabb kötetéről van szó.) A lehetőségekhez képest sok hasznos elemzése, fontos esztétikai megállapítása van Tüskésnek. Illyés szépprózájáról, a regényformáról, szépirói stílusáról például tömör eszme-futtatásokat olvashatunk. Kitűnő a *Hunok Párizsban* és a *Beatrice apródjai* összevetése, a líratörténeti jelentőségű *Kézfogások* méltatása, az anyanyelv szeretetéről valló *Koszorú* elemzése. A kései drámák közül kettőről (*Tiszták*, *Dániel az övéi között*) szól részletesebben.

Tüskés Tibor a feladathoz méltó igényességgel és alaposítással végezte munkáját. Olyan összefoglaló bemutatást nyújt, ami tartalmas ismeretterjesztő is az Illyés-életmű

iránt érdeklődő olvasók számára. Az újabb monográfiák minden bizonnyal a művek tüzetesebb vizsgálatára, a poétikai jellemzők, az esztétikai eszközök teljesebb számbavételére is vállalkoznak majd.

Olasz Sándor

Tüskés Tibor: Nagy László.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 208 l.

A teljességet szemmel tartó, szigorúan tudományos igényű monográfiát megelőzőve igen nagy szükség volt arra a fajta népszerűsítő–tudományos élet- és pályaképre, melynek megírására Tüskés Tibor vállalkozott. „Munkám kísérlet, az első könyv, amely elsősorban a költő vallomásai és a korabeli kritika tükrében kíván képet rajzolni Nagy László költői útjáról. [...] Hiszem, hogy nem pótolja, legföljebb kiegészíti mások munkáját, s ösztönzi a megírandó műveket.” – olvassuk a „fülön”, s valóban azt kapjuk, amit a szerző ígér. Könyve megbízható, a további kutatásokat ösztönző, újabb monográfiákat fölöslegessé nem tévő kalauz, bevezetés az életműbe.

Tüskés módszere az életrajzíróé: az életút menetét követve építi föl Nagy László-képét. Az életrajzi vonatkozások, a környezetkép, a korrajz így munkájának jelentős részét adják. Egyetlen olyan mozzanat sem kerüli el a figyelmét, ami az egyéniség- és személyiség-ábrázolás szempontjából fontos. Tüskés nem az életmű rajzába fogja az élet- és személyiségrajzot, s nem a költői személyiség keretébe az emberi személyiség rajzát. A népszerűsítő célzatú, első összefoglaló írás szerzője számba veszi, szembesíti az eddigi megállapításokat, eredményeket, s erre az összegzésre ezen a „hagyományosnak” nevezhető fejlődésrajzon kívül aligha volt más megoldás.

Az életmű belső természete – legalábbis az első megközelítésnél – kifejezetten igényli ezt a hagyományos, leíró, a biográfiai tényeket alaposan föltérképező munkát. „Van költő – írja Tüskés –, akinek művei megértéséhez jóformán nincs szükség sem az élet, sem a kor ismeretére...” Nagy László nem tartozik közéjük. Az eltűnt paraszti világhoz fűződő gyermekkori élmények föltárása összefügg a költői világ belső törvényeinek megvilágításával. Ezért szól Tüskés részletesebben az első évtizedekről, a készülődés időszakáról. Alapos gyűjtőmunkát végzett, de lemondani is tudott a kevésbé fontos adatokról. Nem vész el az öncélú filologizálásban, azokat a tényeket emeli ki, melyek valamiképpen költői élménnyé váltak később. Vonzó személyiséget rajzol meg, az „öndefinícióra törő vallomásos igényt” előbb Nagy László prózai megnyilatkozásaiából, majd verseiből bontja ki. Ugyanakkor Tüskés „a maga lelkiismeretének és ízlésének mérlegére” helyezi az életművet, az objektivitásra törő hang mögött ott az irodalomtörténetíró személyessége. Arra is ügyel Tüskés, hogy az élet- és korrajz mellett megmutassa, milyen irodalmi-művészeti milieu vette körül Nagy Lászlót. Kik voltak a barátai? Milyen volt kapcsolata a társművészetek, a képző- és filmművészet rokon törekvésű alkotóival?

Alaposan áttanulmányozta Tüskés a kritikai irodalmat, melynek eddigi megállapításaira támaszkodik, néhány ponton pedig továbbgondolja azokat. Joggal hangsúlyozza, hogy már a pályakezdő Nagy László sem egyszerűen folytatója a realiztikus

népies lírának. Ott izzik ugyan verseiben a népköltészet ereje, de ez már nem a Petőfi óta szentesített népdaltípus. Tudjuk, Nagy László megrostálta, átalakította az első pályaszakasz verseit, az 1957-es *Deres majális* ennek a szigorú önvizsgálatnak a bizonyítéka. Tüskés számba veszi az akkor elhagyott verseket, a változatokat, szerinte az irodalomtörténet ezek értékeléséről sem mondhat le. Korszakhatárnak a *Deres majálist* tartja, de érzékelteti, hogy már az 1953-as *Gyöngyszoknyában* jelentkezik az új költőség, s a rendkívül termékeny 1954–56-os évektől vitathatatlan a vállalkozás nagysága. Kiemeli Tüskés a költő bartóki típusú törekvését, hagyományörzés és újítás dialektikáját, a nemzeti és az egyetemes szempontok összekapcsolását. A műfordító Nagy Lászlóról nemcsak a mennyiségileg is jelentős átköltések miatt szól oly részletesen. Igaz, ezekkel együtt lett terjedelemben is monumentális az életmű. Ám Nagy László költői forradalma, gyökeres újítása elképzelhetetlen lett volna a más népek képzelés és formavilágának vagy a legmodernebb lírai technikáknak a műfordítói munkával egybekötött megismerése nélkül.

Olasz Sándor

Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777–1848.

Publié par Péter Király. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 503 l.

Az 1977. szeptember 4. és 8. között tartott konferencia anyagát tartalmazza a kötet, az Egyetemi Nyomda 400 éves alapítására emlékezve, kiegészítve a nyomda termékeinek válogatott (nem egészen pontosan tudható: milyen szempontból válogatott) bibliográfiájával.

A Király Péter fogalmazta előszó után az értekezletet köszöntők beszédei következnek, illetve azok a beszédek, amelyek a Petőfi Múzeumban rendezett, az Egyetemi Nyomda működését bemutató kiállítás megnyitása alkalmából hangzottak el. Tudományos szempontból nem sokat adtak ezek az inkább protokolláris jellegű beszédek, a kiállítás rendezésében számottevő szerepet játszó Käfer István „vezetése” sem hozott új adatot, az eddig tudottakat foglalta össze.

Az általános problémák c. fejezetben található a három bevezető előadás, amelyekre a plenáris üléseken került sor. *Köpeczi Béla* a művelődéstörténet, *Király Péter* a nyelvészet, *Sziklay László* az irodalomtörténet szempontjából tette mérlegre az Egyetemi Nyomda működését. A továbbiakban a szekcióüléseken megtartott referátumok, korreferátumok közlését találjuk. A (kor)referensek nem nyelvi szempontokat érvényesítettek, hanem egyes tudományágak termékeinek kiadását elemezték. *Niederhauer Emil* az értelmiségiek nemzeti öntudata szemszögéből vetett egy pillantást nyomdánk termékeire, *Mészáros István* a Ratio Educationis elveinek érvényesülését kereste a nyomda kiadványaiban, *Kiss Gyula* útikönyveket elemzett, *Buzinkay Géza* az orvos (tudományi) köteteket, *Tóth András* bevonta a vizsgálódás körébe az Egyetemi Könyvtárat is, *Richard Pražák* a cseh felvilágosodás és a nyomda kapcsolatait mutatta be szép dolgozatában, *iff. Barta János* a mezőgazdasági „szak”irodalom részesedését tekintette át az Egyetemi Nyomda kiadványaiban. Az egyes nyelvek—népek nyomtatványait tár-

gyaló fejtegetések adják a kötet bevezető részét, a francia ábécé szerint találjuk egymás után a német, bolgár, horvát, héber, magyar, újgörög, román, orosz, rutén, szerb, szlovák, jiddis nyelvű könyvekkel kapcsolatos fejtegetéseket. Az amúgy is nehezen áttekinthető kötet olvasását szinte lehetetlenné teszi, hogy a jiddist és a hébert leszámítva valamennyi felsorolt nyelven publikáltak a referensek, tehát aki szerbül mondta el a referátumát, annak szerbül is jelent meg, aki ukránul, annak ukrán nyelven, és így tovább. Szerencsésebb lett volna, ha az angol–orosz–német–francia publikációk mellett marad a szerkesztő.

A számunkra hozzáférhető nyelvek közül írt néhány dolgozatot emelnénk ki, mint módszertanilag és anyagában a leginkább tanulságosat. *Kerényi Ferenc* az Egyetemi Nyomda magyar nyelvű kiadványainak „kelendőségét” vizsgálta, a könyvek árát, példányszámát, az előfizetést és a vevőközönség körét. Ezzel kapcsolatban a szabad könyvpiac kialakulásának körülményeit is bemutatta. *Póth István* a szerb olvasóközönség érdeklődését körvonalazta az Egyetemi Nyomda által megjelentetett szerb szépirodalmi művek tükrében, szintén felhasználva az egyes könyvek után álló előfizetési névsorok adatait, egyben utalva arra, mely városokban milyen foglalkozású szerbek voltak vásárlók vagy olvasók. Rendkívül érdekes a „rutén” blokk. A bécsi *G. Wytrzens* és *Scher Vera* egyként a Rusalka Dnestrovaja c. almanachról ír, más-más szempontból, *Wytrzens* mélyebben ágyazza bele a nemzetközi szláv törekvésekbe. *Misley Pál* Dohovits Vazul kétnyelvű szerző tevékenységét körvonalazza, *Rot Sándor* egy 1830-as *Grammatica Slavo-Ruthena* (Lucskay Mihály alkotása) jelentőségét hangsúlyozza. A román vonatkozású anyagból kiemelkedik *Demény Lajos* referátuma, mely a román nemzeti öntudat fejlődésének mozzanatait vizsgálta nyomdánk köteteiben. Ez már csak azért is rendkívül jelentős, mert azt dokumentálja; *Budán*, az Egyetemi Nyomdában helyet kaptak az egyes nemzetiségi törekvések, még akkor is, ha esetleg élük a magyar nemzeti törekvések ellen irányult. Ezt a nagyvonalúságot, elfogulatlanságot viszonylag kevesen hangsúlyozták, pedig a magyar nacionalizmus – egyébként jogos – bírálata mellett erre sem ártana néha jobban figyelni. *Miskolczi Ambrus* egy meghatározott korszakot román kultúráját elemezte, és szintén kiemelte a nyomda kiadványainak hatását. Mennyiségi mutatókkal igazolta az Egyetemi Nyomda jelentőségét, *Gyivicsán Anna* a szlovák tankönyveket tette mérlegre, nem annyira pedagógiai, mint inkább művelődéstörténeti szempontból.

Csak jellegetes előadástípusokat említhettünk. Kiegészítésül tegyük hozzá, hogy a közölt viták nem mindig valóban tudományos kérdések körül forogtak, a jugoszláviai–bolgár–magyar, illetve a cseh–szlovák viták azt igazolták, hogy még a rég megoldottnak látszó problémák is mennyi vélt vagy valódi nemzeti érzékenységet sérthetnek.

A kötet egésze a nyelvi tarkaság miatt nehezen olvasható, mégis fontos hozzájárulás egy kor művelődéstörténetének jobb megismeréséhez.

Fried István

Ugart kell törnünk.

Válogatás a Vajdasági Írásból. Válogatta, az utószót és az életrajzi jegyzeteket írta Bori Imre. A repertóriumot összeállította Pastyik László. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983. 422 l. (Hagyományaink XII.)

A rövid életű Vajdasági Írás (1928–1929) történetéről, alakulásának körülményeiről, a jugoszláviai magyar irodalom hőskorát jellemző vitákról, Szenteleky Kornél, Csuka Zoltán szerkesztői, szervezői munkájáról, a lap arculatáról, polemizáló hajlamáról szinte mindent megtudhatunk Bori Imre utószavából, az *Egy folyóirat élete és halála* című terjedelmes, dokumentumokkal (levél-, cikk- és versrészletekkel) alátámasztott tanulmányból. A részletes bemutatás azért is dicsérendő, mert volt időszak, hogy a Képes Vasárnap havi irodalmi mellékleteként indult orgánus, miként későbbi alcíme közölte, a *jugoszláviai magyarság egyetlen irodalmi folyóirataként* működött.

Az antológia jobbára a Vajdasági Írás „vajdasági jellegű” közleményeire épül; a szerkesztő terjedelmi okokból mellőzte az *Új arcú magyarok* rovatban megjelent szövegeket és azokat a hosszabb publikációkat – Szenteleky Kornél regényrészletét, Somogyi Pál egyik hosszabb versét –, amelyek más kiadványokban megjelenés előtt állnak, illetve már megjelentek. Viszont Pastyik László könyvészeti leírásából kitűnik, hogy a folyóirat nem csupán a vajdasági szerzőkre épített. A szerkesztő(k) tájékozódását, a lap tág horizontját bizonyítja, hogy a Vajdasági Írásban a magyarországi alkotókon (Illyés Gyula, Sárközi György, Szabó Lőrinc) kívül jelen voltak az erdélyi (Áprily Lajos, Tamási Áron, Dsida Jenő, Reményik Sándor) és a felvidéki írók is (Győry Dezső, Egri Viktor, Darkó István).

Az antológia szerkezete jobbára a folyóirat közlési módját követi: elől, a „fő” anyagban a széppróza (többek közt Csuka Zoltán, Debreczeni József, Szenteleky Kornél és Tamás István egy-egy írása), illetve a költészet (Arató Endre, Csuka Zoltán, Fekete Lajos, Laták István, Szenteleky Kornél versei; Szentelekytől való az antológia címe is) kapott helyet, s ezt követik az alábbi ciklusok: *Vajdasági vártán* (egy-egy tanulmány Csuka Zoltánról és Szenteleky Kornélról), a *Tanulmányok, cikkek, levelek, beszédek, gondolatok, eszmecserek, vitázó írások*; a *Délszláv költők, idegen költők – műfordítások*; a *Figyelő* és a *Hírek, lapvélemények*.

Szenteleky Kornél hangsúlyos jelenlétét – nemcsak szerkesztője volt a Vajdasági Írásnak, hanem szerzője is – az antológia szintén tudatosítja. Tőle olvasható a legtöbb vers és műfordítás (Ivo Andrić, Ada Negri, Paul Claudel), fontos tanulmányokkal, esszéekkel (*A vers a Vajdaságban*) és számos szemleccikkel és jegyzettel (*Móricz Zsigmond: Úri muri, Tóth Árpád-nekrológ stb.*) szerepel.

Az antológiában való tájékozódást némiképp nehezíti, hogy az írók neve a művek alatt van föltüntetve, s egy-egy műfordítás (Rainer Maria Rilke) pedig a műfordító megjelölése nélkül jelent meg. Szerencsére, a hiányzó adatok Pastyik László repertóriumából pótolhatók.

Szakolczay Lajos

Utazások a Török Birodalomban.

Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Binder Pál. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 281 l. (Téka)

A sorozaton belül nem előzmények nélküli Binder Pál utazási irodalmi antológiája; folytatása 1976-ban megjelent *Utazások a régi Európában* című kötetének. Folytatása a válogatás és a jegyzetelés módjában, s abban a tekintetben is, hogy hozzávetőleg azonos időszakból mutat be szemelvényes szövegeket: útleírásokat, portai követjelentéseket az 1591 és 1705 közötti időből.

A kötet anyagának összeállításakor Binder ügyelt arra, hogy a nagyobb részt politikatörténeti adalékokat tartalmazó szövegekből azokat a részeket emelje könyvébe, amelyek a követjelentés, napló, vagy útleírás írójának személyes élményeit, az idegen népek szokásainak leírását (s ezen belül a politikai ügyeket intézők jellemét, eljárásait), érdekességeket mutatnak be.

Az időrendben közölt 16 szöveg egy része követjelentés, politikai eseményekről való híradás: Óvári Miklós 1594-ben Kovacsóczy Farkasnak, Tholdalagi Mihály 1614-ben és 1619–20-ban Bethlen Gábornak, Donáth János 1629-ben ugyancsak Bethlennek, Jáncai István 1632-ben I. Rákóczi Györgynek, Jósika Farkas 1650-ben II. Rákóczi Györgynek a Portán történt eseményekről, Bernádfi János és Rácz György 1598-ban krími, tatárországi követségükről számolnak be. Ezek a jelentések nem csupán a hadi eseményeket írják le, nagy figyelmet szentelnek az őket körülvevők hangulatának, ki kívül van jóban, kihez milyen formában lehet közeledni, ki mennyiért vesztegethető meg stb., de Tholdalagi például leírja a szultánok genealógiáját is, s jelentése elején beszámol a Konstantinápolyba vezető út állomásairól.

A követeknek feladata volt a fejedelmi udvar számára való bevásárlás is: Binder első szemelvényként Sennyei Pongrácz és Rácz Péter 1591–92-ből való vásárlási jegyzékét közli. Nagy Szabó Ferenc, a marosvásárhelyi krónikaíró 1614-ben járt a Portán; a tőle közölt szövegrészben a török vallási toleranciáját bizonygatja, felsorolva a Konstantinápolyban található templomokat, s elmondva az általa hallott híreket a Szentföldről; a török ott is tiszteletben tartja a szent helyeket. Váradai Kőrös István az 1633-as konstantinápolyi tűzvészt írja le érzékletesen.

Külön kell említenünk Baló Mátyás naplóját. Balónak 1686-ban el kellett kísérnie Szulejmán nagyvezírt az ostromlott Buda felmentésére indított hadjáratában. Az akkori délvidék és a Duna-mente falvai állapotának leírása mellett olyan adatokhoz is jutunk feljegyzéseiből, mint például az, hogy a Baranya megyei Karancson akkor református pap volt, a Patakon tanult Konczai Péter személyében.

A rövid, a naponkénti tartózkodási hely megnevezésénél alig többet tartalmazó naplók (Sebesi Ferenc 1631-ben tett szarajevói és 1652-es konstantinápolyi útjának leírása, és Apáczai Tamás 1671-es konstantinápolyi követsége) mellett ki kell emelni az irodalmi értékűeket: a Kemény János önéletírásából választott részletet (1628-as konstantinápolyi út) és Rozsnyai Dávid „az utolsó török deák” balkáni és krétai útleírását, mely tengeri élmények leírását is tartalmazza.

Az utolsó állandó erdélyi követ a Portán Sándor Pál volt. 1687–88-as konstantinápolyi utazásának leírása azért is érdekes, mert mielőtt eljutott a Portára, hosszan barangolt a török csapatokkal a délvidéken. Nem veszélytelen kalandjainak leírása

éppúgy érdekelheti az olvasót, mint Konstantinápoly bemutatása, valamennyi kapu megnevezésével.

A leghosszabb szöveg a kötetben Komáromi János „Törökországi diárium és experientia 1697–1705” című írása. Méltán, hiszen a Nándorfehérvárról induló Komáromi az útjába eső várakról, bástyákról és egyéb helyekről mindig úgy emlékezik meg, hogy elmondja a helyhez kötődő történeti eseményeket is. Több tengeri útjának leírása irodalmi értékű. Teleki Mihály, majd Thököly Imre titkára volt, s naplójában beszámol arról is, hogy költöztek a volt fejedelemmel és Zrínyi Ilonával Nikodémiába, ahol neki jutott osztályrészül a bujdosó fejedelemnek és feleségének eltemetése is.

Binder Pál az antológiához illő, mértéktartó, példamutatóan szűkszavú bevezetést írt, jegyzetei szakszerűek, s kötete használatát jól segíti a szó- és kifejezésjegyzék és a mutatók.

Monok István

Vajda Gábor: Források és partok.

Tanulmányok, kritikák. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984. 244 l.

Vajda Gábor, a jugoszláviai magyar irodalomtörténész és kritikus az Új Symposion első nemzedékéhez tartozik, mégha pár évvel fiatalabb is annak vezéregyéniségeinél, Tolnai Ottónál, Domonkos Istvánnál, Gion Nándornál, Bosnyák Istvánnál. Tanulmányait, kritikáit nagy fokú igényesség, a világirodalmi párhuzamokat is fölillantó elemzőkészség, gyakran a vitát sem megkerülő szenvedélyes állásfoglalás jellemzi. Teoretikus hajlama mindennél szembetűnőbb, szívesen állít egymás mellé – keresve bennük a közös vonásokat – egymástól különböző életműveket, sorsokat (*Sinkó és Nietzsche; A Filip Latinovicz hazatérésének világirodalmi összefüggéseiről* – Miroslav Krleža regénye). A tanulmánykötet szinte minden írása a jugoszláviai magyar irodalommal foglalkozik, kivételt képez Lukács György 1902–1917 közti levelezését elemző *A szerencsétlen tudat vergődése és fogódzói* s az egy-két szerbhorvát nyelvű tanulmánykötetet bíráló szemle.

A *Források és partok* három fejezete – *Etikus szépművesek, Tudósok és esszéírók, Vajdasági szépművesek* – némiképp a kritikus érdeklődését is jelzi. Vajda csak a *Tudósok és esszéírók* és a *Vajdasági szépművesek* című fejezetben ragaszkodik a műfajonkénti csoportosításhoz, a könyvét nyitó nagy „fejezetben” az esszéisztikus prózát író Sinkó Ervin éppúgy társa a már-már méltatlanul elfeledett Gál Lászlónak (*Feloldásformák Gál László költészetében*), mint a két világháború között már jelentős szerepet játszó Herceg Jánosnak (*Ellentmondásaink forrásvidékén; A szeretet keresése*). S ide, eme jól megváltott etikus szépművesek közé van beiktatva a szabadkai Híd elemző cikk (*A háború előtti Híd irodalomszemlélete*) és egy antológiabírálat (*Etikai értékcsúcaink a költészetben* – El nem taposható csillagok) is. Az elemző itt szándékosan hagyta figyelmen kívül a műfajhatárokat, s a hagyományt afelől közelítette meg, hogy minden-nél jobban lássék az alapozók (egyén vagy orgánium) erkölcsi irányultsága. Más kérdés, hogy ebbe a hagyományörző vonulatba szépen beleillett volna Dettre János (*Az elérhetetlen partok*), Lőrincz Péter (*Egy aktivista rendszere* – L. P. avantgardista korszaka

ka) s talán még az ő elméleti munkájukat folytató Bosnyák István (*Etikusról etikusan; Az Új Symposiontól a Tűzig*) és Végel László (*Az irodalomszociológiától a vers világáig*) is, de Vajda Gábor úgy vélte, hogy a régi és a mai tudósoknak egy másik ciklusban van a helye. Ennek ellenére a tanulmánykötetnek mintegy a felét kitevő első két ciklusból jól látszik, hogy az elemző a jugoszláviai magyar irodalom hagyományai-ból a társadalmi töltésű, erősen szociális érdeklődésű vonalat kedveli, melyet a régi Híd mondhatott magáénak. Hogy ennek ma is van a vajdasági literatúrában folytatása, azt az Ács Károly szerkesztette költői antológia, az *El nem taposható csillagok* elemzése bizonyítja.

A jugoszláviai magyar szépirodalmat vizsgálva a szerző jobbára nemzedéktársait tünteti ki figyelmével: Tolnai Ottó (*Panaszos fintorok*), Tóth Ferenc (*Az idillkereső*) és Gulyás József (*A mindenség lábai előtt*) költészete van annyira karakteres, hogy jól körül lehessen írni – Tolnairól mondja: „esetenként durván ironizáló játékaik közösségereső gesztusok, hídalkotási kísérletek” –, hogy szemléltethető gazdagságuk az őket előhívó közegben nem csupán járulékos elemként üdvözöltessék, hanem úgy is, mint nélkülözhetetlen alkotórész. Brasnyó István (*Mítoszromboló mítoszteremtés*), Holti Mária (*Fény mögötti homály*), Gobby Fehér Gyula (*Résenlét*), Juhász Erzsébet (*A kétségbeesés fölénye*) és Dudás Károly (*Történelmi és társadalmi terhek*) prózája, regénye, novellája, szociografikus életképe stb. – ugyancsak jó médium annak, aki a kisprózát és a nagyobb lélegzetű epikát vallatva, a valóságközelítés minden módszeréről örömmel ad hírt.

Szokolczay Lajos

A Valóság repertórium.

Összeállította: Meggyesi János. Hírlapkiadó Vállalat, Budapest, 1982. [1983] 284 l.

Szellemi életünkben fontos szerep jut az 1958 óta megjelenő folyóiratnak, amelynek 1958–1978 közötti számairól készült Meggyesi János összeállításában ez a gyűjtemény. Az eredetileg 5000 példányban indult kiadvány példányszáma 16.500-ra emelkedett, ezt a népszerűséget, az olvasók állandó élénk érdeklődését a magyar lapstruktúrában sokáig, csaknem két évtizedig szinte egyedülálló feladatköre is magyarázza. A lapot a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat adta és adja ki, több tudományág – köztük elsősorban a társadalomtudományok – legújabb eredményeit közvetítette és közvetíti az érdeklődő olvasóközönségnek. A kortárs magyar valóság sokoldalú bemutatását vállalta a Valóság igen hosszú ideig, a Társadalomtudományi Közlemények, Társadalomkutatás, Szociológia, Mozgó Világ stb. megindulásáig. A repertórium által felölelt időszak nagyobbik részében érvényesült a nagyon sok irányú tájékoztatás igénye és követelménye. A feldolgozott 211 szám anyagából 6797 adatot gyűjtöttek össze a repertórium munkatársai, ebben az adatban nem szerepelnek a képanyagra vonatkozó számok. A gyűjtemény csaknem két és félezer cikket, tanulmányt, másfélezer könyv- és kétezeröttszáznál több folyóiratismertetést, valamint másfél száz egyéb közleményt négy fejezetbe csoportosítva, a szerzői elvet követve tár fel, nem tematikus rendben, hanem az íráskor műfaja szerint. A túlságosan általános című vagy

cím nélküli írásoknál zárójeles témamegjelölés segít az eligazodásban, s a vitát kiváltó cikkeknel minden hozzászólást is regisztrál a címléírás. Igen jó megoldás, hogy az egyes cikkek végén található bibliográfiák oldalszámát is megkapjuk. A legnagyobb vitát kiváltó témakörök: a fiatal prózáírók, történettudományi tanulmányok, népesedési, egészségügyi kérdések. A Szemle-rovatban főképpen szociológiai, történelmi, tudományszervezési, demográfiai és közgazdasági művek dominálnak, de az elmúlt évtizedek számos fontos irodalomtudományi művét is ismertette a folyóirat (pl. az Izmusok sorozatot, Caudwell irodalomelméletét, Király István Ady-monográfiáját, helytörténeti kiadványokat, dokumentumköteteket). A rovat gondos szerkesztése jónéhány tudományág fejlődését, szemhatárának tágulását, a külföldi kutatásokkal való lépéstartást reprezentálja. Az idegen nyelvű könyvek és folyóiratok ismertetése a magyar nyelvű szakkönyvkiadás számára is komoly segítséget nyújtott, jól orientált.

R. Takács Olga

Varga András: *Molnár Gergely, Melanchton magyar tanítványa.*

Szeged, 1983. 74 l. (Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József Nominatae 7.)

Varga András műve a 16. századi magyarországi humanizmus egyik jelentős, de kevésbé ismert alakját állítja vizsgálódásai középpontjába. Molnár Gergely és korai halála után utódja a kolozsvári iskola rektori székében, Szikszai Fabricius Balázs, élethivatásuknak tekintették a tanítást egy olyan korban, amikor ez legtöbbször csak átmeneti állás volt egy jól jövedelmező prédikátori hivatal megszerzése előtt. Mindketten Melanchton tanítványai voltak, Molnár azonban korán meghalt, s életéről sem tudunk annyit, mint Szikszai Fabriciuséről, akinek ismerjük tanítványa, Kassai Császár György által készített életrajzát. A kérdőjelek Molnár Gergely életrajzában Varga András tanulmányának elolvasása után is megmaradnak, mivel az adatok közötti hézagokat szükségszerűen feltételezésekkel kellett kitölteni. Alig van néhány konkrétum: beiratkozás a wittenbergi egyetemre 1554. június 4-én, kolozsvári lektorság majd rektorság 1558-tól, a helvét irányzat melletti állásfoglalás Egri Lukács magyar prédikátor társaságában, az iskolai használatra készült művek és a halála 1564 áprilisában. Ha többet tudnánk a kortársakról, a külföldi egyetemeken tanult korabeli értelmiségről, akkor talán nem állnának olyan bizonytalan lábakon a szakemberek feltételezései, amikor egy-egy 16. századi humanista biográfiáját próbálják összeállítani. E munka erőssége így a kolozsvári iskola tananyagáról és Molnár tankönyveiről szóló elemzés, közülük is kiemelkedik *Elementa grammaticae Latinae* című műve, amely Melanchton nyelvtanának helyi igényekhez igazított (egyszerűsített) kivonata, s amely átdolgozva a 19. század elejéig használatban volt a magyar iskolákban. Varga András tanulmánya a lehetőségekhez mérten hű képet ad erről a jelentős tanáregyéniségről, aki korai halála ellenére (egy évvel azelőtt halt meg, hogy Kolozsvárott megindult az antitrinitárius mozgalom) feltétlenül jelentős személyiségévé vált a magyar humanizmusnak.

Szabó András

Varga János: *Keresztútban a Pesti Hírlap.*

(Az ellenzéki és a középutas liberalizmus elválása 1841–42-ben.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 161 l.

Íme egy új könyv Kossuth és Széchenyi nevezetes vitájáról, melynek dokumentumait 1927-ben két hatalmas kötetben adta ki Viszota Gyula, s amely azelőtt is, azóta is számos publikációnak volt tárgya, ami nem csoda, hiszen a két nagy politikus szellemi mérkőzésében sokan a magyar történelem „örök” vitáját látták. De még ha ezt (egyetértve Varga Jánossal) egyszeri jelenségnek – a hazai liberalizmus egyik történeti mozzanatának – tartjuk is, paradigmaticus voltát, mely messzire kisugárzó tanulságokkal szolgál, nem tagadhatjuk, s ezért időnkénti új megtárgyalása nagyon is szükséges, különösen, ha az – mint Varga Jánosé – újat tud hozzátenni a korábban elmondottakhoz.

Varga János könyvében az az újdonság, hogy – bevezetésül – megpróbál rendet teremteni a liberalizmus körül támadt terminológiai zűrzavarban. A *liberalizmust* a kapitalizmus ideológiájának tartja, ide sorolva minden olyan irányzatot, mely a magántulajdon alapján áll, s megkülönböztetve tőle a *szocializmus* irányzatait, melyek elvetik a magántulajdont. A *radikalizmus* – a szerző szerint – „nem tagadása a liberalizmusnak, hanem olyan irányzat, amely a liberalizmus teljes körű és következetes alkalmazásáért száll síkra”. A *demokratizmus* sem céljában különbözik a liberalizmustól, hiszen zászlajára ez is a magántulajdont írta, hanem csupán eszközeiben, mert szükség esetén hajlandó forradalmi módszereket igénybe venni, hogy az állampolgárok formális egyenlősége helyett a népuralom intézményeit hozza létre.

Az eszmei és politikai irányzatoknak ez a *cél és eszköz* szerint való osztályozása igen jó és világos, és még világosabb lehetne, ha osztályozás közben a szerző egy-egy (hazai és külföldi) név címkéjével adna praktikus eligazítást. Enélkül csak a tárgyalás fejezeteiből derül ki, hogy Széchenyit a liberalizmus tipikus képviselőjének tartja, Kossuthot pedig olyan liberálisnak, aki a demokratizmus módszereinek elfogadása felé haladt.

Sajnálatos azonban, hogy Varga János maga sem használja következetesen saját terminológiáját. Már a könyv alcíme is a tudományosan kidolgozott kategóriák helyett másféle minősítéssel él: az „ellenzéki” és a „középutas” liberalizmus némiképpen ötletszerű jelzőivel. Ehhez járul még, hogy a szövegben az „ultraliberális”, „valódi és állliberalizmus” és (Széchenyire nem vonatkoztatva) az „arisztokratikus” liberalizmus kifejezésekkel is találkozunk. Mindez csökkenti az előadás fogalmi tisztaságát.

A könyv tárgyaló fejezeteiben a szerző röviden elmondja a Pesti Hírlap megalapításának történetét, bemutatja Kossuth szerkesztőségét, majd igen részletesen ismerteti Széchenyi vitáirátának, *A Kelet népének* tartalmát, a megtámadott lapvezér válaszát, a vita többi résztvevőjének írásait, végül Dessewffy Aurélnak, az újkonzervatívok vezetőjének ideológiáját és Kossuth-ellenes polémiaját.

A Pesti Hírlap sikeréről szólva, a szerző megemlíti, hogy előfizetőinek száma (1841 decemberében már több, mint ötezer) páratlan rekord a korai magyar sajtó történetében. Sem Varga Jánosnak, sem – tudtommal – más hazai szerzőnek nem tűnt fel az, amit egy francia történész, Jean Sigmann vett észre (1848, *Les révolutions romantiques et démocratiques de l'Europe*, Paris, 1970, p. 146): hogy a Pesti Hírlap-

nak kétszer több előfizetője volt, mint egykorú francia laptársának, a sokkal nagyobb nyelvi közösség számára szerkesztett *Le National*nak. Ennek az érdekes összehasonlító adatnak hiányát azért érdemes szóvá tenni, mert jellemző a hazai történetírásra, mely nemigen szokott határainkon túlra kitekinteni. Kár, mert a magyar liberalizmus sokkal világosabban állna előttünk, ha végre komparatív eszmetörténeti vizsgálatnak vetnék alá. Ennek azonban, a jelek szerint, még nem jött el az ideje.

L. S.

Vasy Géza: Pályák és művek.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 396 l.

Vasy Géza neve mintegy másfél évtizede tűnt föl a lapokban és folyóiratokban, jelentkezése ily módon egybeesett azzal az áttöréssel, amely az akkori fiatal költők és prózáírók avatását, irodalmi állampolgárságának elismerését jelentette. A *Pályák és művek*ben azonban hiába keressük a nemzedékét bemutató kritikákat, összegző írásokat. A szerző itt a felszabadulás utáni magyar irodalom úgynevezett „középnemzedékével” foglalkozik elsősorban. Sajnáljuk, hogy a második rész némely kevésbé jelentős recenziója helyett nem a fiatalabb nemzedék kiemelkedő teljesítményeit elemző-értékelő kritikák kerültek a válogatásba.

A realizmus a mai magyar epikában című tanulmányt nem most olvashatjuk először kötetben. Része volt a pártosság, a népiség és a realizmus kategóriáját rehabilitálni kívánó kiadványnak (*A realizmus az irodalomban*, Budapest, 1979.). Közismert, hogy ezeknek a kategóriáknak a fénye az utóbbi időben megkopott. Vasy a realizmus, a pártosság, a népiség mai tartalmait keresi. Azzal is tisztában van, hogy az általa uralkodónak tartott (szocialista) realista módszer meghatározó jegyei szüntelenül módosulnak, s a korábbi irodalmi korszak realizmusfogalmát nem lehet automatikusan az új történelmi helyzetben született művekre alkalmazni. Vagy axiómaként fogadja el, hogy van realista alkotómódszer, s ezen belül ma az ábrázolásmódok és stílusok sokfélesége ragadható meg. Megkülönböztet naturalista, realista, romantikus, szimbolikus, fantasztikus és abszurd ábrázolásmódot, szól a szatíráról és a paraboláról.

Hogy a „középnemzedékből” kihez vonzódik igazán Vasy, világosan áll előttünk. A Sánta Ferenc-tanulmány a Kortársaink-sorozatban megjelent kismonográfia esszenciája. A Szabó István-portréban a szeretet szinte átforrósítja a stílust, s az esszé szintjére emeli. Itt valóban otthon érzi magát Vasy, s nyugodt lelkiismerettel jelenti ki: „Szabó István realista író volt a szónak mindegyik jelentése értelmében. Realista volt alkotómódszere, ábrázolásmódja, stílusa egyaránt.” Ugyanilyen alapos fontos írás a *Kormos István költészete* is. Különösen az első fejezet (Egy pályakezdés legendája — és a valóság) tartalmaz sok új eredményt. A költő iránti szeretet itt is, meg a Szécsi Margitról, Csoóri Sándorról szóló munkákban is meghatározó. A kritikusi magatartására jellemző, ahogy visszautasítja a Csoóri-életművet lekicsinylő bírálatokat. Az újabb magyar lírából Vasy érdeklődésének centrumában Nagy László és Juhász Ferenc költészete áll. Nagy László két versét is elemzi (*Ki viszi át a Szerelmet, Szárnyak zenéje*), s fölfigyel arra, hogy az ő lírájának az átlagosnál nagyobb mértékű a nemzeti jellege. A

nemzeti jelleg és Nagy László költészete a népiség és a nemzeti sajátosságok összefonódásának egy nagy költői műben való példaadó fölmutatása.

Az 1945 utáni magyar irodalomban líratörténeti jelentőségűnek Vasy az 1953 körüli időt tartja: joggal beszél Juhász Ferenc és Nagy László költői forradalmáról. De azt is hozzát teszi, hogy 1956 után is újabb periódus kezdődik a látomásos-szimbolikus líra mellett az objektív-absztrakt megjelenésével. A magyar líra másfél évtizedét (1957–72) fölmérő *Korszakok és folyamatok* eredetileg résztanulmány volt az MTA Irodalomtudományi Intézete és az egyetemek munkaközössége által készített *Áttekintés ...-hez* (Literatura, 1976. 3–4. sz.), s ennek az első kísérletnek az érdemei vitathatatlanok. Kár, hogy Vasy nem folytatta ezt a munkát, nem egészítette ki az újabb fejleményekkel. Bár a *Nagy László utolsó pályaszakasa* egyben a magyar költészet 70-es évekbeli átrendeződését, a költői szerep módosulásait is érzékenyen mutatja meg.

Olasz Sándor

Verseghy Ferenc kiadatlan írásai I.

Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok, 1982. 265 l.

Az 1972-es Verseghy-Emlékkülés programjában szerepelt a hagyaték eddig ismeretlen darabjainak feltárása. E munka eredményeként adták ki 1982-ben a kiadatlan művek első kötetét, mely az 1780-as évek közepén készült írásait tartalmazza.

Több részre oszlik a könyv. A Herpin Klárához írott egyetlen fennmaradt levél időrendben az utolsó lenne, hisz 1789 táján ismerkedtek meg, a könyvben ezt követő egyházi beszédek és erkölcsi levelek keletkezése 1784–86-ra tehető.

A legnagyobb nyomatékot a vallásos írások kapják. A mise liturgiája, az imádságok, könyörgések, énekek még az „unio mistica” töretlen szellemét adják. Prédikációi viszont már a jozefinista reform-katolicizmus eszméjétől átitatottak. A felvilágosodás Voltaire-rel kezdődő és a jezsuita rend eltörlésével folytatódó támadása az egyház ellen II. József fellépésével tetőzik. A felduzzadó antiklerikális propagandán belül lép fel Verseghy nem annyira támadó, inkább kritikus, felvilágosodott prédikációkkal. Beszédei két ponton támadják erősen az egyházat: a papi erkölcstelenség és a búcsújárás kérdésében. Ha a pap, a pásztor morálisan nem feddhetetlen, miként vezetheti a gyülekezetet a nyugalom és belső tökéletesség eléréséhez? Hogyan adhat bárkinek is feloldozást, ha maga nem bűn nélkül való? Ehhez a gondolathoz kapcsolódik a búcsú kérdése, melyben azt vizsgálja, hogy az eredeti, igaz bűnbánaton alapuló búcsú penitenciák által való elnyerése hogyan hígult fel a gyakorlatban, holott elméletben nem változott. A papi erkölcstelenség gondolatához kapcsolódik franciából való fordítása (Fontos intés ...), melyben azokat az egyházi embereket támadja, akik a papi hivatásból fizetéssel járó hivatalt csinálnak. Más prédikációiban tanító szándékkal tűnnek fel a felvilágosodás eszméi: a tolerancia a tévelygések megítélésében, és az az államelmélet, mely szerint a világi hatalom együttműködik az egyházzal, de olyan egyházi ügyekben, melyek nem a közjót szolgálják, csak az övé a döntés joga. Az előző témaktól kissé elkülönül A B. Szűznek tiszteletéről című beszéd, mely a Regnum Marianum hagyományait állapítja meg „egynéhány együgyű vagy kereskedő babonásoknak” elle-

nében. A következő írásban II. József alakját vázolja fel, emberi és császári erényeit ilusztrálva különböző példákon.

A könyv utolsó darabjai az Erkölcsi levelek. Ezek előreutalnak Báróczi Sándor Marmontel-fordítására, s maguk is fordítások (Dusch elbeszélései). Itt polgári, szentimentális történeteken keresztül kapunk képet egy ideálisnak tartott erkölcsi szintről, mely szenvedéssel, állhatatossággal, a természet megértésével, a haza iránti odaadással és szeretettel érhető el. E polgári nézőponttal teljesül ki Verseyhy ifjúkori műveinek gondolatvilága.

A kötetben közölt írások – a később kiadásra kerülőkkel együtt – komoly segítséget nyújthatnak egy új, alapos Verseyhy-monográfiához.

Gázsity Mila

Tudor Vianu: Korok, írók, művek.

Összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 263 l.

Századunk első felének neves román esztétája és irodalomtörténész, filozófusa és írója: Tudor Vianu (1897–1964) első magyar nyelvű kötete, *A metafora kérdéseiről és egyéb tanulmányok* (Szilágyi Domokos válogatásában és fordításában, Csehi Gyula bevezetőjével) 1967-ben jelent meg, ebből azonban épp csak érzékelhető volt Vianu-nak élete utolsó másfél évtizedében kiteljesedett nagyarányú komparatistikai munkássága. Második magyar tanulmánygyűjteménye az európai és a román irodalmak nagy összefüggésekbe rendezett körképe, melyet egy rendkívüli műveltségű, főként klasszikus német és francia kultúrájú irodalmár, nemzedékének legjobbja rajzolt fel az antikvitás és a reneszánsz (Dante, Petrarca, a humanisták) kapcsolataitól Shakespeare, Rabelais, Rousseau, Goethe világának filozófiai-esztétikai elemzésén át (az „irodalmi hatás” és a „kapcsolattörténet” fogalmait is indokolva) el a román irodalom (Eminescu, Caragiale, Argezi) jelenségeinek, kapcsolatainak elemzéséig. Noha kötete világirodalmi és román nemzeti irodalmi metszeteket tartalmaz, az utóbbiak sorában (a Rabelais-tanulmány mellett ez Szilágyi Domokos másik fordítása a könyvben) összehasonlító elemzés olvasható *Madách és Eminescu* címmel. Vianu ebben az előadásban *Az ember tragédiája* (1859) és a *Memento mori* (1871) gondolati rokonságára helyezi a súlyt, ki-mutatva azokat az eszmei elemeket, melyeket – szemben a felvilágosodás spekulatív-filozofikus gondolkodásával – a romantikus gondolat, mindenekelett a romantikus történet szemlélet hozott, s melyeket Madách és Eminescu egyaránt felhasznált. A Madách művében megnyilatkozó antropológiai optimizmus eszmeforrásainak bemutatása után Eminescunál a schopenhaueri gondolatvilág hatása mellett megemlíti a régi román irodalom kedvelt műfajait (krónika, világhistória, népkönyvek) is; véleménye szerint a Tragédia a romantika byroni, titanista ágának folytatódása, míg Eminescu művében a Sturm und Drang utáni, a népköltészethez forduló későromantika halkabb szavú világa jelenik meg, miközben a romantika pesszimizmusa a Memento mori-ban erősebb. Ez az írás mindemellett (a Rabelais-szöveggel együtt) nemcsak a komparatista Vianu szellemi portréjának egy vonása, hanem a műfordító, a kortársak esszéi, tudományos művei

iránt is igen nagy érdeklődést mutató, azokat kedvtelve fordító Szilágyi Domokos sokoldalú érdeklődésének is egyik bizonyítéka; Szilágyi Vianu mellett román költők – Nichita Stănescu, Șt. Aug. Doinaș, Lucian Blaga – értekezéseit is lefordította, s halála előtt kevéssel Adriano Marino *Bevezetés az irodalomkritikába* (Kriterion, 1979) című, több mint félezer oldalas munkájának magyarítását is tervezte.

Tudor Vianu jelen kötete a *Ștudii de literatură universală și comparată* alapján készült.

Csapody Miklós

Virág Benedek: Magyar századok.

Szerkesztette: Mezei Márta. Wimmer Éva jegyzeteivel. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 462 l. (Magyar Hírmondó)

A történetíró Virág Benedek célja az volt, hogy az éledező nemzeti önismeret korában, a 19. század elején egyszerre tanulságos és szórakoztató könyvet adjon olvasói kezébe; munkája ennek megfelelően félúton áll a történetírás és a szépirodalom között. Benne a kezdetektől a mohácsi vészig tekinti át Magyarország történelmének alakulását. A folytatás elkészítésében megakadályozta a halál, s már az Albert király uralkodásától 1526-ig terjedő részt is Toldy Ferenc állította össze Virág hátrahagyott, sok helyen töredékes jegyzetei alapján.

A mű elkészült, illetve Virág halála után rekonstruált részének szövege öt kötetre rúgott Toldy kiadásában; ennek alapján készített bő válogatást a mostani kötetet szerkesztő Mezei Márta. Amint erről utószavából értesülünk, elsősorban azokat a részeket szemelte ki újrakiadásra, amelyek a magyar történelem fő eseményeit mutatják be, s amelyeket később számos reformkori költő–író használt forrás gyanánt. Felvette a századforduló, illetve Virág történelemszemléletére jellemző részeket is, elhagyta viszont az eredeti, főként egyházi okleveleket hosszadalmasan idéző oldalakat, s a száraz krónikás stílusban készült csataleírásokat.

Az utószó a szövegkiadás szempontjain túl természetesen tájékoztat Virág Benedek egész munkásságának alakulásáról is. Röviden áttekinti életrajzát, jellemzi költészetét, majd részletesebben foglalkozik történeti érdeklődésének kialakulásával, kijelölve annak helyét a kor hazai és európai eszmetörténetében.

A kötet szövegét Wimmer Éva jegyzetei, név-, és szómagyarázatai teszik a nem szakmabeli olvasó számára is könnyen megközelíthetővé.

Szajbély Mihály

Vita Zsigmond: Művelődés és népszolgálat.

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 315 l.

A jegyzetek elé írt bevezetésében a szerző maga adja az olvasó kezébe a kulcsot tanulmánykötetének olvasásához, annak a kiindulási alapnak megjelölésével, amely kö-

zós a kötet 31 tanulmányában. Ez a kulcs Nagyenyed, az Enyedi Kollégium. A több évtizedes helytörténeti kutatómunka tapasztalata és adatgazdagsága teszi tanulságossá nem csupán a most először megjelenő 10 írást, hanem a többit is, amelyeket már olvashattunk a Korunk és az Utunk hasábjain, könyvtár-, és orvostörténeti folyóiratainkban.

Könyvtártörténetünk, s olvasási kultúránk történetének egy-egy részét tárják fel a Bethlen Gábor fejedelem könyvszeretetről, az általa alapított kollégium XVII–XIX. századi könyvtárosaival, Bod Péter és Hidvégi Mikó Imre gyűjteményeiről szóló írások, de ide tartozik az erdélyi reformkori ifjúsági, kisvárosi és falusi olvasóköri történetét felvázoló nagyobb tanulmány, s a könyvkiadás helyzetéről, a XIX. század első felében volt írói tiszteletdíjakról szóló értekezés is. Ez utóbbiakból képet alkothatunk a felvilágosodás és a romantika eszmekörét magáévá tenni akaró erdélyi reformnemzedékről, s arról a közegekről, amelyben éltek.

Külön említhető az az írás, amelyben az erdélyi múzeumi gondolat születését, az első múzeum-szerű gyűjteményeket mutatja be a szerző, s az Attila bárdjával lóvált Teleki Mihályt, az egyik első régiséggyűjtőt.

Hermányi Dienes József munkái most mint forrás állnak előttünk: Vita Zsigmond a XVIII. századi erdélyi mindennapok leírása és orvostörténeti vonatkozásaik miatt nyúlt hozzájuk. Ugyancsak orvostörténetileg érdekesek azok a tanulmányok, melyekben Hegedűs Sámuelnek az 1828–29. tanévben tartott „egészségügyi ismeretek” óráiról, a XIX. századi enyedi ispotályról és közkórházról olvashatunk. Az orvostörténeten túlmutatóak azonban azoknak az ismereteknek a tanulságai, melyeket az erdélyi orvosok reformkori egyesületekbe tömörülési törekvéseiről mond el a szerző.

Megtudhatjuk azt, hogy az európai gondolatok erdélyi recepciója nem késett mindig évtizedeket: Voltaire *Henriade*-ja egész évi olvasmány volt az 1770-es években, persze magyarul; Benke Mihály pedig, aki 1791–1817-ig volt Enyeden filozófianár, már Kant elvei szerint oktatta tárgyát. A Kolozsvári Nevelői Kör (1846–48) története pedig Pestalozzi nevelésméleti munkásságának hazai recepció-története is.

Az enyedi iskola néhány tanárának, diákjának életét külön mutatja be az utód, az enyedi kutató. Így ismerkedhetünk meg a már említetteken kívül Szász Károllyal, mint a természettudományok és a műszaki ismeretek tanárával, ifjú Zeyk Miklóssal a növény- és állattan-tanárral, Berde Máriával a költőnővel, s Arany János volt enyedi tanártársaival: Mentovich Ferencsel és Salamon Ferencsel.

A kötet utolsó három tanulmánya a Trianon utáni erdélyi magyar művelődéstörténet egy-egy részproblémájával foglalkozik: Járai István enyedi igazgató munkásságával, a Valentii de Munte-i nyári szabadegyetemek (1923–1937) értelmével és hatásával, Dimitrie Gusti román professzor magyar falukutató tanítványaival.

Monok István

Vörösmarty Mihály: Drámafordítások.

Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte: Ruttkay Kálmán. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 739 l.

Kleist: *Seneca* és Shakespeare: *Rómeo és Júlia* című darabjainak töredékei, Shakespeare *III. Richárdjának* részletei, a *Julius Caesar* és a *Lear király* teljes egésze szerepel a kötetben.

A 27 soros *III. Richard* próba-fordítás 1819–20 körül keletkezhetett. Ez volt Vörösmarty Shakespeare-fordítói munkásságának első darabja és a tragédia első jelentkezése irodalmunkban.

A *Julius Caesar* – mely „maradandó mintát adott arra: hogyan kell Shakespeare-t magyarra fordítani – shakespeare-i magyarsággal” (Bayer József) – 1842-ben készült el. Vörösmarty ekkor már bizonyíthatóan tudott angolul olvasni, így a műfordítás eredeti nyelvről készült. Ez a fordítás az egész magyar műfordítói gyakorlat és elmélet további fejlődését is döntően meghatározta. Korábban nem volt követelmény eredeti nyelvből fordítani, és több volt a híve a shakespeare-i szövegek prózai magyar fordításának, mint az ellenzője. Később, amikor Tomori Anasztáz anyagi támogatásával Shakespeare-összest készültek kiadni és a *Julius Caesart* Vörösmarty fordításában inkább kegyeleti okokból akarták felvenni – Arany János ezt írta: „... Caesar gyönyörű nyelven és jambusokban van fordítva, a minőt csak Vörösmarty tudott írni. Lehetnek hibák, rosszul értett helyek, miket egy tollvonás helyre igazítna.”

A *Lear király* kritikai fogadtatása jóval változóbb. 1856-ban az Új Magyar Múzeum irodalmunk büszkeségének tartja, míg Gyulai a következőket írja: „A felületes vizsgáló is észreveheti, hogy *Julius Caesar* és *Lear király* fordítmánya között nagy a különbség. Szolgáljon a költő mentségéül, hogy lélekben, testben megtörve dolgozta e munkát, s nem adhatta meg neki a végső kisimítást.” Gyulai ezzel a kritikájával hosszú időre befolyásolta irodalmunkat. 1938-ban Radó Antal, 1949-ben Németh Antal írt először pozitív kritikát, míg Füst Milán Gyulainál is szigorúbban ítélkezett. Végül Mészöly Dezső az, aki a művet rangjának megfelelően méltatja. „... Vörösmarty legegényibb, legmegrendítőbb lírájának olyan tüneményes beszűrődése, mint *Lear*-fordításában, nincs a *Julius Caesar*-ban, sőt tegyük hozzá: nincs egyetlen eredeti Vörösmarty-dramában sem!”

Miután a kötet kritikai kiadásban jelenik meg, a fordításokhoz hatalmas jegyzetanyag kapcsolódik: a szöveghez számos magyarázat, a kéziratokkal és azok megjelenésével kapcsolatos filológiai munka eredményei, szövegváltozatok és az angol fordításban előforduló hibák jegyzéke. Ruttkay Kálmánnak a Shakespeare-t fordító Vörösmartyról szóló érdekesítő, rangos tanulmánya növeli a kötet értékét.

Wesselényi István: Sanyarú világ.

Napló 1703–1708. I. 1703–1705. Közzéteszi: Magyar András. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 730 l.

A romániai magyar könyvkiadás újabb nagy vállalkozásának első köteteként látott napvilágot az a könyv, mely Hadadi Wesselényi István (1674–1734) naplójának egy részét tartalmazza. Nagy vállalkozásról kell beszélni, hiszen a vaskos kötet évekig várta a nyomdafestéket.

A hadadi Wesselényi család egy István nevű tagját már számontartja szakirodalomunk, mint művelődéstörténetünk egy, talán több figyelmet érdemlő alakját (1620-ban egy meditáció-kötetet fordított le hűgának, Annának épülésére), s most, egy évszázaddal később élt utódának naplója vált művelődéstörténetileg, s persze köztörténetileg értékelhetővé.

A kuruc vezér Wesselényi Pál fiának ifjúkora Erdély történetének olyan időszakában telt el, amikor török elleni háborúk lezárulása után a balászfalvi egyezmény (1687), a Diploma Leopoldinum (1691), majd a Gubernium létrehozása (1692) jelezte, hogy véget ért a Caraffa generális megfogalmazta „amor et timor” politikája, s a török oldalára állás lehetősége megszűnt az erdélyi uralkodó osztály számára. Maradt tehát a félelem, illetve a kényszerű alkalmazkodás. Magyar András Wesselényi életútját végigkísérő bevezető tanulmánya azonban hangsúlyozza azt is, hogy a korszak Erdélyében nem ez volt csupán a politikai feszültség forrása: arra mutat rá, hogy a kuruc mozgalmak mögött, s különösen 1703-tól kezdődően, egy antifeudális mozgalom játszódtott le.

Wesselényi István 1699-ben kapta első nagyobb jelentőségű megbízását: Középszolnok megye főispánja lett. A Rákóczi-szabadságharc kezdetén ő is – hasonlóan az erdélyi főurak többségéhez – Szebenbe menekült, ahol a Partium képviselője volt az országgyűlésen, s Bánffy György gubernátor vejeként annak titkára. Ennek halála után főkonzisztórium gondnok, s a Gubernium helyett felállított Deputatio tagja, majd elnöke volt. Gubernátornak kétszer választották (1713 és 1733), de a bécsi udvar egyik alkalommal sem hagyta jóvá kinevezését. E tény is jelzi: naplója olyan forrás, amely nem lehet elfogult a Habsburg oldalon. Politikai pályája viszont mutatja azt is, hogy Rákóczi irányában sem vádolható részrehajlással, s mert gubernátori titkár, tájékozottsága nem az elbeszéléseken alapul, hiszen ismert mindent, ami Erdély politikáját meghatározta.

A napló elsősorban természetesen köztörténeti forrás, ki kell emelnünk azonban, hogy a magyar irodalomtörténetnek is számontartott szöveg- emléke: – Varga Imre terminusával – a periodikus emlékirás műfajába tartozik. Valóban nem egyszerű diáriumot fog kezében az olvasó, hanem egy, az önéletírás felé hajló naplót, amelyből hiányzik ugyan az önmaga magatartását igazolni akaró szándék, de nem a személyes állásfoglalás, a szűkszavú véleményalkotás.

Külön kell megemlíteni, hogy korának művelődéstörténetileg fontos, számontartott személyiségei gyakran szerepelnek a szövegben – Bethlen Miklós, Kaposi Sámuel, Köleséri Sámuel, Borosnyai János stb. életrajza, munkásságuknak képe apró mozzanatokkal szépen kiegészíthetők a naplóból.

Magyar András szövegkiadása követi azt a jó hagyományt, amely a nem kritikai

kiadásoknak azt a fajtáját jellemzi, amely a szakközönség mellett egy széles olvasóréteggel számol: a szöveg modernizált helyesírású, de a kort felidéző. A kísérőszöveg és a jegyzetek pontossága, szakszerűsége mellett terjedelmes szójegyzék teszi használhatóbbá a kötetet. A most nagyon hiányzó személy- és helynévmutatót bizonyára a következő kötet végére tervezték.

Monok István

Id. Wesselényi Miklós színházi levelezése.

Összeállította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Enyedi Sándor. Magyar Színházi Intézet, Budapest, 1983. 252 l. (Színháztörténeti Könyvtár 14. l.)

A korról foglalkozó irodalom- és színháztörténészek körében közismert az a szerep, amelyet az idősebb Wesselényi Miklós az erdélyi magyar színjátszás meghonosítása körül játszott a 18–19. század fordulóján. Tevékenységének részleteiről azonban a felátírt források miatt mindeddig keveset tudtunk csak. Enyedi Sándor kutatásaival és mostani forráspublikációjával e hézag betöltésére vállalkozott. Nem csupán a korábban szétszórtan megjelent, Wesselényitől származó, illetve hozzá írott, színháztörténeti érdekű levelet gyűjtötte össze, hanem kitartó levéltári és kéziratári kutatómunkával számos, eddig ismeretlen forrást is sikerült feltárnia. Nem az ő hibája, hogy a közzétett anyag mégsem lehet teljes; amint írja: „Az erdélyi városi levéltárak, az egykori Erdélyi Múzeum Egyesület hajdanán féltve őrzött családi levéltárai azok a helyek, ahonnan egy szerencsésebb kor kutatója kibányászhat eddig még nem ismert, a korabeli színjátszásra vonatkozó fontos dokumentumokat...”. Az összegyűjtött anyag azonban így is tekintélyes: a kötet összesen 108 levelet tartalmaz, melyeknek közel egyharmada Wesselényitől származik, kétharmada Wesselényihez intézett válaszlevél. Közlési sorrendjüket szigorúan keletkezési idejük határozza meg: az első 1797. szept. 8-án íródott Zsibón, az utolsó – mintegy zárásul, az atyjára emlékező ifj. Wesselényi Miklós tollából – 1813. márc. 18-án kelt, ugyancsak Zsibón. A szöveggondozás munkája során Enyedi Sándor elsősorban a tudományos kutatók igényeit tartotta szem előtt. A leveleket betűhíven közölte, csupán az aposztrófokat hagyta el. Amennyiben az eredeti kézirat elérhető volt, úgy annak alapján dolgozott, még akkor is, ha az illető levél korábban már megjelent valahol; csupán a megsemmisült, elkallódott vagy elérhetetlenné vált kéziratok esetében hagyatkozott korábbi közlésekre. Az egyes levelekre vonatkozó legfontosabb tudnivalókat (lelőhely, esetleges megjelenés, szövegmagyarázatok) a gondosan összeállított jegyzetapparátus tartalmazza, az utolsó oldalakon található névmutató pedig nagymértékben fokozza a kiadvány gyakorlati használhatóságát. A kötetet Enyedi Sándor terjedelmes bevezető tanulmánya teszi teljessé, melyben részletesen ismerteti az erdélyi magyar színjátszásra vonatkozó korábbi kutatásokat és forráskiadásokat, majd a korabeli erdélyi művelődési viszonyok kontextusában tárgyalja a kolozsvári magyar színjátszás történetét, tiltakozva az ellen a nézet ellen, amely szerint Wesselényi tevékenységében csupán a feudális magánszínház speciális megjelenési formáját kellene látnunk.

Szajbély Mihály

Zsalus-Zajovits Ferenc: Levelek Babitsról

Tatabánya, 1983. 491. (Komárom megyei Honismereti Kiskönyvtár)

Külleme nem éppen bizalomgerjesztő: brosrúkra emlékeztet, melyekből az előttünk járt nemzedékek juthattak hozzá kampányszerűen terjesztett, leegyszerűsített tantételekhez. Címe megtévesztő és kevésbé vonzó. A nyomdatechnika színvonala (szövegekölzések, sőt fakszimilék olvashatók a füzetben) első pillantásra elkedvetlenítő. Az első mondatok a szerző-szerkesztő rutintalanságáról árulkodnak. Aki azonban túl tudja tenni magát a kezdeti idegenkedésen, kellemes meglepetésben részesül. Kiderül, hogy Dévényi Iván, a közelmúltban elhunyt esztergomi publicista a hatvanas évek elején Babits-émlékkönyvet akart összehozni, szerkeszteni. Az ügy, amelynek érdekében a szellemi életet szerette volna megmozgatni, komoly figyelmet érdemel. A levelek nem Babitsról folytatott kegyelettelen véleménycserék, hanem ennek az egykori, kudarcba fulladt vállalkozásnak a dokumentumai. Annak emlékei, milyen nehézségekkel indult meg a hatvanas évek elején a Babits-rehabilitáció, a költő recepciójának legújabb, máig tartó szakasza. Visszatekintés ez a jelenlegi magaslatról a kezdet nehézségeire. Képet ad a kiadvány arról, hogy a Babitscsal kapcsolatba hozható különböző személyiségek – Lukács Györgytől Gellért Oszkárón át Féja Gézáig – hogyan vélekedtek az adott történelmi pillanatban a költőről, a kiadvány időszerezéséről, szükségességéről, s arra is utal a kiadvány, milyen okok játszottak közre a vállalkozás sikerének elmaradásában. Egyetlen hiányérzetünk van csupán. Babits Mihály fiatal barátjának, szerkesztőtársának, Illyés Gyulának válaszlevelét nem találtuk a dokumentumok között. Csendes, vékonypénzű, félszeg, nem nagyvilági biztonsággal mozgó, de tartalmában küllemét megcáfoló, elgondolkodtató, tárgyszerűségében fajsúlyos munka Zsalus-Zajovits Ferenc vállalkozása.

Tverdotá György